

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KEMÉNY JÁNOS • KAKUKKFIÓKÁK

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KEMÉNY JÁNOS
KAKUKKFIÓKÁK
ÖNÉLETÍRÁS

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1972

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A BORÍTÓLAP DEÁK FERENC MUNKÁJA

1

Az 1904-es esztendő is meghozta a kolozsváriaknak a maga társasági szenzációját. Ennek az évnek decemberében érkezett meg a tengeren túlról a száműzött báró Kemény István özvegye gyermekeivel: Gizellával, Berenicével, István-Jánossal és az első házasságából született nagyobbacska fiával, Wallace Freddel. Az amerikai nincstelenségből érkeztek Erdélybe – kegyelemkenyérre.

E négy gyermek közül a legkisebbik, István-János, én voltam, egy és egynegyed éves, nagy fejű fiúcska, akiről felnőtt koromban is sokan azt állították, hogy azért olyan „lógósak“ a lépteim, mert járni a viharos tengeren tanultam.

Az állomáson apámnak két pártában maradt leánytestvére várt reánk. (Milyen gyönyörű neve volt mindkettőnek: Gizella! Etelka!) Mesélik, megjelentek a peronon mások is, kíváncsiskodók. Erről közelebbit nem tudok. De elképzelhetetlennek tartom, hogy ne képviseltette volna magát valakivel a mindent mindig tudni akaró, hosszú, sovány, libegő szakállú Szilvássy Béla bácsi is, a Belmonostor utcából.

Annak a Kossuth Lajos utcai sötét, földszintes háznak, amelyben elszállásoltak minket, Bázsza Márton, vagyis Marci bácsi, a házmester volt mindenható ura és parancsolója. Nemcsak bent a lakásban dirigáltak ő és a felesége azoknak a Keményeknek és Bethleneknek, akik Káli Nagy Elektől örökölték ezt a házat, de künt a szűk udvaron is a tüzerlegényeknek, akik az udvar bütüjében álló szűk istállóban „kúrálták“ a beszállásolt tisztilovakat. Néhány évvel későbbi időből, amikor először vittek Kolozsvárra, fogorvoshoz, még emlékszem a négy szép pejparipára és jókedvű gondozóikra, akik először ültettek, igaz ugyan, hogy csak az udvaron és csak úgy szőrén, lóhátra. Mintha aranyporral hintették volna be azokat a jól táplált, kizabozott tüzerlovakat, úgy verte visz-

sza fényesre kefélt faruk, szügyük a reájuk omló nap-sugarakat. Nagy lovas nem lett belőlem soha, de még valamirevaló lószakértő sem. Mégis, amikor alkalom adódott reá, szívesen töltöttem, gyakran órákat is, lovak, lovászok, kocsisok társaságában, szénaszagú istállókban, legelőkön, vemhes kancák, ficánkoló csikók között. Ahogy visszagondolok gyermekkoromra, úgy hiszem, hogy ezek a vidám tüzérlegények kedveltették meg velem a lovakat annyira, hogy még most is, ha nagy ritkán egy-egy szép, kényesen lépkedő hátilovat látok, meghatódom.

Nem sokkal megérkezésünk után sikerült nővéreimnek, a hétéves Gizellának és az ötéves Berenicének, ki játszva Marci bácsi éberségét, kisurranni a kapun és eltekeregni városnézőbe!

Mondják, szegény nénikéink nagyon megijedtek, amikor észrevették, hogy a két kislánynak nyoma veszett. És bizonyára megdöbbenek, amikor anyám, aki pedig ugyancsak tudott izgulni, bár félni soha, csak legyintett, és azt mondta:

– Nem buta lányok. Hazatalálnak. Jó, ha ismerkednek a világgal. Azt hiszem, hozzájuk csatlakozott Fred is, aki szintén nem esett a feje lágyára.

Hamarosan híre ment, hogy milyen rettenetes dolog történt: két leány, gyermeklány s még hozzá konteszszek (!), anyjuk tudtával és beleegyezésével, féltestvérük, egy kis amerikai csibész társaságában, felnőtt kísérő nélkül elmentek csavarogni a városba! Még csak az kell, hogy ezek az idegenek, ezek a... kakukkfőókák felforgassák a megszokott rendet! Mit fogunk még megérni?

Voltak érettebb leányok és fiatalasszonyok, akik védelmükbe vették az eltekergett kislányokat. Ők maguk is vágytak lerázni magukról azokat a béklyókat, amelyekkel a divatba jött „spanyol etikett“ kötötte gúzsba a fiatalság kezét, lábát, szárnyait.

– Szüfrazsettek! – dorongolták le őket azok, akik úgy kapaszkodtak bele az ostoba udvari szokásokba, mintha sohase lett volna Erdélyben gyűlölt Habsburg-elnomás, se reformkor, se 48-as dicső szabadságharc, se lélekölő, életölő Bach-korszak. Sokan úgy viselkedtek, mintha az úri családok legjobbjai annak idején a szabadságharc szolgálatában nem rótták volna le adójukat a ka-

szaboló halálnak, mintha elfeledkeztek volna a harctereken elesett, Kufstein várbörtönében halálra sorvadt vagy emigrációba kényszerült apákról, nagyapákról.

– Azok a szabadkőművesek már a társaságbeli úrfiak lelkét is megmérgezik! – példálóztak morgolódva a tarokkpartik szünetében azok az urak, akik ellenezték, hogy egyesek ezt a botrányos esetet is felhasználják arra, hogy síkraszálljanak a liberális eszmék mellett. Gyakran olyan semmiségekből támadtak véres párbajok, hogy az emberek kétszer is meggondolták, érdemes-e olyan valamivel vihart kavarni, mint amilyen a városnézőbe eltekergett kislányok pártolása. Pedig a férfiak közül is soknak tetszett ez az „amerikás“ rebellió!

Egyben azonban mindenki egyetértett: irigyelték azokat, akik láthatták a két idegenből érkezett kislányt, a nagyobbikat, akinek tizianvörös volt a haja, a bőre porcelánfényű, és a kisebbiket, akinek bogárfekete szeme, hollószínű haja, olajbarna bőre feltűnést keltett. Ez az irigység még fokozódott, amikor kiderült, hogy egyesek magát az özvegyasszonyt is megpillantották, amint fel s le sétálgatott a Kossuth utcán a Káli Nagy Elek-féle ház előtt.

– Gyönyörű asszony! – mondták, akik látták. – A kolozsvári, de még a szamosújvári örmény asszonyok között sem akadhat nála szebb!

Bizonyára voltak a „férjhezmenendős“ özvegyasszonyok között olyanok is, akik örültek annak, hogy bármilyen szép is ez az amerikai asszony, nekik mégsem konkurencia, mivelhogy olyan szegény, mint a templom egere. De anyám följegyzéseinek tanúsága szerint a kolozsváriak többsége a segíteni akarás szándékával fordult felénk.

Amíg ott tartózkodtunk Mátyás király szülővárosában, nem akart vége szakadni az érdeklődő vizitek sorának.

Anyám ezt a rohamot eleinte tapintatlanságnak tartotta. Tévedése érthető, ha arra gondolunk, hogy a hosszú útról való megérkezésünk után már egy-két órával megkezdődött a búcsújárás, s tartott mindaddig, amíg ismét útra nem keltünk. Az amerikai asszonynak szokatlan volt ez a nagy felhajtás, idő kellett ahhoz, amíg rájött,

hogy a sok asszony, leány, vénkisasszony, kedélyes öregúr, morcos agglegény, hetyke gavallér, széles csípőjű hóstáti asszony nem bámulni jött szállásunkra, hanem emberségük készítette arra, hogy felkeressenek minket, s fölajánlják segítségüket.

Három napig nyugtalanítottuk jelenlétünkkel a kolozsvári kedélyeket. A negyedik napon lópokrócokba bugyolálva begyömöszöltek minket egy öreg batárba, mely elé három fazekas-lovat fogtak, és elszállítottak a hideg, téli világon át Alsójárába, nagyapám, Kemény Ödön udvarházába.

Az udvarháznak legnagyobb s a hozzá csatlakozó legkisebb szobácskáját bocsátották rendelkezésünkre. Etelka néni felügyelete alatt a nagyobbik szobában helyezkedett el a gyermekszoba, kivéve engem, aki csak később foglaltam el helyemet a „gyermekszobában“, a fiókos gyermekágy emeleti részén. Éjszakáimat egyelőre anyám szobácskájában, falusi asztalosmester készítette, bölcsőre emlékeztető babaágyban töltöttem.

Amíg megérkeztünk Alsójárába, anyám erős akarattal tartotta féken érzelmeit, amikor azonban feltárta a nagyszoba ruhásszekrényének szárnyas ajtóit, s beletekintett, nem tudta magát tovább fegyelmezni, arccal ráborulva egy székhöz támlájára, hangosan zokogni kezdett. A szekrény egyik fele gyermekruhákkal volt teletömve, fehérneművel, cipőcskével, kabátkákkal, a szekrény másik felében pedig összezsúfolva vártak reánk a legkülönbözőbb játékok, könyvek, építőkockák, társasjátékok, babák, kislányoknak való mindenféle gyönyörűségek. Nagyapám egyik öccsének, Simon bácsinak ajándéka volt mindez, az árva amerikai rokon gyerekek számára. Ami valamennyire is nélkülözhető holmija volt ruhákban, játékokban a leányának, Gabriellának, mind elküldte Járába:

– Gabinak majd veszek rendre mindent, amire szüksége van. Most a kis Gizella és Berenice a fontosak. Hadd örüljenek, amikor megérkeznek. Hadd felejtsek el szégyények, amiből jöttek: a tengeren túli nyomorúságot!

2

Kisebb-nagyobb megszakításokkal tizenhárom éven át volt otthonunk az alsójárai kúria. Fészekrakásunk idején nővéreim még élénken emlékeztek amerikai életünkre. Nekem nem voltak emlékeim: mindössze két hónappal múltam volt egyéves, amikor behajóztak bennünket. Még járni is annak a nagy hajónak a fedélzetén tanultam, amely átszállított minket az Atlanti-óceánon Európába. Alsójárában ébredtem öntudatra. Alsójárához kötnek kisgyermekkorom legszebb emlékei. Ezért vallom – az amerikai Pittsburgh helyett – ezt a mezővárosnak is beillő helységet szülőfalumnak, Erdélyt szülőhazámnak.

A kúria és a hozzá tartozó sovány birtokocska múltjáról vajmi keveset tudok. Mindössze ennyit: szépapámé volt, a Káli Nagy Lázáré, aki az első állandó jellegű magyar köszínháznak volt első igazgatója. Tőle örökölte dédapám, Káli Nagy Elek, Kolozsvár város főbírája, aki hozományként adta Gizella leányának, az én nagyanyámnak. Amikor mi odakerültünk, a házon, a kerten és a vízi parasztmalmon kívül már minden csak névlegesen volt a nagyapámé. Ez utóbbit Ferenczi Sándornak, a későbbi jónevű természettudósnak és madárpreparátornak az apja tartotta bérben, egy becsületes, szorgalmas molnár. Nagyapám, Kemény Ödön, szűkös körülmények között élt két pártában maradt leányával, Gizellával és Etelkával, a barátságos Káli Nagy-féle udvarházban. Mégis mindig juttatott valamit a meglevő kevésből nincstelen rokonainak, bajba került ismerőseinek. Amikor árvaságra jutván rászorultunk, kész örömet fogadott be házába.

Alsójára nagyközség járási székhely volt. Lehetett volna mezőváros is. Ez volt a járaiak örökös vágya és álma – ábránd, mely sohasem valósult meg. Pedig nemcsak négy keresztény temploma és egy zsinagógája volt, de már kisgyermekkoromban két emeletes házzal és úri kaszinóval is dicsekedhetett. És mennyi boltja, milyen fejlett fazekasipara volt! Alig hiszem, hogy akadt volna az egykori Torda-Aranyos vármegyében (Tordán, a megyeszékhelyen kívül) egyetlen olyan helység, amelyben több fuvarozó vállalkozó lakott volna, mint Alsójárában.

Nem ismerem közelebről a község régmúltjának a történetét, de tudom, hogy egészen közel a faluhoz volt egy kőhíd, amelyet még a rómaiak építettek. Ennek a kőhidnak a tövében nemcsak régi kancsótörmelékeket találtam meg elkövesedett csigákat, de egy alkalommal szép ezüstpénzre is bukkantam, amelynek egyik oldalát valamelyik római császár arcképe díszítette. A kőhídtól nem nagy távolságra van az a domb, amely két dologról nevezetes: az egyik az, hogy téli szánkázóhelynek jól megfelel, a másik az, hogy emberemlékezet óta Akasztófadombnak hívják.

Már az én gyermekkoromban három orvosi rendelő volt a faluban, s a járásbírószágon, mindenféle más közhivatalon kívül, kuglipálya, szálloda-vendéglő, fedőcserép-üzem és három elemi iskola is; úgy hiszem, joggal bánthatta a lakosságot, hogy Alsójára mégis, míg a világ világ, mindig csak nagyközség maradt, amelyet messzire elkerült a fő vasútvonal; sőt amikor később megépült a torda-abrúdbányai keskeny vágányú vonal, annak legközelebbi állomása is, Borrév, mintegy tíz kilométer távolságra esett tőlünk.

A járaiak büszkén vallották magukat járaiaknak, de mindig érzett rajtuk valami sértődöttség amiatt, hogy hivatalos helyeken senki sem viseli szívéen érdekeiket. Akárcsak a tordaiak, ők is meg voltak győződve arról, hogy a Kolozsvár–Kocsárd–Marosvásárhely vasútvonalat nemcsak azért építették kifli formájúra, mert az így érinteni tudja azokat a helyeket, ahol kormányhú közéleti emberek és családok birtokai fekszenek, hanem azért is, mert ezzel elkerülte Tordát és azt a környéket, ahol többségben voltak az ellenzéki urak és más szavazásra jogosultak. Később, amikor megépült a Tordát Abrúdbányával összekötő kis vicinális vonal, ilyesmire nem hivatkozhattak, de azért megjegyezték, hogy ha a kormányzatban lenne bár icipici jóindulat, építhetne egy elágazást, mely Borrévet kötné össze Járán és Tordaszentlászlón át Kolozsvárral. Gondolom, ebben a sértődöttségben gyökerezhetett időnként föl-fölbukkanó nagyzási hajlamuk. Ilyen volt az is, hogy nagyapám bosszúságára szerény udvarházát „bárói kastélynak“ nevezték, sőt amikor egy élelmes kereskedő képes levelezőlapot nyomtatott

az udvarházzal s áruba bocsátotta, ráírta a nyomdában ezt a „felvágós“ szöveget.

De ha szerény is, egyszerűségében nagyon szép volt a mi járai otthonunk. Talán éppen azért volt olyan szép, mert ennél a kétoszlopos, kis tornáccal díszített épületnél puritánabb vidéki házat alig lehetett volna elképzelni. És ahogyan a felfuttatott vadszőlő és örökzöld futók közül szűzies fehérséggel ki-kivillant a házfalaknak, oszlopoknak egy-egy darabkája, kisebb-nagyobb görbülete, akkora, amelyben rózsadugványos cserepek zöldelltek, az maga volt a megtestesült harmónia. Ezt a harmóniát – ellentétben a legtöbb régi úri házban uralkodó állapotokkal – konyhaszag sohasem zavarta meg: külön épületben volt elhelyezve a konyha, lent, csaknem a patak mellett. Úgy hírlett, akkor építették, amikor egy időben akkorára duzzadt a család, hogy a konyhát, kamrát, a gazdasszony szobáját ki kellett költöztetni a főépületből. Bizonyára azt a kis melléképületet is, amelyet vendégháznak neveztek, hasonló okból emelték. Ez a vendégház alig különbözött valamivel egy kissé megnyújtott parasztháztól – a konyhaépület viszont semmiben sem.

Szemben a főépülettel, mintegy kétszáz lépésnyi távolságra, egy félig megépült, rozoga ház állott. Ebben lakott egy bizonyos Kusch úr a családjával. A föl nem épült részen csak a pince volt meg. Ebben a pincében álltak a kerti szerszámok, s ide gyűjtöttek össze mindenféle limlomot, ócska fedélcserpet, tégladarabokat, zsindelet, lécet, ócska zsákokat. Igen alkalmas hely volt ez a pince arra, hogy abban meghúzódva „szivarozhassunk“. Néha „hetes“ dohányból, de legtöbbször szárított falevelekből vágott, újságpapírba sodort cigarettákat szívunk. Ma sem tudom, hogy kicsoda-micsoda volt az a Kusch úr, milyen címen lakott a kúriához tartozó területen. Sokan azt tartották, hogy nagyapám a vécsi Kemény Kálmánné báró Bánffy Polixena utasítására adta át Kuschéknak a lakást. Azt pletykálták, hogy spiclinek van beültetve oda, hogy „gazdájának“, a kegyelmes asszonynak referáljon családunk minden moccanásáról.

Amilyen titokzatos volt Kusch úr betelepése abba a rozoga, félig felépült házba, ugyanolyan váratlan volt

családostól való eltűnése. Egyik napról a másikra hurcolkodtak el onnan, és véglegesen kiléptek életünkéből. A helyükbe jött, új lakó semmivel sem volt vonzóbb elődjénél. Lajosnak hívták, nagy, magas ember volt, és parókát viselt. Tőle hamarabb szabadultunk. Teherbe ejtett valakit a faluban, aztán elvette, és rövidesen elköltözött vele Járából. Hova? Nem tudom. Egyikünk sem firtatta. Örülünk, hogy elment, s helyébe nem került más titokzatos ember.

A kert gyönyörű volt, nagyapám kertészkedő szenvedélyének pompás eredménye. A kaputól az udvarház bejáratához vezető utat kétfelől orgonabokrok szegélyezték. Az út felett összeboruló színes, illatos orgonabokrok valóságos alagutat képeztek. Az udvarház előtt magas és alacsony törzsű rózsák virítottak kora nyártól késő őszig. A rózsák minden elképzelhető fajtája feltalálható volt ott. De amikor a rózsák még nem nyíltak, akkor is virágerdő volt mindenütt, amerre ellátott a szem, tavaszi virágok ezrei virítottak mindenfelé.

A ház előtt, öreg diófa alatt, fatörzsre helyezett malomkő asztal állott. Valamivel arrébb, a hinta mellett, füves tenispálya, sarkánál ezüstfenyő-csoport. Mondják, hogy apai dédapám, Kemény György, egy alkalommal, amikor itt járt vendégségben, kivágta a kert legszebb, legöregebb ezüstfenyőjét. Így állt bosszút járai rokonain, akik hajlott korára való tekintettel nem akarták megengedni neki, hogy hajnalonként lelopóddzék a fásszínhez, és fölaprítsa a napi tűzifa-szükségletet! Szegény nagyapám sohasem tudta megbocsátani körszakállas, harcias apjának ezt az egykori fenegyerekeskedést.

A kertet a Jára patak kétfelé metszette. Csendes időben, nyitott ablak mellett, hallani lehetett a házból a patak csobogását. A két partot fahíd kötötte össze. A patakban nyüzsgöttek a halak. Nem sokat törődtek a rákokkal, melyeket valamikor ifjú korában apám egyik öccse, a szelíd és jóságos Ákos bácsi telepített a Jára vizébe. Ingolák és csíkok telepítésével is próbálkozott, de nem nagy eredménnyel.

Amikor már nagyobbacska voltam, elég magas ahhoz, hogy lábbujjhegyen állva karral-mellel reá tudjak támaszkodni a híd korlátjára, gyakran állingáltam a hídon, bele-

felejtkezve a halak, rákok, csobogó habok, csillogó kövek és a patak fölött cikázó lepkék, dongók, szúnyogok nézésébe. Egy-egy falevelet pottyantottam bele a patakba, figyeltem, hogyan perdíti meg és kapja el a víz sodrása. Elképzelttem, hogy hosszú, kalandos utazás után egyik-másik vízi vándorlásra bocsátott falevelem eljut a tengerig, amelyről özvegy anyám szép meséket tudott mondani; a tengerig, amely fölött sirálymadarak repdesnek sárگا, fehér meg veres vitorlájú bárkák nyomába szegődve; a tengerig, amelynek, a régi gyermekvers szerint, a hét néger fiúcska nagy bátran nekivágott. Meg voltam győződve arról, hogy a falevél, amikor megpillantja a tengert, belebolondul a boldogságba. Sokáig hittem, hogy mindennek, ami van, nemcsak az embereknek és állatoknak, de a fáknak is, a köveknek is, mindennek, ami látható, tapintható, lelke van, érezni tud, gondolkozni, gyűlölni, szeretni – csak éppen valahogyan másképpen csinálják, mint mi, gyermekek.

A hídon túl, le a kert végéig, mogyoróbokroktól szegélyezett sétány szaladt, mely nagy, tarka virágágyásba torkolt. A hídon túl, balra, a berek kezdődött, búvóhelyekkel, fészkelő madarakkal, váratlanul felröppenő vadréce-csapatokkal, a nád között egy-egy időnként sunnyogva tovasurranó rókafiúval. A hídtól jobbra volt az almáskert. Az almáskerten át a malom alatti zubogóhoz lehetett eljutni, egyik kedvenc játszóhelyünkhöz, a magunk faragta játékmalomhoz, aranyzúzókhöz, ványolókhoz, a kikötőhöz, ahol „tengerjáró“ hajóink horgonyoztak.

A kert beleolvadt a környezetbe, mi mégis tudtuk, hol, mi jelzi a határát, hol kezdődik a bérlő, Szabó Sándor birodalma. Nehezűnkre esett betartani nagyapám parancsát, hogy túl a kerten csak az ösvényeken, tarlókon közlekedjünk. De betartottuk az utasítást, mert tiszteltük nagyapámat.

Járai otthonunkban nem voltak parkettes szobák, festett padlója is mindössze egynek-kettőnek. Az ebédlő veresbarnára pácolt padlódeszkáit fehér-fekete kockás csergepokróc borította. Szerettük a kockás csergét, de nekem legjobban mégis a hajódeszkából összerótt, fényesre gyalult, természetes színben tartott, súrolt deszkapadlók tetszettek. Milyen jó is volt azokon a padlókon járni! Nem

kellett félni attól, hogy megcsúszik az ember, hasra vágódik!

Csak néhány értékes régi bútor akadt a házban. Egy haboskőrishől való szalongarnitúra (nagyanyám hozományából), nagyapám fekete oszlopos, tükrös könyvszekrényei, egy-két vitrin, bőr karosszék, paraván, valamikori névtelen, mégis kiváló hazai asztalosok, kárpitosok alkotásai. A falakon néhány családi kép. A fekete, tükrös szekrényeknek a teteje is zsúfolva könyvekkel, fel egészen a mennyezetig! Nagyapám, amikor olvasott, vagy csibukját szívta a pipázónak nevezett könyvtárszobában, legszívesebben egy merev hátú, kényelmetlen széken helyezkedett el.

Nagyapám szeretett vadászni. Jó puskás volt. Fél évvel halála előtt egyszer még kilopózkodott betegszobájából, s addig totyogott erre-arra, amíg sikerült egy „búcsú-nyulat“ lepuffantania, zsákmányát hazacipelnie. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, visszament a szobájába, és visszafeküdt az ágyba. Mondják, ifjú korában jó lovas is volt. Életének értelmet mégis az állandó olvasás, tanulás és a virágkertészkedés adott. Nem szerette a pénzt, valósággal félt, irtózott a pénztől. Ha megszagolta, hogy „üzleti beszélgetés“ veszélye fenyegeti, zsebre vágta oltókését, karjára akasztotta gyomirtó sétabotját, és elbujdosott virágai közé.

Nem volt semmi érzéke az üzleti dolgokhoz.

– Igazi Kemény! – mondták ezért, akik egy kissé le is sajnálták.

– Igazi Kemény volt! – mondom magamban én is, amikor megilletődötten gondolok vissza rá. Azok közé tartozott, akik családunk jobbik felét alkották. Voltak ilyenek jó néhányan: bátor lovasok, jó vadászok, kertészek, olvasott, művelt emberek, akik azonban az üzleti ügyekhez semmivel sem értettek többet, mint a ló az ábécéhez. Közülük kerültek ki a szabadságharcosok, történészek, írók.

Nagyapámat gyakran keresték fel történészek, hogy megbeszéljék vele tudományos kérdéseiket. Nyolcvanéves korában Adyért lelkesedett, Krúdyért, Móricz Zsigmondért. Élő enciklopédiája volt történelemnek, irodalomnak, természettudománynak. Nevét lexikonokban nem sikerült felfedeznem; nem volt soha országgyűlési képviselő, gyár-alapító, bankelnök, sem fő- vagy alispán, de még szerény

vidéki szolgabíró sem. Névtelen tudós volt, irodalmár, természetbarát, republikánus. Nem találtam meg a nevét a lexikonokban, nem említették a nevezetes Kemények között. Gyermekkorom és ifjú éveim emléktárában mégis úgy él, mint családunk legnemesebb férfialakja.

3

Első, bár halvány és hiányos emlékeim hároméves korból valók. De attól az ősztől kezdve, amikor negyedik életévemet betöltöttem, csaknem megszakítás nélkül tudom nyomon követni az eseményeket,

Három fő játszótársam volt abban az időben: Ferenczi Sándor, a molnár fia, Giurgiu Augustin, a járai orvos kisebbik gyermeke, a harmadik Balázs Palika, akinek apja a Teleki Árvéd-féle birtok intézője volt. Ferenczi Sándor, a későbbi természettudós, már gyermekkorában szenvedélyesen figyelte a madarak röptét, igyekezett eltanulni „beszédüket“, s rendkívüli izgalom lett úrrá rajta, amikor egy-egy számára ismeretlen fajtát sikerült fölfedeznie. Giurgiu Augustin (akit egyébként mindenki Gusztinak szólított), úgy látszik, rájött arra, hogy a mi kis társaságunkban senki sem vesz tudomást vele született testi hibájáról, és indián meg rabló-zsandár játékainkban velünk egyenlő játszótársnak tekintjük. Nem tudom, hogy Balázs Palika mikor, hogyan került közénk, csak arra emlékszem, hogy mi szívesen barátoktunk vele, mivelhogy békés természetű fiúcska volt, játékos kedvünkhöz alkalmazkodó. Indián csapatunkban rendszerint ő volt a köz-indián (ami azt jelentette, hogy ő nemcsak egy a sok harcos közül, hanem egész indián harcosereget képvisel), és mivel szerettük, és barátunknak tekintettük, időnként megtettük „sarzsís“ indiánnak, hadiösvények fő megfigyelőjének, tizenkét darabból álló tomahawk-felszerelésünk raktárnokának vagy „főskalpolónak“, ami valóban nem volt megvetendő tisztség egy komoly indián csapatban.

Állandó seregünk létszáma négy főből állt, ámde amikor elhatároztuk, hogy hadiösvényre lépünk, csapatunk létszámát kiegészítettük egy-két harcossal, és ellenséget is

teremteni kellett legalább *egy*et, aki az *egész* ellenséget képviseli! A nagy harci események alkalmára tiszteletbeli indiánokat szereztünk magunknak. Ha szükségünk volt rá, minden gyermek szívesen jött a Berekbe, amely nemcsak berek volt, hanem Elvarázsolt Erdő is, Elefántfü, Canyon-labirint, Dzsungel és aligátorokat rejtő Amazon menti mocsár. Nagyon megválogattuk, hogy kit engedünk magunk közé, kit nem. Parittyás gyermeket, aki énekesmadarakra vadászik, fészekfosztogatókat, olyanokat, akik a békésen szaglászó őzgidához hozzávágják kicsi szekercéjükét, kövek alól azért szedik ki a rákot, hogy ollóját letépjék, aztán így megcsonkítva, ragadozó halak prédájára visszadobják a patakba, azokat, akik a nyúlfiókat vackán verik agyon, csízfogó lépesmadzagot feszítenek ki a fák ágai közé, kedvenc játszóhelyünkre, a Berekbe beszoktatni nem akartunk. Legkedvesebb játszótársam és pesztonkám, Tili kívánta, hogy így legyen. Valahonnan Régen vagy Teke tájáról került hozzánk, egy szász faluból.

Tili nem végzett sok iskolát. Olvasni tudott, bár lassan és csak hangos szóval, de emlékezetből szépen tudott mesélni. Nem olyan meséket mondott, amelyeket derék pedagógusok találnak ki, vagy alakítanak át gyermeknevelési célokra. Olyan meséket mondott, amelyeket fonóban, kalákában hallott, amilyenekkel legények kedveskednek a lányoknak, vagy a vénasszonyok emlékeznek hajdani leányságukra. Olyan szépen, olyan testhez-lélekhez szólóan mesélt, ahogyan csak a romlatlan, de szerelemre érett, egészséges fehérnépek tudnak. A hangja bűgött, mint a szerelmet dicsőítő lányoké, csacsogott, mint a bölcső fölé hajló, babusgatva dúdoló anyáé. És ha beállt közénk indiánnak, buzgóbban készült a csatára, mint bármelyikünk. Tomahawkját egyikünk se tudta olyan vészesen táncoltatni ujjáival, mint ő, íjat feszíteni, harcítáncot lejteni, kérni hangos szóval a Nap, a Hold s egyéb csillagistenek áldását fegyvereinkre, megtámadni és verni a bodzabokrokat, csalántöveket, egyéb veszélyes szövetségeseit az ellenségnek, s ha kellett a dráma, láthatatlan nyílvesztőtől szíven találva földre rogyini, s vonaglani halálra sebzetten. S míg játszott velünk szívvel-lélekkel, éberem vigyázott, hogy bele ne rohanjunk darázsfészekbe, átkelésnél bele ne es-

sünk a patakforgóba, meg ne sértsük egymást fából való harci bárdjainkkal, nyílvezzővel, dárdavéggel. Vigyázott reánk, s közben birkózott, csatázott, hancúrozott velünk a fűzfák, óriás keserűlapik, nádak, vackorfák, mogyoróbokrok, cuppogó vízparti mocsárfoltok, gyíkot riasztó patak-kövek között.

Egy nap mégis, Tili gondos vigyázása ellenére, egy rejtett csutkón úgy felbuktam, hogy homlokomról, számból, térdemből csak úgy csurgott a vér. Amikor elvágódtam, önkéntelenül felkiáltottam. Ez a kiáltás semmiképpen sem hasonlíthatott a nyílvezzőtől szíven talált műindian halálhörgéséhez, mert mintegy parancsszóra mindenki a hang irányába fordult riadtan. De mire hozzám értek volna, Tili már ott volt mellettem, lehajolt, megnézte véres, földes sebeimet, s ölébe kapva rohant velem át a Jára patak hídján, föl a ház felé. A gyermekesereg, a barátaim lélekszakadva loholtak mögöttünk.

– Nincs semmi baj! Semmi! – lihegte Tili a fülembe, de ugyanezt lihegte hangosabban, érdesebben a fiúk felé is. – Semmi! Csak horzsolás! Semmi!

Útközben egyetlen pillanatra sem állt meg, rohanva vitt fel a házig. Ott még visszaszólt a tornácról:

– Menjetek szépen haza! Ne féljete, mondjátok, ha kérdik: csak karcolás! No, menjetek, gyerekek...

Fáj a homlokom, fájnak a térdeim, fáj a tenyerem, de hang nem jött ki a torkomon. Tili erős karjai védelmező biztonsággal fonták körül remegő testemet. Valami olyasfélét éreztem, hogy ő nagyon elbúsulná magát, ha mégis felkiáltanék, ha hangos szóval sírva fakadnék. Némán potyogtak a könnyeim, s hogy ne lássa, odaszoritottam homlokomat rohanástól ziháló melléhez.

Bent a szobában pillanatok alatt kioldotta, lehúzta cipőmet, levette rólam felső ruháimat, s fölhelyezett ágýára, fejem alá párnát tett, lepedővel, pokróccal betakart.

– Egy perc, és itt leszek – mondta. – Addig csendes maradj.

Térült-fordult, s már jött is vizeslavórral, törülközőkkel, mindenféle orvossággal, kötözőszerekkel.

Jól értett a gyorssegélyhez. Sebet kimosni, környékét megtisztítani, jódozni, ellátni szerekkal s bekötözni úgy

tudott, mintha iskolában tanulta volna! Bennem nem védődött fel akkor a kérdés, hogy kitől s hol tanulhatta ezt az ápolónői tudományt. Nekem az természetes volt, hogy ő mindenhez jobban ért, mint mások.

Miközben ezeket a műveleteket végezte, kedves, mulatságos dolgokat mondott. Fel is kacagott néha. Mint bárány nyakán az ezüst csengő, úgy csilingelt a hangja. Fájdalmaim ellenére, időnként el kellett mosolyodnom, s látszott a Tili arcán, hogy örül a mosolyomnak. De amikor közben mégis egyszer-egyszer fölszisszentem, magához vonta a fejemet, s ahogy szokta minden este búcsúzásakor, s reggel ébredéskor, megcsókolta a homlokomat. Mindig szerettem, amikor homlokon csókolt, de ekkor különösen jólesett. Most, oly sok év múlva bevallhatom, hogy a kötözés vége felé egyszer-kétszer akkor is felszisszentem, amikor ez felesleges volt. Ravaszkodtam egy-egy homlokcsók reményében.

– No, most már szépen be vagyunk csomagolva. Olyan vagy, mint egy édes rongybuba – mondta, amikor elkészült a kötözéssel. Ölbe vett. Beleült az egyetlen karosszékbe, s úgy ölelt magához, mint egy kisbabát.

– Fájt? – kérdezte most először, miután túl voltunk baleseten, kötözésen.

– Fájt... Fáj... – mondtam, és hozzábújtam.

– No, nem nagy dolog. Katonadolog. Hamar elmúlik mosolygott reám, és megcsókolta ismét a homlokomat.

– De fáj... nagyon fáj – mondtam kényeskedve, és már nyújtottam feléje a homlokomat, hogy csókolja meg újra. De ő nem hajolt le hozzám, csak nézett, arasznyi távolságból, felülről, nyílt tekintetű, barnásszürke, bizalomkeltő szemeivel.

– Hamar elmúlik – ismételte kedvesen. De én erre nem feleltem semmit, csak tartottam feléje a homlokomat,

– Elmúlik... elmúlik... – ismételte most már kétszer is. Én pedig, hogy nem hajolt közelebb hozzám, csak nézett, nézett, egészen odaemeltem az arcomat az arca elé, és azt mondtam:

– Csókolj meg, Tili.

A szeme tágra nyílt, arca elsápadt.

– Jánoska! – szólt rám halkán. – Pihenj. Pihenj egy kicsit. Aludj egy kicsit, így az ölemben, az jót tenne most.

De már nem lehetett elterelni a gondolataimat. Úgy vágytam most a csókjára, mint soha azelőtt.

– Csókolj meg! – mondtam kétségbeesetten, és elkezdtem sírni. A gyöngédséggel betelni nem tudó gyermek minden követelő bánata benne égett könnyeimben.

Tili riadtan nézett reám. Próbált elhallgattatni csitító szavakkal. Szomorúság volt a tekintetében. Fájdalom. És tanácstalanság. Aztán feltisztult a nézése, és úgy karolt át, ahogyan az ölbevaló gyermeket szokta az anya, oldalt dőlve, de kissé felfelé is. Egyik kezével kigombolta a blúzát, a másikkal zokogástól maszatos arcomat gyöngéden odaszorította hófehéren előbuggyanó, gazdag melléhez.

Néhány pillanatig mozdulatlanul szorított magához, majd ingatni kezdte csendesen jobbra-balra szép, telt felsőttestét. Sötétszőke haja a homlokomat súrolta, miközben beleénekelte szépséges, dudorászó anyaszóval a fülembbe:

Schlaf Kindchen, schlaf,
Drausen sind die Schaf,
Drausen sind die Engelein,
Es schlafen schon die Bengelein,
Schlaf Kindchen, schlaf.

4

Ha nem szólnak bele felsőbb hatalmasságok, az alsójárai „kegyelemkenyér“ íze mindég édes lett volna. De beleszóltak, s ezért időnként meg-megkeseredett. Elhatározták például, hogy az amerikai módra nevelt kislányoknak (mit tudtak a hatalmasságok a jó és rossz amerikai szokásokról!), helyes irányú továbbfejlődésük érdekében, nem vénlányos-öreguras, „impraktikus“ nevelésre van szükségük, hanem szigorú intézetire. Tehát felküldötték őket – Berenice nővérem hatéves volt, Gizella pedig nyolc – Budapestre, bentlakónak a régi Attila utcai épületben székelő, akkor még kezdetleges körülmények között működő Baár–Madas Református Leánynevelő Intézetbe.

Két elemista korban levő kislányt gimnazista lányok közé – bentlakónak!

Mintha börtönbe szállítanák őket, úgy kellett szegénykéket kiszakítani az otthonukká vált járai környezetből. Most ismerkedtek meg a gyűlölet érzésével, mely olyan személlyel szemben lobbant fel bennük, akit bár nem is ismertek, mégis beleszólt mindenbe, felforgatta életüket.

A Baár János és Madas Károly által alapított nevelőintézet már a kezdeti időkben is különb, felvilágosultabb szellemet képviselt, mint a többi felekezeti leánynevelő intézet. A bentlakó leánygyermekeket azonban kétféle veszély is fenyegette: teljes elszakadás az élettől, nemegyszer a hisztéria határát súroló éjjel-nappali örökös áhítatoskodással, fogadalmakkal, bűnbocsánatért esdeklő imádságokkal, vagy pedig teljes szembefordulás minden környezeti hatással, a legnemesebbekkel is, korlátokat nem ismerő szellemi és testi anarchia, és a legrosszabb: álszemérem, szemfogatás, sunyi hipokrizmus.

A tanárnők nagy része megértéssel fogadta az intézeti környezetre még nem érett kislányokat. A diáklányok közül is sokan foglalkoztak velük. A nagyobbakban felébredtek az anyai ösztönök, babusgatták, kényeztették a csöppségeket. Mégis sok időbe telt, amíg beleszórtak a környezetbe, és kellőképpen értékelni tudták a feléjük áramló szeretetet. De azért továbbra is a karácsonyi, húsvéti, nyári vakációk jelentették nekik az élet szépségét, értelmét, az Alsójárában töltött vakációk. Ilyenkor tombolva élték a szabad gyermekek boldog életét. Karácsonykor szánkóztak velünk az Akasztófa-domb meredek oldalán, korcsolyáztak a kis tavacska hátán, húsvétkor pedig, falusi módra, kártyussal, vederrel öntözködtek. Nyáron indiánosdit, rabló-zsandárt játszottak velünk, hascsikarásig tömték magukat tányérmával, a tyúkudvaron vadsóskával, fái eperrel, papsajttal, és lelkesen verték ki a tornác kőoszlopán a győztesek diadalmas csatajelét: „Ipics-apacs! Ipics-apacs!“ Ott voltak a malom alatti zubogónál, magunk építette „óceánjáró“ hajóink vízre bocsátásánál, és szerdán este nem hiányoztak a „Platzmusikról“, hol alkonyat után néhány órás ingyen-hangversenyt adtak a helybeli muzsikus cigányok (amit betudtak adóba, illetékbe) a korzózó fiatal-ság, ögyelgő öregek és a hancúrozó gyermekcsereg tisztele-

tére. Ezeknek a téli, tavaszi, nyári szünidőknek köszönhetők, hogy megőrizték gyermekségük hamvasságát, szép naivitását.

Csak az a Marosvécsen székelő félelmetes hatalom ne követett volna el időnként mindent, hogy az alsójárai „kegyelemkenyérnek“ immár édessé vált íze, illata megkeseredjék. Az ő machinációjának tulajdonítottuk azt is, hogy időnként felpakolnak minket egy öreg batárba, mely elé kölcsönbe kapott fazekas-lovakat fognak, s hol néhány hónapra, hol többre, feloszlatják járai háztartásunkat, áttelepítenek Nagyenyedre az úgynevezett „csokoládéházba“, fenekestől felfordítva életünk már-már megszokott rendjét. Nem tudnám pontosan megmondani, hogy hányszor kellett így hirtelen átköltöznünk Enyedre. Csak azt tudom, hogy ezt mindig valamiféle anyagi nehézségek előzték meg. Azt mondták, „muszáj“, ez az utasítás, ez a feltetele annak, hogy megússzuk a teljes csődbe jutást.

Józan ésszel nem lehet felfogni, hogy a mi egyszerű, takarékos alsójárai életünknel hogyan is lehetett gazdagosabb a másik, az enyedi, amelyet előre már az utazás és áttelepülés költségei terheltek, s olyan új társadalmi kötelezettségekkel járt, melyek mind pénzbe – a mi anyagi körülményeinkhez mérve komoly pénzbe – kerültek. Ha Járában például megrendezték az év nagy, műkedvelő előadással egybekötött jelmezes kaszinóbálgját, melynek meghívóján jelszóként ez állt: „Tánc a rogyásig!“ – nénikéim nem kellett hogy maguknak új estélyi ruhát varrassanak – jelmezt lehet összekombinálni meglévő holmiból is –, de az enyedi, évente megismétlődő diákbál, a tanítóképző meg a Bethlen Kollégium rendezésében, országos hírű, parádés esemény volt, papi, tanári, tanítói családok leányainak, asszonyainak évi nagy felvonultatása, megtűzdelve mágnás- és dzsentricsaládok leányaival, asszonyaival, nem egy olyan mágnásaláddal, amely rokoni kapcsolatokat ápolt neves tanári és püspöki famíliákkal. Közismert megyei, városi tisztviselőcsaládok, nagy tekintélyű iparosdinasztiák sarjai vonultak fel erre az országos hírű mulatságra. Itt komolyan folyt a reprezentálás, nemcsak ruházzkodásban, de a büféhez való minél fényesebb, ízletesebb ételekkel való hozzájárulásban. Itt nem illett sem

az egyikben, sem a másikban lemaradni. Ez a társaság, az ünnepség „fumigálásának“ tűnhetett volna!

Ha a bál időpontjában Enyeden tartózkodtunk, Gizella néni és Etelka néni sem tehették meg, hogy erre az alkalomra jó varrónőnél drága estélyi ruhát ne csináltassanak maguknak, s ne mutassák be gazdasszonyi tudományukat az enyedi hölgyeknek. Pénzbe került mindez. De kitérni előle nem lehetett.

Ugyanez volt a helyzet egyéb vonatkozásokban is. Nagypám szeretett tarokkozni, de ha úgy adódott, alsózott is szívesen, sőt az unokák, gyermekvendégek kedvéért játszott harmincegyet, disznót, csak éppen „Fekete Péter“-t nem. Ez utóbbi alól valami ártatlan hazugsággal mindég kihúzta magát. Ha mással nem, úgy azzal, hogy „Ehhez a »nehéz« kártyajátékhoz Etelka és Gizella nénetek jobban ért, mint én!“

Alsójárában a nyári tarokkpartik a malomkő asztal körül folytak, a délutáni órákban. Télen viszont a pipázóban játszottak, néha vacsora után is. Amikor a tarokkpartnerek helybeliek voltak – orvos, ügyvéd, postahivatalnok, tanító –, csak valami könnyű asztali bort szolgáltak fel, hozzá falás szalonnát, „áztatott“ túrót, hagymát. A vidékiek rendszerint a délutáni órákban érkeztek, vacsorára is maradtak, mégsem emelték vele jelentősen a vendéglátás költségeit. A „flanc“ nem volt szokásos, jóízű főzeléket feltéttel, húsos laskát, sajtos fánkot lelkiismeret-furdalás nélkül lehetett felszolgálni vacsorára, s ha volt még utána valami jó, rumos szilvabefőtt, aranyalma-kompót, az csaknem fényűzésnek számított.

Volt úgy, hogy vacsora után elmaradt a kártyaparti, helyette kellemes házi muzsikálást rögtönöztek. Gizella néni keringőket, polkákat, könnyebb klasszikus muzsikát játszott Schnabel-zongoránkon, Etelka néni, hallás után, hallgató magyar nótákat és ropogós, mártogatós csárdásokat. Előfordult, hogy a vendégek táncra perdültek. Suhantak, keringtek, aprózták úri magyar módra, vagy ha úgy tetszett, falusiasan, dobbantgatva, ujjakkal csattintgatva, hegyezve, hetykén. A hirtelen jött hangulatból sokszor éjfélig vagy utána is még egy óráig, kettőig is járták, de alig hiszem, hogy a hangulat kevésbé lett volna vidám, érzelmekre gyűjtő, mint a parádés enyedi házibáloké.

Enyeden ételek, italok tekintetében még hirtelen kerekedett „tancedlik“ alkalmával is tartani kellett a színvonalat. Ezeknél az alkalmaknál nem az én kedves nénikéim voltak elsőrendű műsorszámok a vacsora utáni zenemulatságnak. Gizella néni csak akkor ülhetett zongorához, ha a hölgyeknek, uraknak keringőző kedvük támadt. Etelka néni pedig csak akkor játszhatott saját kedve szerint válogatott népdalokat, ha nem kellett a helybeli nótakirály énekét kísérnie zongorán, s fölkérték, hogy most pedig zongorázzék valami jó talpalávalót a táncolni vágyó fiataloknak.

Mi gyermekek nem lehettünk jelen ezeken az enyedi mulatságokon, de a diákbált megelőző lőtás-futásra jól emlékszem. Emlékezem a varrónó-csalogatásokra, büfé-ételek kotyvasztására, perzsszagú hajsütővasak csattogására, előzetes fiáker-rendelések izgalmaira. Olyan nagy volt az izgalom, hogy egy alkalommal még az sem okozott túlzott feltűnést, amikor sikongva rohant be az ebédlőbe mindenestülünk, mondván, fekhelyén elszunnyadt a kimerültségtől, s amikor fölébredt, egy egéranya kucorgott a hasán, három csupasz egérfiókájával, amelyeket azalatt szült, amíg ő az igazak álmát aludta.

Tarokkpartik alkalmával néha mégis megengedték, hogy vacsora előtt rövid időre mi gyermekek is bejöheszünk a szalonba. Szerényen meghúzódva egy sarokban hallgattuk a nótakirály énekét. A nótás kedvű gavallér barátságos, kedves ember volt. Ének- és hegedűszóval jól tudott beszélni a kisvárosi asszonyok, lányok nyelvén. Amikor azonban a vendégek vacsorához ültek, én már ágyamban feküdtem. Fölültem a sötétben, úgy hallgattam az ebédlőasztal mellől átszűrődő hangokat, kanalak, villák, tányérok koppanásait, poharak csengését, föl-fölcsilingelő női kacajokat, férfias, elégedett dörmögéseket, az étkezési szertartás sokféle zaját. Néha áthallatszott a nappaliból a nótászó. A Rácsos kapu, rácsos ablak, A cigánynak sátora, ladi-ladi-lom meg az a borzalmas műdal, hogy A lepke szereti a rózsát, körülte repked szüntelen – ezek voltak akkor a nagy slágerek s még sok más hasonló. Bevallom, kisgyermek koromban még nekem is tetszettek ezek a dalok, magam is kigondoltam egynek nemcsak dallamát, de szövegét is. Büszke voltam szerzeményemre. Akkor még

nem találkoztam az igazi népdalokkal. Az álmagyar nóták és érzelmes műdalocskák korszaka volt ez. Vajon tudta akkor már valaki az enyediek közül, hogy Bartók és Kodály s a magányosan kutató Seprődi János már leszálltak a mélybe, hogy feltárják s felszínre hozzák az igazi, hamisítatlan népi muzsikát?

Nyilvánvaló, hogy Enyeden sokkal drágábban éltünk, mint otthon. Ma sem tudom a felsőbb hatalmasságok költöztetési intézkedését másnak nézni, mint nagyapám ellen irányuló, fegyelmező bosszantásnak.

Igazságtalanság volna azt állítani, hogy rossz dolgunk volt Nagyenyeden. A burgbeli Zeykektől a bivalycsorda pásztoráig mindenki figyelmes, kedves volt hozzánk. Különösen anyámnak voltak nagy sikerei.

Berde Mária mesélte Molter Károlyné Marosi Zsófikának, hogy amikor először jelentünk meg Enyeden, pillanatok alatt terjedt el híre anyám szépségének. Rövidesen már tudta mindenki azt is, hogy bár anyám alig tud néhány szót magyarul, mégis mint a többi enyedi református asszony, vasárnaponként megjelenik a nagytemplomban a délelőtti istentiszteleten. És ömlött a nép az Isten házába – világszép amerikai asszonyt látni! Azt a hírt is Mária rosszmájúskodta, hogy Jancsó esperes úrnak, amikor a szószékből először pillantotta meg anyámat, az ámulattól megbicsaklott a hangja. Bizonyára valamelyik Berdétől származott az a megjegyzés is, hogy ha anyám szépségét hozta szóba valaki, azonnal fegyverszünet állott be a Tisza-pártiak és kossuthisták, az „úrbecsülő“ és a „megbízhatatlan“ politikusok között. Bethlen Gábor, Kőrösi Csorna Sándor, Kemény Zsigmond nagy múltú városában egy szép, idegen asszony nemes arcvonásainak, tejfehér arcbőrének, fekete szemének, hajának láttán lecsitultak a világnézeti ellentétek.

Anyám, bár többször is próbálkozott velem, sohasem tudott megtanulni magyarul. Mindössze annyira vitte, hogy ha nem akadt senki, aki angolul vagy németül értekezék velem, valahogy nagy nehezen éppen csak hogy meg tudta értetni magát. Azt hiszem, nem volt érzéke a magyar nyelvhez. Szerencsére a sok tekintetben maradi, de általában mégis művelt enyediek között szép számmal akadtak, akik angolul is, németül is beszéltek. Így az is-

merkedésnél, barátkozásnál nem jelentett akadályt, hogy anyám nem tudott magyarul.

Nővéreim úgyszólván napok leforgása alatt megtanulták – még Alsójárában – apám anyanyelvét. Én, a néhány első szótól eltekintve, beszélni magyarul tanultam. S mivel féltestvérem, Fred rövidesen visszatért Amerikába, az angol nyelvhasználat egyre jobban kiesett hétköznapijainkból. Anyánk továbbra is anyanyelvén értekezett velünk, mialatt mi beszéd, gondolkozás tekintetében teljesen magyarokká lettünk. Így nem volt semmi akadályának, hogy az enyedi gyermekek játszótársaikká fogadjanak minket. Magyaros szellemű, magyar nyelven folyó játékaikban is minden nehézség nélkül részt vehettünk. Bizony még veszekedni is csak magyarul tudtunk, s verekedés közben magunkat és társainkat magyar nyelven biztattuk, ellenfeleinket magyar káromkodásokkal gyaláztuk! Nem bokszolva, hanem bírókra kelve verekedtünk!

Az enyediek jók voltak hozzánk, minden rendű és rangú enyediek.

De az igazi otthont, a boldogság igazi tanyáját számunkra továbbra is Alsójára jelentette.

5

Féltestvérem, Fred, nem tudott beleszokni az erdélyi életbe. Járában otthon érezte magát, Királyhalmán is, Enyeden is, de sehogy sem sikerült megbarátkoznia a középiskolás diákok életrendjével. Pedig az akkor leghaladóbb szellemet képviselő kolozsvári iskolába, az Unitárius Kollégiumba íratták be, bentlakónak. A haladás ellenségei gúnyosan darwinisták iskolájának nevezték az uniterek középiskoláját, nem vették észre, hogy ezzel, szándékuk ellenére megdicsérik. Frednek azonban úgy tűnt, hogy túl sok a gürcölés, igen kevés a játék, a torna, a szabadság. És túl sok a fegyelem, elviselhetetlen. Képtelen volt tudomásul venni, hogy Európában a diák az iskolán kívül is az intézeti fegyelem szabályai alá tartozik, nem úgy, mint Amerikában, ahol az iskola kapuin kívül cselekedeteiért önmaga felel és közvetve a szülei. Az iskola csak akkor

szólhatott bele a tanuló életébe, ha az a fennálló társadalmi rend törvényeivel került összeütközésbe.

Nálunk helytelennek tűnt ez a felfogás, nevelői rendszerünk alapelveivel ellentétben állónak. Ma sem látszik elfogadhatónak. De Amerikában, a honfoglaló pionírok közvetlen leszármazottaitól nehéz lett volna európai értelemben vett engedelmességet várni és beleszólási jogot követelni az iskolán kívüli életükbe. Nagyszüleik serdülő korukban már véres harcokat vívtak az indiánokkal, a földjeikre, bányáikra, házaikba bebetörő banditákkal, szülei pedig nyolc-kilenc éves korukban gyufát, cigarettát, cipőzsínórt árultak az utcasarkon. Ha szükségesnek mutatkozott, bokszolva, verekedve védtek a helyet, amelyet más árusgyerekektől ugyancsak ily módon hódítottak el. A gyermekek játszótere ott – a féltestvéremé is – az utca meg az üres telkek világa volt. Az utcán s az elhagyott telkek mélyén születtek az örök barátságok és a holtig tartó ellenségeskedések az étellel ismerkedő amerikai gyermekek között. Erős, de jóindulatú féltestvérem engedelmes, szelíd gyermek volt, mégsem lehetett azt várni tőle, hogy egyik napról a másikra klasszikus drámákért, költőkért rajongó könyvmoly kolozsvári diákká változzék át. Bár tanárai nagy jóindulattal foglalkoztak vele, ezt megérteni nem tudták.

Azt hiszem, még így sem került volna sor kenyértörésre Fred és a fegyelem őrei között, ha nem jut eszébe valakinek, hogy a kis amerikai fiút, a nevelői szempontok jobb érvényesítése érdekében, összeköltöztessék egy fiatal bentlakó tanárral vagy tanárjelölttel. Azt remélték, hogy így meg tudják gyorsítani haladását a magyar nyelv tanulásában, s megkönnyítik hozzáigazodását az iskolai fegyelemhez. A szándék jó volt, s hogy az intézkedés mégis visszafelé sült el, elsősorban azzal magyarázható, hogy ama ifjú tanár vagy tanárjelölt, amint az később kiderült, kétlaki életet élt. Így nem tudott magának tekintélyt szerezni, nem tudta akarátát érvényesíteni.

Frednek a jó példa hatása alatt hozzá kellett volna szoknia az intézeti fegyelemhez, pontossághoz. De az éles látású, értelmes fiúcska hamar rájött, hogy a stréber nevelő csak nappal minta-fiatalember, s mihelyt este a bentlakásban leoltották a villanyt, s a diákhad álomba szen-

deredett, ő, a példakép, kilopódzik az épületből, ki az éjszakába, ki a kocsmákba és isten tudja miféle kétes hírű mulatókba, hogy azokból csak hajnal felé lopóddzék vissza, többnyire részegen, intézeti lakószobájába, s orrára húzva lepedőjét, pokrócát, igyekezzék a még hátralévő idő alatt kialudni magából az éjszakai fáradalmakat. Amikor Fred minderre rájött, még elviselhetetlenebbnek érezte az örökös erkölcsi prédikációkat, a történelmi példákkal és az ősökkel való örökös példálózkodásokat. (Neki egyébként sem voltak európai értelemben vett ősei.) Alig várta az alkalmat, amikor megfizethet „nevelőjének“ a sok szemforgatásért, bosszantásért.

Fölháborodása egyre növekedett. És nem fogadta többé makacs hallgatással az erkölcsi prédikációkat. Visszafelelt. Erre pofot ígért a nevelő. De Fred megjegyezte:

– A pittsburghi népiskolában odavágtam a tintatartót a tanító melléhez, mert az egyik kislánynak meghúzta a copfját, amikor az elfelejtette magával hozni a leírt leckét!

– Remélem, jól elfenekeltek!

– Nem büntettek meg. Csak annyit mondott az igazgató, hogy vegyük tudomásul: senkinek sincs joga az iskolában az önbíráskodásra.

– Adok én neked önbíráskodást! Nádpálcát, azt kapsz, csak sokat ugrálj!

– Próbálja meg, tanár úr! Nekem a tintatartó-hecc után az igazgatóm előre köszönt. Pedig csak kilencéves voltam.

– Hát itt nem fog előre köszönni! – mondta a példamutató nevelő.

Ezzel betelt a pohár. Alig várta Fred, hogy elérkezzék a pillanat, amikor bosszút állhat. Nem kellett sokáig türelmetlenkednie.

Egyik hajnalban tökrészen érkezett haza lakótársa. Annyira még össze tudta szedni magát, hogy ne verjen túl nagy zajt, amikor belopódzik a szobába. Fred tette magát, hogy alszik, de szempillái csak félig voltak lehunyva. Jól látta, hogyan tapogatózik bizonytalankodva ágyához nevelője, hogyan hull reá részeg önkívületben párnájára, s horkol, fűj, hörög szédült önkívületben.

Egy kis ideig utálkozva hallgatta hörögő hortyogását,

majd amikor megbizonyosodott afelől, hogy nincs semmi veszély, gyertyát gyújtott, és annak halvány világánál előkotort ágya alul egy jó köteg előre elrejtett spárgahulladékot... Aztán a részeg emberhez lépve, gyors mozdulatokkal, de szakértelemmel, ahogyan azt napokon át kitervelte, hozzákötötte az ágyához...

Amikor kitudódott az eset, parázs botrány kerekedett belőle. A kétlaki fiatalemberre talán még kellemetlenebb következményekkel járt ez a botrány, mint a lázadó fiúcskára: ő ugyanis egész életére elvesztette hitelét, míg féltestvéremmel mindössze annyi történt, hogy igazgatói megrovásban részesült, és néhány nappal később hivatalos levél érkezett a kollégiumból Alsójárába, amelyben azt közlik nagyapámmal, hogy helyes volna (egy időre legalább) kivenni Fredet az iskolából és – magánúton taníttatni.

A magánúton való taníttatásból nem lett semmi. Fred rövidesen visszatért Amerikába. Nem tudom megállapítani, hogyan történt, de anyám följegyzései szerint sorsunk intézői kívánták visszatérését. Máshelyt viszont ugyanezekben a feljegyzésekben azt olvasom, hogy ugyancsak ebben az időben anyám azt tervezte, véglegesen visszaköltözik Amerikába, és ott, ismét férjhez megy. Fiatal volt, virágzó szép asszony, érthető, hogy fölvetődött benne az újabb férjhezmenetel gondolata. Bizonyára úgy látta, hogy második házasságából való gyermekeinek jövője többé-kevésbé biztosítva van, de Fredé bizonytalan. Ezért gondolhatott arra, hogy minket véglegesen itthagya Erdélyben, s ő valahol Amerikában telepszik le első házasságából való fia közelében.

Szegény Fred! Nem akart elszakadni tőlünk! Nagy nehezen csak akkor törődött bele a gondolatba, amikor anyám megígérte neki, hogy a következő nyári vakációt Európában töltheti!

Így is történt. És, amint azt Fred leveleiben is gyakran emlegette, annál a nyárnál szebbet, boldogabbat sohasem ért meg életében! De a válasz ez alkalommal még nehezebben ment, mint az előző évben. Most egyedül kellett hajóra szállnia, mivel anyám férjhezmeneteli tervei nem valósultak meg, s úgy határozott, hogy – egyelőre legalább – mégsem megy vissza Amerikába, Járában marad.

Még csak egyetlenegyszer láttuk viszont féltestvéremet. Egy évvel az első világháború kitörése előtt látogatott el utoljára hozzánk. Ekkor már csaknem felnőtt fiatalember volt. Egyetemista. Pompás megjelenésű, kellemes, kedves hallgatója az egyik bányamérnöki főiskolának. Azt mondta, úgy érzi magát Járában, mintha közben néhány éven át nem is élt volna az óceán másik oldalán.

Anyám közvetlenül az első világháború után még egyszer meglátogatta őt. Ez volt utolsó találkozásuk.

Magányos, szomorú ember volt. Bányamérnöki diplomával a kezében megrendelésre házakat épített. Ebbe teljesen tönkrement. Azelőtt nem volt semmiféle vagyona, de ettől kezdve volt elegendő adóssága. Sokat nélkülözött. Ezen a helyzeten az sem tudott változtatni, hogy két nagy port felverő találmánya is volt, amelyekről hasábos cikkekben számoltak be a legnagyobb amerikai lapok. Az elsőt csaknem „bagóért“ adta el, a másodikat egy *ígéretért*, amelyet sohasem váltott be az érdekelt léghajó- és repülőgépgyár.

Akkor kezdett jobb kedvre hangolódni, amikor érett férfikorban elhatározta, hogy megházasodik. Háziasszonyát akarta elvenni, akinél mint kertész dolgozott. De beteg szíve néhány héttel az esküvőre kitűzött nap előtt váratlanul felmondta a szolgálatot.

Menyasszonya tanúsága szerint Fred mindig elérzékenyülve beszélt azokról az időkről, amelyeket Alsójárában töltött. Volt úgy, hogy éveken át nem kaptunk semmi hírt felőle, de menyasszonya leveleiből tudjuk, hogy olyankor is, akkor is és egész életében járainak vallotta magát.

Magányos, szomorú sors volt az övé. Ha nem megy vissza Amerikába, itt, a családi környezetben talán még most is élne.

Erdélyben bizonyára megtalálta volna lelki egyensúlyát.

6

Négy és fél éves lehettem, amikor apám legidősebb öccse, a szelíd és jóságos Ákos bácsi föl vitt Marosvécsre, hogy bemutasson nagyapám sógorasszonyának, sorsunk

nagy hatalmú irányítójának, Kemény Kálmánné született báró Bánffy Polixenának, a rettegett kegyelmes asszonynak.

Látogatásunk Pólika néni kívánságára történt. Nagy izgalmat keltett nemcsak Járában, de mindenütt, ahol rokonaink laktak. Apám „számúzetésével“ véglegesen megszakadtak a személyes kapcsolatok a nagyapám, testvérei, gyermekei és a vécsi várkastély úrnője között. Csupán Ákos bácsit fogadta s nagy néha nénikéim közül az idősebbiket, Gizellát. Járában a váratlan meghívásból arra következtettek, hogy Ákos bácsi igyekezete következtében enyhülőben van a feszültség Vécs és Alsójára között, s talán véglegesítik az elgondolást, hogy a gyermektelen vécsiek gyermektelen örököse, Ákos bácsi után én örököljem a várat a hozzá tartozó egyéb ingatlanokkal együtt. A jó reménységhez aggodalom is járult. Vajon mi lesz az ára a megbékélésnek? A járaiaknak le kell-e mondaniok véglegesen rólam a vécsiek javára? Vagy fel kell oszlatniok örökre a járai háztartást?

Bizonyosan Pólika néni rokonsága sem örült túlságosan látogatásom hírének. Tavasztól őszig a vár, télen a pesti palota kellemes szórakozóhelye volt a várúrnő atyafiságának. Arra nem számított egyik Bánffy sem, hogy a vár a tartozékaival valamelyikükre örökségül szállhat, de mégiscsak más lesz a helyzet – gondolták bizonyára –, ha a törvényes örökösnek, s talán még családjá többi tagjának is, hely jut a várban vagy pláne a pesti palotában!

Abban az időben Ákos bácsinak két gyönyörű, vécsi származású kocsilova volt, magas-félvér kancák, Malvin és Madár, a valamikor országos híru angol telivér ménnek, Lysandernek és egy Marcsa nevű magas-félvér kancának tökéletes formájú, járású csikói. Ezek repítettek minket (Ákos bácsit, feleségét, Zeyk Cecile-t és engem) egy Kölber-féle homokfutó kocsin Marosvécsre. Már előzőleg, de útközben is sok utasítást kaptam arra nézve, hogy miként kell viselkednem a vécsi várban, hogyan kell Pólika néninek kedvében járnom.

Nem értettem, mire való ez a nagy felkészülés. Oda-haza Járában Etelka néni figyelme a nevelés terén mindenre kiterjedt, nemcsak tisztességre nevelt, de udvarias viselkedésre, tisztelettelű beszédre, tisztaságra, villával,

késsel, kanállal való illedelmes bánásra – egyszóval mindazokra a dolgokra, amelyek kicsikorban könnyen elsajátíthatók, de felnőtt korban csak nagy nehezen. Arról fogalmam sem volt, hogy Cecile néni és Ákos bácsi ugyanolyan aggodalommal néztek vécsi látogatásom elé, mint Gizella néni és Etelka néni. Ákos bácsi ettől a látogatástól remélte velem való terveinek valóra váltását, Cecile néni pedig már előre félt, hogy ha nem teszek jó benyomást Pólika nénire, nem rajtam veri el majd a port, hanem őt fogja miattam megalázni. Cecile néni büszke asszony volt, maga is uralomra vágyó. Megalázást senkitől se tűrt volna el, csak Pólika nénitől, mert tőle függött, hogy beteljesüljön élete legfőbb vágya: ő lehessen, majd ha elérkezik annak az ideje, Pólika néni után a marosvécsi vár tiszteletet parancsoló úrasszonya. A végrendelet szerint ennek nem volt akadály, de Kálmán bácsi gyenge akaratú ember volt, aki nem kevésbé félt feleségétől, a kegyelmes asszonytól, mint a többi Kemény rokon, s kétségtelennek tűnt, hogy ha Pólika néni megharagszik Cecile nénire, írat Kálmán bácsival a végrendelet végére olyan klauzulát, ami örökre megnyomorítja utódja feleségét a „nagyasszonyi“ hatalom gyakorlásában. S hogy ez meg ne történhessen, hajlandó volt vállalni minden áldozatot.

Az instrukciók között, amelyeket kaptam, a legmeglepőbb az volt, hogy a halfélék és húsételek felszolgálásakor oda kell figyelnem Cecile nénire, s ha feje ingatásával jelt ad, ez azt jelenti, hogy abból az ételből nem szabad ennem, mert húsmérgezést kaphatok tőle, rettentő hasgörcsökkel, még bele is halhatok. Titkát nem árulták el, így nem tudhattam, hogy Pólika néninek rendkívül rossz a szaglása, és emellett még szereti is a szagosra, „vadásra érlett“ hússokat.

Négy vagy öt napot töltöttünk Vécsen. Nem emlékszem vendégeskedésünk minden részletére, de a reám nézve legfontosabbak még ma is élénken élnek emlékezetemben.

Soha nem fogom elfelejteni azt a pillanatot, amikor fogatunk berobogott a várhoz fölkanyarodó, a mainál még sokkal meredekebb és élesebb fordulókban bővelkedő szerpentin aljára. Ákos bácsi kék szemű, hófehér hajú cigánykocsisa kissé szorosabbra fogta a gyeplőket, mire mint tit-

kos jelre Malvin és Madár, anélkül, hogy egyetlenegyszer fölvtágtak volna, játékos táncléptekkel, fejükkel, nyakukkal integetve, úgy röpitették fölfelé az egyre meredekebbé váló szerpentin kanyarulatain homokfutó kocsinkat, mintha azon a napon nem is tettünk volna meg (egy nagyobb és néhány kisebb pihenőt tartva) mintegy száznegyven kilométernyi utat. Bár kissé habos volt a lovak szügye, amikor megálltunk az oroszlandíszes egykori felvonóhíd előtt, a lovak olyan türelmetlenül harapdálták a zabláikat, mintha máris unnák a helyben topogást, s alig várnák, hogy az inasok csomagjainkat kivegyék a kocsiládából, ők pedig száguldhassanak tovább a kocsival ismeretlen, távoli célok felé.

Erősen alkonyodott. Itt-ott egy-egy csillag átpislogott az ég egyre szürkülő kékségén. Mielőtt ráléptem volna a hídra, tekintetem a magasba tévedt. Ehhez hasonlót még nem láttam: a várfal s mindenekfölött az ötszögletű donzson bástya úgy feszült a magasba, mintha át akarná lyukasztani villámhárítós csúcsával az égkupolát. Szép volt és félelmetes. Lélegzetem megnehezült, szédültem. Az volt az érzésem, hogy egy nagy, széles tányér nehezedett a mellre. Úgy gondolom, Ákos bácsi megsejtette, hogy milyen vihar kerekedett a lelkemben. Gyöngéden megfogta a kezemet, s így lépett rá velem együtt az egykori fölvonóhídra.

Amikor beléptünk a kapun, viharlámpással a kezükben, két lovászgyerek csatlakozott hozzánk, hogy megvilágítsák az emeletre vivő kőlépcső fokait. Ennek a lámpafényes bevonulásnak volt valami szertartásos jellege. Titokzatosnak tűnt, képeskönyvből megelevenedett jelenetnek. De nem hasonlított ahhoz a félelmetesen szép varázslathoz, amelynek szívet-lelket gyönyörködtető, mégis borzongató lehetét ott künt a vár előtt éreztem volt, amikor először vetődött tekintetem a magasba, az égbe nyúló bástyaóriásra.

A vár akkori berendezéséből, szobáinak beosztásából alig emlékszem valamire. Csak azt a két szobát látom most is elég világosan magam előtt, amelyekben elszállásoltak minket. A járai szobákhoz viszonyítva fényűzően voltak berendezve. Én bennük mégsem éreztem magam otthonosan. Az egyikben Ákos bácsiék voltak, a másikban, egy

kisebben, én egyedül. A két szoba között éjszaka is nyitva állott az ajtó, mégis hiányzott az a bizalmas, meleg atmoszféra, amely oly jellemző volt alsójárai gyermekszobánkra. Látogatásunk első estéjén Ákos bácsi és Cecile néni lábujjhegyen besurrantak szobámba, és kezüket a hordozható gyertya lángja elé tartva, hogy fénye föl ne riasszon, megfigyelték, hogy nyugodtan fekszem-e, vajon nem takaróztam ki, majd mindent rendben találva, nesztelenül kihúzódtak szobámból. Nyilvánvaló volt, hogy törődnek velem, aggódnak értem, azt akarják, hogy otthon érezzem magam itt, ebben a számomra idegen környezetben.

Pólika nénivel való találkozásom első estéjéről nem maradt fenn bennem semmi emlék. Mondják, szívélyesen, bár kissé ünnepélyesen fogadott minket. Úgy, mint aki be akarja tartani közte és vendégei között a három lépés távolságot! A férje, Kálmán bácsi, mindent elkövetett, hogy feloldja a helyzet merevségét. De ő ebből a szempontból sem volt jelentős személy a kegyelmes asszony jelenlétében. Pólika néni kedve, akarata határozta meg a várbeliek mindenkori magatartását, hangulatát. Mellette a magas, jó megjelenésű férje, a főrendiházi tag elvesztette jelentőségét, nem volt ő más, mint dekoráció, mint minden, ami körülvette a várban a Felső-Maros mente legnagyobb tekintélyű úrasszonyát. Örülök annak, hogy a Pólika nénivel való találkozásom első pillanatairól nem maradt meg bennem semmi emlék. Örülök, hogy viszont jól emlékszem részleteiben is arra, amikor a következő nap reggelén kettesben mentem vele – lovakat nézni.

A „lónézés“ Marosvécsen nem tartozott a közönséges események közé. Háziasszonyi figyelemnek és kitüntetésnek számított, ha valakit ebben az élményben részesítettek.

Kálmán bácsiék magas-félvér lovakat tenyésztettek. Ebben az időben, a vécsi ménes fénykorában, Hajdú Jóska volt a lovászmester, s az apaállatok között az országos hírnű és tekintélyű angol telivér mén, Lysander volt a császár. Messzi földről, idegen országokból is sokan jöttek megcsodálni a szebbnél szebb félvér kancákat, magas-félvér csikókat, „remondákat“, vagyis a katonaság számára nevelt és betört hátilovakat, s a többit, melyeket neves

úrlovasok, négyesfogatot tartó gazdag földbirtokosok, módos katonatisztek vásároltak. Drága pénzen értékesítették az eladó lovakat, de a lótenyésztés így is, jó vezetés mellett is, úri passzió maradt, és nagy ráfizetéssel járt. A havasi birtok jövedelmének tetemes részét emésztette fel. Érthető, hogy megtiszteltetésnek számított, ha Pólika néni végigkalauzolta valamelyik vendégét az istállókon, a jártató-köröndön, a kifutókon.

Attól a pillanattól emlékszem világosan Pólika néni-re, amikor a vár melletti külső udvaron karjára emelt, s így vitt be a kocsilovak, majd a tenyészkancaék és kiscsikók, végül a hátilovak istállójába. Izmos asszony volt, biztonságos ülés esett a karján. Amikor ritmikus léptekkel egyik boksztól a másikhoz vitt, úgy éreztem, mintha csónak ringatna egyenletesen hullámozó tónak a hátán.

Fáradhatatlanul mutogatta nekem kiscsikós kancaí között a legszebbeket, kocsilovai színe-javát, a még töretlen csikók közül a legtöbb reményre jogosítókat. Bevitt karján egyik-másik szép hátasló feje mellé is, hogy jobb kezét néhány pillanatra szabaddá téve, kockacukorral kínálja a lovat, szeretettel megpaskolja a szügyét. Közben szenvedélyesen magyarázta, melyik csikónak, hátaslónak hogy hívták apját, anyját, melyik nyert díjat kiállításon, lóversenyen, melyikről hiszi, hogy egy-két év múlva új érmekeket, új dicsőséget szerez majd a vécsi ménésnek. Végül az egyik kifutó rúdkerítéséhez vitt, amely mögött egy idősebb szürke kanca legelt magányosan.

– Pepita... – mondta Pólika néni. Melegség rezgett a hangjában. Meg is ismételte a kanca nevét: – Pepita.

Neve hallatára a ló fölvetette a fejét, és a hang irányába fordította, majd lassan, óvatos léptekkel elindult felénk.

– Huszonhét éves – magyarázta Pólika néni. – Alig lát. Nyugalomba vonult. Más dolga nincs, mint zabot enni, legelni, vizet inni, sétálgatni. Valamikor a legjobb hátilovunk volt. Megérdemli, hogy vénségére kényeztessük.

Bevitt a kifutóba, s a lovat, amikor az már nem lehetett tőlünk távolabb huszonöt-harminc lépésnél, ismét megszólította:

– Pepita!

A biztató hangra a ló felbátorodott, és ügetve tette meg a köztünk és közte még fennálló távolságot.

– Simogasd meg a homlokát. Öleld át a nyakát. Nem harap, ne félj tőle. Olyan szelíd, mint a ma született bárány!... Úgy. Jól van. Látod? Örül, hogy az arcodat hozzádörzsölted az arcához... Ugye, milyen puha, bársonyos az orra? Milyen meleg a lehelete. Hogy örül a kényeztetésnek! Szegény öreg, táncol örömeiben, látod?... „Köszönöm – mondja –, köszönöm!“ Úgy...

Különös játék volt ez, számomra ismeretlen, a kivénült híres versenyló babusgatása. Lótartó, lótenyésztő emberek érzelmes szórakozása. Közben szavak, ilyenek: „No jól van, öreg, jól van... Ugye, a cukrot még meg tudjuk rágni?... No jó, no jó...”

Jó ideig eljátszadotunk. Amikor abbahagytuk, ezt mondta Pólika néni:

– Micsoda ló volt! Élvezet volt nézni, kopászonon hogy vágat lovasával a veszettül menekülő róka után! Nemcsak vágatott, versenyzett a kopókkal, ki bírja jobban. Versenypályán se volt kisebb: tudja mindenki, aki látta, hogyan vette a legnehezebb akadályokat is! – Magához szorított egy pillanatra. – A te apád volt első lovasa kopászonon! Azon a versenyen is ő lovagolta, amelyen első díját nyerte. Igazi lovas és igazi versenyló. Ha együtt vágna neki, talán az egész világot legyőzték volna. Ha az én fiam lett volna...

Alig érttem Pólika néni szavait, de a hangjára fölfigyeltem. Mélyen zengett. Az arcára pillantottam. Úgy tűnt, hogy könnycseppet látok rezegni a szemében. Sehogy sem érttem, mi történik itt. Alig néhány nappal ezelőtt hallottam, amikor egyik nénikém azt mondta a másiknak:

– Az ügyvéd gazember volt. De szegény Istvánnak Pólika néni volt az igazi ellensége.

De én igazi könnycseppet láttam rezegni Pólika néni szemében, ha utána meg is keményedett hirtelen a tekintete, majd óvatos, de határozott mozdulattal lecsúsztatott maga mellé a karjai közül.

Úgy tűnt, hogy Pepita is megérezte a hangulati változást, elfordult tőlünk, és tapogatózó, bizonytalan léptekkel elindult a kifutó mélye felé.

– Bemegyünk. Dél felé jár.

- Szép volt.
- Remélem, amikor nagy leszel, te is szeretni fogod a lovakat.
- Szeretem.
- De ne úgy szeresd, akárhogy, hanem igazán. Ígérd meg.
- Jó.

Még a kapu alá sem értünk, amikor megszólalt a gong, jelezte, hogy az ebéd tálalva van.

Ez volt első és utolsó emberi találkozásom Pólika nénivel.

Volt a vécsi látogatásnak egy kellemetlen utójátéka is.

A következő napon, délben előételnek rákmeridont szolgáltak fel. Cecile néni észrevétlenül beleszagolt a tálba, és leadta nekem a megbeszélt jelet. Én azonban még sohasem ettem rizses rákot, a szaga is tetszett, s tettem magam, hogy nem vettem észre az aggodalmas jelzést. Jól belekanalaztam a meridonba. Sebbel-lobbal két-három felbubujázott villányi falatot kaptam be, mielőtt Cecile néni rám szólhatott volna:

– Tudja jól, János, hogy nem szabad magának rákot enni. A doktor megtiltotta.

– De nekem nagyon jólesik – lázadoztam.

– Ne kényeztessétek el ezt a gyermeket – vett pártfogásba szigorúan Pólika néni. – A hasat is edzeni kell, nemcsak az izmokat!

– Akkor én eszem! – szemtelenkedtem.

Cecile néni arca vérvörösre gyúlt:

– Azt mondtam, ne egyék! Meg ne próbálja. Egy falatot se többet!

Nem mertem tovább ellenkezni, pedig láttam, hogy Pólika néni nagyon mérgesen néz Cecile nénire. Estére megbetegedtem. Amikor a körorvos loholva felérkezett a várba, hasgörcsökben fetrengtem. Hajnal felé megjött a házi orvos is, Péterffy Pista bácsi. Kocsin hozatták ki a kiváló marosvásárhelyi orvost.

Két nap alatt meggyógyultam. Amíg beteg voltam, körülöttem forgott a vár apraja-nagyja. Mint mondják, Pólika néni átvirrasztotta szobájában az éjszakákat. Nem hagyta aludni a szobalányát sem. Óránként felzavarta, hogy menjen, szerezzen felőlem híreket. Napközben mindegyre ott topogott szobám előtt a folyosón. Nem jött be, de el-

fogta az ajtón kilépőket, és addig nem engedte továbbmenni, amíg ki nem kérdezte őket hogylétem felől. Kálmán bácsit is mindegyre futtatta Ákos bácsihoz, Cecile nénihez hírek után. S ha nem tért elég gyorsan vissza, mindennek leszidta.

Fölgyógyulásom után még egy napot töltöttünk Marosvécsen. Ezalatt, is rendkívül kedves volt hozzám.

Többé tulajdonképpen sohasem találkoztam személyesen Pólika nénival, bár ezerkilencszáztizenhat kora őszétől a következő év tavaszáig ott tartózkodtam nagyapámmal Pólika néniék pesti palotájának egyik kis, udvari szobájában. De ekkor Pólika néni, agyérelmeszesedése következtében, már nem volt beszámítható állapotban.

Egyszer, föllopózva a folyosóra, belestem szobájába. Ráncos vénasszony kucorgott a tolószékben. Tekintetében gonosz tüzek égtek. Amikor megpillantottam, káromkodott. Nem szólt senkinek a káromkodása, maga elé mondta a női ajkakhoz valóban nem illő, ocsmány szavakat.

Élete folyamán sok keserűséget okozott nekünk Pólika néni. Nem szeretett minket, mi sem szerettük őt. Én mégis több elnézéssel gondoltam reá, mint családom többi tagja. Az egykori „lónézés“ emléke sokat enyhített velem szembeni ellenséges érzéseimen; és az is, hogy tudtam: élete folyamán őt gyermeket szült, de a legéletrevalóbb sem ért meg többet két esztendőnél. Ott vannak eltemetve mind az öten a vár melletti udvaron túl, a gyümölcsös-kertben, jeltelen sírban.

7

Elemi iskolai tanulmányaimat özv. Kossa Lajosné, majd ifj. Ósz János irányítása mellett Alsójárában végeztem. A vizsgákon Tulogdi bácsi, az állami elemi népiskola igazgatója prezideált. Szigorú, de igazságos ember volt. A vizsgaeredmények megállapításánál a felkészültség mellett figyelembe vette a tanuló otthonában uralkodó viszonyokat, a mindennapi életből adódó nehézségeit, családi gondjait, bajait. Így a jószándékú gyermeknek, aki képességeihez és lehetőségeihez mértén iskolai teendőit elvégezte, aggo-

dalomra oka nem volt. És mégis mindig rettegve álltam a vizsgáztató bizottság elé; nemcsak elemista koromban, de később is, a középiskolában, majd az egyetemen. Ennek a belém költözött félelemérzésnek okát abban véltem megtalálni, hogy az elemi iskola első osztályából, a körülmények váratlan alakulása folytán, nem Alsójárában, hanem Enyeden, a tanítóképző gyakorlóiskolájában vizsgáztam.

A tanulást Alsójárában kezdtem el, januárban azonban váratlanul ismét át kellett költöznünk Enyedre. Amikor fél esztendő múlva elérkezett a vizsgák időpontja, nénikéim kérvényezték, hogy az enyedi gyakorlóiskolában vizsgázhassak – magánúton.

Eddig még nem fordult elő, hogy „amerikás nebuló“ is akadt volna a vizsgázók között, ezért az iskolán túlnövő társasági ügy lett első vizsgámból. Meglepett és megdöbbenett, amikor láttam, hogy a teremben a vizsgázókon és vizsgáztatókon kívül milyen sok érdeklődő idegen is helyet foglal. Alapjában nem voltam félénk természetű gyermek, de ennek az enyedi vizsgának a körülményei nyugtalanítóak voltak, kilendítettek lelki egyensúlyomból. Szemben velünk, a tanítókon, tanítónőkön, képzős növendékeken, az érdeklődő szülőkön kívül, tekintélyes külsejű gondnokok, egyházi, világi előljárók, társasági hölgyek és urak foglaltak helyet, feltűnni vágyók és kíváncsiskodók. Hurokkal befogott nyúlfiókának éreztem magam, akit most mindjárt körbeszalasztanak hajtók és vadászok öröme. Remegni kezdtem. Az sem enyhítette riadtságomat, hogy amikor bevonult a vizsgáztató bizottság, élén a tanítóképző intézet nagytekintélyű igazgatójával, az üdvözlésre felállt közönség soraiból lopva felém mosolyogtak nénikéim. Amikor a bevonulás véget ért, bizonytalankodva foglaltam el ismét a helyemet.

A vizsga a tanítóképző igazgatójának megnyitó beszédével kezdődött. Szigorú és ünnepélyes, múltba néző, a jelent bíráló szavai néha még most is visszhangzanak bennem. Mintha emlékeznék egy-két szimbólumára is: fönixmadár, Sáronnak rózsája, Pelikán. Borzongtam, amikor magam előtt láttam képzeletben azt a jóságos madarat, akinek feltépett melléből csőrüket belemerítve szürsölik fiókái a kicsurranó, meleg vért. Meg tudtam volna fojtani azokat az önző madárfiókákat, akik hagyták, hogy anyjuk

ilyen fájdalmas áldozatot hozzon értük. De a beszéd értelmét nem tudtam követni, bár éreztem, hogy nagyon komoly, komor dolgokról van szó. Én más, vidám hangulatot vártam, jó reménységgel teljeset. Olyant, amilyent egy évvel azelőtt észleltem, amikor Tulogdi néni bevitt Alsójárában az akkori elsősök vizsgájára.

– Nem árt, ha a gyermek előre hozzászokik a vizsga gondolatához – mondta. – Jó, ha tudja, hogy amikor majd reá kerül a sor, az ő fejét sem fogja senki leharapni!

Itt sem ijesztgetett senki, mégsem mertem volna megesküdni rá, hogy nem kerül sor fejek leharapdálására! Igen komoly, igen ünnepélyes volt minden, sehol semmi kedvemre való. Váltakozva különböző tanító urak vizsgáztatták a gyermekeket. Kezüket a noteszük elé tették. A vizsga fontos és titokzatos voltát hangsúlyozták azzal, hogy a feleletek után ilyen titokzatosan írták be az osztályzatot is. Engem a tanítóképző igazgatója személyesen vizsgáztatott. Bemutató vizsgáztatás volt ez a képzősök és a nagyérdemű közönség tiszteletére! Nem is lehetett volna más: az amerikai gyermek vizsgázott, s ez önmagában is jó alkalom lehetett az – idomításra.

Nem szeretném, ha félreértene bárki, azt gondolná, hogy én egy régi, neves intézmény emlékét akarom rombolni. Nem, erről szó sem lehet! Tudom, hány neves és névtelen népnevelő került ki onnan. Magam is ismertem és tiszteltem közülük jó néhányat. De azt sem hallgathatom, el, hogy a konzervatív ünnepélyesség milyen hatással volt. reám, hogyan vette el egy egész életre kedvemmet és bátorságomat a vizsgáktól, s miért jelentett ez a régi-régi vizsga egy lépést számomra azon az úton, mely rendre szembe fordított mindenféle maradisággal.

Föltételezhetem azt is, hogy kedvességnek, kitüntetésnek szánták nekem, a „burgbeliek“ rokonának, hogy személyesen az igazgató vizsgáztatott. Rettenetes volt ez a megkülönböztetés! Ez odahaza Járában nem fordulhatott velem elő!

A kérdésekre nem emlékszem, de tudom, hogy eleinte csak nyekeregtem. Nem ismertem reá a saját hangomra. Tőlem idegen szavak tolultak az ajkamra. A torkom gürződött, szájpaplásom száraz, érdes lett. Szerencsére nem tartott túl sokáig ez az állapot. Láttam nénikéim féltő, biz-

tató pillantásait, melyek csaknem könyörögve üzenték felém: „Ne félj!” Megéreztem a tekintetükből, hogy bíznak, hisznek bennem, s megértnek. Ez a felismerés tompította félelmemet és föllobbantotta hiúságomat. És összeszedve minden akaraterőmet, harcolni kezdtem. Harcoltam a térdeim reszketése ellen, harcoltam a torkomban érzett „galuskák” ellen, harcoltam a félelem bénító erői ellen.

Ez volt életemnek első, igazi, kemény küzdelme. Ebben a küzdelemben nemcsak a bátorító tekintetek hulláma segített, de az akarat, hogy ne okozzak csalódást azoknak, akik bíznak bennem. És segítettek a bennem szunnyadozó komédiázó ösztönök is! Ökleimet combjaim mellé szorítva, cserepesedő ajkaimat újból és újból megnyalogatva, remegve bár, de figyeltem, gondolkoztam, feleltem. Egyre jobban nekiduráltam magamat, és egyre elszántabban, szenvedélyesebben vívtam ezt a párbajt, míg végül is győztem: minden feltett kérdésre jól megfeleltem!

A vizsgáztató bizottság is, a közönség is meg volt velem elégedve. Bizonyára sikerem hatása alatt szólítottak fel, hogy mondjak el egy olyan verset is, ha tudok, amely nincs benne a tananyagban.

Ma sem tudom megmagyarázni, hogy miért fogott el engem erre a felszólításra valami furcsa, érthetetlen vidámság, mókázó kedv. Színészies karlendítéssel miért hajtottam meg magam a vizsgáztató bizottság, majd a közönség felé? Kézzel-lábbal kapálódzva, színészkedve, mókázva miért szavaltam el nagy hangosan egy ostoba, óvodistáknak sem való versikét?

Hosszú lábú gólya bácsi,
Mit fogsz máma vacsorázni?
Békahúst? Brekeke!
Nem kapsz máma belőle!

Versmondásomat pillanatnyi döbbséget követte. Aztán megismételtem ugyanazt, de most már énekelve, cérnahangon (később Seprődi János diák-énekkarában szoprán énekeltem).

Frenetikus sikerem volt. Kacagtak!

Aztán visszamentem a helyemre, leültem. Tudtam, hogy

a csatát megnyertem. De ahogy rendre csendesedett bennem a szereplés láza, és a belső feszültség feloldódott, észrevettem, hogy a reszketés ismét erőt vesz rajtam. Fogaim össze-összekoccantak.

Jó, hogy a következő években elemi iskolai vizsgáimat meleg, családi környezetben tettem le. Mégis, amikor bizottság elé álltam, mindig eszembe jutott első közéleti szereplésem, az enyedi vizsga, és belém költözött a félszeg, félős nyugtalanság.

Az a hírem, hogy én mindig nyugodtan, aggodalmak nélkül lépek a közönség elé. Ez csak látszat. Önfegyelem eredménye. Akárcsak a vizsgák előtti félelemérzésektől, a nyilvános szereplések előtti drukktól sem tudtam soha egészen megszabadulni.

Még volt egy olyan enyedi, illetve Enyed környéki élményem, mely befolyásolta világlátásom későbbi alakulását. Csak röviden foglalkozom vele, s csupán azért, mert hozzájárul gondolatvilágom megértéséhez.

Nénikéimmal, mivel nekünk saját fogatunk nem volt, amelyen kiruccanjunk a városból, ha kocsit küldtek értünk, szívesen tettünk látogatásokat Enyed környéki birtokosoknál. Kellemes emlékek is fűződnek ezekhez a kis kiruccanásokhoz, így az első találkozásom is a csombordi Kemény Árpád feleségével, Széni Arabellával, Ditrói Mór kolozsvári színtársulatának egykori színésznőjével, akihez egy életen át meleg, rokoni barátság fűzte mind feleségemet, mind engem. Így ismerhettem meg egy-két 48-as veteránt, és egy ilyen látogatás alkalmával fürödtem először a Marosban, velem egykorú fiúk és lányok zajosan kedves társaságában.

Ősz elején, dióérés kezdetén zajlott le az a bizonyos látogatás egy Enyed környéki, már-nevét-sem-tudom puzduri birtokosnál. Uzsonnára voltunk hivatalosak. Uzsonna után sétálni mentünk a parkba s onnan a diósba. Nem kötötte nénikéimet valami rendkívüli barátság a házigazdához, aki emlékezetem szerint özvegy vagy legényember volt. Azelőtt sem jártak oda rendszeresen, s emlékezetem szerint, amikor sor került arra, hogy megszakítsák vele kapcsolataikat, nem érezték komoly áldozatnak. A szóban forgó birtokos nem lehetett kiváló társalgó, mert az uzsonna alatt és a séta elején folytatott beszélgetésből semmi sem

ragadt meg emlékezetemben. De annál elevebben él bennem annak a pillanatnak az emléke, amikor házigazdánk megpillantott egy kopott parasztembert, aki egy diófa alatt a fűben lehullott diószemek után kutatott. Botjával kaparászott a száraz fücsomók között, bökdöste szét a zörgő harasztot, s ha megpillantott egy-egy zöld héjú diót, lehajolt utána, és belecsúsztotta abba a rongyzsákocskába, mely a nyakából lógott alá. Vendéglátó gazdánk felsziszszent, s néhány villámgyors szökkenéssel a tilosban járó ember mellett termett.

Ami ezután következett, pillanatok alatt történt: egyik markával kitepte az ember kezéből a botot, és messzire elhajította, a másikkal mellen ragadta, és nekiszorította a diófa törzsének. Aztán rettenetes gyorsasággal pofozni kezdte: jobbról balra, balról jobbra, míg folyni kezdett a szerencsétlennek az orra vére. Hiába próbált védekezni kézzel-lábbal, könyörgő szavakkal, acélizmú házigazdánk el nem eresztette addig, amíg kedvére ki nem pofozkodta magát. Akkor megperdítette áldozatát, előrelökte, s káromkodva utána rúgott a menekülő, halálra rémült embernek.

Ezalatt mi kiáltoztunk. Én ijedten, undorodva, rikoltozva, Etelka néni sírva, Gizella néni pedig harciasan, így: „Hagyja abba! Szégyellje magát! Hagyja már!” – és amikor vendéglátónk kifújva magát visszajött hozzánk, fölhaborodott nénikém szálegyenesre kihúzta magát, s még odavetette sziszegve: „Azonnal fogasson! Egy percet sem maradunk! Fogasson!”

Házigazdánk próbálta szépíteni a dolgot, kimagyarázkodni, hogy „maholnap még a szememet is kilopják, ezek a szép szót nem értik!” – de hiába, nénikém elnémultak, és kétfelől megfogva kezemet, oly gyorsasággal, hogy csak szaladva tudtam lépést tartani velük, mentek vissza a ház felé, megelőzve, faképnél hagyva kísérajüket. Magatartásukat nem lehetett félreérteni: egyszer s mindenkorra végeztek velem, tőlük akár fel is kötheti magát, nem tartják úriembernek!

Rég történt. Nagyon rég. Életemben ez volt az egyetlen eset, amikor Erdélyben földbirtokost tettlegességre láttam vetemedni szegény falusi emberrel szemben. Mégis mindig eszembe jutott, mint ellenérv, amikor valaki a régi, úgynevezett patriarkális élet emlékét kérődzte vissza, régi

jó időkről ömlengve. A visszaemlékezés erre az eseményre erősített, amikor ifjú koromban sokszor jóhiszemű, jószándékú, sőt szociális érzésű gazdaemberekkel kellett vitába szállnom, hogy megvédjem álláspontomat: én a nagybirtok-rendszert már erkölcsi szempontból is idejétmúlt, emberellenes gazdálkodási rendnek tartom.

De el kell mondanom azt is, hogy sok szép emlékem is fűződik Nagyenyedhez. Mindenekelőtt arra a három-négy hétre gondolok, amikor betegségem miatt el kellett, hogy különítsenek nővéreimtől, s ezért a burgbeliek boldogan befogadtak otthonukba. Itt kezdtem el hajnali, álmatlan órákban, miligyertya vibráló fényénél a rendszeres rajzolást. Senki sem tanított, magam próbáltam ki, hogyan kell „összépásztítani“ a krétaszíneket, hogy azok szépen hassanak. Ebben az időszakban legszívesebben fejeket rajzoltam, többnyire női profilokat ábrándos kék szemekkel, aranszőke meg hollófekete hajjal, pisze orrú, hattyúnyakú lányokat. „Portréim“ közül a szókék egy járai orvos gyermekkorban elhalt kislányára, a hollófekete hajúak pedig egy óvónőre emlékeztettek, akinél, ha betévedtünk udvarára, olyan bódító rezeda- meg tubarózsa-illat fogadott, hogy csaknem belefulladtunk abba az illattengerbe.

A hajnali órákban gyakorolt lázas művészkedésben sok örömöm telt. Kezdetlegesek voltak krétarajzaim, de úgy emlékszem, eléggé karakterisztikusak. Sokan hitték, hogy festő leszek. Később arról beszéltek, hogy inkább karikatúrista vagy szobrász. Akkor még titkoltam, hogy néha verseket írok. Sánták voltak ezek a versek, de én mint valami veszélyes bűnjelet rejtettem el nadrágzsebembe azokat a papírdarabkákra írott versikéket. Etelka néni jött reá először titkomra. Egy nyári vászonnadrágnak, mielőtt mosásba tette volna, kifordította zsebeit, s ekkor hullott ki belőlük néhány versikém. Így tudta meg, de nem szólt róla senkinek, nekem is csak akkor, amikor nagy titokban megmutattam neki első és utolsó indiántörténetemet, melynek ez volt a címe: Kígyóbőr, a bátor, s ezzel a lehetetlen szöveggel kezdődött:

„Amerika egy kis falujában, La Grange-ban nagy izgatottság van. Kígyóbőr – mert így hívták a falu kisbíróját – így szólt:

– Urak! Nagy harcosok! Szülőfalunkat nagy veszély fenyegeti: jönnek a Csíkosingesek!

– Halál reájuk! Halál! – kiáltották a dicső harcosok, és meglóbálták a levegőben tomahawkjaikat!“

De Enyeden nem írtam sem meséket, sem elbeszéléseket. Rajzoltam, és amikor lábadozni kezdtem, esténként egy kedves matróna történeteit hallgattam negyvennyolcas szabadságharcosokról, Rózsa Sándorról, akit személyesen ismert, sebesült honvédek sebeire tépést készítő honleányokról. Kedvenc témája volt Rózsa Sándor galantériája azokkal a hölgyekkel szemben, akiknek, ha megtámadta kocsijukat, de felismerte bennük valamelyik neves szabadságharcosnak özvegyét vagy nejét, tisztelettel csókolt kezét s kívánt nekik további kellemes utazást. Tőle hallottam Zeyk halálának hiteles históriáját, aki a piski-hídi csatában esett el. Oroszlánként verekedett a reárontó császári katonákkal, de mikor már a kardja is eltört, a pisztolyában megmaradt utolsó golyót saját fejébe röpítette, hogy szégyenszemre ne ejthesse foglyul a gyűlölt ellenség. Itt, Enyeden keltette fel érdeklődésemet a kőzetek iránt egy Zeyk Kálmán nevű különöc öregúr. A Felenyed patak medréből és egy másik névtelen erecske oldalából gyűjtötte nagy szorgalommal a karneolokat. Valamikor rendszeresen gyűjtött mindenféle kőzeteket, de amint elnehezedett a járása, szenvedélyét a karneolkövek felkutatására korlátozta. Értett az asztalosmesterséghez és lombfűrészelt is. Régebben, amint mondják, szép bútorokat fabrikált. Amikor én összebarátkoztam vele, már csak fényellenzőket készített, az asztali petróleumlámpák elé valókat, érzékeny szemű idősebb nők számára. Ezeknek az ellenzőknek téglalap alakú táblájába illesztette bele az átlátszó, változatos erezetű és színezetű karneolkavicsokat. Ezeken a karneolon átszűrődő szép, halovány színekben játszó fények estek az én öreg, mesélő matróna barátnőm arcára is.

Mint liliputországbeli pompás erdő, olyan volt, tavaszszal az Enyed feletti Órhegyen a gyöngyvirág-rengeteg, mely a sűrűség alatt hófehér kárpitot borított a földre. De ibolyaszőnyeget meg vadrózsa-virágzást se láttam olyant sehol, mint ott. Nem csoda, hogy Áprily Lajost enyedi tanár korában gyakran ihlette az órhegyi tavasz s az órhegyi ős zengő poémák alkotására. És oly magától

értetődőnek látszik az is, hogy amikor sok-sok évvel később sor került a Helikon és a Klingsor íróinak (az erdélyi magyar és szász írók) első találkozására, Áprily Lajos javaslatára itt, az Órhegyen beszéltek meg közös dolgainkat.

Enyeden láttam először olyan március 15-i ünnepélyt, amely benyomásom szerint valódi kicsinyített mása volt az 1848-as emlékezetes napnak. Minden, ami ott történt, a fiatalság műve volt, a márciusi ifjak utódaié, hivatalos szónokok, köztekintélyek „fellépése“ nélkül. S ez így visszagondolva azért tűnik meglepőnek, mert Enyed városának a múltba visszatekintő közléte a jelen és jövő felé való tájékozódásában egyaránt konzervatívnak, dohosnak tűnt. Lehet, hogy ez az eleven, forradalmi szellemű március 15. az ifjúság ösztönös rebelliója volt a felülkerekedett maradisággal szemben.

Itt, Enyeden láttam először veszedelem idején az emberi szolidaritás igazi, tömeges megnyilvánulását. Egy alkalommal egész váratlanul, alig elképzelhető hirtelenséggel támadt egy olyan vihar, amilyent később havasi csavargásaim idején is csak ritkán értem meg. Nemcsak jelképesen mondom, de a szó legszorosabb értelmében valósággal rázták az ablakokat, remegtették az épületeket az égháború fülsiketítő dördülései. Dió nagyságú jégdarabok zuhantak az égből a házakra és zúzták szilánkokra a fedőcserepeket. A sustorgó, zúgó, dörgő jégverés felhőszakadásokkal váltakozott. Percek alatt patakok születtek itt is ott is, a város legkülönbözőbb részein. Barnán, sebesen rohantak a főutca felé, hogy ott valóságos folyamra egyesüljenek. Ebben a félelmetes, villámfényes ézengésben, jégverésben, esőzuhatagban, barna patakok, bős folyók születésének döbbenetes perceiben egymás után több villámcsapás is zúdult egy lóistállóra, a lóistálló közelében levő szénaszínre s ember lakta épületekre is. Perceken belül lángokban állott az istálló, a szín, a házak, s a lángok közé szorult lovak pörkölődő húsának, sörényének émeletítő szagát okádta reá a városra a szertegomolygó füst. És alig néhány perc múlva a kiürült utcák ismét megteltek emberekkel, a vízen átgázoló, rohanó emberekkel, kapákkal, fejszékkel, csákányokkal, vedrekkel felfegyverkezett emberek egyre duzzadó tömegével, akik mind elszántan rohantak a viharon, jégverésen, áradáson át, segíteni, éle-

tet menteni. Jöttek az önkéntes tűzoltók lovas szekerekre szerelt víztartályaikkal, csővezetékeikkel, létráikkal, mindenféle tűzoltó szerszámaikkal. Közben, amint rohantak, a lovak hiába ágaskodtak, rázták ijedtükben a nyelvükre reá feszülő zablát, menniök kellett, előre, előre! Neki az égzengésnek! Embert menteni! Embert! Embert! Jöttek a diákok is, befogták magukat kisebb-nagyobb kézi hajtású tűzoltókocsikba. És rohantak ők is neki az egyre dagadó vízáradatnak! Neki a viharnek! Mindenki, aki férfi, mindegy, hogy öreg, fiatal, csak férfi legyen, neki a veszedelemnek! Menteni! Menteni! Menteni!

Ezt láttam én gyermekkoromban Nagyenyeden, a csokoládéháznak nevezett otthonunk utcára néző ablakából. Én is akartam menni, nem engedtek. Kimásztam az ablakon, a rohanó emberek közül kettő visszaemelt az ablakba:

– Amíg a felnőttek tüzet oltanak, őrizd a házat, hogy semmi el ne vesszen! Ez a te kötelességed, gyermek!

És én nagyon meg voltam elégedve magammal. Feladatot kaptam. Életemben először közéleti feladatot. Büszke voltam.

Ezt köszönhettem Enyednek: az első közösségi feladatot. Ezért a felemelő érzésért érdemes volt megismerkedni azzal a másik Enyeddal is, szívemben a vizsgabizottság előtt álló elemista gyermek rettegésével.

8

Szeretem a karbidlámpák fojtó szagát. Egy feledhetetlen estére emlékeztet, ezerkilencszáztíz nyarára, amikor az alsójárai kaszinó báltermében először láttam igazi színházat, igazi színészekkel: aranyhajú primadonnát, feszes léptű bonvivánt, vidáman perdülő szubrettet, ripacskodó táncos komikust, a turné idejére társalgó színésszé előléptetett kóristát és rendezőt, akit az előadás végén mint drága zsákmányt hurcolnak színészei a függöny elé.

A nagy eseményt megelőző napon zsakettkabátos, Lavallier-nyakkendőes férfi érkezett a faluba, a kolozsvári színház társulat egyik szervező titkára. Egy fazekas-szekérre kérekedett fel, azzal rázatta magát a hepehupás úton Torda-

szentlászlótól Alsójáráig. Porosan, fáradtan érkezett, mégis, amikor leereszkedett a kőberes szekérről a macskakövekkel kirakott piactérre, kihúzta magát, és Thalia papjához méltó, ünnepélyes léptekkel vonult el a patika felé.

A piactér felső szélén állott a patika. Tornácáról jól át lehetett tekinteni az egész teret. Ezért is érdemes volt felkapaszkodni a tucatnyi lépcsőfokon, nemcsak Csics Béla illatos likőrjei miatt, amelyekből a gáláns gyógyszerész szívesen juttatott egy-egy kupicával minden valamirevaló látogatójának. Most is, miután megölelte, olyan mozdulattal tessékelte be a Lavalier-nyakkendő színházi titkárt a patika ajtaján, amelyből minden jól tájékozott alsójárai lakos megállapíthatta, hogy odabent a jó hűvösben rövidesen sor kerül a nagy szakértelemmel készített házi likőrök kóstolgatására.

Szerda volt, hetivásár napja. A fazekasok, csebresek, a gabonát, majorságot, veteményt áruló parasztok szép rendben kirakott áruhalmai előtt tarka összevisszaságban hullámozott a vásáros nép, főként háziasszonyok, leányok. De akadt, szép számmal férfi is: iparoslegények, fazekasok, helyi és szomszédos községekből való földművesek, az irodák-ból ellépett hivatalnokok – és gyermekek. Kínáltak, vettek, vitakoztak, alkudozva csapkodták egymás tenyerét, a féllábú kintornás papagájával jövendőmondó cédulát húzattak, tordai pecsenyét ettek, medvecukrot szopogattak, vagy csak nézelődtek. A zsakettkabátos, Lavalier-nyakkendő idegen érkezésére mégis mindenki felfigyelt. Férfiak, asszonyok kíváncsi tekintete követte ünnepélyes vonulását, s mihelyt eltűnt a Gyógyszertár feliratú üvegajtó mögött, a nép körülvette a fazekas-szekeret, hogy megtudakolja, vajon ki lehet s honnan érkezett a poros, fáradt tekintetű, mégis peckesen lépkedő idegen.

– Valami főszínész – mondta a fazekas-fuvaros. – Holnap este színház lesz az úri kaszinóban. Tordaszentlászlón az uradalom szekérszínében volt az előadás, utána mulattak. Hajnalban, amikor elindultunk, még cigányoztak.

Hétéves kölyök voltam akkor, kíváncsi, tekergésre hajlamos, a szerda délelőtti piacra menést a világ minden kincséért sem mulasztottam volna el. Juonnal, nagyapám süket mindenés darabontjával, kétkerekű kéziszekéren nyári káposztát, egyéb veteményt és szép rózsacsokrokat

vittünk a piacra. Nagy játék volt ez a piacra járás, a kirakodás, alkudozás, tenyércsapkodás. Ilyenkor nem beszélt velem senki gyermeknyelven, hanem ugyanúgy, ahogyan igazi piaci árusokkal illik. És így lehettem csodálkozó szemtanúja az alsójárai vendéjáték első mozzanatának, a szervező-titkár érkezésének.

A Lavalier-nyakkendő idegen, hóna alatt néhány plakáttal és egy kötegecske röpcédulával, rövidesen ismét megjelent a patika tornácán. Lassú léptekkel ereszkedett le a lépcsőn, majd magához intett két ácsorgó gyermeket. Átadta nekik a röpcédulákat, hogy osztogassák szét a vásáros nép között. Néhány csillogó rézkrajcárt is nyomott a markukba. Ó, hogy fénylettek azok a vadonatúj, arany-sárga pénzdarabok!

Hát bizony a hetivásár megszokott rendjét kissé megzavarták a röpcédulák, amelyek a t. közönséget arra figyelmeztették, hogy rövidesen megérkezik községünkbe a színjátszó társaság, mely díszelőadás keretében fogja bemutatni a Luxemburg grófját. A két, gyermek alig győzte osztogatni a feljűk nyúló markokba a röpcédulákat, s amikor már kezdtek félni, hogy a nagy kapkodásban, tolongásban eltapossák őket, a megfogyatkozott cédulákat szét-szörták, és futásnak eredtek.

Aztán híre járt, hogy az idegen az első színlapot már ki is függesztette Schwarzberger bácsi boltjának az ajtajára, s onnan egyenesen Gábor Áron vegyeskereskedése felé vette útját. Megindult a találgatás, vajon hova kerül még színlap. Tóth úr mészárszéke elé? A járásbírótság kerítésére? Az úri kaszinó bejáratához bizonyosan! S jut-e vajon a Veres-szegre is, a fazekasok fő fertályába? A csergék, csebrek s egyéb kincsek árával, minőségével kapcsolatos beszélgetések egyre jobban háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak az időszerűbbeknek: a vendéjátékra vonatkozóknak.

A falvak népének több évszázados múltra visszatekintő érdeklődése a színtársulatok iránt ismeretes. A színjátszás krónikásai szívesen emlegetnek régmúlt vidéki előadásokat, amelyekre a közönség a jegyeket tojással, sódarral, piros almával, szállással, szíves vendéglátással vásárolta. Köztudomású, hogy falvainkban ma is milyen lelkesen fogadják az immár nem kóberes szekéren, de autóbuszokon ér-

kező együtteseket! A régmúlt s jelen példái ellenére mégis magyarázatra vár, hogy ezerkilencszáztíz nyarán miért hozta csaknem hisztériás lázba Alsójára egész lakosságát a hír, hogy színielőadás lesz, igazi színielőadás az úri kaszinó báltermében.

Amint már említettem, Jára társadalmi összetételében valami átmenetfélének tűnt a falu és a kisváros között, s ezért a járaiak sohasem adták fel a reményt, hogy egyszer, valamikor sérelmüket mégis orvosolni fogják, és szülőfalujukat a mezőváros rangjára emelik. Ez csak ábránd maradt ugyan, de reányomta bélyegét a társadalmi életre. Esti korzó, zsúrok, kaszinóélet, táncmulatsággal egybekötött jótékonykodás, mindmegannyi jele volt a városiasodásra való törekvésnek. Igyekeztek élen járni a sportélet terén is. Többen szertornásztak, néhányan vívtak, a vakációzó diákok füleslabdázta, s az egykori Torda-Aranyos vármegyében itt folyt le az első jelentős falvak közötti futballmérkőzés, melyen a helyi iparoslegényekből és nyaraló kollégistákból összeállított csapat mérte össze erejét, szabályos dresszben, nagyszámú lelkes közönség előtt, a torockóiak csapatával... Volt ennél fontosabb jelenség is, amely a község társadalmi átalakulására utalt: évről évre május elsején nemcsak a tavasz születését ünnepelték a cseereerdő egyik tisztásán, hanem éltették a dolgozó emberek nemzetközi szolidaritását is.

A városiasodásra való törekvés megmutatkozott a műkedvelés területén is. A tanítók között akadtak néhányan, akik a nagyobb ünnepekre és az évváró ünnepségekre verses, dalos, egy-két nevelő szándékú jelenettel tarkított műsorokat tanítottak be az elemi iskolákban. Ezeknek az előadásoknak a közönségét a szülők, a rokonság, a földművescsaládok apraja-nagyja s a tantestület alkották. Az alsójáraiak vágyaihoz igazodó műkedvelésnek a központja azonban az úri kaszinó nagyterme volt. Itt tanulták be lázas izgalommal azokat a műsorszámokat, amelyeket a jótékony célú bállok előtt mutattak be. Ezeket a monológokból, versekből, dalokból, villámtréfákból összeállított műsorokat megtűzdelték pikantériával, de csepegett belőlük a szentimentalizmus is. Délutáni előadásban egyet-ket-

tőt magam is végignézttem már. Emlékszem egy kedves fiatalember nagyszerű műsorszámára. Nőnek álcázva vonult fel a színpadra, testhez álló estélyi ruhában, amelyben alig tudott megmozdulni. Így énekelte tipegve el az Ezt a szoknyát úgy hívják, hogy bukj-el-szoknya... kezdetű kuplét. Emlékszem a szép hangú orvosra, Giurgiu Augustinra, aki román műdalokkal szórakoztatta a közönséget. A többi műkedvelő énekes meg alkalmi versmondó is kitett magáért: Reviczky Gyulától Farkas Imréig, Tarnay Lojzától Zerkovitz Béláig volt honnan válogatniuk érzelmes verseket és dalocskákat. De azért elnézték egy diáknak, hogy „valami“ Ady nevű „versfaragónak“ elmondja két „érthetetlen“ versét, s Mandics Lacinak, a félúton megállott hegedűművésznek, hogy egy-két klasszikus zeneszámmal kedveskedjék a közönségnek.

A tanítók a falusi műkedvelők megszokott útját járták, míg a kaszinótagokat a műkedvelés területén is a mezővárossá növekedés vágya fűtötte. A tanítók magukra hagyottságának volt tulajdonítható, hogy nem jutottak túl az olcsó hazafiaskodáson, átlátszó eszközökkel tolmácsolt nevelői gondolatokon, s az pedig, hogy a kaszinói műkedvelés pikantériákkal fűszerezett szentimentalizmusba fulladt, nem a műkedvelők, hanem a korszellem bűne volt. A rendszeres műkedvelésnek a selejtes tartalom ellenére mégis volt haszna: ébren tartotta az érdeklődést a színjátszás iránt. Zsúfolt házak előtt játszottak, s a fazekasok, kereskedők, tisztviselők, ha Kolozsvárra mentek, el nem mulasztották volna megnézni a kőszínház egy-egy előadását – zsöllyéből, támlásszékről, kakasülőről, ki-ki a maga anyagi helyzetétől függően. Szerették a színházat. Büszkék voltak műkedvelő voltukra, és úgy érezték, hogy lelkesedésük, mely gazdagon áradt a Járába érkező színészek felé, viszszasugározta rájuk is valami dicsőségfélét.

A mi családukban a színházváras túlnőtt az alsójáraiak lelkesedésén is. Nagyanyám, a félúton megrekedt zongoraművésznő, akinek tizian-vörös haját, szürkés-kék szemének meleg ragyogását csupán egy olajfestményről ismerhettem, mint már említettem, Káli Nagy Lázárnak, az első állandó magyar kőszínház első igazgatójának volt az unokája. Nagyapám egyik öccse, Endre, verses drámákat írt, és tagja volt egykor a kolozsvári színügyi bizott-

ságnak. Déryné volt a női eszményképünk, a színészekben a művelődés hőseit tiszteltük. Nem csoda hát, hogy a házban sátoros ünnepnek számított, amikor színészek jöttek a faluba, még akkor is, ha a vendégek csak amolyan másodrendű vándorszínészek voltak. Hát hogyné lett volna ünnep, amikor az igaziak, a kolozsváriak látogattak el hozzánk!

Amikor a Lavalier-nyakkendő-szervező-titkár kellekgyűjtő körútján hozzánk is bekopogott, pártában maradt kedves nénikéim növelni akarván az előadás fényét, repesve a boldogságtól kölcsönözték oda a társulatnak kedvenc bútordarabjukat, a rózsafa keretes, szegfűmintákkal gazdagon hímzett selyem paravánt. De a faluban, aki csak tehette, mindenki felajánlott valami mutatós holmit: barokk asztalkát, almáriumot, csipketerítőt, porcelán dísz-tárgyat, hintaszéket, falra függeszthető vadásztrófeát. Végül is az előadás estéjére olyan zsúfolt pompa kerekedett a kaszinó viharvert színpadán, mely csaknem feledtetni tudta az ócska kulisszák sivárságát.

A színtársulat tagjainak elhelyezése nem ütközött semmi nehézségbe. Több volt a felajánlott szállás, mint az igénylés, így hát a Lavalier-nyakkendő-színházi ember diplomatához méltó fondorlatosságai ellenére is akadtak, akik megsértődtek, mert nem jutott számukra egyetlen hálóvendég – színész, kellékes vagy műszaki.

Alkonyat előtt megérkezett a társulat. Bérelt szekereken jöttek – a primadonna, a bonviván, a táncos komikus kivételével, akiket a tordaszentlászlói intéző szállított át Járába, személyes tulajdonát képező Kölber-kocsiján. Az igazgató egyik helyettese szekéren utazott. Annyi eltelt év után ki állapíthatná meg, hogy miért csatlakozott a szekérkaraván utasaihoz? Vándorszínész vérének engedelmeskedett-e, vagy pedig azért cselekedett így, hogy útközben is szemmel tarthassa a társulatot? Egy dolog azonban bizonyos: a Lavalier-nyakkendő-szakettkabátos titkár szervező munkájával nagyon meg lehetett elégedve: az elszállásolást gyorsan, zökkenők nélkül bonyolította le.

Ezen a szerda estén a megszokottnál is nagyobb számban keringett a korzózó sokaság a „Platzmusikot“ adó zenekar körül, mely mint mindig, egy rögtönzött dobogón, az oszlopra tűzött utcai viharlámpa alatt helyezkedett el. Az

úri kaszinó tagjai nagy szakértelemmel pörgették sétabotjukat, a fazekasifjak legényesen nádpálcáikkal a lábszárukat verdesték, a lányok, asszonyok illatos csokrétával díszítették keblüket, a gazdalegények ékes szavakkal dongták körül kedvesüket, a gyermekek annyi piros, kék meg zöld fényű görögtüzes gyufát hajigáltak a magasba, mint soha máskor, s a népzenezők műsorán ez alkalommal csupa operett-sláger meg népszínmű-egyveleg szerepelt. A színházvárás izgalma feszültséggel telítette a levegőt.

A színészeket kimerítette az előző esti tordaszentlászlói előadás és az azt követő muri. Nem vonultak ki testületileg a „Platzmusik“ színhelyére. Csak a primadonna és a bonviván jelent meg rövid időre a csodaváró járaik között. Szállásadó gazdájukkal, a patikussal jöttek, aki mili-gyertyás viharlámpást tartott a magasba, úgy világította meg a macskaköveket. Gondosan vigyázott vendégeinek testi épségére. És velük volt Gyula bácsi is, a drága Nagy Gyula, a kolozsvári színház népszerű jellemszínésze, aki minden nyarat alsójárai rokonainál töltött.

Amikor a vendégek a korzózók közelébe érkeztek, a népzenezők tust húztak, majd rázendítettek a Luxemburg grófjából egy érzelmes keringőre.

A primadonna aranyzőke hajkoronája fölött mint óriás pillangó libegett a művirágokkal ékesített, széles karimájú szalmakalap. A bonviván kék lüszterkabátja selymesen csillogott a viharlámpásból rávetődő fénysugarakban. Amikor megpillantottam őket, a nagy csodálkozástól megfedkeztem az ujjaim között sistergő görögtüzes gyufáról, s csak akkor dobtam el felszisszenve, amikor a kék gyufaláng beleharapott az ujjam begyébe. A perzselés helyén támadt fájdalommal nem sokat törődtem; szívemet, lelke-met csordultig töltötte gyönyörűséggel az élmény, hogy a „Platzmusikon“, a csillagfényes égbolt alatt a Dérynék, Megyeriek utódait láttam szemtől szembe; régmúlt színészekét, akikről oly sok szépet és kalandosat tudott mesélni egyébként hallgatag, a könyvei közé temetkező nagyapám.

Boldog voltam. És boldogságomat az sem csökkentette, hogy a légies, kedves óvónő, Lujzika néni – akihez mindössze két dőcögő sort kitevő szerelmes versemet írtam, s hetek óta rejtegettem a nadrágzsebemben – egy hozzá illő, kunkori bajuszos udvarló kíséretében járult a ven-

dégek elé, hogy kezet szoríthasson velük. Boldog voltam, s míg a sokaság hódolva s kíváncsiskodva vette körül a vendégeket, én belevegyülve a gyermekseregbe, három skatulya görögtüzes gyufát hajigáltam fel rendre a csillogos égbe, a primadonna s a bonviván tiszteletére.

Azon a nevezetes ünnepi estén nagyapám karjába akaszkodva léptem be a kaszinó zsúfolt termébe. Különös, enyhén fojtó szagra és alig hallható zizegésre lettem figyelmes. A karbidlámpák árasztották a kellemesnek éppen nem mondható illatot, és zizegtek halkán, de állhatatosan. Idestova hat évtized telt el azóta, mégis élményekben gazdag színházi estéken még ma is szinte hiányzik nekem a karbidlámpák szaga és állhatatos zümmögése. Hiányoznak azok a „szervusztok, „kezit csókolom“-ok, és „jó estét“-ek, amelyekkel – átintégetve a széksorok fölött – nagy hangosan köszöntötték egymást az érkezők. Hiányzik a patkósarkos csizmák kopogása, a régi divatú cipők csikorgása és az a mentaszag, ami azokból a csokrocskákából áradt, melyeket szerény estélyi díszképpen kendős öregasszonyok szorongattak a markukban. Hiányzik a pirosposzsgás fazekasleányok hajának egészséges illata, s a tanítókisasszonyok arcára, nyakára, ruhájára ünnepi túlbuzgósággal locsolt illatszerek édeskés párája. Hiányoznak azok a néha túlságosan is hangos sóhajok, amelyek az érzelgősebb jelenetek hatására törtek elő a csodaváró keblekből, és azok a korlátokat nem ismerő hahoták meg dölingézések, amelyekkel a közönség minden bemondást, rögtönzést fogadott...

Jól tudom, hogy a Luxemburg grófja zeneileg nem éri el Lehár legjobb alkotásainak, a Víg özvegynek, az Évának vagy a Mosoly országának színvonalát, s librettója sem mondható túlságosan igényesnek. Tudom, hogy a társulat, mely egy Lehár-darab előadásával kedvezett a járai közönségnek, csak amolyan nyári különítménye volt a kolozsvári együttesnek – mely megengedte egyik ismert nevű színészének, hogy a szigorú felügyelet alól kicsúszva, kedvére kiripacszkodhassa magát Bazil Bazilovics herceg szerepében. Mégis bevallom töredelmesen, hogy számomra az első igazi nagy színházi élményt ez a vidéki előadás jelentette. Ennek az előadásnak köszönhettem, hogy már hét

esztendőskoromban megízlelhettem a színházvárás izgalmát, s belecsodálkozhattam a kulisszák titokzatos világába, hogy gyermekfejjel már részese lehettem annak, ami értelmet ad a színjátszásnak: a színház és közönség önfelelt találkozásának.

Igen, nekik köszönhetem, hogy hétéves koromban már szívembe költözött az a nyugtalanság, amely egy életen át űzi a színház megszállottait a kulisszák festett, mégis a való életet újjáteremtő világa felé.

9

A kolozsváriak vendégszínháza előtt is gyakran rendeztünk színelőadásokat: otthon. Igaz, hogy ezek csak amolyan árnyképjátékok voltak.

Az ebédlő és a gyermekszoba közötti ajtónyílást lefüggönyöztük egy nagy, fehér lepedővel. Az ebédlőben foglalt helyet a közönség: nagypapa, Gizella néni, anyám is, amikor idehaza tartózkodott, a szakácsnő, a házilány, s ha nem vettek részt az előadásban, egy-két játszótársunk is. A felnőtteknek egy krajcár belépődíjat kellett fizetniük, a gyermekek ingyen nézhették meg az előadást. Etelka néni volt a főrendezőnk. Az előadások a gyermekszoba felőli oldalon folytak, a fényforrásul szolgáló lámpák, gertyák és a kifeszített lepedő között. Így a szereplők árnyéka rávetődött a lepedőre, s játékuk, mozgásuk egysíkú fekete árnyképpé alakulva, az ebédlőből jól láthatóvá vált. Tréfás semmiségeket adtunk elő.

Számomra a legizgalmasabb árnyképszínházi esemény az volt, amikor kedvenc tanítómesterem, Ósz János, országos ifjúsági kardvívó bajnok, egyik előadásunkon vívódresszben, sisakban jelent meg, hogy mókás párbajt vívjon velem, párbajt, melyben persze – a mesejáték törvényei szerint – legyőztem az országos bajnokot: Dávid Góliátot!

Amíg nem láttam igazi színelőadást, ezek az árnyképszínházi esték nekem művészi eseménynek számítottak, de a kolozsváriak vendégszínháza után nem elégitettek ki többé. Színész akartam lenni: szerelmes hős vagy komikus.

Órákat töltöttem titokban Etelka néni tükre előtt, mely ott állott a gyermekszobában az ő öltözőasztalán. Mérges és szelíd, szerelmes és hülye arcokat vágtam a tükör előtt, s rendre úgy belejöttem ebbe az örökös „grimaszkodásba“, hogy néha tükör nélkül, játszótársak között is elkezdtem mindenféle pofákat vágni. Egy reggel aztán megdöbbenéssel vettem észre, hogy a tükör lapja keresztül-kasul repedett. Ez nagy baj! Ha rájön valaki, hogy ez az én gyakorló-tükröm is, azt fogják hinni, hogy én törtem el hadonászás közben!

Nővéreim éppen itthon voltak szüreti vakáción. Óvatosan kilestem az ajtón, nincsenek-e a szomszédos szobában. Kilestem az ablakon is. Sehol senki. És ekkor felállva egy „sámerlire“, óvatosan leemeltem a tükröt, s lekuporodva vele a padlóra, próbálgatni kezdtem, hogyan is lehetne a repedésvonalakat jó erősen egymáshoz szorítani, hogy így valahogy eltűnjenek. Néztem, fogdostam, vizsgáltam az üveget. A repedésvonalakkal összekuszált üvegrészeket nem lehetett megmozdítani. „Hogyan is állhat ennyire keményen egy összevissza töredezett tükörlap?“ – tűnődtem, és ujjammal simítgatni, nyomkodni kezdtem a repedéseket. És ekkor valami olyan történt, amire valóban nem számíthattam: ujjaim nyomán meghalványodott a vonalak éle, sőt el is kenődött!

Hiszen akkor nincs semmi baja a tükörlapnak, a vonalakat rárajzolta valaki! De mivel? Hogyan?

Lehúztam cipőmet, harisnyámat. A harisnyát bemártottam az ivó vizes kancsóba – izgalomban eszembe se jutott, hogy milyen malacságot csinálok –, és ezzel a mosóronggyal súrolni kezdtem a tükröt. A várt hatás nem maradt el: elkenődtek, majd rendre egészen eltűntek a törésvonalak. Trükk volt az egész!

„Nincs hát semmi baj!“ – ujjongtam magamban, de örömöm nem tartott sokáig, mert a nyitott ablak felől kacagás áradt felém, a győztesek elragadtatott kacagása. Nővéreim voltak ezek a vidám kacagók, akiknek mégiscsak sikerült meglesni engem! Ők fedezték fel grimasz-játékaimat, s ők találták ki, hogy szappannal „bekrikszkrakszozák“ a tükörlapot, mintha darabokra repedt volna!

Amikor diadalittasan bemásztak az ablakon, én feje-

met előreszegezve, mint egy megvadult bikaborjú rohan-
tam rájuk (híres voltam gyermek- és diákkoromban acél-
kemény nyakamról), mégsem lett semmi baj dühöngésem-
ből. Elkaptak, lefogtak, végül is úgy megszelídítettek, hogy
együtt kacagtunk a történteken! Aztán megígérték – így
görbüljek meg!... Így görbüljek meg!... –, hogy tit-
komat megőrzik, s most már hármásban tárgyaltuk izgal-
mas tervemet, hogy majd ha felnövök, színész leszek, nagy,
híres komédiás, mint azok a régiek Kolozsvárott, szép-
apám színigazgatása idején.

Ekkor még fogalmam sem volt arról, hogy Etelka néni
már jóval előbb rájött titkos grimaszkodásaimra, s csak
a megfelelő alkalomra várt, amikor megleckéztethet.

Etelka néni „manőverére“ karácsony előtt néhány hét-
tel került sor.

Egy kis cédulával kezdődött. Alkonyattájt repült be
szobánkba az ajtónyíláson keresztül. Én akkor éppen a
lapjával lefelé fordított, spárgadarabokkal összevissza kö-
tözött, rongyszőnyeggel felvitorlázott, hajóvá előléptetett
asztalka közepén kucorogtam. Ezzel a kiváló egyárbocossal
felfedező útra készültem azon a délutánon (uzsonna és
vacsora között) az Atlanti-óceánra, s kötélhágcsóm felsze-
relésével foglalatoskodtam. A koppanás hallatára a hang
irányába fordítottam a fejemet. A cédulát azonnal meglát-
tam, s munkámat félbeszakítva, a papírdarabkát felszed-
tem a padlóról.

Szép, cikornyás betűkkel csak ennyi állt a cédulán:

„Jánoska! Fiúhoz nem illik állandóan a tükör előtt áll-
ni! De még kevésbé illik grimaszokat vágni! Hallgasd meg
tanácsomat, és ne feledd: közeledik a karácsony!!!

Szeretettel

az Angyal“

„Úgy látszik, a leányok ismét kezdik...“ – gondol-
tam. A papírdarabkát fancsikákra téptem, és bedobtam a
kályhába.

Néhány nap múlva újabb levelet kaptam. Az ágyam
mellett hevert az éjjeliszekrényen. Ez már igazi levél volt,
borítékban, két-három szál angyalhajjal átkötve.

„Jánoska! Miért nem hallgatsz reám? – így szólt a levél. – A javadat akarom. Közeledik karácsony, s könnyen megeshetik, hogy a neked szánt ajándékokat helyetted más, engedelmesebb gyerekek fogom vinni. Még nem késő, gondold meg a dolgot.

az Angyal
(aki nagyon szeret téged, de most nagyon szomorú).“

„Ez a levél mégsem lehet a lányok találmánya“ – állapítottam meg, és gondterhelten szálltam ki ágyamból.

Mosakodás után, amikor sor került a fésülködésre, odaléptem Etelka néni öltözőasztala elé. Csaknem elállt a lélegzetem a csodálkozástól! A tükör lapján két egymást keresztező, ujjnyi vastagságú vonal szaladt végig. De ezt a két vonalat nem szappannal rajzolták, hanem aranyporral, ugyanolyanl, amilyennel a karácsonyfára aggatott diókat szokták bevonni. Alatta ugyancsak aranyból, díszes betűkkel ez állt: „Utolsó figyelmeztetés!!!“ Se aláírás, se semmi más. Hát mégse volna igaza Ferenczi Sándorkának, aki azt mondta: „Te kis buta! Nem az Angyal hozza a karácsonyfát, az csak afféle mese! A nagyok veszik a piacon! Ők csempészik be a házba, ők díszítik fel...“

De hát akkor mi ez az arany írás a tükrön? A lányok nem árulhatták el titkomat, hiszen megvolt a nagy eskü, az „Így görbüljek meg!“. Hát mégis van Angyal? Mit csináljak?

Próbáltam letörölni, lemosni az aranyvonalakat, nem ment. Két nap és két éjszaka törtem a fejemet: mihez kezdjek, mit csináljak? Rajtam csak valaki felnőtt segíthetne. De ki?

Etelka néni!

Igen, ő az egyetlen, akihez tanácsért fordulhatok ilyen „kényes“ ügyben.

Nagy figyelemmel hallgatott meg.

– A tükör előtt való komédiázás csak próbálkozás – mondta. – Ennél sokkal komolyabb felkészülésre lesz szükséged. De most még nem. Most az a fontos, hogy szorgalmasan tanulj, elvégezd az elemi iskolát, utána a gimnáziumot. Akkor következik majd a pályaválasztás, a komoly felkészülés a színészi pályára.

– Igen, de én addig is akarok színházat játszani. Ahogy

eddig is csináltuk. De most többet, nemcsak árnyképszínházat, hanem igazit!

Etelka néni elgondolkozott.

– Hát jó mondotta –, majd utánanézőnk, mit is csinálhatunk. De addig nem ártana levelet írni az Angyalnak, s elmondani neki mindent.

A levelet megírtam, és kivettem lámpaoltás után az ablakba. Reggelre a levél eltűnt. „Lám, mégiscsak van Angyal!” – mondtam. És eltűntek az egymást keresztező arany vonalak is a tükör lapjáról.

Néhány nap múlva Etelka néni hozzálátott egy jelmezes játék előkészítéséhez. És a karácsony meghozta számomra a nagy meglepetést: néhány bábút, „bibabókat”, melyekkel egész színdarabokat lehetett előadni. Ezek a kesztyűtestű bábuk voltak első színészeim. Aranyosak voltak, tehetségesek, engedelmesen irányíthatók. És ami fő: nem voltak szeszélyesek.

Ha egy alkalommal nem visz el apám legkisebbik húgának, Jolán néninek a férje, Jóska bácsi, бүdös, füstös, zötyögő, mégis csodálatos gépkocsiján otthonába, Marosnémetibe, bizonyára sokáig nem támadtak volna újabb, igényesebb vágyaim a színházaski-játék területén.

Jolán néni férje is Kemény fiú volt, de a Keményeknek egy másik ágából való. Az emkés Khun Géza özvegyétől. Kemény Vilma nénitől kapta a Maros menti kastélyt, birtokot. Jóska bácsit a gazdálkodás nem érdekelte. Életének értelmet a gépekkel, motorokkal, az új találmányokkal való foglalkozás adott. Gépészmérnök volt, izmos, csöndes, szorgalmas férfi. Inkább munkás, mint mérnök benyomást keltette. Azok közé tartozott, akik Erdélyben elsőnek vásároltak gépkocsit. De sofőrt soha nem tartott. Az első világháború alatt a bécsi gépkocsizó alakulatnál szolgált. Mint tartalékos önkéntes altiszt vonult be, és századosi rangban szerelt le. Katonai előmenetelét nem harciasságának, hanem autós szakértelmének köszönhette.

Állandóan szerelt, bontott, konstruált. Villanyvezetékeket épített, villany- és robbanómotorokat szerelt, alakított át. Alig láttam őt gyermekkoromban másként, mint szerelőmunkáshoz illő lebernyegben, a fején kis, ellenzős sapkával. Szabad idejében is fűrt-faragott, vagy terveket rajzolt. Szórakozásból építette gyermekeinek azt a mi-

niatúr színházat, amelynek zseblámpa-méreteknek megfelelően kicsiny, a korhoz viszonyítva modern világítási berendezése volt, egy színpadi süllyesztője is, és a könnyen váltható kulisszatartók, kulisszanyílások között ügyes megoldások arra, hogy a tologató léccel ellátott, lemezpapírból kivágott színpadi figurákat zavartalanul lehessen bevonultatni és kimasíroztatni. A színpad szélessége nem lehetett több egy méternél, magassága százhusz-százharminc centiméternél (a világító és egyéb rejtett berendezések elhelyezésére biztosított helyeket is beleértve), mélysége ezekhez a méretekhez arányosan igazodott. Színpadkép, fények szempontjából tökéletes hatásokat lehetett elérni. Színpadi figurákat bárhonnan lehetett kivágni és papírlemezre ragasztva felhasználni, s ha nem került kivágni való kép, akkor rajzolt megfelelőket Jolán néni, aki nemcsak kiválóan zongorázott, de tehetséges rajzoló is volt. Az előadásokhoz a zenét Jolán néni szolgáltatta, míg a szövegmondás a figurákat mozgó gyermekek feladata volt.

Magyar népmeséket, Andersen- és Grimm-meséket adtunk elő, megkurtítva, leegyszerűsítve. Jolán néni írta le szerepeinket, s bizony mondom, azon a kis minta-színpadon néha egy-egy olyan pompás előadás kerekedett, amelyre még most is, öreg fejjel, büszkén gondolok vissza.

Később, egy karácsonykor, én is kaptam egy miniatúr színházat. Ezt is Jóska bácsi fúrta, faragta, szerelte. Bármily kedves is volt azonban ez a színházacska, bármilyen ügyes is volt világítási berendezése, ahhoz a másikhöz, az *igazihoz* képest csak amolyan olcsó-jános-dolog volt. Örültem neki, játszottam is vele néha, de lelkesedni érte nem tudtam úgy, mint azért a másikért. Elég hamar ki is került a forgalomból, és én visszatértem hűséges, kedves bábuimhoz, a bibabókhöz; melyek egyszerűségükben is közelebb álltak az élő színházhoz, melyről oly sokat álmodoztam.

10

Átmenetileg sem voltam soha rajongója az indián történeteknek. Nem lelkesedtem azokért a „derék“ törzsfőnökökért, akik miután a fehér emberrel elszívták a béke-

pipát, hűséges szövetségeseivé (szolgáivá) lettek. Amikor indiánosdit játszottunk a Berekben, arra törekedtem, hogy a „megfélékezhetetlen“ indiánok seregéhez csatlakozzam. Nagyapámtól hallottam egyet-mást az Amerikát megszálló spanyolok kegyetlenkedéseiről, s arról, hogy az Európából odakerült „honalapítók“ a legújabb korban is hogyan szorítják vissza egyre szűkebb és szűkebb területre az amerikai kontinens őslakóit, akik szabad, független életmódjukról lemondani nem akarnak. Egy-két Cooper- és May Károly-könyv elolvasása után beszüntettem kapcsolataimat ezzel a műfajjal, s miután végeztem Gulliver utazásainak eldedősített szövegű kiadásával s Verne legismertebb könyveivel, Mackó Mukit, majd utódját, Dörmögő Dömötört kísértem el változatos útjaira, míg fel nem fedeztem – kölyökkorban már – a Szent Péter esernyőjén keresztül a századfordulónak számomra ma is legkedvesebb magyar íróját, Mikszáth Kálmánt. Közelebb állott hozzám Mikszáth kedélyvilága, látása, stílusa, mint a Jókaié. (Lehet, hogy azért nem tudtam igazán megszeretni Jókait, mert nagyapám véleményén keresztül ismertem meg őt, aki sohasem tudta megbocsátani az egykori márciusi ifjúnak későbbi politikai pálfordulását.)

A mesevilággal való kapcsolataim nem a szokott formák között alakultak ki. Sokáig csak az „élő“ mesét tudtam igazán élvezni. Az én egykori kedves pesztonkám, Tili volt első igazi mesemondóm. Minden estére jutott egy-egy meséje, német népmesék, a nép ajkán született, szájról szájra adott, így fennmaradt alkotások. Másik mesemondóm, Ősz János, az apja által gyűjtött székelyföldi népmeséket költötte át gyermek agyak-szívek számára, mivel azok a mesék a felnőttek mulattatására születtek. Volt egy morva mesemondóm is, egy Olga Welleck nevű lány, aki egy-két éven át német beszédre oktatott, és egy cseh tanítónő, Svoboda Marietta. Mesemondóm volt Etelka néni is, ő azonban egészen más, mint a többi. Ezópus, La Fontaine fabulákkal, Andersen, Grimm mesékkal szórakoztatott. Magam csak akkor – jóval később – kezdtem olvasni meséket, amikor Pusztakamaráson kezembe került Benedek Elek Mese és mondavilágának díszkiadása, mely abban az időben megtalálható volt a legtöbb magánkönyvtárban. De

ezeket a köteteket már fölolváltva olvastam Mikszáth Kálmán műveivel. Amikor nagyobbacska középiskolás koromban először hallottam Bartók és Kodály népdalgyűjtő, összehasonlító munkájának eredményeiről, engem nem leptek meg azok a megállapítások, amelyek a népi dallamok közötti nemzetközi rokonságra vonatkoztak: anélkül, hogy addig ennek jelentőségét fel tudtam volna fogni, magyar, román, cseh, morva, német, angol, francia és más népmesékben közös eredetet sejtető vonásokkal, mondanivalókkal nemegyszer találkoztam már. És ezt a nekem oly kedves mesemondóimnak köszönhetem, akik az élőszo varázslatos erejével vezettek be a hiteles népmesék világába.

Gyermekkoromban két jelentős magyar gyermeklap forgott közkézen: az *Én Újságom* és a *Jó Pajtás*. Előbbit Benedek Elek, utóbbit Sebők Zsigmond szerkesztette. A Mackó-történetek kedvéért a kettő közül a *Jó Pajtást* választottam magamnak. Sok örömöm telt benne. Nemcsak én, de játszótársaim is izgatottan lesték érkezését, tudták, mihelyt átolvastam, kölcsönadom nekik az új számokat. Nem csoda, hogy olyan nagy keletje volt: mindössze ketten-hárman járatták az egész faluban – ugyanannyian, mint az *Én Újságomat*.

Előfordult néha, hogy a *Jó Pajtás* egy-egy példánya sérült állapotban került vissza hozzám. Ez elszomorított. Gondolkoztam azon, hogyan lehetne ezen segíteni. Egy idősebb barátom sietett segítségemre.

– Alapítsunk mi is gyermekújságot! – javasolta.

Péter Sámuelnek hívták kopaszodó tanácsadómat, aki járásbíró volt, és udvarolgatott egyik nagynénémnek, Kemény Rózának, nagyapám Endre nevű öccse özvegyiségre jutott leányának.

Samu bácsi nagy gyermekbarát volt. Szórakoztatásomra – de Rózsa néni szórakoztatására is – sokszor egész délutánokon át karikatúrákat rajzolt rólam, önmagáról, Rózsa nénémről és mindenki másról, aki eszébe jutott. Azt mondta, ha megcsináljuk a lapot, ő szívesen illusztrálja, de kérünk majd illusztrációkat Jolán nénitől és a rajzolgató gyermekektől is, ha van kedvük hozzá.

Nekem tetszett a gondolat, de fantasztikusnak tartottam. Még akkor sem hittem benne, amikor Samu bácsi ki-

látásba helyezte, hogy szerez egy „kocsonyás“ sokszorosítógépet, s legalább három példányt fogunk nyomtatni minden számból! Döntésre akkor került sor, amikor egyik képrejtvényemet a Jó Pajtás szerkesztősége közölte, és honoráriumot fizetett érte. E váratlan siker felajzotta képzeletemet. Ha a nagyok is elismernek, hogyne szerkeszthetnék Péter Sámuellel lapot!

– Megcsináljuk! – közöltem nekibuzdulva, s ő divatos cvikkerén keresztül vidáman kacsintott felém:

– Tudtam, hogy előbb-utóbb neked is megjön a kedved!

Hónapokon át a lapszerkesztés volt legfőbb gondom. Nemcsak Samu bácsi, de minden gyermek játszótárs segített a munkában. Ki levelet írt, ki mesét, elbeszélést, verset, szerkesztői üzenetet, ki másolta sokszorosítótintával a közlésre szánt szövegeket, ki a sokszorosító „kocsonyát“ kezelte, vagy anyagot ollózott könyvekből, gyermeklapokból.

Lapunk címe nem volt túlzottan eredetinek mondható, de nekünk tetszett: *Jó Barát*. Három vagy négy számot ért meg. Három-három példányban sokszorosítottuk, s négy napos időtartamra két krajcárért adtuk ki olvasásra. A versek, mesék, elbeszélések, „adomák“ java része bizonyára gyenge volt, de ezért bőségesen kárpóoltak Samu bácsi nagyszerű rajzai, ifj. Ősz János gyermekhangra leegyszerűsített, hiteles népmeséi, Jolán néni levele Mackó Muki és családja (Hörpentő sógor, Zebulon és Dorka, sőt a bajkeverő Róka Miska) Marosnémetiben tett látogatásáról. Ehhez a szöveghez a kitűnő illusztrációkat Jolán néni rajzolta, és hitelesség kedvéért a kéziratot kissé be is kente mézzel. Azt hiszem, arra a cikkekre voltunk a legbüszkébbek, melyet az akkor oly híres futballesatárról, Schlosserről írt játszótársunk, a nálunk jóval idősebb Geley Tóni, a későbbi tenisz- és sítérner, aki gyakran nyaralt Járában nagybátyjánál, Gábor Áronnál. Sportcikk! Gyermeklapban! Szakszerű! Ez újítás volt. Dagadt a mellünk a büszkeségtől.

A *Jó Barát* „közönségsikere“, a szerkesztés öröme hosszabb időre biztosíthatta volna a lapocska megjelenését, ámde egy másik tényező is beleszólt további sorsának alakulásába: a szerelem! Rózsa néni és Samu bácsi flörtjé-

ből ugyanis komoly udvarlás lett, míg végül is Samu bácsi zsakettbe vágta magát, s megkérte nagyapámtól Rózsa néném kezét. Rózsa néninek nem élt se apja, se anyja, vagyona nem volt semmi (első férje mindenét elherdálta). A Járában élő Kemények örültek az eljegyzésnek, mindkét részről jó, szerencsés dolognak tartották. Az a gyanúm, hogy nagyapám örömét az is növelte, hogy eszébe jutott, hogyan fog bosszankodni Vécs úrasszonya amiatt, hogy családunk egyik tagja ismét kiviseli magát, s „rangján alul“ megy férjhez, nem is dzsentrihez, főpapi család ivadékához, neves politikushoz, hanem egy névtelen székely kurtanemeshez, szerinte bizonyára tutyimutyi emberhez, aki negyvenéves koráig nem tudott nagyobb pozíciót kikönyökölni magának, mint bírói állást egy vidéki járásbírószágon.

Nekem bizony Rózsa néném másodvirágzása nem hozott sok jót: Samu bácsit annyira lefoglalta, hogy nem tudott rendszeresen foglalkozni többé a *Jó Baráttal*. Lapunk megjelenését beszünttettem, majd néhány hónappal később könnyezve búcsúztam kopaszodó kedves barátomtól, Samu bácsitól is, akinek – összeköttetései révén - Rózsa néni elintézte, hogy Járából Dévára helyezték át, most már tényleges járásbírónak.

Amikor Samu bácsiék elköltöztek Járából, már tavaszutó volt, a közeledő vizsgákra való felkészülés izgalmas időszaka. A tanulás és a drukkk tompította „szerkesztőtársam“ elvesztése fölött érzett fájdalmamat.

11

Családunk tagjai között nemcsak reformátusok, de a Káli Nagyok révén unitáriusok is voltak. Nagyapámat nem érdekelték a vallási problémák, de tisztelte mások meggyőződését. Azt kívánta, hogy unitárius hitet valló néni-kéim s mi, a református unokák, vasárnaponként felváltva hol az unitárius, hol a református templomban vegyünk részt a délelőtti istentiszteleten. Katolikus családtag csak egy volt, Ákos bácsi felesége, Zeyk Cecile, de ő nem volt templomjáró, nem is igen fordult meg Járában, bizonyára

ezért nem vették fel havi programunkba az időnkénti mi-sehallgatást.

Mialatt mi illedelmesen figyeltünk a prédikációra a két protestáns templom valamelyikében, nagyapám – nyugodjék – kertészkedő társával, az ugyancsak templomkerülő mindenes-darabonttal, Juonnal, egyik virágágyástól a másikig vándorolgatott, vagy sorra ellenőrizte a rózsadugványos cserepek állapotát az ablakokban. Ez volt szívük szerinti ünnepi szertartásuk. Ilyenkor sokat beszélgettek, vitatkoztak. Juon földüket volt, de jól le tudta olvasni nagyapám szájáról a szavakat, így zavartalanul szórakoztathatták egymást minden vasárnap délelőtt.

A sok járai pap közül csak a reformátusra meg a katolikusra emlékszem, bár úgy tudom, jól voltunk a többivel is. Megvan azonban a magyarázata annak, hogy miért éppen ez a kettő maradt meg emlékezetemben.

A református papot Meggyaszaynak hívták, és azt pletykálták róla, hogy édestestvére a híres pesti dalénekesnőnek, Meggyaszay Vilmának. Amikor már nagyobbacska voltam, érdekelt volna, hogy igaz-e, amit mondanak róla, vagy pedig csak azért találták ki az úri kaszinóban, hogy ezzel is aláhúzzák Alsójára kapcsolatait a színművészettel. Soha nem mertem megkérdezni tőle. Miért? Talán azért, mert annyira hasonlított Petőfi Sándorhoz, hogy emiatt a nagy költőket és szabadságharcosokat megillető mélységes hódolatot éreztem iránta (akkor még lehetett találkozni igazi 48-as veteránokkal is). Nem mertem neki személyes vonatkozású kérdést feltenni. Én még úgy tanultam a szorzótáblát, hogy a 6X8-as számtani feladványt így kellett élőszóval megoldanunk: „Hatszor nyolc = negyvennyolc. Éljen!”

A plébános úrra is jól emlékszem. Ő volt az első ember, aki fájó szívvel bár, de azt jósolta nekem, hogy halálom után nem a mennyországba, hanem a pokolba fogok jutni!

Belga volt az öreg tisztelendő. Nem tudom, hogyan került Alsójárába, magyar gyülekezet élére katolikus papnak. Rosszul, de folyamatosan beszélt magyarul. Nem tartozott a művelt papok közé, sőt néha kissé ütődött benyomást keltett. Hirtelen méregre lobbanó, aranyszívű bácsi volt, aki könnyekre fakadt, amikor arról beszélt, hogy én, bármennyire fájjalja, pogány hiten lévén, halálom után el

fogok kárhozni, s menthetetlenül a pokolba jutok. Próbált megtéríteni, de reménytelen kísérleteit végül is feladta. Azért továbbra is jó barátok maradtunk. Többé nem emlegette sem a kárhozatot, sem a poklot. Tanulmányoztuk a bogarak járását, lepkék libegését, hangyák háborúját, őszi fák levélhullatását. Néha mesélt távoli hazájáról, ahol a legszebb öreg városok és a legszebb gyümölcsöskertek vannak. Amikor így sétáltunk és beszélgettünk, az volt az érzésem, hogy talán már nincs is olyan nagyon meggyőződve az öregúr arról, hogy pogány hiten lévén, feltétlenül el fogok kárhozni, és a pokolba jutok.

Egyszer megharagudott rám, de haragja hamar elmúlt. Ugyanis megbotránkoztattuk szegényt azzal, hogy hajóink „vízre bocsátása” alkalmával, tengerészek régi szokásához híven, hajókeresztelőt is tartottunk, ugyanúgy, mint azt az igazi hajók vízre bocsátásánál szokás. Igaz, nem pezsgős, hanem málnaszörpös üveget vágunk a hajó orrához, de csak ennyi volt a különbség az igazi és a játék hajókeresztelő között. Még szertartást végző papunk is volt, Ferenczi Sándorka, akinek palást helyett egy viharvert lebernyeg borítottunk a vállára. Ezért az ócska lebernyegért haragudott meg rám a plébános.

Milyen szépek voltak azok a kis magunk faragta hajócskák, amint színes karácsonyfagyertyákkal kivilágított, zászlódíszbe öltöztetett fedélzetükkel csöndesen himbálódtak a malom alatti tavacska vizén! Fölöttük surrogva szálltak rakétáink, a magasba röpített görögtüzes gyufák, piros, kék, zöld fényt árasztva az alkonyuló világba. A parton a réztölcséres ócska gramofon tengerész-indulókat recsegett. Sándorka elmondta keresztelő beszédét, majd Guszti hozzávágta legnagyobb hajóink orrához a málnaszörpös üveget. Telitalálat volt! Az üveg darabokra hullott, és veresre festette a hajó körül a vizet. Most már beállíthattuk hajóinkat a víz sodrásába, le a Jára patakán, neki az Aranyosnak, Marosnak, Dunának, Fekete-tengernek, neki a nagyvilágnak, üdvivalgásaink közepette. Mindegy volt most már, hogy valójában meddig jutnak el, Borrévig, vagy valamivel messzebbre talán, s hol zúzzák pozdorjává őket habos zubogók, rejtett sziklazátonyok. Az volt a fontos, hogy mi elküldtük őket világjáró álmaink hírvivőiként a messzi tengerekre. Az álom merészsége volt a legfonto-

sabb, a hitünk, hogy magunk faragta hajóink eljutnak valahová, célba érnek egyszer – nem pedig a rideg valóság, hogy valahol, talán nem is messze a zubogótól, porrá zúzódnak, s idővel megrothadnak azzal a sok más személlyel együtt, amit éjjel-nappal szünet nélkül sodornak a vizek az örök Óceán felé.

Hittel csináltunk mindent, rabló-zsandár játékot, *Jó Barát*-szerkesztést, bábszínházat, hajó-vízrebocsátást, akárcsak ama „forradalmi tettet“, amikor a tenispálya közepén máglyára rakva elégettük azt a fekete-sárga császári zászlót, amelyet nagy gonddal magunk szabtuk-varrtunk, látunk el cifra rúddal, két díszes bojtjal, csak azért, hogy aztán ünnepélyesen elégethessük. Ha a templomokba inkább szép zsoltárokat énekelni, Petőfi-homlokú papot csodálni, orgonabúgásban gyönyörködni mentünk, ha odahaza a lefekvés előtti imamondáson kívül más vallásos gyakorlatok nem is tartoztak szokásaink közé – azt hiszem, mégsem voltunk kevésbé vallásosak, mint a többi velünk egykorú gyermek. Volt hitünk, erős, szétzúzhatatlan: hittünk álmainkban, hittünk a magunk elé tűzött feladatok szépségében, hittünk az Életben.

12

Mint minden gyermek, én is félttem a fogorvostól. Oly sok meggondolatlan beszédet hallottam, még mielőtt lettek volna a foghúzáshoz kapcsolódó személyes tapasztalataim, hogy előre belém ültették a fogorvostól való retteget. Amikor fogainkat váltottuk, képesek voltunk saját kezű sikertelen foghúzásokkal kínozni magunkat, csak hogy ne kelljen megkérni Dávid bácsit, járai öreg háziorvosunkat, hogy a fogónak egy gyors és alig észrevehető mozdulatával kiemelje szánkából azt a már egérajándéknak való, kihullásra érett tejfogot. Nem csoda, hogy amikor családi fényképezés miatt Kolozsváron voltunk, s ott váratlanul feldagadt az arcom, rettenetesen megijedtem, mert Etelka néni kézen fogott, és elvitt az egyik akkori jónevű fogorvosi rendelőbe.

A fogorvos vicckedvelő ember lehetett, mert tele-

aggatta a rendelője várószobáját a szakmájába vágó karikatúrákkal. Az egyik képen babos kendős, felkötött állú gyermekek bögték, a másikon egy bakának a szájából extra-csizmát rángatott kifelé egy őrmester. És még sok más ezekhez hasonló kép lógott a falon dagadt arcú, lázas, a fájdalomtól nyögő, jajgató öreg és fiatal sorstársaim szó-
rakoztatására!

Néztem a képeket, és eljövendő sorsomra gondolva borzongtam. Közben hallgattam a betegeket, akik egymással versengve ecsetelték a kezelés „borzalmait“.

Mire sor került rám, már teljesen kikészültem, s úgy dőltem be csuromvizes homlokkal, szédelegve a rendelőbe, mint ahogy a halálraítélt léphet abba a helyiségbe, ahol vár rá már a villamosságok.

A fogorvos kiváló ismerője volt a szakmájának, de a gyermeklélek ismeretének szempontjából analfabétának mutatkozott.

– Na, fiam, ülj fel erre a székre – mondta erélyesen, s még rendesen el sem helyezkedtem, ő már nyomogatta is egyik lábával azt a pedált, amelyiktől azok a titokzatos, félelmet gerjesztő fogorvosi székek növekedni kezdenek a mennyezet felé.

– Szédülök – mondtam reszkető ajakkal, mire ő egy pohár vizet tartott a számhoz. – Igyál egy kortyot. Katonadolog – mondta, s mihelyt félrerakta a poharat, már kézbe is vette azt a furcsa, kampós drótszerűségben végződő szerszámot, amellyel az odvas fogak rejtelseit kutatják fel. – Nyisd ki a szád!

Engedelmesen tátottam a számat, de amikor a fájós fogamhoz ért a szerszám drótos végével, megszorítottam két kezemmel a szék karfáit, és anélkül, hogy tudnám, miért csinálom, elkezdtem húzózkodni fölfelé.

– Ne mozogj! – szólt rám keményen, s én visszarezkedtem eredeti helyzetembe. Rövidesen azonban ismét belemélyült lyukas fogamba az a bizonyos horog, s én felszisszenve, megint csak kezdtem húzózkodni felfelé. A fogorvos kivette számból a szerszámot, letette a műszer-tartó tálcára, mely hosszú, görbe karral volt odaerősítve a fogorvosi székhez.

– Így nem lehet dolgozni! Ha nem ülsz csendben, be-

hívom a szolgálmat, s odakötöztetek a székhez! – mondta mérgesen.

Nekem se kellett több! Egyetlen ugrással lehuppantam a fogorvosi székről, s mielőtt bárki is észbe kaphatott volna, mint a megriasztott nyúl, vad szökkenéssel rohantam át a rendelőn, át a várószobán, le a lépcsőn, ki a főtérre, keresztül a bérkocsik standja előtt, Mátyás király szobra alatt, neki a Tivoli utcának, meg sem állva egyetlen pillanatra, amíg be nem omlottam fújva, szuszogva, sírva a Kossuth Lajos utcai öreg ház kiskapuján.

Szegény Etelka néni, akit a fogorvos – elvi okokból – nem engedett be velem a rendelőbe, csak akkor tudta meg, hogy valójában mi történt, amikor konflisba vágva magát, kezében elhagyott matrózsapkámmal s rézgombos tavaszi kabátkámmal, halálra rémülten hazaérkezett.

Két napig tartottak a diplomáciai tárgyalások, egyfelől a vérig sértett fogorvossal, másfelől halálra rémült személyemmel, amíg sikerült ismét összehozni minket. Ez alkalommal Etelka néni engedélyt kapott, hogy biztató mosolyával a „műtetre“ beülhessen a rendelőbe. Enyhe fagyasztással, fájdalommentesen, pillanat alatt húzta ki fogamat az orvos. Azt sem tudtam, hogy már künn van, amikor diadalmasan felmutatta. Megállapítottam magamban, hogy nagy hülyeség volt megfutamodásom. Mégis évek teltek el, évtizedek, amíg le tudtam küzdeni magamban azt a félszetet, amely mindig felújult bennem, amikor beléptem egy fogorvosi rendelőbe.

Néhány nappal „fogás“ kalandom után súlyos bélhurttal be kellett hogy szállítsanak a klinikára. A klinika igazgató-professzora dr. Jancsó Miklós, helyettese dr. Elfer Aladár volt. Mindketten neves tudósok. Előbbi különös, magányos, zárkózott ember, aki sokáig nem tudta kiheverni azt a megrázkódtatást, amelyet első feleségének elvesztése jelentett; utóbbi magánéletének tragikus eseményei következtében ugyancsak meghasonlott különc volt. Míg azonban Jancsó professzort meghasonlottsága teljes elzárkózottságra, addig Elfert szenvedélyes emberszeretetre ösztökélte. Az én kezelőorvosom dr. Elfer Aladár volt, kivel, a nagy korkülönbség ellenére, egy életre szóló barátságot kötöttünk.

Ott, a kolozsvári klinikán kezdődött köztem és Jancsó professzor fia, ifj. Jancsó Miklós között ugyancsak egész életre szóló barátság, amely nélkül talán sohasem indultam volna el az írói és közéleti munkának azon az útján, amely életemnek értelmet adott.

Miklóskaival egyidősök voltunk. Annak ellenére, hogy ő is csak elemista volt, máris nagy hírré tett szert nem mindennapi alkotásaival. Vastag kartonlapokra gittből, papírdarabkákból, fogpiszkálókból s isten tudja még mi mindenféléből különböző csoportozatokat épített. Egy indián falut például, hiteles formájú tipikkel, hitelesen öltözött, jellegzetes arcú indiánokkal, indián nőekkel, meztelen gyermekekkel. A tűzhelyek pontosan olyanok voltak, amilyeneknek lenniök kellett. Olyan fák, füvek, virágok tenyésztek az indián falu körül, amilyenek Amerikának azon a táján valóban tenyésznek, s ugyanolyan kígyók leskelődtek a fákról, ugyanolyan bölények, egyéb állatok álldogáltak a tisztásokon, bujkáltak a sűrűben, amilyenek tényleg élnek arrafelé. Formákban, arányokban, színekben minden hiteles volt. És az egész indián falu a népével, háziállataival, a környező tájjal jól elfért azon a téglalap alakú, méternyi hosszú s annak megfelelő szélességű kartonlapon, amelyhez egyenként voltak hozzáerősítve. Olyan aprók voltak a tárgyak, az állatok, az emberek, hogy amikor részleteiben akartuk vizsgálni azokat, nagyítóüvegre volt szükségünk. Ugyanígy épített viharos tengert, melyen hadihajók között életre-halálra menő csata dúlt. Emlékszem, ott füstölt a csatahajók között a pólai hajóhad büszkeségének, a Viribus Unitisnek tökéletes mása, ágyúkkal, lobogókkal felszerelve, teljes harci pompában, a fedélzetén az ágyúkat sütögető haditengerészekkel, pedig nem volt hosszabb három, három és fél centiméternél.

Ezekkel a gyermekkori alkotásokkal indult el életútján a későbbi irodalmár diákvezér, a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert legbelső munkatársa, a tudós, akit kétszer is kitüntettek Kossuth-díjjal, sőt nem sokkal halála előtt a Nobel-díjra is jelöltek. Emberi bája még különcségeiben is lenyűgözött mindenkit, aki a közelébe juthatott. Életem egyik nagy ajándékának tekintem, hogy elemista koromtól fogva barátomnak mondhattam, s hogy a középiskolában több éven át padtársa, majd az irodalmat propagáló

munkában, diákmozgalmi vezérkedésben munkatársa lehettem. Büszke vagyok arra, hogy barátságunk akkor sem halványult el, amikor útjaink elváltak, s ő véglegesen a tudományos munkához kötötte életét, én pedig az irodalom és művészetek ügyének szolgálatába állottam.

Amikor felgyógyultam, egy pénteki napon, a kora délutáni órákban indultunk Kolozsvárról haza, Jára felé: nagypapa, Etelka néni és én. Úgy számítottuk, hogy négyöt óra alatt megtesszük az utat, s vacsorára hazaérünk. A tordaszentlászlói hegyen azonban a batár egyik kerekéről leszakadt a ráf. Így nem utazhattunk tovább, csak ha megvárjuk, míg a batárt behúztatják a faluba, s ott a kovácsműhelyben új ráfot szerelnek fel a leszakadt helyébe. Nagypám azt mondta, az sem volna világrengető szerencsétlenség, ha éjfél helyett hajnalban érkezniék haza, szép idő van, s holdvilág is lesz. Etelka néni azonban aggodalmaskodott:

– Nem való lábadozó gyermeknek az ilyen strapás utazás!

Szerencsére egy Jára felé igyekvő szekér ért utol minket, mielőtt leereszkedtünk volna a hegyen: Schwarzberger vegyeskereskedő kóberes szekere. A jónevű kolozsvári színeszt, Nagy Gyulát és leányait fuvarozta, akik minden nyáron néhány hetet járai rokonaiknál töltöttek. Tekintélyes ősz szakállát simogatva, tisztelettel ajánlotta fel az öreg fűszeres, hogy mindhármunkat hazaszállít:

– Van hely bőven a kóber alatt. A szénában kényelmesen elférnek mindnyájan.

Nem sokat kérettük magunkat, s bebújtunk a kóber alá az illatos, puha szénaágyba. A kocsisülésnek használt deszkán helyezkedett el Schwarzberger bácsi és egy fekete ruhát, fekete bársony kalapot viselő fiatalember, akinek jobbról és balról a füle mellett két dugóhúzószerűen göndörödő hajtincs kandikált ki a kalapja alól. Schwarzberger bácsi pirospozsgás, vidáman mosolygó arca mellett talán még sápadtabbnak, még áttetszően fehérebbnek tűnt az ismeretlen fiatalember, mint amilyen valójában volt.

– Tudós... – súgta oda nekünk Schwarzberger bácsi. – Messziről jön, messzire megy. Felvettem, hogy egy kicsit kipihenje a hosszú gyaloglást.

A kóber mélyén Nagy Gyula bácsi átadta a „főhelyet“ Etelka néninek, ő viszont átadta nagyapámnak. Áruszállításra volt méretezve a szekér, jól elfértünk hatan a szénaüléseken: Nagy Gyula bácsi – két, velem körülbelül egykorú lányával, nagyapa, Etelka néni és én.

Eleinte nehezen indult a beszélgetés. A kislányok, ha szoltam hozzájuk, szégyenkezve húzogatták a vállukat. Nagyapám színházi dolgok után tudakozódott. Gyula bácsi egy-egy színházi adomát újtott fel. Már-már unalmassá kezdett válni a hangulat, amikor Etelka néni a táskájából egy pakk magyar kártyát varázsolt elő, és azt javasolta, hogy „disznózzunk“. A közhangulat pillanatok alatt megváltozott. A két kislány a játék izgalmában úgy nekibátorodott a tréfának, nevetésnek, mintha mindketten már nagylányok volnának. Nagy Gyula bácsi és nagyapám, az Etelka néni példájához igazodva, olyan heccelődő, játékos vidámsággal gusztálták, húzták, párosították a kártyalapokat, mintha kamasz kölykök volnának. Én úgy emlékszem vissza erre a „szekerező disznózásra“, mint gyermekkorom egyik legvidámabb kártyacsatájára.

Szívesen elszórakoztunk volna így akár ítéletnapig is. Amikor azonban már csak néhány kilométernyi távolság választott el minket Alsójárától, Schwarzberger bácsi leállította a szekeret, és a sápadt fiatalemberrel együtt kiszállt.

– Ne haragudjanak, kérem – szolt be a kóber alá – „de mi ketten innét hazáig gyalog megyünk. Péntek van. Feljött a vacsoracsillag. Tiltja a vallás, hogy mostantól szombat estig lovat hajtsunk, dolgozzunk, dolgoztassunk. Gyula öcsém, vedd át az ostort, a gyeplőt. De csak lépésben hajts.

Mindnyájan ki akartunk szállni a szekérből s gyalog menni Járaig. Schwarzberger bácsi tiltakozott. Bizonygatta, hogy ez a vallási törvény csak rájuk, zsidókra vonatkozik. Mi, gyermekek nagyon élveztük volna ezt a szokatlan gyaloglást, ezért kötöttük az ebet a karóhoz. Gyula bácsi azt magyarázta, hogy ő ugyan kereszténynek született, de annyit csak megtehet ő is az ősei hitéért, hogy gyalogol egyet. Nagyapám nem vitatkozott, de lelépett a szekérről, és gyaloglásra készen várta az indulást. Végül is így alakult a helyzet: minket, gyermekeket, tiltakozásunk

ellenére, visszaparancsoltak a szekér mélyére, Etelka néni felügyeletére bízva. Gyula bácsi vállalta ugyan a gyeplők meg az ostor kezelését, de úgy, hogy gyalogszerrel ment a szekér mellett. Schwarzberger bácsi és nagypapa az út szélére húzódva, halkán beszélgetve gyalogoltak Jára felé. Az idegen, fekete ruhás ifjú gondolatokba merülve, bizonytalanul imbolygó járással ment a szekér után.

Mi odabent a kóber alatt már nem kártyáztunk. Kíváncsian kukucskáltunk fel a csillagos égre. Az esthajnalcsillagot néztük és a többi csillagokat, amint az alkony sűrűsödésével egyre jobban és jobban megsokasodtak fölötünk. Etelka néni egy darabig magyarázgatta nekünk a csillagképeket. Aztán ahogy rendre elálmosodtunk, ő is elhallgatott. Mi hárman, a két kislány meg én, elaludtunk.

Azt álmodtam, hogy hozzám bújnak a leánykák, s amint az arcomba lehelnek, megtelik az egész világ édes, meleg szénaillattal.

13

Kisgyermek koromban anyámmal, nővéreimmel, sőt egy alkalommal féltestvéremmel, Freddel is megfordultam néhányszor nagyapám nővérének, özvegy Petky Ferencné Kemény Annának királyhalmi otthonában. Szívesen látott vendégek voltunk különöc nagynéninknél. Mindent megtett annak érdekében, hogy jól érezzük magunkat nála. Horribile dictu: egy-két alkalommal még bodzavirággal töltött palacsintát is süttetett tiszteletünkre! Anyám, nővéreim, féltestvérem nemegyszer idézték szóban, levélben királyhalmi emlékeiket. Különös, de be kell vallanom, hogy Anna néninek néhány szellemesen cinikus megjegyzésén és a bodzavirág-töltelék förtelmes ízén kívül semmi emléket nem tudtam megőrizni ottani tartózkodásainkról, kivéve azt a fényképet, mely engem és nővéreimet ábrázol, amint a királyhalmi Petky ház teraszlépcsőin ülünk. Ez annál is érthetlenebb számomra, mert Petkyné, Anna néni életének utolsó évtizedében, mikor Kolozsvárt lakott egy-szoba-összkomfortos lakásában, Sebestyén-Schmiel Dávid

Egyetem utcai bérpalotájában, időnként szívesen felkerestem, és jól elszórakoztam csúfondáros mondásain.

Pusztakamarás azonban, ahol egy másik Anna néném lakott anyjával, özvegy Kemény Gyuláné Zeyk Linkával, sok érdekes és tanulságos élménnyel ajándékozott meg.

Linka néninek a család továbbplántálódása tekintetében nem volt szerencséje. Egyetlen fia élete virágában meghalt, leánya, Anna pedig sohase ment férjhez. Bizonyára nagy társtalanságukat akarták feledtetni azzal, hogy tucatszámra tenyészítették az agarakat, tacsókát s a ház legnagyobbik szobájában egymás mellé sorakoztatott kalitkákban a kanárimadarakat. A felcseri és ápolónői munkában is, amit Anna néni fáradhatatlanul végzett, a családnélküliségtől való menekülés egyik megnyilvánulását sejtem. Diplomás ápolónő volt. Nemcsak a pusztakamarásiak, de a más falvakból való betegek is rendszeresen felkeresték „rendelőnapjain“, hogy ingyen orvosságot kapjanak, ingyen kezelésben részesüljenek. Ez a felcserkedés nem volt titkos és nem volt tiltott. Tudott róla a mócsi orvos is, akihez Anna néni elsősegélynyújtás után beküldte az új betegeket. Azt hiszem, ugyancsak a családot pótolta azzal, hogy gyakran hívott meg házukba hosszabb tartózkodásra nemcsak közeli, de távoli rokon gyermekeket is.

Úgy adódott, hogy nekem két alkalommal is nyújtott elsősegélyt Anna néni.

Egyszer kézzel-lábbal estem bele abba az üvegszekrénybe, melyet valami gondatlan takarítónő fektetett keresztbe az ebédlőajtó küszöbén. Az apró szilánkok százai összevissza sebeztek kezemet, lábamat, térdemet. Anna néni olyan gondosan takarította meg a beljüket ragadt portól, szeméttől, üvegdarabkáktól sebeimet, s alkalmazta a legjobb fertőtlenítő módszereket, hogy mire az orvos megérkezett, csak azt konstataálta, hogy rá itt már semmi szükség sincsen. És ugyanez történt akkor is, amikor néhány falusi fiúcskával a Szász Ferencék akkori lakása és a Kemény udvarház között, a meredek lejtőn „autósdit“ játszottunk, s a kicsi szekérrel lefelé roboogva felborultunk. Többé-kevésbe mind az öten összepotyolódtunk. Egyiknek az arca, másiknak a keze, harmadiknak a lába – mindenkinek megsérült valamije. Amikor Anna néni megtudta, mi történt, sápiteozás nélkül, mintha igazi orvos volna, csende-

sen, komolyan látott hozzá, hogy kitakarítsa és bekötözze sebeinket. Akkor sem tett semmi különösebb megjegyzést, amikor reám került a sor, és megállapította, hogy nekem egy rozsdás srófféle fúródott bele a lábszáramba (még ma is látszik a helye).

Linka néni is, Anna néni is adakozó természetű volt. Falusi játszótársaimnak bőséges uzsonnákat adtak, a szegényeket megsegítették. Falusi ember ügyes-bajos dolgaiban bizalommal fordulhatott hozzájuk, jó tanácsban nem fukarkodtak. Minden évben, bevonva a munkába a nyugdíjas özvegy papnét is – akinek egész életére otthont adtak –, pártákat varrtak, hímeztek a konfirmáló lányoknak. Ruhaneműt, játékokat osztogattak szét karácsonykor a falusi gyermekek között. Büszkéek voltak a negyvennyolcas rokonokra, ősökre, szabadságharcos Keményekre, Zeykekre, Wesselényiekre, mégis – Tisza István hívei voltak! Bírálták s néha szidták a sokezer holdas (különösen a magyarországi) gazdag földbirtokosok gögjét, aulikus beállítottságukat, hogy Bécsbe szaladnak, de nem voltak mentesek ők sem egy különös, számomra érthetetlen tartózkodástól, sőt diszkrétén, de mégis meg-megmutatkozó gögtől.

Amikor valamelyik birtokrészen hajtó- vagy körvadászatot rendeztek, a környék grófjai, bárói, egyéb birtokosai mellett szívesen láttak vendégül más vadászokat is (református papot, jegyzőt, gépészt, tanítót), ha jó puskás volt. Szász Feri bácsi, az intéző-birtokos töltötte be a vadászmeisteri tisztséget. Lóháton vágatott jobbra-balra a kör szélén, adta ki az utasításokat hajtóknak, vadászoknak, s az elejtett vadak hazaszállítására kirendelt bivaly- és lófogatok kocsisainak. Nem volt érezhető semmilyen feszélyezettség sem a társalgásban, sem az erdei ebédhez „felszolgált” viccek élvezetében, enni-innivalók dicséretében. De nem volt semmi feszélyezettség a vadászat utáni estebédnél sem. Aki csak így, egy ilyen vadászvacsora hangulatos közösségében találkozott velük, nem sejtette, hogy milyen különös, retrográd szokások maradtak fenn a kamarási udvarházban. Ennek illusztrálására íme két példa.

Szász Feri bácsi nemcsak intézőjük volt (ebben a tiszt-ségben az apját követte), de maga is tekintélyes birtokos. Országos viszonylatban ismerték mint kiváló szarvasmarhatenyésztési és tejgazdasági szakembert. Senkinek se si-

került az erdélyi fehérmarhából – mely a legszebb, legerősebb igásökröket adó hazai marhafajta volt – olyan gazdagon tejelő egyedeket kitenyészteni, mint neki. És ezt a kiváló szakembert, amikor este jelentést tenni jött be a házba, vagy vastag bajuszát simogatva künt állott meg a kerti pad előtt, amelyen munkaadói ültek, helylyel nem kínálták, hagyták, hogy a napi szaladgálás, iz-zadás, bosszankodás és káromkodások után (ha valame-lyik béres, mezősegi szokás szerint, vasvillájával meg-meg-szurkálta az igavonó bivaly farát, mindig éktelen dühbe gurult) állva tegye meg jelentését, állva vegyen részt a másnapi teendők megbeszélésében. Ilyenkor bizonyára nem a vadászt, hanem a gazdasági intézőt látták benne, az alkalmazottat. Így is kezdték: szívesen, barátságosan, de – „drei Schritt vom Leib“.

A másik példa a kézcsoók. Nálunk odahaza is volt egy idejétmúlt kézcsoók-szokás. Este a család tagjai, én, a fiú-gyermek is, kezét csóoltunk nagyapának. Ez azonban a családfőnek szólt, s nem volt megalázkodás jellege. Linka néni és Anna néni azonban nemcsak a férfiak-nak, de asszonyoknak, leányoknak is csókra nyújtották kezüket, ha az illető iránt bizalmukat, szeretetüket akar-ták kifejezni. Egyébként nem volt szokásuk kezét fogni falusiakkal, csak egy-egy nagyon öreg emberrel, asz-szonnyal vagy esküvőkor és halálesetkor. Ezek számomra idegen dolgok voltak, járai viszonylatban ismeretlenek, s ha nem tudtam volna, hogy ezektől az „időtlenségektől“ eltekintve minden rendű és rangú ember iránt sok jóin-dulat lakozik bennük, bizony megbotránkoztattak volna.

Alsójárában játszótársaim mind értelmiségiek és faze-kasiparosok gyermekei voltak. Linka néni jóvoltából bő-vült először játszótársaim köre falusi gyermekekkel. Pusztakamaráson – míg jóval később örököseikké nem fo-gadták az anyagilag teljesen tönkrement Kemény Jóska gyermekeit – csak falusi parasztgyermekek, javarészt magyar s néhány román gyermek voltak játszótársaim, akik közé időnként egy-egy cigánypurdé is került, rész-ben Linka néni cigány szakácsnője, részben Szász Feri bácsi protekciója révén, aki amikor csak tehetett, cigá-nyokkal vétette magát körül, őket részesítette előnyben a többi falusi szegénnyel szemben.

Itt Pusztakamaráson kerültem életemben először közvetlen érintkezésbe a falusi szegény emberek nyomorával. A lélegzetem elállt, amikor rádöbbsentem, hogy pendelyes vagy nagyobbacska játszótársaim között mennyi a koldusszegény! Hány volt közöttük, aki – amikor uzsonnára került a sor – mint a farkas falta a hecserlis vagy köménymagos juhtúróval megkent kenyeret, vajjal és füstölt húsvagdalékkal töltött cipót! Mintha napok óta nem ettek volna egy falatot sem! Hánynak volt a kicsi szűrje, bakancsba való kapcája, pendelye a szülei elnyűtt ruháiból összetákolva! Néhány módosabb gyermektől eltekintve, cipőspórlás érdekében kora tavasztól késő őszig mind mezítláb jártak. Kezükhöz is töredezetek voltak a körmök a sok gyomlálástól, s minden másodiknak vérmes volt a szeme a fáradtságtól, arca sápadt a rogyásig hajszolt munkától! Akadt közöttük olyan is, kinek kis ingét, toldott-foldott lábravalóját az édesanyja már kimosni is alig merte, nehogy mosás közben, a dörzsöléstől szétmálljon, hasznavehetetlenné váljék. Nemegetszer futották be szememet a könnyek, amikor megcsapta orromat a szegényszag. Ilyenkor felötlött emlékezetemben az Enyed vidéki pökhendi, magánakvaló földbirtokos alakja, aki néhány maréknyi lopott dióért véresre verte az öreg szegényparasztot.

„Micsoda nyomor lehet az otthonukban! Micsoda éhség, didergés, szörnyűség!” – gondoltam, s ökölbe szorult a kezem.

Mezőségi szegényparasztok házába első alkalommal nem önként látogattam el; hirtelen támadt vihar vert be abba a vályogból épült, náddal fedett, szárított trágyával fűtött kunyhóba. Ott bújt meg ez a kunyhó valahol Pusztakamarás legszélén, egy szakadékos hegyoldalhoz lapulva. Ha jól emlékszem, a falu fölötti erdőcske és a mócsi szerpentintető feleútja táján állott, magányosan. Alatta sátés, mocsaras legelő, mögötte hepehupás mezei út. Az út fölött bokros, ciheres erdősáv.

Szarkára vadásztam két játszótársammal. Én egy hat milliméteres flóbertpuskával, pajtásaim parittyával próbáltuk kárt tenni a szarkaállományban, de eredménytelenül. Mintha pontosan tudták volna azok a szép, szemtelen ma-

darak, hogy mennyire hord a flóbertem, s milyen meszszi-
szire tudják vadásztársaim parittyával elhajítani az ólom-
serétet! Az egyik árkot ritkásan akácfák szegélyezték. Ezek
valamelyikén, ránk se hederítve, farkukat billegetve csa-
csogtak, csevegtek mindaddig, amíg már csak néhány lé-
pés választott el minket attól, hogy lőtávolon belül köze-
lítsük meg őket. Ekkor hirtelen felcsörrenve szárnyra kap-
lak, arrébb surrantak, majd száz-kétszáz lépéssel távolabb
ismét elhelyezkedtek – ugyanúgy, mint az előbb – az
árok menti akácfák valamelyikén. Ez a jelenet többször is
megisméltődött, míg végül arra riadtunk, hogy sűrű zápor
verdesi nyakunkat, s a három eredménytelenül üldözött
szarka még egy utolsót, gúnyosat csörrentve felénk, be-
vágódik a bokros-ciheres erdőbe, s véglegesen eltűnik a
szemünk elől.

Mire bedőlünk a kunyhó ajtaján, mindhárman csurom-
vizesek voltunk. Dideregve húzódtunk a tűzhely mellé,
melynek égett ganészagú füstje a mellemre szállt, s gürüz-
dölve köhécselni kezdtem.

Én odahaza Járában ilyen nyomorúságos viskót egyet
sem láttam. Döbrent csodálkozással néztem körül.

Apró, araszos ablakai voltak a kunyhónak, s időbe telt,
míg hozzászokva a félhomályhoz, látni kezdtem.

A tapasztott kályhán, asztalon, néhány széken, két
ágyon, egy ládán kívül bútor, berendezés semmi sem volt
ebben a nyomorúságos helyiségben. Fogas helyett szegeket
verték a falba. Ezekre akasztották a törölőféleket, főző-
edényt, bográcsot, merítőkanalat, tükördarabkát, kancsót,
csuprot. Az egyik sarokban fejőszék állt. A kicsi istállóféle-
ben kecske mekegett.

A szélesebbik ágyból öt eleven szempár villogott felém.
Négy gyermeké és egy serdülő leánykéé. Ott gubbasztot-
tak közös fekvőhelyükön, türelmesen várva az idő szebbre
fordulását, hogy kimehessenek ismét a szabadba. A má-
sik ágyban egy ráncos öregasszony feküdt. Nyögött, sóhaj-
tozott, hol szidta a világot, hol hívta az Istent, hogy meg-
szabadítsa fájdalmaitól, az élettől. A házigazda a fejőszé-
ken ült, olyan természetes nyugalommal abban a termé-
szetellenes állapotban, mintha ez volna az üldögélésnek
legpihentetőbb módja. Felesége – bizonytalan korú asz-
szony –, mihelyt bedőlünk az ajtón, odaszaladt hozzánk,

sürgött-forgott körülöttünk, lehúzta átázott ruháinkat, ingünket, leparancsolta bakancsunkat, harisnyámat, pajtásaim kapcáit, s az ágy egyik sarkába utasítva gyermekeit, minket is felültetett oda. Aztán reánk dobott egy kopott, foltos csergepokrócot, s máris vágta spárgával a keményre főtt puliszkadarabokat, s nyomta markunkba egy-egy hagymával gazdagítva, s dirigálta ellentmondást nem tűrő hangon:

– Egyetek!

Úgy faltuk a mezőségi szegények fő ételét, a hagymát s a keményre főtt puliszkát, mintha a világ legfinomabb étele volna, s amikor még egy-egy gyűszűnyi házi pálinkát is nyeletett velünk „tüdőbaj ellen“, úgy éreztük magunkat, mint valami fényes vendégségben.

A gyermekek nekünk estek, kender törlővel pirosan égőre dörzsölték testünket, míg a háziasszony és süldő leánya, felélesztve a tüzet, szárítgatták agyonázott ruhadarabjainkat. Mindenki körülöttünk mozgott, csak a házigazda nem, aki csaknem mozdulatlanul kucorgott a fejszéken. Akkor különösnek tűnt, hogy mindenki tevékenykedik körülöttünk, csak ő viselkedik úgy, mintha ott se volnánk. Magatartásának magyarázatát csak később tudtam meg. Mezőőr volt, aki éjjel járta a határt, nappal pihent. De amióta az anyja már-már halálán volt, s nappal sem tudott fölkelni az ágyból, csak így pihent immár napok talán hetek óta, a fejszéken kucorogva, az álom és ébrenlét határán...

Társaimmal együtt hülés nélkül úsztuk meg „vadászkalandunkat“. Ha alkalom adódott, máskor is szívesen el látogattam a mezőőr rogyant kunyhójába. És amikor később életem folyamán szegényparasztokról, szegényparasztok helyzetéről esett szó, gondolataim, állásfoglalásaim mögött mindig ott éreztem annak a Kamarás környéki éjjeli mezőőrnek, feleségének, gyermekeinek tekintetét, s felöltött emlékezetemben segíteni akaró emberségük, mely győzedelmeskedett a künt való viharon, s odabent a nyomor fojtogató kigőzölgései felett.

Anna néni az impresszionisták modorában ízléses tájképeket festett. Nem volt műkedvelő. Fiatalabb korában egy jól felkészült tanárnőtől tanulta az ecset kezelését.

A család rokonságban volt Szinyei Merse Pállal, az impresszionizmus jeles magyar képviselőjével. Többször is megfordult Kamaráson. Tudomásom szerint ő ismertette össze Anna nénit Komáromi Katz-cal, tehetséges kortársával és barátjával, aki nyaranként gyakran tartózkodott a Mezőségen. Együtt jártak Anna nénivel festeni az erdősélekre és azokra a különös formájú, színezetű mezőségi dombokra, melyek a Hold-tájakra emlékeztetnek, és azokhoz a tavakhoz, amelyek fényváltozásaikkal mindig meglepik a szemlélőt.

Mi gyermekek szívesen lestük meg egy-egy tájkép születésének titkait, mégis Anna néninek a festőművészettel való kapcsolatait számunkra elsősorban az tette izgalmassá, hogy Komáromi Katz segítségével szép tiszta nyári esténken mi is belesodálkozhattunk a csillagos égbolt titokzatos világába. Komáromi ugyanis nemcsak festő volt, de szenvedélyes csillagász is. Esténként két méter hosszúra kihúzható, állványos csillagász-távcsővel kutatta az égboltot. Felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt rendkívül színesen, érdekesítően magyarázta a csillagok állását, bolygók keringését, meteorok szédületes száguldását, a világminőség titkait. Ünnepek tekintetében azokat az estéket, melyeken meghallgathattam „házi csillagásznak“ magyarázatait, és távoli égitesteket bámulhattam a távcsövön keresztül. Ember voltomnak végességét, a teremtett világ átfoghatatlan nagyságát soha olyan világosan nem éreztem, mint azokon a kamarási esténken.

Mezőségi emlékeim közé tartozik az a számomra nevezetes esemény is, amikor szemtanúja lehettem annak, hogyan győzik le és teremtik újjá a gépek a régimódi gazdálkodást. Ott láttam először kévekető-aratógépet, tárcsás gépboronát, s ott láttam először, hogyan foglalja el helyét a régimódi ökör vagy bivaly húzta ekének a kétmozdonyos, sodronyhuzalos, modern gözeke. Ott álltam a Mócs és Pusztakamarás közötti országút felett, amikor legelőször érkezett meg erre a tájra a bukása után újjászületett marosvásárhelyi cukorgyár gözeke szerelvénye.

Félelmetesen szép látvány volt, ahogyan a két hatalmas önmozgató gőzgép lassan, óvatosan, de feltartóztatlanul nyomult előre a rosszul kövezett, gödrös, pocsolyafoltokkal tarkított országúton. Mint hatalmas karvalykar-mok görbültek a magasba a szántószerkezet ekevas-sorral felszerelt acélkarjai. Recsegtek, ropogtak a korszerűtlen hidak a szerelvény rettentő súlya alatt. Deszkapadozatuk cafatokra zúzódva hullott szét, amikor a gőzeke mozdonykolosszusai reájuk hengeredtek. Tiportak, zúztak, megsemmisítettek mindent, ami útjukat állta. Mégis az élet hírnökei voltak ezek a gépóriások: a régi fölött diadalmaskodó új életé. A több, jobb, egészségesebb kenyér reménységét hirdették.

Csak egy kicsiny, de látványos részecskéjét pillanthattam meg Pusztakamaráson a mezőgazdálkodás gépesítésének: a szántóföldek testét felszaggató s ezáltal a terméshozam mennyiségét megsokszorozó szántógép kolosszusok munkába állítását. Számomra mégis olyan élmény volt ez, mint másoknak a gyáripari vállalatok, hirtelen növekvő bankok, kereskedelmi intézetek alapításában – és bukásában – való részvétel! Gyermekefjével megéreztem, hogy valami izgalmasan új és szép átalakulásnak vagyok szemtanúja, amikor látom, hogyan állanak be a gőzmozdonyok valamely nagy búzatarló két végébe, hogy feszül meg közöttük a vastag sodronykötél, s hogyan vájnak bele a szántó-szerelék ekevasai a zsíros fekete földbe, egyszerre végezve el sok állat vontatta eke munkáját. Elbűvölve néztem nap nap után, milyen rohamosan növekednek a kétszeres mélységig felforgatott földterületek, és nem vettem tudomást a hitetlenkedők megjegyzéseiről: „Ej, ez a Szász Ferenc úr megint valami bolondságot csinál!“ „Istenkísértés ilyen erősen kiforgatni a belét ezeknek a gazdag, zsíros földeknek!“

Itt szeretném megemlíteni még azt, hogy bár túlságosan tudatlan voltam akkor még ahhoz, hogy életművét megérthessem, mégis itt, Kamaráson – ahol lakott, a kisebbik Kemény udvarházban, a könyvtárban, rokonainak, áldozatkész gazdasszonyának visszaemlékezésein keresztül – jutottam lélekközelbe a realista regényirodalom nagy magyar képviselőjével, Kemény Zsigmonddal. Itt, az öreg

diófák alatt van a sírja, amely azokban az időkben zarándokhelye volt az erdélyi magyar szellemi élet színe-javának.

14

Amikor az anyagi nehézségeknek egy-egy újabb hulláma ostromolta meg otthonunkat, mindenki a maga természetének megfelelően védekezett ellene. Etelka néni ilyenkor is megőrizte jókedélyét. Nagypám, mint a strucc a homokba, bedugta fejét könyvei meg virágai közé, hogy ne kelljen tudomásul vennie a mindnyájunkat fenyegető veszedelmeket. Anyám sűrű levelezésbe kezdett, s ha sikerült, elszegődött valahova házi nyelvtanárnőnek, társalkodónőnek. Gizella néni nagy lelkesedéssel valami „helyzetmentő“ vállalkozásba fogott.

Ez alkalommal fuvarozóvállalkozónak csapolt fel. Amíg a lovak bírták szusszal, akadt időnként egy s más fuvarozni való, de amikor már annyira leromlottak, hogy a szentlászlói hegynek minden fordulójában pihentetni kellett őket, a fuvarozási alkalmak megritkultak, végül teljesen meg is szűntek. A lovakat el kellett adni.

Volt úgy, hogy betársult valami fedőcserépgyártási vállalkozásba, de ezt is hamar félbe kellett hagyni, mivel a kézi préssel készült s méghozzá szürkésbarna színű cserepeket senki se akarta megvásárolni. (Akik nem zsindelezték házukat, már pirosbarna fedőcserepet használtak!) Amikor semmi eredetibb gondolata nem támadt, nyolcad vagy negyedes sorsjegyet rendelt valamelyik pesti bankháztól („Török szerencséje örök“, „Kis szerencséje nagy“, „Dörge szerencséje pörge“ – ilyen biztató bankreklámok között választhatott), s amíg húzásra került a sor (minden második sorsjegy nyer! – írták a hirdetések), a jóreménység titkolt izgalmával a szívében jött-ment közöttünk, s néha álmodozva bámult az égre, szép terveket szőtt arra az eljövendő időre, amikor elfogja majd a főnyeremény egynegyedét, de legalább egynyolcadát, s nagy energiával hozzákezdhet a család talpra állításához.

A legnagyobb feltűnést azzal keltette, amikor vegyes-

kereskedést nyitott. Szerződte segédnek a Kusch úr sógornőjét. A Főutca és a Veress-szeg érintkezése táján bérelt üzlethelyiséget. És tordai címfestővel íratta fel vegyeskereskedésének nevét nagy, díszes táblára: URADALMI SZATÓCSÜZLET.

Csodájára járt a messzi környék az új, nem mindennapi névvel ellátott vegyeskereskedésnek. Többen jöttek feliratot csodálni, mint vásárolni. A vásárlási kedv hiányának magyarázata az volt, hogy csak az „urak“ és a polgárok egy része örült annak, hogy az Uradalmi Szatócsüzletben elsősorban *minőségi* árut lehet kapni. A távoli vásárlóknak, a hetivásárokra bejött vidékieknek elsősorban az olcsóság volt a fontos, s csak azután következett a minőség. Márpedig falun a boltok jó menetelét a vásáros nép érdeklődése biztosította.

Amikor Pólika néninek fülébe jutott, hogy nénikém „megint egy nagy számárságot csinált“, felháborodva szólította fel, hogy azonnal szedje le a családunk jó hírnevét sértő Uradalmi Szatócsüzlet feliratot, szüntesse be vállalkozását! Gizella néni azonban úgy gondolta, ezzel az üzleti vállalkozással „megfogja – végre – az Isten lábát“, és nem vette le a táblát, nem zárta be vegyeskereskedését. Ákos bácsi ismerte már testvérnénjének kétbalkezes üzleti próbálkozásait, s belevágva magát homokfutó kocsijába, áthajtott hozzánk. De Gizella néni makacs volt és elszánt: nem volt hajlandó becsukni az Uradalmi Szatócsüzletet. Szegény Ákos bácsi saját fizetéséből külön, titkos apanázspótlékot ígért nővéreinek, ha meghallgatja tanácsát, de ő azt felháborodva utasította vissza:

– Dolgozni akarok a családért!

Fél év múlva megbukott az Uradalmi Szatócsüzlet. Úgy megbukott, hogy a legutolsó fuvarral úgyszólván semmi áruszállítmány sem érkezett már, de annál több vészes üzenet: ha sürgősen nem fizetik ki árutartozásukat, perelni fognak!

Váltókat írt alá s egyéb más kötelezvényeket. Visszaküldték váltóit azzal az üzenettel, hogy forgatók aláírásával sem adnak több áruhitelt, mert ezt a boltot – bármilyen szép és imponáló is a neve – megmenteni már nem lehet.

Gizella néni még egy ideig szaladt fűhöz-fához, tár-

gyalt, vitatkozott, de eredménytelenül. Végül is egy napon bement a csődöt.

Az árutartalék megközelítőleg sem fedezte az adósságokat. A számon tartottakon kívül egyre több elfelejtett adósság bukkant elő. Ákos bácsi többször is megjelent közöttünk. Segíteni, menteni próbált. Nem volt mit tenni, a kötelezettségek alól kibújni nem lehetett. Megnövekedtek az ügyvédi költségek is. Áruhiányok mutatkoztak, amelyekről sohasem lehetett megállapítani, hogy ki okozta azokat. Perek indultak és ellenperek, de hiábavalónak bizonyult minden spekuláció, egyetlen kiút maradt.

– El kell adni a malmot, és az árából fedezni az adósságokat! – állapította meg Ákos bácsi sajtó szívvel, de határozottan.

Eddig mi, gyermekek, nem tudtuk felfogni az Uradalmi Szatócsüzlet bukásának jelentőségét. Sajnáltuk, hogy levették a táblát, amelynek szövege nagyon imponált nekünk. Sajnáltuk a szép süvegcsukrokat, a szegfűszegillatot, a kék ívpapírokat, amelyekből hajtogatással oly szép madarakat, sótartókat és egyéb mutatós tárgyakat lehetett összeállítani. És nosztalgiával gondoltunk azokra a délutánokra, amikor fejenként két krajcárért és egy doboz görög tüzes gyufáért a pult mögé ülve helyettesíthettük Gizella nénit vagy a Kusch úr sógornőjét a boltban. De az anyagi részét, az igazi veszteséget nem tudtuk felfogni. Amikor azonban megtudtuk, hogy a malmot eladják, záportartóستól, játék-kikötőستól, felháborodtunk. Felháborodtunk, tiltakoztunk és sírtunk. A csőd azt akarta kiragadni járai életünkéből, amiről eddig úgy hittük, egészen a miénk, a gyermekeké! Nemcsak a Kemény gyermekeké, hanem a Balázs Palikáé, a Giurgiu Gusztié, a Ferenczi Sándoré és mindazoké a járai gyermekeké, akik időnként eljöttek hozzánk, hogy játsszanak ők is játékványolóinkkal, aranyzúzó malmainkkal, a Nagy Óceánra kifutni készülő játékhajóinkkal.

Jára számunkra továbbra is jó, kedves hely maradt, álmaink hazája, de a vízimalom elvesztését, amikor erre sor került, alig tudtuk elviselni. Azután se. Soha! Pedig ha kedvünk tartotta, ezután is szabadon járhattunk-kelhattünk a malomban, hallgathattuk a malomkerék zúgását, nézhettük, hogyan szívja fel a garat a beléje ömlesztett

gabonát, élvezhettük a malom remegését, amit a malomkövek egymáshoz való súrlódása, a transzmissziók forgása, a hajtószíjak csattogása és a habos vízzel harcoló lapátkerek erőfeszítései idéztek elő a malomházban. Ez azonban mégsem volt már az igazi, mert csak vendégség volt, vendégség a világnak egy olyan sarkában, ahol addig az volt az érzésünk, ha kedvünk tartja, akár a feje tetejére állíthatunk mindent! A malom eladásával megnyirbálták azt a korlátokat nem ismerő szabadságérzést, amely a malom és a záportartó alatti zubogó tájékát semmi mással nem helyettesíthető részévé tette életünknek.

Idő kellett hozzá, amíg ráeszméltunk, hogy nemcsak erről van szó, hanem ennél sokkal súlyosabb, a mindennapi életünket közvetlenül érintő kérdésről: a malom elvesztésével jövedelmeink oly jelentéktelenné zsugorodtak, hogy ezután csaknem teljesen ki voltunk szolgáltatva Vécs segélyező kedvének, szeszélyeinek.

15

A gyermek, ha szerelmes, többnyire „halálosan“ szerelmes. Szerencse, hogy az ilyen gyermekszerelmek ritkán tartanak néhány hétnél, hónapnál tovább. Az én első, nagy-nak vélt szerelmem is bizonyára ilyen kurta lejáratú lett volna, ha a kislányt el nem ragadja tőlünk a halál. Mielőtt önmagától kialudt volna ez az érzés, átvetítődött az emlékezés világába, s ezért ha idővel egyre halványabban is tudtam csak visszaidézni arcvonásait, egészen mégsem törlődtek ki soha emlékezetemből. Hatéves voltam, a kislány hét. A szeme búzavirágkék, fürtjei lencsőkék, hajában pillangó formájú szalagcsokor. Szüleivel ritkán találkoztunk. Nagyapám szerette az Aranyos menti mócokat, a Járavize környéki csebres mokányokat, vadászás közben gyakran szállt meg havasi kunyhóikban. A kislány apja a román–magyar viszony kérdésében elfogult volt. Nagyapám reménytelen esetnek látta, és nem szerette a vele való meddő vitákat. Ezért került a társaságát.

Amíg élt a kislány, igyekeztem érzelmeimet titkolni, de amikor megtudtam, hogy meghalt, könnyekre fakadtam.

Ebben senki sem találhatott semmi rendkívülit, játszótársai és iskolatársai is ugyanúgy könnyeztek, mint én. A szőke, pillangómasnis, búzavirágszemű kislányt mindenki szerette. Sokan megsiratták, nemcsak a gyermekek, a felnőttek is. De az élet törvénye, hogy előbb-utóbb győz a jelen az elveszett múlt fölött. Velem is ez történt.

A malom eladása és a Gizella néni üzleti vállalkozásából származó adósságok rendezése után Ákos bácsi azzal a hírrel állított be hozzánk, hogy Kálmán bácsi – Pólika néni akaratának megfelelően – most már véglegesen és visszatartathatatlanul engem jelölt ki a vécsi vár és vagyon másodörökösévé. Pólika néninek az volt a kívánsága, hogy ennek a határozatnak ellenében a járai Kemények, beleértve anyámat is, véglegesen mondjanak le rólam, s hogy ezután, az ő utasításainak szigorú betartása mellett, kizárólag Ákos bácsi irányítsa neveltetésemet. Ezt a feltételt Ákos bácsi nem fogadta el. Sok vita után végül abban egyeztek meg, hogy nagykorúságomig továbbra is vállalja neveltetésem ellenőrzését, igyekezni fog annak irányát legjobb meggyőződése szerint befolyásolni, és módot talál majd arra, hogy minél többet tartózkodjam nála. Abba azonban nem volt hajlandó belemenni, hogy véglegesen kiragadjon járai otthonomból.

– Pedig azt reméltem – mondta Pólika néni –, hogy az örökség reményében nekem is juttatnak egy fiút a Kemények! De látom, Ákos, maga is szembehelyezkedik velem. Én azonban az egyezséget azért is, így is megtartom! Van azonban egy feltételem: amíg élek, soha, semmi körülmények között se kerüljön a szemem elé az a kakukkfióka.

Így lettem én, az Amerikába száműzött Kemény István nincstelen árvája a velem azonos nevű erdélyi fejedelemtől nemzedékről nemzedékre öröklődött várkastély és erdőbirtok másodfokú várományosa. Ennek az eseménynek egyelőre legfőbb következménye az volt, hogy ezután többször is tartózkodtam hosszabb-rövidebb ideig Dicsőszentmártonban, hol azokban az években szelíd lelkű nagybácsim, Kemény Ákos volt a főispán.

A dicsőiek büszkesége, a megyeháza kényelmes, de ízléstelenül cifra épület volt. A ház frontján mind az emeletet, mind a földszintet a hivatali helyiségek fog-

lalták el. Az épület jobb szárnyán, a kertre néző emeleten a főispán lakott, a bal szárnyon feleségével és hat leányával az alispán. A földszinti hátsó helyiségek egy részében mindkét oldalon konyhák, személyzeti szobák, vendégszobák voltak, de ott lakott a házfelügyelő is a családjával, s úgy emlékszem, ott a megyehusár is.

A megyeháza két oldalszárnya és front mögötti oldala jól gondozott kertre nézett. Ebbe a kertbe jártak sétálni, teniszezni, udvarolni a városi intelligencia fiataljai. Elvileg szabad bejárása volt ide mindenkinek, aki nem zavarta meg a kert megszokott rendjét. Napközben nem is történtek feltűnő „merényletek“ a jó modor és a közérkölc ellen. Az éjszakai „közszellem“ elsősorban a megyehusár hangulatától, szeszélyeitől és a gavallérok bőkezűségétől függött.

A tisztviselőcsaládok fiataljai mellett legszívesebben az elmeógyógyintézet két ápolójára gondolok vissza. Barátságot kötöttem velük. Szentimentális bolondságuk nemcsak mulattatott, de nemegyszer meg is hatott. Nem voltak mindennapi elmebetegek: az egyik a Stüsü vadász, a másik a Bokorugrós szoknyájú kislány.

Az ártalmatlan elmebetegek abban az időben, ha a visszatérés pontos időpontját betartották, rendszeresen kijárhattak az intézetből, érintkezhetek a város lakosságával. Ez az intézkedés nemcsak az elmebetegekre, de a lakosságra is jó hatással volt. Itt senki se csúfolódott velük, nem kacagták ki őket, legfennebb észrevétlenül mosolyodtak el bolondságaik láttán: megszokták embereknek tekinteni az elmeógyógyintézet lakóit is. Megadtak nekik minden lehetőséget arra, hogy ne érezzék magukat a társadalomtól elkülönítettnek.

A Stüsü vadász verebekre vadászott, és szerelmes volt a Bokorugrós szoknyájú kislányba. Ujjait a gyermekek által is jól ismert módon egymásba akasztva, pisztoly formát alakított belőlük. Így közelítette meg azokat az akácfákat, fagyalbokrokat, útszéli szemétbuckákat, amelyeken verebek tanyáztak. Amikor anélkül, hogy elriasztotta volna a madársereget, sikerült a közelükbe férkőznie, nagy komolyan célba vette őket „kézi pisztolyával“, majd gyűrűs- és hüvelykujjával pattintott egyet, ezzel jelezve, hogy elsütötte „vadászfegyverét“.

A Bokorugrós szoknyájú kislány néhány lépés távolságról követte és érdeklődéssel figyelte a vadász cserkelő mozdulatait.

Voltak sikeres vadászdélutánok és voltak sikertelenek. A Stüsü vadász sajátos gondolatvilága szerint, amikor megfelelő közelségből tudott reápatintani egy verébcsapatra, ez azt jelentette, hogy sikerült közülük néhányat zsákmányolnia; ha azonban a verebek már a pattintás előtt felröppentek, ez a „pechet“, a hibázást jelentette! Eleinte nem tudtam megérteni, hogy a Bokorugrós szoknyájú kislány (aki bakfisfrizurája és öltözete ellenére is lehetett legalább negyvenéves) hogyan tud annyi érdeklődést mutatni e vadászatok iránt. Később, amikor már jobban összeismerkedtem velük, néha én is elmentem „kalandos“ cserkeléseikre, és rendre beleéltem magam ebbe a komoly komédiába. Most már számomra is fontosnak tűnt, hogy az ujjak pattintó mozdulata előtt fel ne repüljenek a madarak, fontos volt, hogy sikerüljön a becserkelés, és a láthatatlan vadászszákmány a „lábunknál heverjen“.

Ha balszerencse üldözte barátomat, a vadászat után is vele maradtam. Bekísértem párjával a parkba, leültem velük valamelyik padra. Kedvetlenségüket azzal igyekeztem enyhíteni, hogy részleteket mondtam el patkány vadász kalandjaimból, vagy valamelyik rákászkirándulásom egy-egy mulatságosnak gondolt mozzanatát elevenítettem fel. De amikor a vadászat sikeresen végződött, a kapu mélyén búcsút vettem tőlük. Tudtam, mert akaratom ellenére egy alkalommal tanúja voltam, hogy ilyenkor kéz a kézben üldögélnek a padon, és a vadászshözöz meg szerelméhez méltó lelkesedéssel nézegetik, bámulják, csodálják egymást. Emlékszem arra is, hogy egy sikeres verebezés“ után a Stüsü vadász elkérte a megyehuszar hegedűjét, majd letérdelve imádoztja előtt, reszelő nyirkosságára emlékeztető hangokat csalt ki a hegedűből – a vadászsiker örömére és a szerelem dicsőítésére.

Dicsőszentmártoni tartózkodásaim éveiben sok leány akadt osztálytársaim között, kicsinyek és nagyok vegyesen. Elsők között kell megemlítenem az alispán hat leányát. A legkisebbiktől eltekintve (akiben később igen értékes színészi képességeket fedeztek fel), mindnyájan

idősebbek voltak nálam. Természetes lett volna, ha csak nővéreimmel barátkoznak, de ők velem is szívesen foglalkoztak, sőt ha elhúzódtam valamerre, felkutattak, s bevettek a játékosok vidám csapatába. Nem hiszem, hogy életem folyamán bár egyszer találkoztam volna egyetlen csokorba kötve ennyi magas intelligenciájú, művelt, mégis minden nagyképűségtől mentes, fiatalos kedélyű, közvetlen leánnyal, mint amilyenek ők voltak: a hat Csathó lány!

Ismertem azóta is sok tehetséges, jól képzett nőt, de azt a „kékharisnyaságtól“ mentes, vidám magatartást, amely annyira hozzátartozott egyéniségükhöz, magamban most is jó példaként emlegetem, amikor védekezem egyes, egyébként művelt, tehetséges nők elviselhetetlen nagyképűsége ellen. A Csathó leányok vidám partnereim, játszótársaim voltak „ipics-apacsban“, hintázásban, labdajátékban; ugyanazok a lányok, akik – míg a legtöbb más úrilány a maga jövőjét egy jó parti reménységére építette – példaképei voltak a komoly, szellemi munkára felkészülő fiataloknak. Hálás szívvel gondolok vissza mindnyájukra, akik akaratlanul a nők iránt olyan igényességet oltottak belém, amely védőpajzsommá vált a külsőséges, talmi csillogásokkal szemben.

Második dicsői tartózkodásom alatt hetenként kétszer az ifjabbik Jámbor bácsi tánciskolájába jártam. Sok kedves kislány vett részt a táncórákon. Nemcsak szalontáncokat tanultunk, hanem színpadi táncokat is. A vizsgán kedves partneremmel, Jeremiás Rózsikával, két „páros“ táncszámot adtunk elő: egy menüettet és egy témás táncot, a Pas de patinée-t.

Lehet, felesleges részletezésnek tűnik első tánciskolai emlékeim felidézése. De szolgáljon mentségül, hogy a tánc kisgyermek korom óta legkedvesebb szórakozásaim közé tartozott. Egyik azóta elhunyt barátom és író társam egy nekikeseredett pillanatban azt mondta nekem:

– Azt hiszem, te is boldogabb karriert futottál volna be, ha az irodalom helyett hivatásul a szólótáncot választod! Kevesebb gondolkozást, több rugdalózzást!

De szólanom kell róla azért is, mert a dicsői táncórákkal kapcsolatban éreztem először komoly hátrányát an-

nak, hogy „bárói“ családba születtem bele, s hogy nagybácsim: főispán.

Amíg tartottak a hetenként kétszeri „Kränzchenek“, simán ment minden. A fiúkat kissé erélyesebb szóval, a lányokat finomkodó példabeszédekkel eredményesen fegyelmezte a Jámbor házaspár. Aki a tánciskolába járó gyermekeket – különösen a fiúkat – nem ismerte más-ként, csak így a kézben tartott táncsoportból, azt gondolhatta, hogy a Jámboroknak, nevükhöz illően, sikerült csupa jámbor fiút és leánykát összetoboroznia! Bizonyára a tánciskolai csoport jó hírneve készítette Ákos bátyám feleségét, Zeyk Cecile-t arra, hogy elvei ellenére engedélyezze nekem a tánciskolába járást.

A vizsgajelleggel bíró tanfolyamzáró, vagyis „próba-bál“ délutánján azonban kitört a botrány, s tönkretette „Kränzchenünk“ eddigi jó hírnevét. Két-három nagyobacska fiú stanicliben „lőport“ csempészett be a tánciskolába. Tánc közben óvatosan bekengették vele a lányok csuklóját, s ez egy-két óra alatt olyan viszketegséget és vakaródzást idézett elő, hogy a hirtelen támadt ribillióban mindenki meg volt győződve, hogy a gyermekek megrühösödtek!

Még aznap este orvosi segédlettel megállapították, hogy nem rühösödéstről, hanem „lóporozásról“ van szó!

Másnap megindult a vizsgálat a tettesek leleplezésére. Nagynéném, a főispánné, erélyesen követelte a vizsgálat lefolytatását, a „lóporozók“ szigorú megbüntetését. Legerélyesebben a táncmesterpár követelte a tettesek személynének felderítését, mert a durva tréfát személyük elleni gyalázatos merényletnek tekintették. A kihallgatások, szembesítések napokig tartottak. Engem is kikérdeztek, de nem szembesítettek senkivel. Megnyugodva tértem vissza a vármegyeházára. Aggódtam, hogy valaki valamit kotyogott a tettesekről, vagy meglátta, hogy bizalmatlanul vizsgálgattam két gyanúsak tűnő fiú tekintetét, akik hol irultak-pirultak, hol a gyermekeseregtől elhúzódva összeröhögtek. Nyilvánvalóan úgy tűnt, hogy a szembesítés elmaradása azt jelenti: senki sem sejtje gyanúmat!

A vizsgálatok, szembesítések lázas napjai után egyszerre csak elcsendesedett minden a lópor-botrány kö-

rül. Úgy tűnt, hogy napirendre térnek az ügy felett. Nekem is egyre ritkábban jutott eszembe, kíváncsiságom másfelé fordult. Így elég váratlanul ért, amikor egy este Cecile néni bejött a szobámba, és így szólt reám erélyesen:

– Vallja be őszintén, hogy maga volt!

Azt hittem, valami pohár- vagy tányértörésről van szó, ami bizony a szakácsnő részegeskedése következtében, s a delirium tremenses öreg inas állandó reszketése miatt elég gyakran fordult elő a főispánné háztartásában.

– Ha tányért tört el valaki vagy poharat, *nem én voltam*. Az effélét Kati néni szereti ráfogni másokra...

– Nem tányértörésről beszélek! Se poharakról! Maga jól tudja: lóporozásról!

Döböntem néztem fel nagynénemre, akinek a haragtól vérpirosra gyült az arca.

– A lóporozásról? Nem én! Nem tudom, ki csinálta! Nem én!

De ő süketnek tűnt tiltakozásommal szemben:

– Gondolhatott volna arra, hogy a bácsija nem akárki: főispán! Ha az, akit ő nevel, efféléket csinál, azt kérdik, mit várjanak a többitől.

– Nem én csináltam!

– Csúffá tette a Kemény család jó hírnevét! Úrigyermek effélét nem csinál!

Könnyek futottak el a szememet. De egyebet mondani nem tudtam, mind csak ezt ismételtem:

– Nem én!... Nem én!... Nem én!...

Cecile néni szép, nagy, kékesszürke szemei most fagyosan tekintettek le rám. Kékségük a jéghegyek kékségére emlékeztetett. Nem hitt nekem!

– Gondolja meg. Ha bevallja, nem lesz semmi baja. Ha nem, akkor Ákos bácsi leveszi a kezét magáról. Megértette?

Először hallottam ezt a kifejezést, amit ő fenyegetésnek szánt. Csak sejtettem ösztönösen, hogy mit ért ezen. Mégis azt mondtam, bár kissé bizonytalankodva, hogy „megértettem“.

Erre ő sarkon fordult, de az ajtóban még néhány pillanatra megállt, és pattogó szavakat röpített felém:

– Ha ő leveszi a kezét magáról, akkor maga mehet koldulni! Mehetnek mindahányan!

És becsapta maga után az ajtót...

Vacsorámat minden este a szobámban fogyasztottam el. Ebben nem volt semmi rendkívüli. A felnőttek este későn ültek asztalhoz, olyankor, amikor én már az igazak álmát aludtam.

Ezen az estén későn hozták be a vacsorámat. Nem az öreg inas, hanem Cecile néni komornája hozta be. Húsz éven felüli, kissé sovány, de nagyon csinos leány volt. Jobb kispolgári családból került a főispánék szolgálatába. Könnyen viselte asszonyának szeszélyeit. Tudott bánni vele, aki ezért többre becsülte őt sok rokonánál.

– Kicsit késtem, de fent nagy felfordulás van.

Nyugodtan, barátságosan közeledett felém. Én mégis bizalmatlanul pillantottam fel rá.

– Mihály bácsival mi van? – kérdeztem.

– Semmi. Cecile báróné azt parancsolta, hogy én viseljem gondját Jánoskának, ameddig ő hazajön.

Letette a tálcát az asztalra.

Meglepetve kérdeztem:

– Cecile néni elutazik?

– Holnap reggel. Kolozsvárra. Hirtelen határozta el.

Nem is búcsúzik el tőlem! Vajon ki győzte meg arról, hogy én csináltam azt a lópor-disznóságot?

– A báróné nagyon haragszik magára, Jánoska. De maga ne törődjék vele. Hirtelen támadt vihar nem tart sokáig. Hamar felfortyan, de ki is alszik a lángja egy-kettőre.

– De nem én csináltam! – kiáltottam fel, s egy ügyetlen mozdulatot téve, könyökömmel szinte lesodortam a tálcáról a vizespoharat. De ő az utolsó pillanatban elkapta, és így nagyobb baj nem történt.

– Ne törődjék vele. Elmúlik. Én elhiszem magának, hogy nem hibás. De akkor se volna nagy dolog, ha maga találta volna ki az egészet. Amikor én jártam tánciskolába, a fiúk sokkal durvább vicceket csináltak. Mégse lett semmi bajuk. Miért volna olyan borzasztóan nagy dolog, hogy viszketőport kentek a kislányok csuklójára? Nekem egyszer levágott valaki egy darabkát a copfomból! Egy másik lánynak bekenték valami csirizfélével a kalucsnija

belsejét, s amíg hazaérkezett, az úgy összeragadt a cipőjével, hogy nem tudta másképp levetni, csak a kalucsni-jával együtt! Ennél még rosszabb vicceket is találtak ki! Levágták kabátunkról a gombokat! Kulccsal ránk zárták a vécéajtót! Egyszer, amikor otthon éppen a fürdőkádban fürödtem, tökből faragott, gyertyával kivilágított halálfejet lógattak be az ablakon! Ijedtemben kiugrottam a kádból, s úgy, ahogy voltam, csórén, beszaladtam a másik szobába, ahol éppen „jobb az enyém“-et játszott apám a barátaival. Mégse lett semmi bajom, épségben itt vagyok!

– Mégis! Ha nem én csináltam, miért fogják rám?

– Biztosan azért, mert azt hiszik, hogy ha reáfogják Jánoskára, nem kutatják tovább, ki tette! Bárógyermek, a főispán kisöccse, akit nem lehet jövőre kitiltani a tánciskolából! Így gondolják. Féltik a bőrüket, azért.

Dühbe gurultam, vertem az asztalt:

– Járában senki se csinált volna velem effélét! Ott azt büntetik, aki hibás! Ha én: engem! Ha más: mást! Ez itt: disznóság!

Odaállt elé. Két kezével átfogta a fejemet, és szelíden belenézett a szemembe.

– Ezt meg kell szokni. Ez így van. Nem mindég, de sokszor. Szokni kell, Jánoska!

Jó ideig elgondolkozva fürkészte arcomat. Dühöm rendre alábbhagyott, de egyre inkább nekibúsultam. Kibuggyantak a könnyeim, mire ő lehajolt hozzám és megcsókolta a szájamat. Meleg ajkai szétnyílván tapadtak a számhoz. Gyöngyszínű fogsora egy pillanatra enyhén odakoccant az enyémhez. Karjaim ösztönösen feléje nyúltak, de félúton riadtan visszahulltak. Erre ő kiegyenesedett, kissé elhúzódott tőlem. Majd rövid hallgatás után tálalni kezdte az ételt az elé tett tányérba.

Közben megkérdezte:

- Téged sohase csókolt szájon senki?
- Soha.
- Se anyád? Se nővéreid? Se nénéid?
- Nem szokás. Azt mondják: nem egészséges.
- Csak arcot?
- Arcot.
- S homlokot?

- Homlokot.
- Furcsa... De így, ugye, jobb?
- Veled így jobb.

Erre ismét elmosolyodott úgy, ahogyan szokta, csöndesen.

- Akkor most egyél. Én nézni foglak, jó?

Így kötöttem „örök barátságot“ Cecile néni csöndes szavú, csöndesen mosolygó komornájával. Barátságunk titkos jele volt, hogy négy szemközött tegeződtünk. Ilyenkor nem az igazi nevén szólítottam, hanem azon a másikon, amelyet én adományoztam neki. Visszaemlékezve rá, most is ezt a nevet használom, a mese után valót, a nekem kedvesebbiket: Piroska.

Milyen jó, hogy abban az én meghasonlott állapotomban Cecile néni fullajtárai között ilyen kedves is akadt. Nagynéném nem volt emberismerő, javarészt léhűtőkkel vétette körül magát. A részegesek, az intrikusok, talpnyalók nyerték meg bizalmát. A nyílt, a bátran véleményyt mondó embereknek nem hitt – csak a delirium tremenses öreg inasnak, aki naponta harminchatszor kezét csókolt neki, a részeges szakácsnéjának, aki ha leitta magát, a vállára borult úrasszonyának, hogy ott sírja ki magából bűnbánó szavait. Lehet, Piroskát azért viselte el, mert szappanszagú tisztaság áradt a testéből, s minden ruhája, amit magára öltött, olyan volt, mint a patyolat: ellensúlyozta a részeges és tolvaj belső cselédek rendtelenségét.

Milyen más volt a külső személyzet, mint a belső: az öszülő, pödrött bajszú, kék szemű cigány kocsis, akinek a megjelenése, minden mozdulata, beszéde olyan volt, mint egy korát túlélte, köztünk rekedt fejedelemé; a darabont, aki úgy énekelt munka közben, mintha ezért külön fizetés járna; az idehúzó konyhalány, aki hahotázva akkorákat sújtott tenyerével darabontra, megyehuszárra, a kúthoz lopódzó süvölvény legényre, ha csipkedni, ölelgetni próbálták, hogy azok tántorogva állottak félre az útjából. Itt, ezen a fertályon, úgy látszik, nem tudott érvényesülni nagynéném emberismeret-hiánya! Jó, hogy bent, a belső személyzet között is volt egy, aki más volt, mint a többi: Piroska.

Az ő jelenléte volt számomra a kiegyensúlyozó erő

azokban a válságos napokban. Ma sem tudom, mit talált bennem, amiért érdemesnek tartotta védelmezőmmé lenni, s az is maradni mindaddig, amíg véglegesen búcsút kellett vennem a vármegyházától és Dicsőszentmártontól.

A viszketőpor-ügy végleges megoldása, az igazi tettek leleplezése az ő segítségével nélkül aligha sikerült volna. Ő ment ebben az ügyben Ákos bácsihoz – aki egyébként meg volt győződve ártatlanságomról – s magyarázta meg neki, hogy az igazi tettek miatt kenték rám az egész ügyet. Az ő biztatására indították el az új nyomozást, azzal az ígérettel, hogy ha előállnak (nem nyilvánosan, csak amúgy négy szemközött, de önként) a „lóporosak“ és bevallanak mindent, nem lesz bántódásuk, nevüket sem fogják nyilvánosságra hozni, sőt a jövő évi „Kränzchenen“ is részt vehetnek. Különösen ennek az utóbbi ígéretnek hangoztatása vezetett oda, hogy a tettek végül is jelentkeztek. Mindent bevallottak, sőt két „tekintélyes, de diszkrét“ tanú jelenlétében az én bocsánatomat is kérték. Jó volt, hogy Cecile néni a „felgöngyölítés“ ideje alatt éppen Kolozsvárt tartózkodott anyjánál, a Kis-Zeyk házban. Nem szólhatott bele az ügy alakulásába, Ákos bácsi pedig az ő örökös segíteni akarásával és a bonyodalmaktól való irtózásával megtehetett mindent a nagyobb és felesleges izgalmak elkerülésére.

Ákos bácsi mindig jó volt hozzám. Akkor is, amikor titokban tette a jót, feltűnés nélkül. Szerénységből és szegyenkező természeténél fogva, de azért is, hogy másokat az irántam való jó cselekedeteivel nehogy féltékenységre lobbantson. Most, hogy a családból csak ketten voltunk itthon, olyasmiket is elárult magáról, amiket csak sejtettem, vagy másoktól hallottam. Egy délután például minden előzmény nélkül a zongorához ült, s eljátszott, eldudorászott nekem néhány Schubert-dalt. Kérlelésemre egy Strauss-keringőt is zongorázott, s valami különös, nem mindennapi tengerészindulót. Kérdeztem tőle, miért titkolja, hogy tud zongorázni. Miért nem játszik máskor is, sokszor? Ő, félrehajtva fejét rám nézett, s csak ennyit mondott:

– Rég volt az, amikor én zongoráztam. Sok minden

történt azóta! Ez, amit most csinálok, csak afféle visszaemlékezés.

Elvitt Spitz úr boltjába, s ott megvette nekem azt, amire oly régen vágytam: a halvány rózsaszínű tengeri csigát, amelyet ha a füléhez tesz az ember, zúg, mint azok a nevezetes szelek az Adrián, a bóra meg a sirokkó, s úgy tűnik, a fehér tarajú hullámok is bele-belecsapkodnak ebbe az álomszép muzsikába. És az volt a megható, hogy Ákos bácsi ezt a csigát még azelőtt választatta ki velem Spitz úr gyűjteményéből s vette meg nekem, hogy leleplezték volna az igazi lóporosokat! Előlegezett bizalom volt ez, csöndes, finom tüntetés amellet, hogy ő tudja: az igazi bűnös nem lehetek én!

Délután Spitz úrnál Ákos bácsival csigavásárlás, este a szobámban Piroskával a bóra, a sirokkó és az Adria zúgásának hallgatása.

Kedves örömök! Drága emlékek! Még akkor is, ha nagy volt az ára: vesszőfutás egy bűn miatt, amit sohasem követtem el, egy bűn miatt, amit csak azért ragasztottak reám, mert a főispán kisöccse voltam.

16

Ahogy teltek az évek és közeledtem elemi iskolai tanulmányaim befejezéséhez, egyre többet tartózkodtam nagyapámmal a pipázóban.

Sokat olvastunk. A Mackó-könyvektől eltekintve, már nem vonzott a gyermekirodalom. Szenvedélyes Mikszáth-olvasó lettem. Olvasgattam már Mark Twaint és Dickenst, nekigyürköztem és félig el is olvastam az Abafit, Pusztakamarás hatására átrágtam magam a Rajongókon. Érdekelt néhány magyar ifjúsági regény, elbeszélés-gyűjtemény is, főként azok, amelyek a szabadságharcról szóltak. Gárdonyinak minden írása érdekelt, nemcsak az igényes munkái, de a hirtelen odavetett mókázásai is. Nagyapám ez idő tájt olvasta újra Eötvös József, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és a századforduló nagy angol realista íróinak regényeit. Közben mindegyre elővette Shakespeare valamelyik drámáját vagy vígjátékát, s be-

le-beleolvasott. Foglalkozott az oroszokkal, Tolsztojjal Dosztojevszkijjel, Csehovval. Amikor megérkezett a Természettudományi Szemle valamelyik új száma, beletemetkezett. Ugyanígy volt a Történelmi Társulat kiadványaival.

Igyekezett már akkor felkelteni érdeklődésemet a komoly könyvek iránt. Pár mondatban mindig ismertette velem, amit éppen olvasott vagy újraolvasott. Ebben az időben „fedezte fel“ Krúdyt és Adyt. „Nagy jövőt“ jósolt mindkettőjüknek. Időnként elővett valamelyik könyvszekrényéből egy-egy Arany-, Petőfi-, Csokonai-, Bajza-kötetet. A verseket néha együtt olvastuk, de ha ő akart felolvasni, először kinézett az ebédlőbe, nem tartózkodik-e ott valaki. Nem szeretett mások előtt szerepelni. Ha valamelyik akármilyen híres-nevezetes vers nem tetszett nekem, nyíltan megmondhattam. Sohasem akarta véleményét reám „oktrojálni“, de elvárta, hogy a magam módján ki is fejtsem ellenvéleményem indokait.

Néha meglátogatta egy-egy kolozsvári, enyedi, de legfőképpen kolozsvári tanár, tudós, ő is felkereste őket, amikor Kolozsvárt járt vagy Enyeden tartózkodtunk. Tisztelője volt Márki Sándornak, ismerte Apáthy Istvánt, Kelemen Lajost. Ismert olyanokat is, akiktől egész világ választotta el. Tudós ismerősei azt állították, hogy olyan, mint egy élő lexikon. De másképpen volt ő élő lexikon, mint a nála fiatalabb Kelemen Lajos. Értékrendet állapított meg az agyában felhalmozott adatok között. Nemcsak a történelem, de a természettudomány is érdekelte. Azt mondta, hogy az emberi közösség fejlődését nem lehet lemérni, bírálni sem lehet a természeti jelenségek kellő vizsgálatá és a természettudomány állapotának ismerete nélkül.

Nagy dohányos volt. Szivarozott és pipázott. Kedvenc szivara volt a portorikó, szívott kurta szárú meg hosszú szárú pipát. Legszívesebben csibukozott. A szőke Purzicsán és óarany színű hercegovinai illatos keverékét irigylésre méltó gyönyörűséggel tömkölte szép, sárgabarnára kiszítt tajtékcsibukjába. Későbbi években magam is kipróbáltam a csibukozást. Élvezetes dolog! A tűzgyújtást újságpapírból szeletelt, hajtogatott, hosszú, vékony „fidi-busszal“ csibukos koromban tanultam meg, hozzátarto-

zott ugyanis a dohányzás effajta élvezetéhez a fidibuszszal való rágyújtás öröme is.

Sajnos – most érzem kárát – nagyon korán, még elemista koromban kezdtem el a dohányzást. Azt a kezdeti rövid időszakot, amikor száraz lapiból, kukoricacsövek érett szakállából sodortunk magunknak – nővéreim is – trombita formájú cigarettákat, nem is számítom. Ez még nem volt rendszeres dohányzás, csak a „hecc“ kedvéért csináltuk. A rendszeres dohányzásra időnként vissza-visszatérő kocsisunk, Nánia szoktatott rá. „Hetes“ dohányból ő sodort nekem először cigarettát, ő is ragasztotta össze hosszában a szélét, ahogy illik, jól megnyalazva. Három-négy nappal a sikeres rászoktatás után ő biztatott, hogy emeljek el Gizella néni cigarettásdobozából két Hölgy cigarettát (egyet nekem, egyet neki, hogy legyen mit elszívunk az istálló küszöbén ülve, „járta-tás“ után). Az első lopást néhány nap múlva a második, majd a harmadik követte. A negyedik után fellázdattam, és megtagadtam az újabb tolvajlás végrehajtását. Kocsisunk erre felhúzta az orrát. Kijelentette, hogy ő csak a javamat akarja, elég nem szép tőlem, hogy annak a két Hölgy cigarettának a „megszerzését“ lopásnak mondom

– Ennyihez mindenkinek van joga – mondta. – Jánoskának is.

Haragosan utasítottam vissza.

– A lopás akkor is lopás, ha én csinálom! – mondtam.

Nem felelt semmit. Vállat vont, és faképnél hagyott.

Másnap elvitte a lovakat patkoltatni. Szekérrel ment, de nem vitt magával. Pedig imádtam az izzó vas szagát, a fűjtató hangját. És mivel tudta, hogy tetszenek nekem azok a lóporból való szürkésfehér kereszttek, amelyeket a lovak pucolásakor szokott kirakni a megtelt „vakaróból“ a lovak fara mögött, a hidlásra – összeveszésünktől kezdve az istálló egyik sarkába verte a vakaróban meggyült lóport, majd a többi szeméttel együtt felseperte a ganélapátra, kihordta a trágyadombra. Ezeket a „megalázásokat“ nem szívesen tűrtem. Tennem kell valamit – gondoltam –, ha nem akarom véglegesen elveszíteni a kocsisunk barátságát... És azt sem, amit nekem a lovak között való forgolódás jelent!

A következő „Platzmusikos“ estén már nem hajigáltam az égbe sistergő görögtüzes gyufákat. Azt a három krajcárt, amit a tűzijáték költségeinek fedezésére kaptam, félretettem. És a két fillért is, amelyet Gizella néni adott, mert egy levelét futólépésben, még a postakocsi indulása előtt eljuttattam a postamesternőhöz. Úgy látszik, a sors is kedvezni akart nekem: amikor a legközelebbi alkalommal kimentem a piacra nyári veteményt árulni, az egyik vevőtől, akinek egy szép, kemény piroskáposztát adtam el, két krajcár borraivalót kaptam.

Így elég rövid idő alatt gyűjtöttem össze a pakk hetes dohánynak és egy csomag Riz Abadie cigaretta-papírnak az árát.

Percek múlva már ott ültem kocsisunkkal az istálló előtt a „szajréval“. Az eresz kiugró széle védett minket a tűző nap sugaraitól. Elégedetten, nagy élvezettel „vetettük“ a füstöt. A kocsis jó vastag „téli szivart“ sodort magának, nekem egy filigrán, karcsú, csaknem üres, amint mondta, „úrfinak való“ cigarettát. Ezzel kezdődött dohányos karrierem, mely hosszú éveken át felfelé ívelt. Egészen 1966-ig, amikor orvosi rendeletre egyik napról a másikra véget ért.

Itt még csak annyit jegyzek meg, hogy gyermekkoromban különös természetű patkányok laktak a járai istálló padozata alatt: szerettek bagózni! Legalábbis erre kell következtetnem abból, hogy én egy-egy cigarettadohány-csomagból sohasem szívhattam többet hat-hét „úrfinak való“ cigarettánál, mivel a patkányok – a Nánia tanúsága szerint – elhordták, eltüntették dohánytartalékaimat !

Egy-két hónap múlva Gizella néni eladta a lovakat. Ismét kocsis nélkül maradtunk. Patkányaink nagyon búsulhattak Nánia elmenetele miatt, mert távozása után azonnal abbahagyták a bagózást. Most már nyugodtan hagyhattam dohány- és cigarettapapír-készletemet megszokott rejtekhelyén, mert amit odatettem, hiánytalanul mindig megtaláltam. Később, amikor megint volt kocsisunk, a patkányok esetleges újabb hangulatváltozásaira való tekintettel a szívniivalónak új rejtekhelyet kerestem.

Volt Járában egy nagyobbacska birtok is, a Teleki Arvédé. Ehhez tartoztak a határ legjobb szántóföldjei. A tulajdonos időnként benézett Járába, hogy meghallgassa intézője, Balázs Balázs jelentését, de hozzánk soha nem látogatott el. Híre járt, hogy kiváló, modern kísérletező gazda, aki a másik, drassói birtokán már füllesztővermeket ásatott a takarmány érlelő tárolására, s hogy az a másik birtok valóságos mezőgazdasági gyárüzem, mindenféle elképzelhető és elképzelhetetlen gépekkel, korszerűen felszerelt laboratóriummal. Azt mesélték, hogy ott valóban minden a legszebb, a legkorszerűbb, ökörféj nagyságú marharépak, szekérkerék méretű görögdinnyék s mindenféle nálunk ismeretlen takarmánynövények teremnek. Mondták, hogy gépei számánál csak a birtokot terhelő adósságok nagyobbak, amelyek mint nehéz fekete felhők fekszenek rá minden ingatlanára, ingóságára.

– Ha így gazdálkodik tovább – vijjogták az úri társaság vészmadarai –, csak néhány év még, s tekintélyes vagyonából nem marad más, csak azok az arany-, ezüst- és bronzérmek, amelyeket hazai és külföldi kiállításokon nyert tenyészállataival és mezőgazdasági termékeivel.

Ő volt a titokzatos idegen, akiről egész Jára beszélt, de akit az intézőjén s gazdasági cselédein kívül senki sem ismert. Mondták, hogy kemény ember, akivel nehéz kijönni, embereit jól megfizeti, de kihasználja minden erejüket, s a fiait sem kíméli; ha hazamennek Drassóba vakációra, hajnaltól estig dolgoztatja őket. Ő maga erős, egészséges ember, aki éjjel-nappal gépészkedik, vagy nehéz fizikai munkát végez, mégis, amikor már holtfáradtan ágynak dől, gyakran éjfél után is bújja még a bel- és külföldi mezőgazdasági, állattenyésztési szakmunkákat, tanulmányokat ír.

– Ha negyedannyi kereskedelemtudományi könyvet is olvasna, mint ahány mezőgazdaságit – jegyezte meg az egyik jónevű kolozsvári ügyvéd –, Árvéd gróf nem menne tönkre, de talán még ma is szaporítaná a vagyonát!

Néha az volt az érzésünk, hogy csak az emberek képzeletvilágának szüleménye ő. Egyszer mégis adódott egy olyan esemény, amikor meg kellett éreznünk, hogy valóban létezik.

Forró nyár volt. Még a járai havasalji levegő is fülledtnek tűnt, amikor lesni kezdtem, hogy mikor hajtják be a Teleki majorba az új bikát, amelynek érkezésére Balázs Palika hívta fel a figyelmemet. Palika a Teleki majorban leskelődött. Én Ferenczi Sándorral figyeltem a kapunktól a katolikus templom irányába. Arról kellett a bikáhozó menetnek érkeznie. Mint valami nyári ünnepségre, úgy készültünk fel erre az eseményre. Hecserli-ízzel megkent kenyeret is hoztam magammal, nehogy a tízórai miatt behívjanak minket a házba, s elmulasszuk a nem mindennapi látványt. Azt mondták, akkora szép alföldi bikát hoznak, amilyent még nem láttak Járában. Aranyérmet nyert országos kiállításon!

Órákon át vártunk és izzadtunk hasztalan a kapu tövében. Már-már gyanakodni kezdtünk, hogy elhalasztották a bikaszállítást, amikor a templomon túl, szemben az Uradalmi Szatócsüzzellett porfelhő támadt: egymást túlkiabáló emberek kavargásában, lucskosan, kötelekkel, láncokkal összevissza kötözve, súlyos lépteivel felferve maga körül az út porát, haladt befelé az útelágazás felé a hatalmas, fekete nyakú, fehér testű bika.

Teleki olvashatta valahol, hogy az északi országokban nem húznak karikát a bika orrába, hanem szarvánál fogva vezetik. Azt tartják, hogy csak az a bika döfös, amelyet idejében nem szelídítettek meg, sőt még meg is vadítottak mindenféle fegyelmező praktikákkal. Ezért nem engedte, hogy az orrába karikát húzzanak, s a karikához vezető-rudat kapcsoljanak. Ezért hozták Járába a béresek a szarvánál fogva, megkötözve, de láncokkal, kötelekkel egymáshoz erősítve a nyakát és a combjait, még a térdeit is! Szomorú, felháborító menet volt. Közül vonszolta magát a megalázott bika, vérben forgó szemekkel, hab csurgott a testéről, nehéz, széles fejével bele-belefűjt az út porába. Körülötte, mint a kergék, a bika épségéért felelős emberek hadonásztak, kiáltoztak, riadoztak. Úgy tűnt mégis, hogy ha nagy lármával és bikagyalázással is, de előbb-utóbb nagyobb baj nélkül csak beérkeznek a majorba. De amikor az útelágazáshoz értek, a bika balra akart fordulni a főutca felé, holott jobbra kellett volna térnie. Rabtartói kiáltozva igyekeztek jobb felé terelni, ám a bika megmakacsolta magát, és meg-

merevítve első lábait, megállt. Az emberek – ki gyöngédebben, ki erélyesebben, kinek milyen volt a természete – lökdösve, bökdösve próbálták kimozdítani a helyéről. De ő csak fűjt, és meg se moccant. Erre az egyik embernek az az ostoba gondolata támadt, hogy ostorával a szarvai közé cserdít. Még káromkodott is hozzá. Ez a cserdítés és káromkodás több volt annál, amit a megalázott állat el tudott viselni. Megrázta magát és előreugrott, mire az egyik lánc, amellyel a térdeit kötözték össze, leszakadt! És elszakadt egy kötél is, amely széles szügyét keresztezte. A váratlan mozdulattól és az ijedtségtől két ember orra bukott, míg a többiek belecsimpaszkodva a bikába, megpróbálták lefogni, legalább mozdulatait lelassítani, útját állani, de ahogy az állat megérezte, hogy a láncok és a kötelek meglazultak, meghallotta rabtartóinak a félelemtől kétségbeesett kiáltozását, egy-két szökelléssel, jobbra-balra döfködéssel szabaddá téve maga körül és maga előtt az utat, fejét lehajtva, tühegyes szarvait szúrásra készen tartva berohant az utcába – a mi utcánkba!

Minden sarok, minden kapu tele volt kíváncsiskodó néppel, az ablakok szorongva leskelődő gyermekekkel. De amikor elkezdődött a bika veszett rohanása, csak azok maradtak a helyükön, akik az ablakokban szorongtak, a többiek, az ácsorgók rohanni kezdtek, ki merre látott, a még nyitva álló utcai ajtók meg kapuk felé! Mi még egy darabig megbűvölve lestük a bikát, amint rohant előre a piactér felé, de amikor már nagyon közel volt hozzánk, beugrottunk a kapun, s belülről nekitámaszkodtunk háttal, vállal, nehogy a bika betörhessen hozzánk az udvarra! Közben hallottuk egy ideig, amint itt is, ott is kiver a helyéről néhány recsegő kerítéslécet, megdöngönyöz egy kaput, sikoltásra készítet valami fehérnépet, aki az utolsó pillanatban vágódott be előle egy utcaajtón.

Aztán csend lett. Nagy izgalmakat követő, félelmetes csend. Egy lélek se járt az utcán, de még a kutyák sem vakkantottak. Nem nyílt, nem csukódott sehol egyetlen ajtó, egyetlen ablak sem. Néha nagy jégverés elvonulása után támad ilyen lélegzetállító csend.

Visszavonultunk a kapu mögül. A borostyánbokrok

alatt felmentünk a házhoz, be a gyermekszobába. Kis ideig hallgattunk még, aztán nyelvünk megoldódott. So-
káig beszéltük a páratlan élmény részleteit.

Délután megtudtuk a bika-kaland további lefolyását. Végigrohant a főutcán, és mintha megkergült volna, két-
szer-háromszor a piactéren is. Nekiment és néhányszor megdöfközte azt az oszlopot, amelyre „Platzmusikok“ al-
kalmával a viharlámpást szokták felhúzni. Aztán rohant tovább, majd váratlanul elkanyarodva, berobbant egy
nyitva felejtett kapun egy kis lakóház tyúkudvarára. Mi történt az agyában, mi nem, ki tudná megmondani? De
ott, amint bekerült a gágogó libák, hápogó kacsák, riad-
tan pityegő csirkék forgatagába, hirtelen megállt és lihegni
kezdett, úgy, mint a versenylovak szoktak a futtatás vé-
gén, vagy mint a birkózó, aki legyőzte ellenfelét, és úgy
érzi, hogy már nincsen semmi értelme a további erőfe-
szítésnek. Állt és fűjt, és csepegett róla az izzadság. Az-
tán elkezdett erre-arra lépegetni, nézelődni, majd a kút
mellett beleszagolt a fűbe, és harapdálni kezdte.

Amikor valaki nekibátorodva, egy hirtelen mozdulat-
tal vastag kötélből hurkot vetett a két szarvára, mintha
kevéssel ezelőtt még nem is tajtékozott volna a dühtől,
minden ellenkezés nélkül elindult rabtartója után a Te-
leki major felé.

Ezzel aztán le is zárult az izgalmas esemény.

De ezen kívül még sok más izgalmas eseménynek is
voltam tanúja Járában. A bikán kívül egy másik megva-
dult állatot is láttam berohanni a piactérre: a pesti

Schicht-féle szappangyár Kulcs és Szarvas védjegyű szap-
panainak reklámkocsiját, az első gépkocsit, mely valaha
berobogott a falunkba. Kolozsvár felől érkezett Szent-
lászlón át. Mondják, amerre jött, egyre-másra dőltek be
a lovas szekerek az útmenti árokba. Akadt nem egy öreg
falusi ember, aki térdre rogyva a szentek védelméért ese-
dezett, vagy a Prikulicsot emlegette.

Ahogy visszagondolok arra a gépkocsira, megértem
azokat, akik megijedtek tőle. Füstös, bűdös volt, zörgött,
pufogott, még szikrázott is. Olyan volt, mint egy for-
mátlan hajtókosci, amely elöl kifogták a lovakat. A gép-
kosci utasai sem tűntek túlságosan bizalomkeltőknek.
Hárman voltak, két férfi és egy nő. A férfiak olyanok,

mintha valami idegen bolygóról ereszkedtek volna le Földünkre. Fűzős csizmát viseltek, fekete bricsesz nadrágot, a nadrág fölött vad színekben tarkálló pulóvereket, a pulóverek fölött átlátszó, halhólyagból való kabátot, kezükön könyökig érő kanárisárga bőrkesztyűt. A fejviseletük volt a legellenszenvesebb: kockás mintájú, lakkellenzős sportsapkát viselt az egyik, a másik az állához szíjazott, széles karimájú cowboykalapot. Széles autószemüvegük csaknem egész arcukat eltakarta, alig látszott belőle más, mint a fülük, orrikaik, vastag bajuszuk, hegyes szakálluk. A hölgytől nem lehetett rossznéven venni, hogy útitársai divatízléséhez igazodott. Szemüvege jóval kisebb volt ugyan, mint a férfiaké, de az arcából még annyit sem lehetett látni, mint azokéból. Három különböző színű és vastagságú fátyolt borított arcára, homlokára. Fején ugyanolyan sapkát viselt, mint a mesterdetektív Sherlock Holmes. De míg a neves nyomozóé és logikus gondolkozóé jól be volt húzva a homlokára, addig hölgyünké mint egy félrecsúszott, megtaposott fészek ingadozott kendőbe facsart hajkoronája fölött. Hegyesen ült az autón,, a vezető mellett. A sok csipkedísz, csipkegallér, csipkekesztyűje és a sálakon átsejlő nőies mosolya ellenére, azt a benyomást keltette sportszabású kosztümjében, vasabroncsok védelmezik attól, hogy kecses mozdulatokat tessen. Korának nélkülözhetetlen női divatkellékét, a felsőttestet, derekat, tomport összepréselő mídert akkor sem merte otthon hagyni, amikor autókocsizásra indult a hepehupás utakon.

Bizony madárijesztőknek tüntek a gépkocsizás úttörői, de az első luxusautók sem másnak. Mégis, amikor a Schicht-esek leálltak a piactéren és az emberek látták, hogy nem haragnak, körülállták a furcsa masinát és a még furcsább embereket. Sőt, amikor reklámcédulákat és gyufásskatulya nagyságú „próbaszappankákat“ kezdtek osztogatni, mégpedig teljesen ingyen, szóba is elegyedtek velük.

Velünk, gyermekekkel is megbarátkoztak a gépkocsi utasai. De ha valaki azt mondta volna nekem akkor, hogy másfél évtized sem kell hozzá, s magam is oda fogok ülni egy „ördögszekér“ kormánykerékéhez, az illetőt sültbolondnak tartottam volna. Pedig akkor én már ismertem

két gépkocsit, a Kemény Jóska bácsiét és a Bornemisza Poldiét. Mi több, a Jóska bácsiéban már utaztam is egyszer Járától Marosvásárhelyig. Motor- és gumidefekt nélkül úsztuk meg ezt a „nagyvonalú“ vállalkozást, ami abban az időben még elismerésre méltó dolog volt. Poldi kocsiját Németiben láttam. De nem a gép, hanem a gazdája érdekelt elsősorban engem és minden más gyermeket. Ő ugyanis éveken át cowboy volt Amerikában. Gépkocsiját is onnan hozta magával. Az autó kincseket rejtett: egy igazi lasszót és egy gyermekfej nagyságú „diabolót“! A lasszót nem kell senkinek sem bemutatni, vadnyugati történetekből, filmekből mindenki ismeri. A diaboló azonban rég kiment divatból. A diaboló olyan pörgettyűféle, melyet két bot végéhez kötött zsinór segítségével kell magunk elé emelve mozgásba hoznunk, s amikor már teljes sebességgel pörög önmaga körül, a zsinór hirtelen megfeszítésével az ég felé röpítjük... s amikor megváltoztatva pályája irányát, zuhanni kezd lefelé, el kell kapnunk a két bot között feszülő zsinór segítségével, majd pörgetjük tovább, s felhajtjuk ismét, minél magasabbra, minél többször, minél szebb mozdulatokkal, mindaddig, amíg előbb-utóbb elhibázzuk a kifogó mozdulatot, s a diaboló földre hull. A Poldi diabolója külön volt minden más diabolónál. Nemcsak repült, de muzsikált is. S méghozzá milyen szépen muzsikált! Pörgése, emelkedése, zuhanása közben egyre változott hangjának mélysége, magassága.

Ámultunk, bámultunk, csodálkoztunk. Poldi jónak látta figyelmeztetni minket, hogy legyünk kissé figyelmesebbek, mert ha a diaboló valamelyikünknek a fejére esik, behasíthatja a koponyáját.

Erre a diabolós nyárra esett Fred utolsó erdélyi látogatása. Én az előző időkből nem emlékeztem rá, ezért tulajdonképpen ez volt az én első és utolsó találkozásom féltestvéremmel.

Kolozsvárra érkezett. Fiákerrel mentünk elébe anyámmal és nővéreimmel. Hazajövet Tordaszentlászló és Alsó-jára között olyan pokoli zivatarba kerültünk, amilyent többé sohasem értem, legelszántabb havasjáró napjaimban sem. A vihar ereje akkor volt a legfélelmetesebb, amikor a patak mentén kocogott a fiákerünk. Elöttünk,

mögöttünk, körülöttünk szünet nélkül cikáztak a villámok. Többször is közvetlen közelünkben vágott bele a villám az áradattá duzzadt patakba. Ma sem tudom, lovaink hogyan tudták elviselni azt a dörgedelmet, amelybe belekeveredtünk! Minden erejükkel belefeküdve a hámba, engedelmesen húzták a félfedelű kocsit és bőrig ázott utasait. Máskor talán sírtak volna nővéreim, mialatt én védelmet keresve, reszketve bújok hozzájuk, csodálva és gyermekésszel fel nem fogva anyám megdöbbenő bátorságát, aki szemrebbenés nélkül gyönyörködik a villámok csapkodásában, az ézengésben, a medréből már-már kilépő patak vad rohanásában.

Ez alkalommal azonban volt más, az égiháborúnál is nagyobb erő, mely hatalmába kerített minket: a testvéri találkozás mindent elsöprő öröme! Ezért nem vettünk tudomást arról, hogy bőrig áztunk, sem arról, hogy amerre nézünk, villámfényben szikrázik a világ, reszket az ég, a föld, hogy égiháború dúl körülöttünk. Tréfálkoztunk, kacagtunk, heccelődtünk, nagy vígságunkban még egyegy keveset lökdösődtünk is, sőt rágyújtottunk egy dalra, amelynek ostoba szövege valahogy így kezdődött:

A kedvem ma olyan lila,
lila, lila, lila,
Belém ütött Ámor nyila,
nyila, nyila, nyila ...

Ilyen felháborító szamárságokat csak akkor énekel az ember, ha részeg, vagy ha valaminek olyan nagyon örül, hogy ez az öröm már-már elvette az ítélőképességét. Mi így, ilyen nagyon örültünk a féltestvérünkkel való viszontlátásnak.

Nem sejtettük, hogy anyám kivételével egyikünk se fogja többé viszontlátni.

17

Ezerkilencszáztizenhárom júniusában letettem utolsó elemi iskolai vizsgámat. Mint az előző években, most is mindenből kitűnő osztályzatot kaptam. Az elért eredmény

nem az én érdemem, hanem jószágos oktatóimé, a Kossa nénié és az ifj. Ósz Jánosé.

A vizsgát követő nyár a teljes szabadság jegyében telt el. Futballozás, vadászat, halászat és nem túlzottan sikeres lovaglási próbálkozások töltötték ki a vakáció idejét.

Azelőtt is rúgtuk a labdát a teniszpályán vagy valamely más többé-kevésbé alkalmasnak mutatkozó helyen, de bármennyire lelkesen csináltuk is, ezek nem voltak komoly futballmérkőzéseknek mondhatók. A helyzet azonban megváltozott, amikor Fred 1912 nyarán hazajött látogatóba, s hozott nekem Amerikából egy szabályos méretű, igazi futball-labdát. Ez a labda a puszta létezésével igényeket támasztott velünk szemben. „Dressz“ kellett hozzá (legalább alsónadrág), és nemcsak két kövel megjelölt kapuszáj, hanem olyan, amelynek kapufája is van. Kaptam Fredtől egy harsány hangú sípot is. Ehhez futballbírói kellett ragasztani, aki fújja. Bírói a nagyobb fiúktól kértünk kölcsön, s cserébe időnként odaadtuk nekik rövid használatra féltett kincsünket. A „bőrnek“ csodálatos hatása volt kicsinyekre, nagyokra egyaránt. Egyre szorgalmasabban passzoltunk, szöktettünk, cseleztünk, s a nagyok, hogy hogy nem, ma sem tudom, két-három hónap múlva azzal álltak elő, hogy köszönik, de már nincs szükségük a kölcsön futballra, szereztek maguknak másikat, „sajátot“.

Ettől az időponttól kezdve Alsójárában az új sportág egyre jobban felvirágzott.

Két nyáron át futballoztunk lelkesen. Ezután csökkent érdeklődésem a járai sportélet iránt. 1913 őszén beírtak a kolozsvári református kollégiumba, s ott ősszel, tavasszal éppen eleget „fociztunk“, nem lelkesített a gondolat, hogy odahaza is a „bőr“ rugdosásával töltsem az időmet. A következő nyár utóján kitört a háború, sporteszményképünket, Ósz Jánost rövidesen behívták katonának, majd bevonult önként a nagyok futballcsapatának legjobb játékosa, Geley Tóni is. Elszürkült, érdektelenné vált a járai futballvilág.

A világháború kitörését megelőző két járai nyár mégsem mondható érdektelennek.

Pólika néni, miután közölte Ákos bácsival, hogy soha nem akar látni engem, a „kakukkfőőát“, éveken át azt

a látszatot keltette, mintha teljesen megfélekedett volna arról, hogy a világon vagyok. Elvárhattam volna, hogy mint Marosvécs másodörökösét időnként megajándékozzon valamivel. De éveken át nem történt semmi ilyesmi. Annál meglepőbb volt, hogy utolsó elemi iskolai vizsgám után egy formás, békási fajta lovacska érkezett Vécsről Alsójárába. Javakorabeli kocsisféle hozta, szépen felszerelve aransárga „úrfinyereggel“, vadonatúj lószerszámmal. Nem hozott levelet a kísérő, csak egy átvételi elismervényt, amely Hajdú Jóskának, a neves marosvécsi lovászmesternek volt címezve. Ebben kellett nagyapámnak aláírásával igazolnia, hogy megbízásomból „hiánytalanul“ átvette Pólika néni (így volt írva: Báró Kemény Kálmánné kegyelmes asszony) ajándékát, melynek neve: Picula.

Ilyen hivatalos formák között kaptam meg Pólika néni első és utolsó ajándékát. E körülmények ellenére is nagyon örültem a gyönyörű lovacskának. Az apámra gondoltam, és kötöttem az ebet a karóhoz, hogy belőlem is olyan jó lovas lesz, amilyen ő volt. Sajnos, hamar rá kellett jönnöm, hogy nem lesz belőlem sem futtatások, sem concours hippique-ek csodált résztvevője soha.

Lovas próbálkozásaim azzal kezdődtek, hogy mihelyt felültem Piculára, azonnal bokkolni kezdett, s nem hagyta abba, amíg le nem repültem pokróccal felnyergelt hátáról, s mint a béka, el nem terültem a földön. Második próbálkozásomkor váratlanul két lábra állt, s olyan erővel vetette hátra a fejét, feje búbjával úgy orrba vágott, hogy azonnal folyni kezdett az orrom vére. Jó ideig mégsem adtam fel a küzdelmet. Nagyon akartam lovas emberré lenni.

A kísérletet mindaddig nem adtam fel, amíg egy alkalommal minden látható ok nélkül „záfogára vette a zablát“, és nekivágtatott velem az istállónak. Vágtatás közben váratlan fordulatokat tett, próbált lerázni a hátáról. De én minden erőmet összeszedve szorítottam combjaimmal, térdeimmal a ló két oldalát. Mindenképpen győzni akartam Picula felett! De amikor nyílegyenesen nekirugaszkodott a nyitott istállóajtónak, már láttam, hogy helyzetem reménytelen. Hiába szorítottam az oldalát, hiába kapaszkodtam bele a sörényébe – megcsúfolva

a lovasetikettet –, mert Picula, amikor beugrott az istállóba, magasba szökkent, s engem az istállóajtó szemöldökgerendája irtózatossal lökésrel lesodort a hátáról. Arra még emlékszem, hogy amint végighengeredtem a földön, az a szép, szelíd pofájú, karcsú ló felém fordította a farát, isteniesen belém rúgott, s csak aztán tűnt el az istálló mélyén.

A legritkább esetek közé tartozik, hogy a ló a ledobott lovasat akarattal megrúgja vagy összetapossa. Jellemtelen gonosznak tartják az ilyent a lovászok. Pedig olyan kedvesen, szelíden tudott nézni az emberre, mint a ma született bárány! Nagyon gonosz volt az a szép, formás békási lovacska, Picula. Sikerült véglegesen kiölnie belőlem minden „úrlovasi“ ambíciót! E csúf kaland után egy hétig feküdtem agyrázkódással. Amikor ismét talpra álltam, elhatároztam, hogy Piculát büntetésből átneveljük kocsilónak.

Évek múlva még néhányszor megpróbálkoztam a lovaglással. Főiskolás koromban néhányszor, kényszerűségből, idomított cirkuszi „vadlovon“ is lovagoltam. Amikor Vécsre kerültem, egy Kapitány nevű hollőfekete ménlővel olyan jól összebarátkoztam, hogy szerényebb árkokat, kerítéseket jól és biztonságosan ugrottunk át. De komoly szenvedélyemmé már sohasem válhatott a lovaglás. Később már csak mint havasjáró vadász ültem fel egy-egy mokánylóra, vagy amikor mint a klasszikus szépségek megszállottja, a déltengeri partok s a Peloponnészosz sziklarenetegében csavarogtam feleségemmel néhány barátunk társaságában. Igaz, e fenséges tájakon rendszerint nem ló, hanem öszvér- vagy számarháton jártuk a végtelenbe kígyózó hegyi ösvényeket!

Ezekre az időkre esik első horgászélményem is.

Egy alkalommal sarjúval kipárnázott fazekas-szekéren kirándulni mentünk Járavizére.

Az erdészlakban kaptunk szállást. Házigazdánk rettenetesen kövér ember volt. Mázsánál jóval többet nyomott. Kurta nyakán hátul ráncokat vetett a bőre. A hasa annyira kiállt, hogy ha meg akarta nézni a cipője hegyét s előrehajolt, úgy tűnt: mindjárt orra bukik. Ilyenkor han-

gosan fűjt, szuszogott. Amikor valami nagyon mulattatta, harsányan kacagott, és tarka zsebkendőjével törölgette, legyezgette a homlokát. Barátságos, vendégszerető ember volt, ha kissé magasan is hordta az orrát. Úgy tűnt, hogy szereti a nőket is, legalábbis azt a férfias mozgású, kissé már terebélyesedni kezdő, mégis fenyőszálfára emlékeztető özvegyasszonyt, aki ott nyaralt az erdészlakban, és reggeltől estig szorgalmasan pisztrángászott.

Itt Járavízen mindig volt mindenkinek valami érdekes, új élménye, elmesélnivalója, de akárki akármit is mesélt, az erdésznek mindig volt valami hasonló, de még különösebb esete, amellyel igyekezett egykettőre letromfolni a mesélőket. Csak a szálfatermetű asszonyt nem próbálta letromfolni soha. Akár érdekes volt az élménye, akár nem, az elismerés harsogó hahotájával vagy „cicegő” szörnyülködéssel fogadta történeteit, s elismerését időnként egy-egy kézcsókkal is aláhúzta. „Óriási!” „Nagyszerű!” „Mégiscsak rettenetes!” „Szinte hihetetlen!” – kiáltozta, s szorgalmasan törölgette zsebkendőjével a homlokát, tarkóját. Az özvegyasszony pedig azzal viszonozta az elismerő szavakat, hogy „erdész bácsi édesnek” becézte a behemót embert.

Én a fenyőszálfára emlékeztető özvegyasszonnyal egykettőre megbarátkoztam. Értette, hogyan kell a fiúgyermek bizalmába férkőzni. Engem nem édesezett, mint az erdészt, nem is beszélt hozzám pityegve, babusgató hangocskákat keverve szavai közé. Nem köszöntött csókkal, cirógatással, de kezet szorított velem úgy, ahogy férfi szokott a férfival, és máris megkérdezte: szoktam-e horgászni? Egyetlen pillantásomból megállapította, hogy horgász nem vagyok, s már igazította is helyre a szavait:

– Jaj, most látom csak, ejnye, észre sem vettem a puskát a válladon! Vadász vagy. Gondolhattam volna!

– Vadászatok... – feleltem azoknak a „férfiaknak” a szerénységével, akiknek nincsen semmi szégyellnivalójuk, majd megjegyeztem: – Egyszer majd fogok halászni is...

– Egyszer?!... – harsant fel mélyen zengő, mégis asszonyos hangja. – Már holnap! Velem! Jó?

Meg se pihentem, még ki sem fűjtam magam, s már-

is együtt kotorásztam vele kincsei, a horgok, műlegyek, húrok, zsinegek és ki tudja még mi mindenféle horgász-készségek tömkelegében!

Az erdész is kedveskedni akart nekem, s ezt mondta:

– Vannak nagyszerű mogyorófa vesszőim. Jó szárazok. Rugalmasak. Válaszd ki magadnak közülük azt, amelyik neked legjobban...

Az asszony a szavába vágott:

– Nem, erdész bácsi édes, nem mogyorófa vesszővel horgászik az én ifjú barátom. A tartalék „greenwood“ horgászbottal! Ugye tudja, melyikre gondolok? Arra a rövidebbikre.

Mihelyt kimondta ezeket a szavakat, én már feltétlen híve voltam a fenyőszálfára emlékeztető özvegyasszonynak. Gondolkozás nélkül követtem volna bárhová. Akár a pokol tüzébe is! Szerencsére azonban nem oda, hanem horgászkirándulásra kellett követnem őt, már másnap reggel, felfelé a Jára patak völgyén.

Pirkadatkor indultunk. Elöl a horgászasszony, mögötte én, mindketten „greenwood“ horgászbottokkal felszerelve. Rendkívül büszke voltam horgászképességemre, melyért nem egy sporthorgász bizonyára kész lett volna jelentős pénzeket adni. Csak később tudtam a maga teljességében értékelni ezt, amikor éveken át eresz alatt szárított mogyorófavesszővel s nemegyszer – jobb híján – cérnából és hajlított gombostűből összeállított szerelékkel horgásztam. De járavizei kirándulásom idején számomra még szűz terület volt a pisztrángos patakok világa. Nem a halfogás lehetősége késztetett kitartásra, hanem az a szokatlan, vonzó körülmény, hogy naphosszat együtt lehettem egy olyan felnőttel, aki nem úgy foglalkozik velem, ahogyan gyermekekkel szokás, leereszkedő nyájassággal, gügyögő kedveskedéssel, hanem úgy, mint akit egyenlő rangú kirándulótársnak, horgászcollégának tekint, természetesen, szinte férfias közvetlenséggel.

Mindaddig, amíg a halak bosszantgatására, csalogatására, a legyező játékra került a sor, ment minden úgy, mint a karikacsapás. Ő kivette horgászbotját a védőtokból – én is azt tettem. Összeállította a botot – én is összeállítottam az enyémet. Megfigyeltem, hogyan erősíti

fel a zsinórtartó orsót – ezt is leutánoztam. A műleges horgot az enyémre is ő szerelte fel. Volt ebben valami tapintatos ravaszkodás: meg akarja előzni, hogy valami elügyetlenkedett szerelés miatt esetleg szégyenkezniem kelljen. Ezt nem az eszemmel vettem észre, csak úgy, szinte ösztönösen éreztem meg. De a halaknak, azoknak a szép piros pettyes pisztrángoknak nem parancsolhatott, s azok, mint valami kötekedő, ízig-vérig mókás, hóbortos, táncos vízitündérek, valósággal csúfot üztek belőlem.

Mihelyt megpillantottuk a jó pisztrángtanyának tűnő első güböt, áttörtünk a nagyra nőtt keserülapi-sűrűségben, és leereszkedtünk a patak mellé. Az asszony könnyed mozdulattal, mintha csupán meghimbálná horgászbotját, hátra- majd előrebillentette azt, s az előkéje ágas végződésére szerelt két mülég máris reátepedett az örvénylő patak hátára. Pillanatnyi idő sem telt el, s máris felvágott az örvénylést okozó nagy kő alól egy ezüstösen csillogó pisztráng. Feszült a zsinog, hajlott a horgászbot hegye, s mintha villanyáram futkosna keresztül rajtuk, remegni kezdett a bot és a feszülő zsinór.

A jelenet hatása alatt már bizseregni kezdett bennem egy előttem eddig ismeretlen izgalom, a horgászláz. És olyan hirtelenséggel, hogy csak akkor döböntem rá, mit cselekedtem, amikor már visszacsínálni a dolgot nem lehetett, odakiáltottam az asszonynak:

– Dobja ki! A martra!... Elmegy! Dobja ki!... Hamar! Hamar!

Ő egyetlen pillantásra sem méltatta kiáltásomat. Úgy tett, mintha megsüketült volna. És elkezdett méltóságteljes nyugalommal játszadozni a horogra akadt hallal. Hol maga felé húzta, néhány lányit felcsőrölve a horgász zsinórból, hol ugyanannyit utána eresztett, hogy foglya távolabb kerülve, néhány félkört írhasson le rabtartója körül.

Eltartott néhány percig ez a játék, a hal fárasztása. Volt egy-két pillanat, amikor úgy láttam, most, most szabadul el örökre a pisztráng! Olyan magasra hágott bennem a horgászláz, hogy véresre haraptam az ajkamat, s a mellem úgy fűjt, mint a kovácsfűjtató. Megdöböntő, nem, több: felháborító volt az asszony méltóságteljes nyugalma!

Felháborító, de imponáló! Ahogyan arcizmainak egyetlen ideges rándulása nélkül hol kifuttatta, hol közelebbre

kényszerítette foglyát, egyetlen pillanatig sem hagyva, hogy a horgászszinór feszülése gyöngülhessen, ez valóban imponáló volt.

A hal eleinte csapkodott, ugrált, így próbálta kiszabadítani magát. Aztán igyekezett, meg-megrángatva a zsinórt, minél messzebbre elúszni rabtartójától, majd váratlan szembeúszással lazítani a zsinór feszülésén. De hiába próbálkozott így is, úgy is, nem tudta szájából kivetni a horgot! És rendre megszeliődött. Észrevehetően, rohamosan fáradni kezdett. Erre az asszony valamivel keményebbre feszítette a zsinórt, és egyre erélyesebben kényszerítette a halat arra, hogy a víz szintje fölé törekedjék. A pisztráng egy kis ideig még védekezett, de aztán feladta a harcot, és orra, nyitott szája megjelent a víztükör fölött, a fröcskölő habok között.

Most egyre gyorsuló ütemben csőrölte az asszony a zsinórt, s a zsákmány rohamosan közeledett a szák, a kiemelő háló felé... Ami ezután következett, pillanatok alatt zajlott le: a kiemelő háló alámerülése, a pisztráng kiemelése, a horog kiakasztása a szájából, a vergődő hálnak föbe koppintással való gyors kivégzése.

És ott feküdt immár széles, nagy keserűlapikból való ravatalán a villogó, fényes, vérvörös pettyekkel díszített jó félkiló súlyú, gyönyörű pisztráng!

Odahúzódtam a horgászasszony mellé. Hatalmas testének árnyéka beborított, mintha védeni akarna az egyre forrószódó napsugarak hevétől. Nem bírtam betelni a pisztráng szépségével. Micsoda színek! Micsoda fények! Micsoda vonalak! Tapsolni, ujjongani szerettem volna elragadtatásomban.

– Ne búsulj, barátom, te is fogsz majd pisztrángot! Sokat. Ennél még szebbeket is! – zengett belé gondolatimba az asszony biztatása, és én hálásan néztem fel rá. Az a méltóságteljes nyugalom, ami az imént még bosszantott, eltűnt az arcáról. Öröm és megelégedettség sugárzott tekintetéből. Ekkor fedeztem fel, gyermeki meglepetéssel, hogy a szeme tengerkék, s dióbarna hajába aranyló tincseket loptak a mókás kedvű napsugarak... Nevét rég elfelejtettem, de szemének a színére még ma is jól emlékszem, s azokra a játékosan aranyló tincsekre is a dióbarna hullámok között.

A déli órákig megszakítás nélkül horgásztunk. Ő fogott még néhány halat. Nekem is volt két-három kapásom, de megakasztanom egyet sem sikerült. Mégsem kedvetlenedtem el, sőt magamban makacsul fogadkoztam, hogy ha a karom le is szakadna a folytonos dobálástól, akkor sem hagyom abba, amíg ki nem szedek a patakból legalább egy pisztrángot!

Déli pihenő, falatozás, szunyókálás után így szólt hozzám az asszony:

– Még heverünk egy órát, aztán folytatjuk. A horgodat sáskával csalizzuk fel, azzal biztosan megakasztod első pisztrángodat.

Tiltakozni akartam, de elhallgattatott:

– Én kezdetben csak sáskával horgásztam. Előfordul azóta is gyakran, hogy sáskázom egy-egy napot. Mindenféle halászatnak megvan a maga sajátos érdekessége, szépsége... Tudod, néha csupa heccből – vagy virtusból talán – szétszedem és visszacsomagolom horgászbotomat a tokjába, finom készségeimet berakom a táskámba, aztán közönséges cérnára magam hajlította gombostűt szerelek, a cérnaszál másik végét mogyorófa vessző hegyéhez erősítem, s ezzel a szereléssel próbálok pisztrángot fogni. Tudod, milyen öröm, amikor sikerül így csibész módra egy-egy pisztrángot kiemelni?!

– Szákkal? – kérdeztem bizonytalanul.

– Fenét! – kacagott. – Csak úgy a bottal meg a cérnával. Jó svungot veszek, s kidobom a partra! Úgy, ahogy te akartad volna hogy dobjam, amikor féltél, elszalasztom a mai első pisztrángomat!... Bizony, jólesik néha ilyen egyszerű, ősi módon verekedni a halakkal!

Nagyon értette, hogyan kell a fiúgyermekkel bánni! Játékos beszédével elérte azt, hogy nem támadt alacsonyrendűségi érzésem, amikor kívánsága szerint a délutáni horgászatunkon mülég helyett sáskacsalis horoggal halásztam. Mégpedig nem is rossz eredménnyel! Néhány pisztrángot ugyan a délután folyamán is elszalasztottam, de közvetlenül besötétedés előtt néhány perc leforgása alatt sikerült egymás után kettőt megakasztanom, s „csibész módra“, hatalmas lendülettel kiröpítenem a keserűlapival benőtt partra!

Este az özvegyasszony balján büszkeségtől dagadó mel-
lel tértem vissza halásztanyánkra, a járavizei erdészlakba.

Még hat napig horgásztunk. Jó időben, szép eredmén-
nyel. Ő három nap alatt mintegy ötven-hatvan pisztrángot
fogott, de nekem is sikerült a három nap alatt összesen
hatot megakasztani! Méghozzá az egyiket „szürke darázs-
nak“ nevezett müléggel.

Horgásznapijaim leteltével nagy melegséggel búcsúztam
el vendéglátó házigazdámtól és a nála vendégeskedő, fe-
nyőszálfára emlékeztető özvegyasszonytól. Elégedetten
fészkeltem be magamat a sarjával kipárnázott fazekas-
szekér ölébe, s míg kirándulótársaim felváltva csevegtek,
kacagtak, énekeltek, én félálomba szédülve, boldogan gon-
doltam vissza első horgászkirándulásom élményeire.

18

Eddig aránylag kevés szó esett nővéreimről. Ez érthető.
Kislány koruktól fogva az év nagyobb részét Budapesten
töltötték, a Baár–Madas Leánynevelő Intézetben, míg én
– kisebb-nagyobb enyedi és dicsőszentmártoni megszakí-
tásokkal – Járában tartózkodtam. Nővéreim, akárcsak én,
igazi otthonuknak az öreg kúriát tekintették, s amikor itt-
hon voltak, teljesen beleélték magukat az ottani szokásokba.
Nagyon jól megértettük egymást. Volt azonban életüknek
egy fontos része, melyet közelebbről nem ismertem:
az intézeti. Tanulótársaik, tanárnők nevét megta-
nultam, de egyébként számomra idegenek maradtak: rit-
kán tudták felkelteni érdeklődésemet a hozzájuk kapcsoló-
dó históriák. Arra viszont jól emlékszem, hogy élvezettel
hallgattam azokat a régi kuruc nótákat s a mifelénk nem
is ismert alföldi népdalokat, amelyeket Budapestről hoz-
tak magukkal. Vacsora után velük, anyámmal és a né-
nikkel összefogózva gyakran sétáltunk az orgonabokrokkal
szegélyezett úton, s énekelgettünk. Csodáltam nővéreim
ügyességét, akik „kapásból“ tudták fújni a tercet minden
énekhez.

Igazi baráti kapcsolataink akkor alakultak ki, amikor
befejezték iskolai tanulmányaikat. Ettől az időtől ugyanis

a telet Kolozsváron töltötték, s így sokkal többet lehetünk együtt, mint azelőtt. A testvéri szereteten túl most már a barátság érzése is kötőerővé vált kapcsolatainkban. De azért, ha kisgyermek korunk eseményeit összehasonlítom a másokéval, könnyen megállapíthatom, hogy így is jobban megértettük egymást, mint más fiú és leánygyermek: jobban tudtunk játszani, beszélgetni, vitatkozni egymással. Más testvérek között rendszerint valami idegenségféle fejlődött ki még akkor is, ha egyébként nem hiányoztak belőlük a testvéri együvértartozás érzései. Ennek az idegenségnek bennünk még a nyomai sem voltak fellelhetők.

Nővéreim, akárcsak én, felfújt disznóhólyagot vagy kötényből varrt levegőpárnát dugtak hónuk alá, s úgy úszkáltak nap nap után a járai malomárok sodró vizében. Etelka néninek ugyancsak elő kellett vennie minden nevelői tudományát, hogy amikor közeledett az ebédidő, ki tudjon parancsolni minket a partra. Délutánonként sokat olvastak. Néha megpróbáltak nagyoskodva („Ez nem gyermekeknek való!” – csatakiáltással) elcenzúrázni tőlem egy-egy olvasmányt. És igyekeztek elhallgatni, hogy már gondolnak ők is a szerelemre. De az elkobzott könyveket előbb-utóbb visszakaptam, és titokban megnéztem a hinta mellett azokat a „homoktortákat”, amelyeket nagyobbacska járai fiúk gyúrtak, formáltak s díszítettek százszorszépefejből kirakott feliratokkal. Ilyenekkel: Szeretlek, Gizus! Honeyka angyal! (Berry nővéremnek volt amerikai beceneve Honey.)

Mondják, vannak fiúk, akik féltékenyek azokra, akik udvarolnak leánytestvéreiknek. Én a féltékenységnek ezt a fajtáját nem ismertem. Inkább pártját fogtam azoknak, akik olvadozva bámulták Berryt, vagy szaladgálni próbáltak Gizella után.

Egy alkalommal mégis felborították lelki egyensúlyomat. Ez nem sokkal azután történt, hogy a szomszédos Bikalat községben tűzvész pusztított. Orkánszerű szél kavargott a község fölött, a tűzoltási próbálkozások eredménytelenek voltak. Mire tovarohant az orkán, s a tüzeket az utána kerekedett sűrű eső kioltotta, porig égett minden fából épült ház, csaknem az egész falu. Csak a sokszáz

éves román templom állt sértetlenül a falu közepén, egy kis emelkedés tetején.

Meglepő látvány volt a porrá égett házak közül sértetlenül kiemelkedő görögkeleti templom. Égi jelnek mondták, figyelmeztetésnek a bikalatiak, és vasárnaponként, mint valamikor régen, ismét megtelt a templom buzgón imádkozó néppel.

Az egész környék csodának mondta, hogy a templom megmenekült a tűzveszedelemtől. Mindenféle titokzatos történeteket adtak szájról szájra. A csodahívők csodákat láttak, míg az egyszerűbb képzelődők menekülő ördögöket. Régi boszorkányhistóriákat és lidérc történeteket elevenítettek fel. Akadtak a hegyekben asszonyok, akik esküdöztek, hogy látták Kisbánya mögött az erdőben a prikulicsot, mások azt állították, hogy egy kicsi pásztor fent a Dobrin táján keresztbe rakott tüzes kardokat látott az égen, s ez azt jelenti, hogy háború lesz.

Járában (unitárius hatás lehetett) nem illett nyilvánosan hinni titokzatos dolgokban, de azért akadtak asszonyok is, férfiak is, akik titokban mégis hitelt adtak a babonás beszédnek. A gyermekek, különösen a leánygyermekek képzeletvilágát felkavarták ezek a titokzatosságok, ezért azon igyekeztek, hogy lehetőleg ne maradjanak egyedül a sötétben.

Testvéreim nem beszéltek előttem ezekről a dolgokról – bizonyára nem akartak megijeszteni –, én pedig tettem magam, hogy nem hallottam semmit.

Kétségtelennek tartom, hogy annak az ideges, riadt, csodaváró hangulatnak a hatása alatt történt, hogy egy napon az izgalomtól reszketve rohantak be a kertből anyám szobájába:

– Láttuk Papát!... Láttuk Papát!... – kiáltozták könnyektől fuldokolva.

Anyám nem hitt a csodákban. Kérlelhetetlenül szigorú apja puritán ősokhöz igazodó, racionalista protestáns férfi volt. Ebben a szellemben nevelte gyermekeit. Erősen megdöbentette anyámat, hogy leányainak ilyen élénk látomása volt. Aggódott bizonyára, nehogy ez lappangó betegségnek legyen ijesztő előjátéka. De leküzdötte felindultságát, és megmagyarázta, hogy amit láttak, az a természetnek volt csupán egy különös játéka.

– Gyakori eset – mondta –, hogy a felhők emberhez hasonló formát vesznek fel. És van az úgy is, hogy ha valakit képtelen beszédekkel tömnek, elszalad vele a képzelete. Aztán olyanokat lát, amik nincsenek és nem is lehetnek!

Nehezen ugyan, de rendre mégis sikerült meggyőznie nővéreimet, hogy amit látni véltek, csak a képzelet játéka volt, vágykép. A lányok tudomásul vették a magyarázatot, de napokon át érezni lehetett a magatartásukból, hogy csak nehezen s akkor sem egészen tudnak beletörödni abba, hogy amit láttak, nem volt más, csak képzeletük s a gomolygó felhők csalóka játéka.

Ez az esemény engem nagyon felkavart. Apámra nem emlékeztem, nem emlékezhettem. Egyszerűen tudomásul vettem, hogy volt, és tudomásul vettem azt is, hogy sok megpróbáltatáson ment keresztül. Őszintén sajnáltam, és felháborodva hallottam, hogy mennyi igazságtalanság érte őt. Tudtam, hogy nem érdemelte meg mostoha sorsát. De azt hiszem, ugyanígy sajnáltam volna bárki mást, akivel kegyetlenül bánt el az élet. A „látomás“, nővéreim feldúlt lelkiállapota azonban villámszerű gyorsasággal változtatta meg halott apámhoz való viszonyomat. Megéreztem közelségét. Megéreztem hozzá való tartozásomat. Apám számomra valósággá vált.

Szerettem volna, ha most kivételesen jelenléte nem tartozna a képzelet világához. Szerettem volna legalább néhány pillanatra látni őt, megállapítani, hogy milyen is volt tulajdonképpen. Anyám szobájának faláról egy fényképről készült szénrajzportréja nézett le rám. Fekete bajszú, fekete hajú, fekete szemű férfinak láttam. Évek múlva tudtam meg, hogy a haja nem volt pomádéval bekenve, de hullámos volt, szőke, a szemei kékbe hajlóan szürkék. És meglepve hallottam azt is, hogy nagyon jól és szépen zongorázott! Azt is megtudtam, hogy egy időben tanár volt a bécsi lovaglóliskolában, s hogy a nők szaladtak utána. Nem volt könnyű ezt a képet összeegyeztetni azzal a másikkal, amely kialakult bennem a száműzöttből lett New York-i dokkmunkásról, a vendéglői mosogatólegényről, szállodai liftkezelőről, aki belopódzott az állóhelyre az operába, hogy meghallgathassa Carusót. Legalább olyan nehéz volt ezt a két képet összeegyeztetni, mint a fekete hajú, fekete

bajszú, fekete szemű férfi képét a göndör-szökével, késszürke szemével, akin, mint mondták, pompásan állt a huszárhadnagyi egyenruha.

De hát tulajdonképpen bécsi tartózkodása idején miért is csinált adósságot? Akik ismerték, egyetértettek abban, hogy nem ivott, nem kártyázott. Nőkre se költött a szokásos „figyelmességi“ kereteken túlmenően. Ezt megengedhette magának fizetéséből. Miért, miért csinált hát váltóadósságot? És mi lehetett a titka annak, hogy Pólika néni csak azzal a feltétellel vállalta az adósságok kifizetését, ha apám kivándorol Amerikába, az Egyesült Államokba és lemond mindenféle igényéről a Kemény családdal szemben, vagyis vállalja az „önkéntes száműzetést“?

Lelkiismeret-furdalás gyötört. Vádoltam magamat azért, hogy sohasem törődtem apám emlékével – legalábbis nem olyan mértékben, mint ahogyan illett volna. Szerettem volna kiönteni a szívemet. De kinek? Nővéreimhez forduljak talán, éppen most, amikor anyám azon fáradozik, hogy a józan észre hivatkozva megszabadítsa őket a látomás emlékeitől? Akárcsak én, pillanatnyilag ők sem voltak beszámítható állapotban. Magamban kellett elrendeznem ezt a kérdést. Egyedül! Alig kilenc-tíz éves koromban!

Még nem tudtam, mit fogok cselekedni, de afelől biztos voltam, hogy nem nyugszom addig, amíg fényt nem derítek arra a titokra, mely apám emlékét elhomályosítja. Nem tudtam felfogni akkor, hogy milyen nehéz lesz megvalósítani azt, amire vállalkoztam. Sokan nem ismerték a tényeket, s készpénznek vették a legellentétebb pletykákat is. Voltak, akik semmit sem tudtak róla, de mivel ezt restellték bevallani, inkább füllentettek kisebbeket, nagyobbakat. Mások viszont, bár sok mindent tudtak a részletekről, nem mertek beszélni róla. Hogy miért? Az nem sokára világossá válik visszaemlékezéseim olvasói előtt.

Ott kell kezdenem a dolgot, hogy néhai Kemény György negyvennyolcas honvédszázadosnak a fiai közül Ödön, az én nagyapám volt a legidősebb. Ezért mindenki azt hitte, hogy ő lesz a marosvécsi vár és a hozzá tartozó erdőbirtok örököse. Ezt hitte Bánffy Polixena is, aki, kortársnőinek tanúsága szerint, szívesen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy „meghódítja“ nagyapámat. Dédapámék azonban

egy napon elhatározták, hogy nem Ödönnek, hanem öcsésének, Kálmánnak fogják hagyni ezt a vagyongruppust, tekintettel arra, hogy Kálmán fiuk szebb, elegánsabb, mutatósabb ember, mint a bátyja, Ödön – tehát jobban fog majd beilleni a parádés környezetbe! Nagypám könnyen beletörődött szülei döntésébe. Őt a vagyon, a „reprezentálás“ nem érdekelte, a könyvek voltak számára a fontosak és a rózsanemesítés, virágkertészkedés. Különbösen is talált magának otthonát, a szívéhez Marosvécsnél sokkal közelebb állót, művelt és zeneileg magas képzettségű menyasszonya, Káli Nagy Gizella révén, aki hozományképpen hozta a kis járai udvarházat, kertet s a hozzá tartozó sovány birtokot. Polixena közben átpartolt Vécs új öröksééhez, Kálmánhoz, aki valóban jó megjelenésű, tetszetős fiatalember volt, de „tutyimutyi“ természetű, akivel nem volt nagy „kunszt“ egy erős akarátú leánynak elvételni magát.

Ezzel egyelőre rendben is lett volna a dolog, de a baj akkor kezdődött, amikor a nagypáméknak egyre-másra születtek az életrevaló fiai, leányai, míg Kálmán bácsiék öt gyermeke közül, ha jól tudom, kettő halva született, kettő pár hetet élt csupán, s a legsikerültebb sem többet néhány hónapnál. Az örökségről lemondott Ödönnek az otthonát, kertjét felterve a gyermekzsivaj, míg Vécs kongott az ürességtől. Kongott akkor is, amikor a Bánffy rokonnok vendégségbe jöttek, vagy vadász urak mulattak a várban. Mert semmi sem pótolhatta azt az úrt, amit a gyermektelenség jelentett a várbelieknek.

A gyermektelen emberek árvaságán akartak segíteni, amikor elhatározták, hogy a Kemény Ödön fiai közül utódot választanak maguknak. István volt a fiúk közül a legidősebb és a legcsinosabb. Hivatalosan nem közölték a járaiakkal, de nyilvánvaló volt, hogy választásuk órá esett. Ez sok mindenből megállapítható volt: az ajándékok rendjéből, a meghívásokból, a lovaglásra átadott lovak minőségéből, és abból, ahogyan Pólika néni egyre jobban és jobban bele akart szólni a kedvencé lett Kemény fiú életébe. Azt akarta, hogy a szép, vidám, ügyes fiatalember minél többet tartózkodjék Vécsen, azokkal a lányokkal foglalkozzék, akiket ő szemelt ki neki, és hanyagolja el

Vécs javára a járaiakat. Pólika néni „tejben, vajban fürösztötte volna“ apámat, ha testestől-lelkéstől fiává lesz. De erre ő nem volt kapható. Katonatiszt volt, kedves és népszerű fiatalember, aki ragaszkodott igazi családjához, barátaihoz és azokhoz a lányokhoz, akik neki tetszettek.

Mint mondják, az első komoly összeütközés közte és Pólika néni között egy brassói polgárleány miatt történt, akinek udvarolgotott, s Pólika néninek besúgták, hogy baj van, mert István házasodni akar, mégpedig „rangján alul“! Apámnak állítólag esze ágában sem volt házasodni, de amikor Vécsen ezért, felelősségre vonták, megmakacsolta magát, hogy igenis, házasodik, kinek mi köze hozzá, ő felnőtt ember, ne szóljon bele senki a magánügyeibe!

Pólika néninek erős összeköttetései voltak, karjai megszire nyúltak. Apám tudtán kívül elintézte, hogy áthelyezék Brassóból Bécsbe. Azt hitte, hogy a sok szép bécsi „kontessz“ megkívántatja vele az előkelő társaságot, s végül mégis, ebből a szempontból is, „méltóvá lesz“ a vécsi várhoz. A számításnak abban a részében, hogy tetszeni fognak apámnak a bécsi kontesszek, nem volt hiba. De tetszettek neki a polgárleányok is meg a színésznők is. Minden nagyobb zaj és költekezés nélkül élte tehát világát, és eszébe se jutott házasodni. Szerette állását, a lovaglói iskolai tanárságot, szerette Bécset, szerette otthonát, Alsójárát. És Pólika néninek minden machinációja ellenére sem volt hajlandó a fiává lenni! A legszebb, legjobb lovakat lovagolhatta, a legcsinosabb rokon lányokat hívták Vécsre vendégségbe, amikor ott tartózkodott; vadászhatott, horgászhatott ott, ahol s amennyit akart. Hiába! Nem volt hajlandó nyakába akasztani a jármot, amelyet duruzsoló szavakkal erős akaratú nagynénje készített az ő számára.

És ahogy az gyakran történni szokott, előbb-utóbb a sikertelenség Pólika néni szeretetét gyűlöletté változtatta. Éppen olyan szenvedélyesen gyűlölte unokaöccsét, mint amilyen szenvedélyesen rajongott érte azelőtt. De apám nem sokat törődött vele. Örült, hogy nagynénje már nem parancsol neki, s ő dolgozhat, élhet a maga módján, úgy, ahogy a legjobban szereti.

Apám jóhiszemű ember volt, jóhiszemű azzal a herceggel szemben is, aki felettese volt, s néhányszor meghívta teára, vacsorára a barátnője Baden bei Wien-i villájába.

Kellemes délutánokat, estéket töltött velük. Tudta, hogy a herceg, akárcsak egész rokonsága, rendkívül gazdag. Feltételezte, hogy a leggazdagabb embernek is lehetnek átmeneti pénzügyi nehézségei. Neki viszont a fizetésén kívül nem volt semmije. Így nem látott abban semmi veszélyeset, mikor a herceg arra kérte őt a háziasszony jelenlétében, hogy mint *forogató* írja alá egyik váltóját. Arra valóban nem gondolhatott, hogy néhány hét múlva az uzsorás nem a hercegnek, hanem neki fogja visszaváltás végett prezentálni a váltót!

Mintha a föld nyelte volna el a herceget. Apám sehogy sem tudott a nyomára akadni! Kétségbeesésében fölkereste a badeni hölgyet, aki azt mondta, fogalma sincs, hová utazott a barátja, és szerelmes pillantásokat vetve apámra, azt az ajánlatot tette, hogy apám vegye el őt feleségül, s akkor ő kifizeti a herceg helyett a váltóadósságot. Nem fért hozzá immár semmi kétség, hogy tudatosan *behúzták!*

Nagy nehezen sikerült rövid haladékot kapnia. A nagyobbik öccséhez fordult levélben segítségért. Ákos bácsi felrohant Vécstre. Kálmán bácsi hajlandónak mutatkozott fizetni, de csak a Pólika néni által kikötött feltételek mellett: apám kivándorol Amerikába, hogy ott, ahogy tud, a maga erejéből új életet kezdjen. Mindössze azt az ígéretet tudta Ákos bácsi kiharcolni, hogy egy – vagy talán másfél – éven át valami kevés, negyedévenként esedékes segélyt juttatnak el hozzá, addig legalább, amíg sikerül valahol elhelyezkednie Amerikában. Így lett apámból száműzött. Így vágott neki a tengeren túli életnek, hogy valamilyen egzisztenciát teremtsen magának az Új Világban.

Sok időbe telt, amíg eljutottam apám száműzetése történetének kibogozásáig. De amikor eljutottam, dühöngve döngettem meg öklömmel az asztalt.

– És a herceg? Mi történt a szélhámós herceggel?

Azt hittem, hogy sohasem kapok feleletet erre a kérdésre. Néhány évvel ezelőtt azonban, csodába illő véletlen folytán, sikerült megfejtennem ezt a titkot is.

Külföldön járván megtudtam, hogy él valahol Európában egy távoli rokonom halottnak vélt fia, aki valamikor a marokkói idegenlégióban szolgált. Ismertem ifjúkori bajainak történetét. Tudtam, hogy menyasszonya szökése után, aki egy baloldali forradalmi mozgalom harcosa volt,

rövidesen neki is szöknie kellett a politikai rendőrség elől. Így került Marokkóba, és állt be, utolsó menedékképpen, az idegenlégióba.

Végigcsinálta a második világháborút is. Azok közé tartozott, akik a legváltóságosabb időkben is kitartottak De Gaulle mellett. A háború után leszerelt. Megházasodott. Gyermekei vannak. Kíváncsi voltam, vajon megismerem-e. Kisfiú kora óta nem láttam.

Egy kellemes vasárnapot töltöttem nála. Kérdezősködtem legionista múltja felől. Erről nem szívesen nyilatkozott. Azt mondta: kemény életük volt, de a szívós, bátor, fegyelmezett embereket ott is megbecsülték. Talán még jobban, mint máshol, s ez természetes, hiszen egyetlen ember gyöngesége, meghátrálása sokszor az emberek százainak pusztulását okozta.

Mindössze ennyit mondott. Ha a részletek után kérdezősködtem, másfelé terelte a szót, vagy azt mondta:

– Igyekszem azokat az éveket elfelejteni.

Búcsúzásom előtt feltettem még egy kérdést:

– Igaz, hogy csak száma van ott az embernek? Nem lehet tudni, hogy ki kicsoda, micsoda volt?

Kérdésekre így válaszolt:

– Mindenütt pletykálnak az emberek, Marokkóban is. Egy öreg nyugdíjas ezredesről, aki leszerelés után is élete végéig Marokkóban maradt, így tudtuk meg a halála után, hogy herceg, és Ausztriából került az idegenlégióba. Piszkos váltó-ügye miatt száműzték. Egy fiatal tisztet, egy alantasát húzta be, valami nőnek a segítségével. Ezért.

Elmondtam neki apám váltó-históriáját. Kértem, néhány percre függessze fel elhatározását, hogy a múlttal nem foglalkozik többé. Nekem tudnom kell a teljes igazságot!

Sajnos, többet nem tudott mondani. Csak az öreg ezredes körülbelüli korára emlékezett, és arra, amit mondtak, hogy mikor s miért került az idegenlégióba. Ezek az adatok s az évszámok félelmetesen összeváltak apám száműzetésének időpontjával. Bizonyítani nem tudom, hogy azonos volt-e az öreg legionista azzal a bizonyos bécsi herceggel, de a jelek mind erre utalnak.

Apám amerikai élete már javarészt anyám élettörténetéhez tartozik. Visszaemlékezéseim folyamán a megfelelő helyen majd visszatérek ottani küzdelmes életére is.

19

Miután Járában paradicsomlevessel, palacsintás csirkével, csokoládétortával megünnepeltük tizedik születésnapomat, beírtattak kintlakó tanulónak a kolozsvári református kollégiumba. A Farkas utca 17. számú házban helyeztek el mint kosztos-lakó diákot, Nagy Jenő tanár úr és felesége, Schéfer Erzsike néni otthonában. A „tanár úrék” (az első időkben így kellett szólítanom házigazdámot) legszebb, legvilágosabb szobájukban szállásoltak el, egy pompás díványon, szemben a rövid zongorával és a szobanövények csoportjával. Fekvőhelyem fölött a falon Szinyei Merse Pál Pacsirta című festményének aranykeretes, olajnyomatú másolata függött. Ez volt a család parádés szobája, ahol csak neves vagy ritka vendégeket fogadtak. Méltó is volt azokhoz az ünnepélyes alkalmakhoz, mivel az asztal, a zongora, a dívány, a székek szebbnél szebb kalotaszegi varrottasokkal, párnákkal voltak földíszítve, de még az ablakok fölé, annak két szélére is jutottak népi díszítésű, súlyos, nyerssárga színű, fehér pamuttal gazdagon kivarrt függönyök. Lehet-e másképpen érzékeltetni, hogy mennyi szeretettel vártak, mint azzal, hogy bevallották, mindketten boldogok, hogy ezután már nem lesz ünneplő szobájuk, csak a kicsi úgynevezett úriszoba, de lett egyik napról a másikra egy fiúgyermekük, akinek dédelgetés dukál és szép lakószoba. Ezek az anyai-apai érzések azután is megmaradtak irányomban, amikor megszületett első gyermekük: Laci.

Szeretettel fogadtak, mégis napokba telt, amíg „berázódtam” új otthonomba. A tanár úr nagyon szigorú, erős akaratú nevelő volt, aki azt szerette, ha a fiúgyermek fellázad, ha kell, és úgy küzd a maga igazáért. Ennek a megértéséhez idő kellett. Idő kellett a félsz leküzdéséhez is, amely elfogott, amikor felelősségre vont azért, hogy valamelyik leckét *csak bemagoltam*, de nem tanultam meg.

Bevallom, mint kikérdező tanáromtól sokáig féltem tőle, de a magánemberrel, a családfővel s főként a szegény diákok harcos pártfogójával hamar megbarátkoztam. Különös volt ez a kétféle viszonyulásom hozzá. Az emberi egymásratalálás érzése erősebb volt a leckét kikérdező tanár és a diák közötti ellentétnél. Mégis jó félesztendőnek kellett eltelnie, amikor felláztam túlzott szigorúsága ellen. De azután nem adódott közöttünk többé ellentét. Bizalmába fogadott, beszélt terveiről s arról, hogy ő fontosabbnak tartja középiskolában a jellemképzést bármilyen más nevelői feladatnál. Legjobb hívei közé tartoztam a kollégiumban is. Egyszer csaknem összeverekedtem miatta egyik diáktársammal. És amikor évekkel később, 1921 tavaszán, a kollégium lázongó diákjainak védelmére kelt, dagadó mellel hirdetem úton-útfélen:

– Hat éven át volt apám helyett apám. Hat éven át nevelt emberségre!

Erzsike néni karcsú, magas, fehér bőrű, szőke asszony volt. Csodálatosan szép szemei voltak. Kékségük olyannak tűnt, mintha a nyári égbolt fényei tükröződnének bennük. Okos volt és szelíd. Anyáskodó és jó barát. Szeretet és megértő jóság sugárzott egész lényéből. Nem tudtam eltitkolni előtte legrejtettebb gondolataimat sem. Felesleges lett volna elhallgatni előle bármit: sohase botránkozott meg bevallott vétkeink felett, örült, ha akartunk megjobbulni, s ha nem sikerült, szomorkodott ugyan, de biztatott újabb próbálkozásra. Tudott hallgatni, mint a sír; megvallott örömeimet és vétségeimet el nem árulta volna véletlenségből se senkinek. Két fiútestvére, Laci és Ernő ugyanúgy viszonyultak hozzá, mint én. Mosolyogva mosta fehérre lelki szennyesünket.

Laci egy évvel azelőtt érettségizett, hogy Kolozsvárra kerültem. Kiváló megjelenésű fiatalember volt, s nemcsak a kolozsvári református kollégiumnak volt legjobb tornásza, de a többi erdélyi középiskolában sem akadt senki, aki versenyre kelhetett vele. Szolid fiatalember volt, aki olyan szorgalommal készült fel a tornabemutatókra, és olyan eredményeket ért el, hogy kiérdemelte vele az érettségi bizonyítványt. Az életben derekasan megállta helyét. Miután végigcsinálta a különböző frontokon az első világháborút, idehaza mint szolid kereskedő megbecsülést vívott ki

magának. Most is Kolozsvárt él családjával. Fölötte is, akárcsak mindnyájunk fölött, elrepült az idő. De ma is fel lehet ismerni egyenes testtartásán, ritmikus járásán az egykori tornászbajnokot.

A bátyja, Ernő, vidám, bohém, csupaszív ember volt. Remek csevegő, kiváló táncos. Amikor gyermekekkel került össze, hangadó volt a mókázásban, és úgy fel tudott oldódni társasjátékainkban, hogy elfeledkeztünk róla, Ernő már nem gyermek, hanem felnőtt fiatalember, sőt röviddel a világháború kitörése után tartalékos tüzérhadnagy. Tehetségesen rajzolt, legszívesebben karikatúrákat, illusztrációkat. Gimnazista korában grafikus volt az önképzőkör lapjának, a Reménynek, s ugyanakkor annak a másíknak, a titokban kiadott élclapnak, a Bakternek is. Mindkettőt Gyulai Pál alapította. Érettségi után a színházi újságnak rajzolt és kétes hírű időszaki lapoknak. A világháborút sértetlenül végigharcolta, szabadságnapjait átáncolta, udvarolta, rajzolta, de mindig jutott ideje a gyermeksereg számára is.

Rajztehetségével sokra vihette volna, ha a háború befejezése után közvetlenül nem esik áldozatául ő is, mint oly sok ezren mások, a dühöngő spanyolnátha-járványnak.

Erzsike néni anyja, aki vezetője volt a kollégium étkezdéjének, közel lakott hozzánk beteg férjével, Schéfer Andrással. Férje halála után egészen hozzánk költözött.

Schéfer néni is, Erzsike néni is mesterei voltak a főzés-tudománynak. Hat éven át éltem náluk, de még az első világháború legnehezebb éveiben sem fordult elő, hogy ne lett volna ízletes, amit elénk tálaltak. A háborús idők egyik legborzasztóbb „édessége“, a „paszulytorta“, Farkas utcai otthonunkban nemcsak ehető, hanem finom is volt. Amikor Erzsike néni meghallotta, hogy van egy ilyen készítmény, meglátogatta cukrász rokonait, a Károlyiakat, s részletesen átbeszélte velük, hogyan lehet olyan paszulytortát készíteni, amely a legkényesebb férfi-ízlésnek is megfelel. Kuriózusképpen, s hogy megmutassák, ők még ilyesből is tudnak fogyasztható ételt készíteni, csináltak néhány üveg ízet tökből is, de számárságnak minősítették az ilyesmivel való bíbelődést, amíg van a mezőkön piros bogyót termő vadrózsabokor, szeder az

erdőben meg málna, s valamivel magasabban, fent a hegyi utak mentén: áfonya.

Bizony szerencsések voltak azok a fiúk, akik Schéfer néni idejében voltak kosztos diákjai a kolozsvári református kollégiumnak. A legényember tanárok közül sokan ettek a kollégium étkezdéjében. Nem főztek nekik külön, a diákokkal azonos ebédlőhelyiségben ettek. Emlékszem, sokáig kosztolt ott Csűry Bálint tanár úr és a híres könyvgyűjtő s megértő barátja a diákságnak: Brüll Emánuel is. Utóbbi iránti bizalmunkra jellemző, hogy Nagy Jenőn kívül csak neki mertem megmutatni, hogyan tudom egyes tanárok, az ő, Kovács Dezső, Nagy Jenő és mások aláírását hamisítani. Együtt kacagott velem a hamisítványokat látván, és eszébe sem jutott olyanokat mondani, hogy ez nem játék, hanem „veszedelmes bűn“ akkor is, ha tréfából csinálom.

Schéfer néni a kintlakóról is gondoskodott. Mindenki kaphatott tízórára néhány krajcárért fasirozottat „zafttal“ vagy virslit tormával, s hozzá szép, nagy, meleg és ropogós héjú vizeszsemlét, olyant, amilyent a Prezenszkiek meg a Katonák sütöttek. Azokban az időkben nem akadt diák, aki jogosan panaszkodhatott volna az étkezdei kosztára. A kicsi, fúrge Schéfer néni nemcsak főzött a diákoknak, de szerette is őket. Nemezszer megkérdezte tőlem:

– Nem tudod, mire vágnak a „fikák“? Tudd meg tőlük titokban! – És figyelmeztetett: – Elsősorban nem azok a nagy lungujok érdekelnek, hanem a kicsik, a fikák!

Főtt húsos napokon előfordult, hogy több volt a velőcsont, mint amennyit kosztosai el tudtak fogyasztani. Ilyenkor a feleslegből a tanár családok és az iskolai alkalmazottak beszerzési áron átvehettek egy-két kilónyit. Valóságos csontvelő-evő orgiákat rendeztünk ezeken a napokon! Ilyenkor távevésben versenyre keltünk a tanár úrral, aki szívesen vett részt ilyen férfias mókákban, bár egyáltalán nem volt neki való a túl bőséges étkezés!

Nagy Jenőnének volt két leánytestvére is, akik azonban nem laktak Kolozsvárt. Kónya Gyuláné volt az egyik, Teréz, akit mi Trézsi néninek hívtunk. Férje pap volt Kolozsváron, majd Kalotaszegre kerültek. Nem tudom, hogyan viszonyult a család Kónya Gyulához. Ilyen kérdésekben Nagy Jenőék nagyon diszkrét emberek voltak. Nekem

nem volt rokonszenves. Nemcsak szakállviselete – csak a legbájosabb, legvonzóbb egyéniségű embereknek tudtam megbocsátani, ha szakállt eresztettek. Nem szerettem a me-revségét, s azt, hogy nem volt humorérzéke. Ahhoz a re-formátus pap-típushoz tartozott, amelyhez Nagy Károly püspök és annyi más úgynevezett *racionalista* pap. Annál jobban tiszteltem, becsültem feleségét, Trézsi nénit.

Trézsi néni külsőleg a legkisebb mértékben sem hasonlított Erzsike nénihez. Barna hajú, szemű, tömzsi asz-szonyka volt. Gyors mozgású. Inkább fizikai, mint lelki ember benyomását keltő. Kedves volt, barátságos, aktív. Nem vett át később, az idők folyamán sem semmit azok-ból a jellegzetességekből, amelyek miatt sohasem tudtam felmelegedni a férjével szemben.

Volt valami Trézsi néniiben az egészséges falusi asz-szonyok vonzó józanságából. Érezni lehetett, hogy „nem a levegőben lóg“, hanem biztosan áll a lábán. Ki hitte volna akkor, hogy idősebb korában súlyos betegség fogja leverni, s hogy olyan sokat szenved majd! Fiatal korában frissen sült, ropogós házikenyérré emlékeztetett. Amikor később Kolozsvárról Kalotaszegre került férjével, rendkívüli ener-giával szolgálta a népművészet ügyét. Örülök, hogy alkal-mam nyílt most elmondani róla azt, amit haladó hagyomá-nyaink őrizői és kutatói hosszú időközön át csodálatos módon elfelejtettek megírni: édesanyja varrottasgyűjtő szenvedé-lyét örökölte, s ő volt egyik legfáradhatatlanabb *agitátora* a kalotaszegi varrottas népszerűsítésének! Nagy része volt abban, hogy sokfelé, de különösen Kolozsváron egyre töb-ben és többen díszítették lakásukat népi hímzésekkel. Szentimrei Judit Trézsi nénival foglalkozó cikkének, amely az Utunkban jelent meg, ezért örült mindenki, aki ismerte, becsülte Kónya Gyuláné Schéfer Teréz munkásságát. Kis-diák koromban sok háziasszony, férjhez adó kolozsvári lány írta, varrta szorgalmasan, hiteles mintarajzok után a szebbnél szebb írásos és keresztszemes párnahuzatokat, takarókat, függönyöket. Az olyan Kalotaszegről való kony-halánynak, szárazdajkának, aki hajlandó volt ráérő idejét varrással tölteni, *felára* volt. Polgári házakban a „jó tónus-hoz“ tartozott kitenni a dohányzó- vagy kézimunkaasz-talra Malonyay Dezső A magyar nép művészete című mun-káját, tanulmányozni a népművészeti folyóiratokat és cse-

vegni róluk. A szecesszió hívei nemcsak bútorborzalmakkal tömték leli az agyondíszített, zegzugokkal telezsúfolt középületeket, de helyet adtak sok szép, népmeséket, mondákat felelevenítő üvegfestménynek is. Az érzelmes, hamis romantikájú népszínművek mellett színpadra kerültek ebben az időben már olyanok is, amelyek a nép valószínű ábrázolására törekedtek. Már nemcsak az operettes vagy úri-magyar s álparaszti nóták kellettek – bár még mindig, sokáig ezek domináltak –, de Seprődi János kollegiumi diákkórusában fel-felhangzott néhány (kibédi s más falvakból való) valóban népi dallam. Emlékezetem szerint ezekre az esztendőkre esik Kós Károlyék első lapalapítási próbálkozása, mely elsősorban a nép megoldatlan problémáinak feltárását tűzte ki célul. S mialatt a fiatal Bartók és Kodály népzene-kutató útját járta, a kolozsvári háziasszonyok és leányok színe-java lelkes harcát vívta a franciás, németes, osztrákos, kispolgári ízléssel átszótt párnák, terítők és függöny-giccsek ellen – az igazi, a népi varrottasok népszerűsítéséért. Ennek az utóbbi küzdelemnek volt lelkes agitátora Kónya Gyuláné született Schéfer Teréz is. És jólesik visszagondolni arra, hogy nap nap után láthattam és csodálhattam azokat a büszke járású, szép kalotaszegi lányokat, a Kisókat, Pendzsiket, Trézsiket, akik szívesen szegődtek be az olyan kolozsvári házakhoz, ahol nemcsak szorgalmukat, de művészetüket és őket magukat is megbecsülték.

Háziasszonyom másik leánytestvérét, Áprily Lajos finom lelkű, művelt, a lelki problémákra érzékenyen reagáló feleségét Iduskának hívták. Abban az időben Áprilyék Nagyenyeden laktak. Ünnepek számított minden olyan nap, amelyet nálunk töltöttek Kolozsváron. Áprily és közöttem nagy volt a korkülönbség, de ez nem volt akadálya annak, hogy már akkor barátságot kössünk, olyan őszinte barátságot, amely az idők folyamán egyre mélyült, s azután se halványodott el, hogy ő eltávozott Erdélyből.

Nagyobbik fiához, Jékely Zoltánhoz, a kiváló íróhoz, költő és műfordítóhoz – akit rokonai és bizalmas barátai ma is gyermekkori becenevén Zsolinak szólítanak – ugyancsak régi baráti szálak fűznek. Apa és fia, mindketten helikonisták voltak, s velem azonos szenvedélyek rabjai: gyermekkoromban nem egy feledhetetlen délutánt töl-

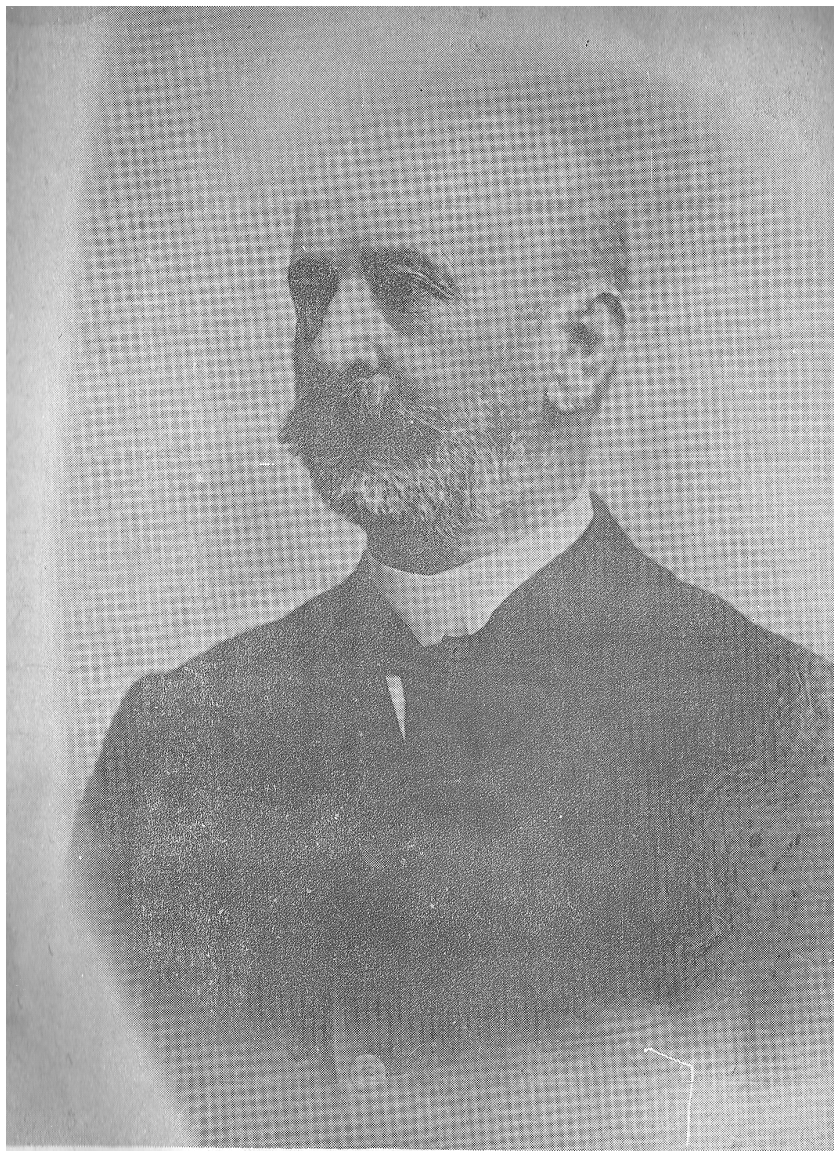
Az alsójárai udvarház

Világszép anyám

Nagyapám

Apám néhány hónappal száműzetése előtt

töttem Áprilyval a Kolozsvár környéki kirándulóhelyeken, későbbi években vendégünk volt Marosvécsen, Galonyán, és együtt csodáltuk a pompás Maros-völgyi tájat az Isten-széke tetejéről. Zsoli pedig felnőtt korában gyakran győzött műleges horgásztudományban jómagam és feleségem fölött! Ennek a barátságnak adott kedves családias háttér az a körülmény, hogy Kolozsvárt kezdődött, második otthonomban, Nagy Jenőné Schéfer Erzsike néni védőszárnyai alatt.

Fölöttünk az emeleten Seprődi János tanár úr lakott nagy családjával és nagy szegénységben. Nem volt kevesebb fizetése, mint a többi kollégiumi tanárnak, de nem volt ideje arra, hogy gyenge tanulóknak különórákat adjon, vagy valamilyen mellékes, iskolai adminisztrációs állást is vállaljon. A sok gyermekéről való gondoskodás mellett élethivatásának érezte az igazi, hiteles népdalok felfedezését és népszerűsítését. Nagyon szegény kibédi parasztcsaládból származott. Talán sohasem tudta volna iskoláit elvégezni, ha id. Ősz János kibédi, majd pócsfalvi igazgató tanító (az én feledhetetlen tanítómesteremnek, Ősz Jánosnak az édesapja) pártfogásába nem veszi, hogy középiskolát, majd egyetemet járhasson. Az éhes, kopott ruhás fiúcska már elemista korában hallás után játszott a Ősz Jánosék cimbalmán a székely népdalokat. És ez az egykori éhes, szegény falusi fiúcska, amikor elvégezte a főiskolát, és tanári kinevezést nyert, hozzákezdett, hogy az „úri népek“ okulására feltárja szülőföldjének szépséges dallamvilágát. A tanítás, népdalgyűjtés, dalárdavezetés, folklórpropagálás mellett nem juthatott ideje arra is, hogy magánórák adásával, egyéb munkák vállalásával egészítse ki fizetését.

Mit tehetett hát a sokgyermekes népdalgyűjtő, hogy hagymás puliszkán, főzelékeken, szegényember-eledeleken kívül jusson néha hús is a családja asztalára? Ó, hány-szor láttam a tatárbajszú, sovány, fehér bőrű, mégis mongolok ivadékának tűnő Seprődi tanár urat vasárnap este répalevelekkel vagy lóherével töltött zsákot cipelve érkezni haza valahonnan messziről, fáradtan, mégis dudorászva. Nyulakat tenyészett, azoknak szedte, gyűjtötte, hordta haza a különféle zöld ennivalókat. És a nyulak ivadékaiból húsos becsináltleves készült, meg vasárnap délben papri-

kás, a bőrük árából bakancs a fiúknak, kiscipő a lányoknak, áldozatos lelkű feleségének. Így is, mégis, ebben a szegénységben is, gazdag volt a Seprődi család: mindnyájan értettek a zenéhez, mindnyájan tudtak muzsikálni. Néha nyitott ablak mögött szólalt meg a családi „házi zenekar“. Ilyenkor mi, többi gyermekek künt az udvaron abba hagytuk a futballozást, a márvány golyók dobigálását-csökkentését, falimétázást. Neki támaszkodtunk a kerítésnek, az istálló falának, vagy törökösen leültünk a kavicsos udvar valamelyik szögletébe, s úgy szívtuk magunkba, mint égi, édes illatot, az emeletről szerteszálló zenét: a könnyebb klasszikusokat és a székely népi muzsikát.

Ebben a környezetben kezdődött el kolozsvári diákéletem. Áldom a sorsot, hogy egy ilyen izgalmasan színes, számomra új otthonból indulhattam éveken át minden reggel az iskolába. Méterekben számítva, a kollégium közvetlen közelében laktam. Csak át kellett szaladnom a mi járdánkról a szemben levőre, és máris ott voltam. A kezdeti időkben nem vettem észre, hogy valójában bizony jó messzire lakom, mert néhány megértő tanár és sok jó diáktárs ellenére, a kollégium más világot képviselt, mint az én kolozsvári otthonom, és egészen mást, mint amilyen az a világ volt, amelynek körvonalai rendre kialakultak bennem és a hozzám közel álló diáktársak lelkében.

20

Első kolozsvári diákéveim gyorsan eltelt. Szerencsére akadt néhány régebbi ismerős is az osztálytársaim között: Jancsó Miklós, akivel hat éven át voltunk padtársak, unokatestvére, Jancsó Béla, aki később jelentős szellemi vezérré lett a kolozsvári ifjúságnak, és Kemény Jóska idősebb fia, Béla.

Elég könnyen szoktam bele az új iskolai környezetbe, bár az első hetekben kínzott a honvágy.

Jó tanuló voltam, ám a fegyelmi előírásokat csak anyyira tiszteltem, amennyire ez szükségesnek mutatkozott. A súgást nem tartottam bűnnek, zsványbecsület-kérdésnek tekintettem, hogy segítsek mindenkin, aki erre reá-

szorult. Ugyanez volt a felfogása padtársamnak, Jancsó Miklósnak is. Versenyeztünk egymással tanáraink figyelmének kijátszásában. Kollégista koromban egyetlenegyszer verekedtem komolyan osztálytárssal. Azért náspángoltam el az egyébként derék fiút, mert összeveszett valamilyen barátjával, s bosszúból nem súgott neki.

Osztályunk nagy többségének az állásfoglalását a zsványbecsület határozta meg. Ezt a szolidaritást azonban nemcsak magunkra, diákokra érvényesítettük, hanem azokra a tanárookra is, akiről megállapítottuk, hogy „diákpártiak“. Olyan tanárt bosszantani, bántani, akiről tudtuk, hogy szeret minket, íratlan törvényeinkbe ütközött, de a diákközösséggel szembeni ellenséges magatartásnak tekintettük azt is, ha valamelyikünk olyan tanár kegyei után futkosott, akiről kimondtuk, hogy „sötét“. Tanáraink közül legjobban szerettük Brüll Emánuel, a neves könyvgyűjtőt és irodalomtanárt, s mellette Szabó Imre természetrajztanárt, aki sajnos, csak rövid ideig tanított minket, mert elesett az első világháborúban. A kollégiumban sok híve volt Csúry Bálintnak is, de legérdekesebb volt házigazdám, Nagy Jenő tanár úrnak a helyzete. Az osztályban igazságos volt ugyan, de félelmetesen szigorú, ám a feleletek értékelésénél mindig figyelembe vette a diák otthoni körülményeit. A tanult és a gazdag emberek fiaitól több tudást, jobb magaviseletet követelt, mint a kültelki proletárvadékoktól vagy a falusi szegények gyermekeitől. A tanulási időn kívül a fiúkat nem aszerint ítélte meg, hogy milyen tanulók, hanem hogy milyen a jellemük. Ezek a dolgok a diákság többségének tetszettek, s ezért tisztelték, kicsit félték is tőle, de őszintén szerették. Csak az úgynevezett „úrügyermek“ között, az elkényeztetett jótanulók között akadtak ellenségei.

A kolozsvári református kollégiumban nem volt szokás a pofozkodás; ha nagy ritkán előfordult ilyesmi, abból rendszerint botrány lett. És addig nem állott helyre a rend, amíg a verekedő tanár valamiképpen helyre nem hozta a hibáját. Ez alól az íratlan törvény alól mentesítette a diákság Nagy Jenő tanár urat, amikor nyakonütött egy jótanuló, de pökhendi, közutálatnak örvendő nyolcadikost. Ő szigorúsága ellenére mindig udvariasan viselkedett tanítványjaival szemben, s mivel a diákság tisztelte, amikor vele

volt óránk, alig fordult elő rendetlenkedés. Kisebb figyelemzetlenségek miatt nem szólított meg senkit. Egy alkalommal azonban, az én „fika“ koromban, az történt, hogy a nyolcadikosok közül Nagy Jenő óráján ketten félhangosan vitatkozni kezdtek. Erre ő odaszólt: „Csendet kérek!“ – és folytatta a magyarázatot. Igen ám, de a megszólított maturándusok nem tudták visszafojtani a bennük égő vitalázatot, s félhangosan ismét kötődni kezdtek egymással.

– Kérem – mondta szigorúan, de udvariasan a tanár úr –, függeszék fel szünetidőig vitájukat, és figyeljenek ide. Nekem nagyon kellemetlen, ha meglett fiatalemberket kell ilyesmiért megszólítanom.

Erre ama bizonyos, közutálatnak örvendő jótanuló fölvihogott az első sorban, majd halkán, de érthetően megjegyezte:

– Nekünk is nagyon-nagyon kellemetlen...

Nagy Jenő oda se pillantott, ismerte már a hanglejtéséről, hogy ki a közbeszóló, de felállt, lelépett a katedráról, és elindult a két megszólított diák felé. Azok, mint parancsszóra, ijedten ugrottak fel, és vigyázzba vágták magukat. A tanár úr nem szólt semmit, csak nagyon komolyan, szigorúan a szeme közé nézett a két megszeppent diáknak, majd mint aki jól végezte dolgát, megfordult, és visszaindult a katedra irányába. A két diák fellelegezve ült vissza helyére. Ekkor ért az első padsorhoz a tanár úr. Ott hirtelen sarkon fordult, és rászólt arra a bizonyos szemtelen jótanulóra:

– Állj fel!

– Én...

– Nem hallod, mit mondtam? Állj fel!

A diák kényszeredetten emelkedett fel a helyéről, de ideje se volt arra, hogy vigyázzba álljon, mert a tanár úr széles nagy tenyere csattanva vágódott a nyakához. Aztán az ajtóra mutatott.

– Ki! Ki! – ismételte, amikor a fiú nem mozdult. Aztán megint: – Ki!

Így állott ott az első pad, a jótanulók padja előtt, felémelt jobb karjával az ajtó felé mutatva. Néhány kínos pillanat után a megpofozott maturándus végre meggondolta magát, és átbotorkálva egyik padtársa lábain, elindult lassan a kijárat felé.

– Remélem, maturandus urak, egyetértenek velem – mondta, majd néhány másodpercnyi hallgatás után így folytatta: – Látom, egyetértenek. Akkor hát... hol is hagytuk el?

Úgy meséltem el ezt a történetet, ahogyan frissiben hallottam egyik nyolcadikos diáktól.

– Nagy dolog volt, Öcsikém – mondta. – A tanár úr máskor tegezett minket. Most azt mondta: *maturandus urak!* Bizony, Öcsikém... Erősen haragudott.

Nagy dolog volt, hogy a fiúk a tanár pártjára álltak pofozási ügyben. Nálunk a kollégiumban nádpálcát sohasem láttam tanári kézben, de még elrejtve sem a fekete tábla mögött. Rossz tréfának tartottam, amikor azt mesélték, hogy Marosvásárhelyt a nádpálca hozzátartozik a fegyelmezési eszközökhöz. Kolozsvári diákéveim alatt öszszesen két pofnak, mármint tanári pofnak voltam szemtanúja. Egyszer egyik tanárunk a kedvencét, egy később országosan ismert sportolót ütött meg a tréning alatt kitört vita hevében. Az osztály erre (az egész osztály!) „lesántult“, vagyis nem ment el a következő tréningre. A tanár magához hívatta a bántalmazott fiút, s azt mondta neki:

– Értesd meg azokkal a szamarakkal, hogy ma is a kedvencem vagy, mint azelőtt. De hát azt mégsem kívánhatják tőlem azok a taknyosok, hogy bocsánatot kérjek tőlük! Igazam van, te főszamár?!

Összeölelkeztek. Aztán karon fogva sétáltak végig a kollégium udvarán. Ezzel helyreállt a béke, s a következő játékorán (így hívták a hetenként egyszer, délután tartott, kétórás kötelező szombati sportolást) megéjlenezték tanárunkat és sportreménység osztálytársunkat.

A másik eset, amelyiknek szemtanúja voltam, egy kis-sé beteges, kissé félszeg, de nagyon népszerű, jólelkű iskolatársammal történt. A tízórai dupla szünet után, játék közben a gyermek az udvaron egy pénz tárcát talált. Felvette, zsebre rakta és elindult a boltíves, öreg főépület felé, hogy leadja a tanári szobában. Közben azonban megszólalt a szünet végét jelző csengő, ő visszafordult, és szaladva jött be a főépületbe, fel a lépcsőn, be az osztályba. Annyi ideje volt csak, hogy fellépjen a katedra szélére s elkiáltta magát:

– Akié ez a pénztárca, jelentkezzék! Az udvaron találtam.

Senki sem jelentkezett, s a fiú szaladt hátra a helyére, hogy mire bejön a tanár, a padjában legyen.

Nem kellett sokáig várakoznunk. A fiatal, nem is végleges, de nagyon aktív tanár, akit egyébként alig ismertünk, nagy sebbel-lobbal bejött az osztályba. Kalapját feldobta a fogásra, könyveit, füzeteket lerakta az asztalra. Intett, hogy leülhetünk, de ő állva maradt, összeráncolta a homlokát, majd nekieresztett hangon mondta:

– Tolvaj van az osztályban!

Döbbsen hallgattunk, ő csaknem ordítva ismételte:

– Tolvaj van az osztályban! Értitek? Tolvaj!

A nagyobb hatás kedvéért az öklével ráütött az asztalra:

– Tolvaj!!!

Senki se moccant. Senki se mukkant. Az energikus fiatal tanár kihúzta mellényzsebéből ezüstláncos óráját:

– Öt percet adok! Ha azalatt jelentkezik a tettes, nagyobb baj nem lesz. „Szabályszerű“ magaviselet és bocsánatkérés. De ha nem jelentkezik, ki lesz csapva! Nemcsak a kollégiumból, de az ország összes középiskoláiból! Megértettétek? Öt perc...

Azzal, a nagy ezüst órával a kezében, elkezdett járni fel-le, fel és le a katedra előtt. Némán járkált, mint aki lépteivel újból és újból felméri a fekete tábla és az ablak között a távolságot. A gyermekek közül nem moccant senki. A feszülő csendben nem hallatszott más, mint a tanár egyenletes, komor lépteinek a koppanása. És időnként ennyi megjegyzés a tanár szájából: „Még négy és fél perc...

Még négy... Három és fél...” És így tovább.

Tik-tak. Tik-tak. Mint negyvenegy kicsi, haragos óra, úgy tiktakolt negyvenegy kisdíák szíve ebben a riasztó feszültségben.

– Kész! – hangzott fel a harcias férfihang. – Utoljára kérdem: ki a tolvaj? Jelentkezzék.

Csend.

– Van-e valaki, aki tudja?

Csend.

– Na jó, ha ti így, én is így. – Aztán egy nevet mon-

dott, azét a beteges, kedves fiúét, aki óra előtt megkérdezte az osztálytól, hogy ki vesztette el a pénztárcáját.

A fiú felállt.

– Tessék?

– Tolvaj.

– Nem vagyok tolvaj.

– Láttam, amikor felvetted a földről – s itt egy felsőbb osztályos diák nevét mondta – X. Y. pénztárcáját! És zsebre vágta! Jelentette, hogy valaki ellopta a pénztárcáját, s kérte, nyomozzuk ki.

– Nem loptam, csak megtaláltam...

– Zsebre vágta. Hogy megtartsd magadnak!

– Jelenteni akartam. Tudja, kérem, az egész osztály.

– Ismerem ezt a társaságot. Ezt a híres „zsiványbecsületes“ társaságot!

– Nem loptam. Nem vagyok tolvaj – ismételte a kis, sápadt, matrógalléros diák.

A tanárt elöntötte a düh:

– Tagadod? Még mindig tagadod? Gyere ki! Add ide! Azonnal!

Most váratlan dolog történt, váratlan változás a szelíd, de következetesen tagadó diák lelkében. Kihúzta magát. Beteges arca kipirult, hangja recsegett, amikor elszántan így felelt:

– Nem adom!

– Mi?!

– Nem adom! Csak az igazgató úrnak! A tanár úrnak nem!

– Hogy mersz...?

– Azt mondta nekem: tolvaj! Azért nem!

A tanár arca lilapirosra gyúlt, és rárohant a fiúra. De csak egy pofot tudott adni neki, mert Jancsó Miklóska máris felugrott a padunk ülésére, és fújta éles hangú futballsípját. És füttyült a későbbi román válogatott kapus is, Szatyi, és Boér Pali, a kefekötő fia. És akinek nem volt sípja, a szájába tette a két ujját, és úgy füttyült. Lármáztunk, tiltakoztunk mindnyájan. Soha többé ilyen lármát osztályban nem hallottam! És a pofozkodó tanár dermedten nézett farkasszemet velünk. Aztán mondott valamit. De abban a rettenetes zajban bizonyára nem hallotta a saját szavát, ezért nem mozdultak többet az ajkai. Aztán

hóna alá kapta könyveit, kalapját fejére csapta, és kirohant a tanteremből.

Kovács Dezső, a jónevű novellista volt abban az időben a kollégium igazgatója. Kissé befolyásolható, de becsületes, jóindulatú tanár volt. Szomszédok voltunk kolozsvári diákéveim alatt, őt és családi körülményeit is jobban ismertem, mint legtöbb diáktársam, azért tudtam jóval később, 1921-ben, enyhébben ítélni meg az egész kolozsvári középiskolás diákságot megrázó Bakter-üggyel kapcsolatos magatartását. Megértettem, ha nem is helyeseltem, hogy miért hajtotta végre feletteseinek és konzervatív kolozsvári politikusoknak az utasításait. És tudtam azt is, hogy a felsőbb nyomás ellenére is igyekezett megmenteni a kicsapástól, néhány hónappal az érettségi előtt, a református kollégium első eminens, maturandus diákjait. De ebben a mi füttykoncert-ügyünkben nem kérte ki feletteseinek tanácsát.

Amikor tudomást szerzett a történekről, nem hívott össze rendkívüli tanári gyűlést, hanem – amint később megtudtam – először is összeszidta a fiatal, hirtelen természetű tanárt azért, mert tetteleg bántalmazott egy beteges, de kifogástalan erkölcsű diákot, aztán beszélt négy-szemközt a megrágalmazott fiúval, és azzal a nagyobb fiúval is, akié a megtalált pénztárca volt. S amint így minden oldalról tisztázta a kérdést, és megállapította, hogy a vád a kisdíakkal szemben teljesen alaptalan, ismét beszélt a tanárral, s miután megint lehordta, leült vele, hogy megbeszéljék a további teendőket.

Mi közben zsidongtunk, zúgtunk, mint a méhkasban a felbolydult méhek. Életre-halálra szóló fegyverbarátságot kötöttünk egymással bántalmazott kollégánk védelmére. Volt, aki sztrájkot emlegetett, volt, aki „zsákolást“, s még sokféle mást ajánlgattak az elégtétel kikövetelésére, vagy az önbíráskodás, a „népakarat“ érvényesítésére. Mindnyájan kissé úgy éreztük magunkat, mint akik éppen csatába indulnak, vagy mint lázadó katonák, akik arra készülnek, hogy szembenézzenek az osztrák császár pribékjeivel. Ebbe az izgatott hangulatba robbant bele a hír, amit a hetes szolgálatot teljesítő osztálytársunk hozott, akit egyben megfigyelő őrségre is osztottunk volt be, titkosan, a „forradalmi“ napokra:

– Vigyázat, fiúk! A dirivel jön! Már az udvar közepén vannak! Jönnék!

Mindenki a helyére rohant. Jancsó Miklóska hosszú művészujaival a hajában turkálva, figyelmeztetett minket:

– A fegyelem fel ne boruljon! A dirit egy szóval se bántsuk! Legyünk okosak.

Olyan csendben vártuk az igazgató és a tanár érkezését, hogy a légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Aztán nyílt az ajtó. Belépett a diri. Mi felálltunk. Néhány lépéssel mögötte jött, sötét ruhában, fehér keménygallérral, ünnepélyes arccal a fiatal tanár.

A diri intett. Leültünk. A felállás, majd utána az adott jelre a leülés szépen, katonásan ment. Ha akartuk, tudtuk, mi a fegyelem!

Akkor a diri egy lépést tett előre, majd alaposan összeszidott minket. Alaposan, de úgy, hogy az ellen lázadozni, tiltakozni nem lehetett. Azt mondta, hogy nem vagyunk igazi, öntudatos diákok, mert ha azok volnánk, és nem „fikák“, akkor tudnók, hogy ha igazunk van, vagy nincs, a bajaink elintézési módja nem az, hogy sípolunk meg füttyülünk, meg csapkodjuk fel-le a pad fedelét, rongáljuk az iskola vagyonát. Ha valami bajunk van, tessék ketten, hárman, vagy akár egy is megfelelni, az osztályfőnökhöz vagy hozzá, a dirihez szóban vagy írásban a panaszt beadni, és szépen megvárni az intézkedést.

– Az iskola nem anarchista társaság – mondta –, hanem rendezetten, fegyelmezetten élő és viselkedő diákok közössége, ahol semmi ilyen egyéni módszernek, ilyen „zsibvásári“ dolgoknak helye nincs! Itt, ebben az Alma Materben – emelte fel a hangját –, semmiféle anarchiának – váratlanul a tanár felé fordult –, sem önbíráskodásnak helye nincsen! – Majd ismét felénk fordulva: – Az egész tanári kar tudja, hogy megvádolt osztálytársatok ártatlan, és őszintén sajnáljuk azért, ami történt veled. De... ha még egyszer ekkora felfordulást rendeztek e szent falak között, akkor... akkor mind az egész bandát tanári kar elé állítjuk! Megértették?

Hallgattunk. Ő folytatta:

– Már is igen sokat vesztegettük a drága időt. Most a tanár úré a szó. Aztán egy-kettő tanulni!... Több füttyöt

az osztályban ne halljak, egyetlenegy sem... Tehát... tessék, tisztelt kollégám...

Olyan sápadt volt a fiatal tanár, mint a fal. Halkan, megindultan beszélt. Mindössze ennyit:

– Fiúk! Igazságtalan voltam. Sajnálom. Ne haragudjatok. Én nem haragszom, hogy kifütyöltetek.

Miután befejezte rövid mondanivalóját, odament ahhoz a sápadt, sovány, megalázott fiúhoz, és feléje nyújtotta a kezét:

– Férfiak vagyunk. Béküljünk ki.

A fiúcska felállt, és megfogta a feléje nyújtott kezét.

– Jó – mondta.

Tehát helyreállt a békesség, és majdnem negyvenegy fiúcska ajkáról felharsant az éljen! De néhányan hallgatunk. Jancsó Miklós meg én bizonyosan, de azt hiszem, Boér Pali is, a kefekötő fia. És aligha tévedek, ha azt mondom, hogy Szádeczky-Kardoss Elemér is néma maradt. Mi is örültünk a békekötésnek, de valahogyan nem tudtuk átérzeni az ilyen hirtelen hangulatváltozásokat, nem tudtunk pillanatok alatt napirendre térni a közösséget ért sérelmek fölött.

Az egykori pofozkodó fiatal tanár rövid ideig maradt Kolozsvárt. Azóta egyszer vagy kétszer találkoztam vele. Jól éreztem magam társaságában. Derék, jó nevelő lett belőle, akit tanítványai megbecsülnek. Nyomát sem tudtam felfedezni benne egykori puzduri természetének.

A beteges fiúcska néhány év múlva elkerült tőlünk. Hallottam, hogy nem érte meg a maturandus kort. Gyöngé szíve elvitte. De amíg élt, gyakran emlegette kolozsvári osztálytársait, akik olyan vitézül kiálltak mellette.

Bezzeg ezzel szemben nem akadt néhány év múlva egyetlen védelmezője sem a körülajnározott Sipos úrnak, az első eminensnek, a példaképnek, akit, mint egyik kedvenc emberük gyermekét, éveken át a Tisza család taníttatott. Senki se próbálta megvédeni, amikor kiderült róla, hogy ő volt az a csatornákon fel-le csúszkáló, ablakréseken besurranó tolvaj, aki csaknem egy éven keresztül fosztogatta a kollégium bentlakó diákjait. Sőt: madarat lehetett volna fogatni az egész „kolégyista“ sereggel, amikor kihirdették, hogy a tanári kar egyhangú határozattal végleges kizárásra ítélte Sipos urat.

Mondanivalóim természetéből kifolyólag kissé előreszöktem az időben. De most visszatérek még egy kicsit „kolégyista“ korom első esztendejének eseményeire.

Említettem volt, hogy diákkoromban csak egyszer verkedtem össze osztálytárssal. Az osztályon kívül azonban akadt egy-két erősebb „nézeteltérésem“ is. Ezek közül az első s talán legkevésbé mindennapi első gimnazista koromra esett.

Egy sokgyermekes tanító legnagyobbik fiáról van szó, aki nyolcadik osztályos volt, amikor én elsős voltam. Szívósságával, szorgalmával, erős akaratával a természetes képességeit felülmúló eredményeket ért el a tanulásban. Csontos, erőszakos kinézésű, durva ember volt. Tanárai nem szerették, de mivel állhatatosan, kitartással mindent bemagolt, meg kellett adni neki a jó jegyeket. Ezenkívül mindenütt jelen volt, ahol jelen kellett lenni, tornaversenyeken, dalárdában, önképzőkörön. Tudomásul kellett venni, hogy dolgozik, akár tetszett, akár nem.

A kisdiakoknak azonban az efféle túlbuzgóság nem imponált. Kellott találnia valamilyen módot arra, hogy közöttük is tekintélyt biztosítson magának. Felcsapott tehát megbízás nélküli, önkéntes nevelőnek, vagyis – *pofozógépnek*. Saját szakállára minden semmiségért belekötött a kicsikbe, s ha belekötött, már emelkedett is a tenyere, ütötte, verte a kisdiakokat. Tekintélyt ezzel nem szerzett magának, sőt inkább egy csomó apró ellenséget, azt azonban elérte, hogy a kicsik féltek tőle, bújtak előle, vagy legalábbis kitértek az útjából.

Jó ideig nem tudott belém kötni, mivel én is messze elkerültem. Semmi kedvem nem volt ahhoz, hogy a fejemen érezzem öklének súlyát, nyakamon, hátamon csattogjanak kemény ütéseit. Már csak azért is kerülnöm kellett, mert Ákos bácsinak megígértem, hogy ha valaki hozzám nyúl, nem hagyom magam és visszaütök. No, gondoltam sokszor, amikor láttam ezt a csúf tekintetű, nagydarab fiatalembert, egy csontom sem maradna ép, ha meg merném ütni, s ő visszaütné! Rettenetesen erősnek tűnt, ahogy néztem. Viszont mivel megígértem volt Ákos bácsinak, hogy visszaütök, ha ütnek, bárki legyen is az illető, ígéreteket kötelezőnek tartottam. Kerültem tehát az összecsapást ezzel a nagydarab pofozógéppel.

Az első őszi és az első téli ebben a vonatkozásban nem hozott semmi meglepetést, ősszel, szabad időmben, odahaza a kapu alatt falimétáztam, rúgtam kapura a Seprődi fiúk futball-labdájával vagy védtem a kaput. A Seprődi lányokkal „iskolát“ játszottam az udvaron, ugróköteleztünk, vagy golyóztunk Seprődi Sanyikával. Sokat volt nálunk az osztály legszegényebb, legéhesebb proletárfiúja, Farkas Árpád, a Pata utca végéről, akit Nagy Jenő tanár úr javasolt mellém, mondván, hogy „jó egy olyan barát is, akit ha nem is hajt túlságosan a lélek a tanulás után, de jól futballozik, golyózásban, gombozásban »mester«. Jól ismeri a város minden zegét-zugát, ha csavarogni akarsz a városban s a kültelkeken, vele nyugodtan elengedlek, mert tudom, ha együtt mentek, a világ végéről is hazataláltok.“ Akkor még nem tudtam választásának igazi okait. Amikor nagybacska fiú voltam, nyíltan beszélünk róla, s kacagtunk is közben. Azt hitte a tanár úr, hogy engemet félteni kell a „nyálás“, „kényes“ úrigyerekektől. Nem az olyan úrigyerekekre gondolt, mint a két eszes Jancsó fiú, Miklós és Béla, vagy Szádeczky Elemér, Hantos Gyula, Klermann Manó (később Karácsony Benő sógora). Divatban volt a református kollégiumba járatni az „anyuka kedvenceit“ is, a selyeminges, csokornyakkendő, kényeskedő mintagyerekeket. Ezeket nem bírta elviselni Nagy Jenő! Azt tartotta – és volt is benne sok igazság –, hogy ezek közül sokan rossz befolyással vannak osztálytársaikra. Úgy gondolta, jó lesz ezektől védeni engem úgy, hogy a legproletárabb fiúval összebarátkoztat. Ő akkor nem tudta, hogy otthoni barátaimhoz s így hozzám is közelebb áll az éhes Farkas Árpád, mint az a másik, egyébként légynek sem ártó iskolatársam, aki már tízéves korában szabad idejét, kurtanemes létére, családfák rajzolására és olyan könyvek tanulmányozására fecsérelte, amelyek azt mutatták ki, hogy kik milyen rendű és rangú családokkal vannak atyafiságban vagy pláne „udvarképesek“. De volt még egy oka, nagyon komoly oka ennek a barátválasztásnak: azon a címen, hogy az én helyes nevelésemről gondoskodik, fel akarta hizlalni sok jó külön falattal (erről Erzsike néni gondoskodott lelkiismeretesen) a vézna, kiéhezett Farkas Árpádot. Az ilyen és az ehhez hasonló dol-

gok voltak azok, amelyekért még legszigorúbb pillanataiban is szeretni kellett Nagy Jenő tanár urat.

Az őszt folyamán sokat birkóztunk, labdáztunk, hancúroztunk Árpáddal a kapu alatt és az udvaron, de főképp a városban, fűzetvásárlás, tollhegyvásárlás, ceruzavásárlás és más hasonló címen. Minden bevásárlás pompás alkalom volt a város zugaival való ismerkedésre, csavargásra.

Télen csak szobajátékokat játszhattunk együtt, mivel Árpádot özvegy édesanyja cipőkímélés érdekében nem engedte korcsolyázni, és a szánkázástól is tiltotta. Szánkázni azért, amikor lehetett, csak kiszökött velem, sőt egyszer-kétszer Mr. Rolston bob-ródliján is lesuhant a veszélyes, csodaszép Törökvágyáson.

Én hetenként legalább egyszer jártam az Írországból Kolozsvárra került és ott megtelepedett nyelvtanárral, Mr. Rolstonnal bobozni. Én voltam az egyetlen „kölyök“ azon a gyönyörű, a kolozsvári ródlizók körében tisztelettel emlegetett bob-sleigh-en. Harmadik és negyedik tagja a kis csapatnak két nagy fiú volt: Boér Elek kolozsvári egyetemi tanár fiai. Az évek folyamán egyszer-kétszer, talán háromszor is feldőlünk ezzel a hosszú, veszélyes hírében álló alkotmánnyal. Mr. Rolston dicséretére legyen mondva, soha komoly balesetünk, sérülésünk nem volt. Remek sportoló volt. Biztos kezű, bátor.

Ötéves koromtól korcsolyáztam. Kolozsvárt, amíg tartott a tél, majdnem minden délután kimentünk a sétatéri jégpályára. Tízéves koromban már nemcsak „bógnizni“ tudtam, de valamennyire „figurázni“ is. Volt Dicsőszentmártonban egy fiatal román házaspár, Repede járásbíró és felesége. Tulajdonképpen ők tanítottak meg korcsolyázni. Addig csak úgy korcsolyáztam a járai kicsi tavon meg a nagyenyedi kollégium udvarán, a mesterséges jégpályán, mint falun a „csáklázó“ gyermekek. A dicsői állomás közelében volt egy kiöntéses agyagárok, abban volt a jégpálya. Szeretettel, kedvesen tanítottak bógnizni, figurázni, jobbról-balról közrefogtak, úgy repítették a jégen.

Mihelyt kitavaszkodott, elkezdődtek a gyakorlatok az év végi iskolaközi tornaünnepélyre, a háború előtti utolsó nagy tornászfelvonulásra, melyen részt vettek az összes kolozsvári középiskolák diákjai.

Ha nem tanultunk és nem esett az eső, kicsinyek és nagyok minden időnként a kollégium udvarán vagy a tornateremben töltöttük. Bármennyire is vigyáztam, ilyen körülmények között elkerülhetetlen volt, hogy ama erős és durva nagydiákkal, a pofozógéppel időnként összekerüljek. Egyszer aztán, olyankor, amikor legkevésbé számítottam rá, megtörtént az összeütközés.

Mindnyájunknak az volt a törekvése, hogy az iskolaközi tornászversenyen, valamelyik számban legalább, a selejtezőbe bekerüljünk. Én a távolugrásba vettem minden reménységemet, s hol néhány társammal versengve, hol egyedül igyekeztem azt a távolságot átugrani, amely szükséges volt ahhoz, hogy bekerüljek a sétatér végi sportpályán sorra kerülő nagy selejtezőbe.

A szüneteken, játékorákon, előkészítő atlétikai gyakorlatokon kissé mindig úgy viselkedtem, mint a madarak, ha csipegetnivalót találnak a bokrok alatt vagy a madárretetőkön. Élvezik az ízes falatkákat, előbb-utóbb dagadtra is tömik magukat, de közben mindegyre kapkodják a fejüket erre-arra, nem somfordál-e felénk nesztelen járású macska, sunyi róka, akadályokat nem ismerő görény, nyest, menyét? Én is sportolás közben mindegyre felkaptam a fejemet, minden szokatlan neszre felfigyeltem; idejében akartam észrevenni az iskolaudvar kisdíákjainak rémét, a pofozógépet, hogy ellóghassak előle. Talán ezért sütöttem ki azt, hogy van közvetlenül ebéd után egy kis időszak, amikor üres az udvar, a torna- és sporteszközökhöz nem nyúl senki, jó lesz néha ilyen idő tájt gyakorolni a távolugrást, amikor nem szól bele senki, hogy „így csináld” meg „úgy csináld”.

Nagyon meg voltam elégedve ötletemmel. Mindennap kora délután szorgalmasan és egyre jobb eredménnyel gyakoroltam. Jó tíznapi magányos gyakorlat után egyik ugrásomnak rosszul futottam neki, s felhengeredtem. Éppen tápáskodni kezdtem felfelé, amikor valaki rám szólt, megvetéssel:

- Marha!
- Marha az anyád!... – kiáltottam vissza dühösen, és talpra ugrottam. A pofozógép állott fölöttem, s vadul forgó szemekkel nézett reám.
- Ne szidd az anyámat, te taknyos! – kiáltott reám,

és már emelte a kezét oldalt felfelé, hogy az arcomba vágjon. Tudtam, ha elkap, agyonver. Elszaladni reménytelen. Mit tehettem mást, egy régi trükkhöz folyamodtam, talán az egyetlenhez, amellyel apró ember a magas ellen védekezhetik. Megvártam, amíg sújtásra indul a keze. Feszült figyelemmel vártam így, egy másodperc töredékéig, de amikor már-már elért, „dukkoltam“! A kar elsuhant fölöttem, s én előreszegezve fejemet, minden erőmet a nyakamba és a lábamba összpontosítva, fejjel nekiugrottam a gyomrának!

Félig elnyögött káromkodás. Hörgés. És a nagy hosszú ember két karját, könyökét a gyomrához szorítva, már ott vergődött a földön.

Megijedtem. Istenem, mi lesz velem, ha védekezésből ugyan, de mégis... megöltem? De attól talán még jobban féltem, hogy amikor majd magához tér, reám ront és összeszetöri minden csontomat! Kétségtelen, hogy az utóbbitól féltem erősebben, mert zúgó fejjel, veszettül dobogó szívvel, reszkető térdekkel, izzadva kezdtem elhúzódni a pofozógéptől. De ez váratlanul kinyitotta a szemeit, és krárogó hangon reám szólt:

– Te Kemény, ha megmondod Nagy Jenő tanár úrnak vagy akárki másnak, hogy mit csináltál velem, agyonverlek. Hallottad?

Már tisztában voltam vele, hogy a híres verekedő nem jelent veszélyt reám. Pökhendien feleltem vissza:

– Mit gondol maga? Ki vagyok én?

– Becsületedre?

– Elég, ha azt mondom, hogy kettőnkre tartozik. A becsületszavam magának nem adom!

Kihúztam magamat. Peckesen. És elindultam.

Hallottam, hogy utánam szól:

– Taknyos!

Többet nem törődtem vele. Tudtam, ezután ő fog kerülni engem, nem én őt. Félt, ha hozzám nyúl, elmondok mindent, tönkreteszem a pofozógép hírnevét, a „becsületét“.

Néhány hónap múlva érettségizett. Évtizedeken át nem találkoztunk. Aztán a negyvenes évek elején szembejött velem Kolozsvárt a Mikó utcában. Megnézett. Idegen volt a tekintete. Nem ismert fel.

Újdonsült egyetemi tanár volt akkor a pofozógép. Hóman Bálint kultuszminiszter nevezte ki Kolozsvárra, mint mondják, a hírhedt zsidóüldözőnek, Endre Lászlónak személyes kérésére.

Egyszer megállított a színház folyosóján:

- Ha nem tévedek, téged is az ősi Alma Mater nevelt?
- Nem emlékszem magára – feleltem, és továbbmentem.

Gimnazista korom első évéből tanulmányaimmal kapcsolatosan nincs sok mondanivalóm. Színjeles bizonyítványt vittem haza. Jenő bácsi túlságosan szigorú volt velem a leckék kikérdezésénél. De amikor az év vége közeledett, s egy délután nem engedett távolugrást gyakorolni, mert „nem tudod elég jól a felhagyott latin nyelvtani részt“, fellázadtam. Azt mondtam, hogy „ha a tanár úr azt akarja, megmaradjak továbbra is jó tanulónak, csak akkor szidjon, ha valóban nem tudom a leckét“. Mondtam azt is, hogy ha így fog csinálni ezután is, otthagynom a kollégiumot, s elmegyek mészárosinasnak Hajdú Jánoskához.

A tanár úr rám nézett szép nagy fekete szemével. Felkelt a helyéről, és odaállt elé.

– Na most mi lesz?! – sóhajtottam magamban, de felálltam, vigyázzba, katonásan. S ekkor megtörtént a csoda: magához ölelt, megcsókolta bajuszos szájával az arcomat, rám mosolygott, és ezt mondta:

– Ezt szeretem, amikor küzdesz a jogaidért! Légy bátor! Bátor! Azt akarom!

Többet sohasem volt közöttünk nézeteltérés. És ettől kezdve nem tanár úrnak, hanem Jenő bácsinak szólítottam magát.

Most éreztem igazán, hogy otthonommá vált a Farkas utcai öreg boltíves ház, Erzsike néni varrottas-paradicsoma.

21

Olyan volt 1914 tavaszutóján az utolsó iskolaközi tornászünnepély Kolozsvárt, a sétatéri sportpályán, mintha a békebeli diákélettől való búcsúztatónak szánták volna.

Sohasem fogom elfelejteni azt a sok-sok tornadresszbe öltözött középiskolás diákot, akik példás rendben vonultak fel, hogy bemutassák pompás mutatványukat, a közös szabadgyakorlatokat. Még most is megilletődve gondolok arra, hogy én lehettem az a kisdíák, iskolánk korra legkisebb diákja, aki a református kollégium mintegy négyszáz főt kitevő tornászcsapatának élén léphetett el a zsúfolt tribün tapsoló közönsége előtt. Derekunkat színes öv díszítette. Erről lehetett tudni, hogy melyik diákcsoport melyik iskolához tartozik. Csak a sportban legerősebb két iskola színeire emlékszem: égszínkéék volt az unitáriusoké, vérvörös a mienk. Most nem a zsványbecsület tartott minket össze, mint máskor, hanem iskolánk, az ősi Alma Mater becsülete, jó hírneve. Ekkor éreztem életemben először a közösségbe való teljes beleolvadás szépségét, ekkor értettem meg, hogy ott kezdődik a boldogság, amikor alkalmunk van képességeinket egy eszmény szolgálatába állítani. Sokszor jutott eszembe ez a gyermekkori emlék, amikor sajnálkozva, talán kissé lenézően is megmosolyogtak az emberek, mert nem tudtam, de nem is akartam a magam dolgait „kikönyökölni“, kikövetelni vagy kisiráncozni, s vállaltam inkább az „afféle idealista“, a „befolyásolható“, a „bár derék, de naiv“ és még isten tudja miféle jelzőket, melyekkel azért ruháztak fel, mert nemcsak magamtól, de másoktól is a közösségi érdeknek az egyéni érdek fölé helyezését igényeltem.

Soha olyan egynek nem éreztem magamat a kolozsvári diáksággal, mint azon a napfényes tavaszutói délutánon. Sohasem énekeltem nagyobb lelkesedéssel, mint akkor a tribün előtt tornászindulónkat:

Éljen a tornász,
Víg szívét ne lepje gyász.
Bárhova gyors lába lép,
Teste-lelke legyen ép!

Senki ellen, mindenkiért, a világ egész ifjúságának lelki és testi jó voltáért daloltunk! Csak nem tudtuk, hogy milyen nagy jelentősége van ennek. Mégis igazi békeharcos ifjúság voltunk azon a délutánon. Ebben a szellemben

csináltuk szabadgyakorlatainkat. Ebben a szellemben versenyeztünk magas- és távolugrásban, stafétában, súlydobásban, ebben a szellemben csináltunk mindent azon a számomra feledhetetlen délutánon, a kolozsvári középiskolás diákok utolsó békebeli tornászünnepélyén.

Az „uniterekkel“ csaknem holtversenyben futottunk minden számban. Bár ők győztek fölöttünk, ez a „csaknem holtverseny“ annak az iskolának diákságával, amely sportban jóval erősebb volt a város összes iskoláinak ifjúságánál, felért egy valóságos győzelemmel. A nagy sikerű tornászünnepélynek emlékével a szívemben, zsebemben színjeles bizonyítványommal, vidáman vágtam neki a hosszú vonatozásnak, hogy átszállásokkal, hosszú várakozásokkal, végezetül Borrévtől hazáig órányi szekerezéssel tarkítva, fél nap alatt Alsójárába érkezzem. Pedig Jára az országúton alig feküdt negyven kilométernyi távolságra Kolozsvártól! Nincs azon semmi csodálkoznivaló, hogy a járaiak azt gyanították: az ő bosszantásukra eszeltek bizonyos, a kormánypárthoz közel álló körök a vasútvonalaknak ezt a lehetetlen kigyózását, s az ennél is lehetetlenebb vonatösszeköttetést. A gyéresi és tordai várakozások felháborítóan hosszúak voltak.

Engem legkevésbé a Torda–Borrév útszakaszon zavart a kis vonatocska lassú, szekereslő ügetésének megfelelő döcögése, sőt szórakoztatott. Ez volt ugyanis számomra a törpék vonata. Nem a képzeletbelieké, hanem az igaziaké! Egy alkalommal a törpékkel utaztam Tordától Borrévig, az ő egykori, azóta megszűnt (talán pesti) revüszintársulatukkal. Abrudbányára igyekeztek, Torda után ott akartak néhány előadást tartani. Csodával határosnak tűnt, mennyire felvidultak, milyen öntudatosak, magabiztosak lettek attól a pillanattól fogva, hogy ebbe a keskeny vágányú, erdei vasútnál semmivel sem szélesebb sínpáron közlekedő vonatocskába betelepedtek. Tordán még bizonytalankodtak. A testes „mama“ szoknyájába kapaszkodtak, hogy el ne sodorják őket az emberek. Így is azt hitték egy percig, kettőig, hogy a társulat kedvencét, a pöttömnyi serdülő ifjút elvesztették a tömegben. Kialtozták a nevét, sírtak, sikongtak, káromkodtak. A „mama“ harciasan tudakozódott a Gyéres felől érkezett utasoktól: nem látták-e a kicsikét? De senki se

figyelt se a mamára, se a törpékre, mindenki sodródott úgy, ahogy tudott a kijárat felé. A végén, mikor a kis emberkék kétségbeesése már-már hisztériás méreteket öltött, ahogy széttisztult a tömeg, ott találták kicsi kofferkéjén ülve a matrózblúzos törpe fiúcskát, aki kivárta nyugodtan, hogy elsodródják közeléből a tömeg, s visszatérhessen övéhez.

A torda-abrudi vonalon a mamának csak a lépcsőkön kellett átemelnie védenceit, bent a vasúti kocsiban vidáman jöttek-mentek, könnyen felmásztak és elhelyezkedtek az ülésen, s ha ki akartak nézni az ablakon, hogy láthassák a szép vidéket, nem kellett felállniuk az ülésre, elég volt, ha feltérdeltek. Különös, furcsa élmény volt nagyoknak látni, a nekik arányban szinte megfelelő környezetben, a törpéket, nem lepődni meg azon, hogy cigarettáznak, ugyanúgy, mint a természetes nagyságú emberek, pletykálnak, intrikálnak, sőt megértő pillantásokat vetnek egy szerelmespárra, a megkerült matrózblúzos „fiatalemberre“, s arra a leánykára, aki ha nem is volt túlságosan szép, de kezét szorongatva olyan szerelmes bari-szemekkel nézett udvarlójára, hogy nem férhetett kétség hozzá, bizony igazi menyasszony ő!

Kis kölyök voltam, amikor összekerültem a kisvonaton a törpeszínház együttesével. De azóta is, ha Borréven járok, képzeletben hozzájuk mérem azokat a kis kerekű, kicsi vagonokat, mozdonyokat, indóházakat, melyek a mozdony kivételével most is olyanok, mint amilyenek gyermekkoromban voltak. Ámde a gyönyörű Aranyos menti tájon, melyet döcögve szel át a kisvonat, ma már korszerű műút kanyarog. Tudom, hogy nem igaz, de én mégis bebeszélem magamnak, hogy csupán csak az én gyönyörűségemre jár még ma is a régi keskeny vágányú, az a kedves kicsi vonatocska, hogy azokra az évekre, melyek számomra még hátravannak, megőrizze a mesebeli törpékkel való valóságos találkozásom emlékét.

Aztán értem jött Ákos bácsi, és elvitt magával Kolozsvárra, hogy onnét továbbutazzunk Budapesten át az Adriai-tenger mellé, Cirkvenicába.

Cecile néni és a pöttömnyi, kedves kis Zeyk Mária, Cecile néni testvéröccsének kisebbik leánya, akit akkor-tájt fogadott örökbe, és Anca, a Mária pesztonkája, Ko-

lozsvárt csatlakoztak hozzánk. Dicsőszentmártonba érkezésünk után még egy egész napot töltöttünk ott, mielőtt továbbutaztunk volna. Napközben felkerestem néhány barátomat, Spitz urat, a papírkereskedőt, volt tánciskolái partneremet, Jeremiás Rózsikát, Repede járásbíróékat, akik „bógnizni“ tanítottak, kiránduló-vadász barátomat, a nyugtalan vérű árvaszéki ülnököt, János bácsit, és japán formájú apró feleségét, Georgina nénit. Kuglófot ettem a Csathó lányokkal, futballoztam a megyeháza udvarán Bernáth Ernővel és a két Bornemisza fiúval, este pedig örültem, hogy miután lefeküdtem, bejött hozzám a kedves Piroska jó éjszakát kívánni. Kellemes borzongás járta át a testem, amikor búcsúzóul, nem mint mások az arcomat, a számat csókolta meg úgy, hogy mint mindig, most is kicsit, egészen keveset a fogaink egymáshoz koccantak. Jól emlékszem, azon az éjszakán többek között azt álmodtam, hogy Piroska ölbe vett engem, és magához ölelt, mint egykor Tili. De Piroskán csak egy fehér hálóing volt, amelyen át érezni lehetett, hogy milyen meleg a teste.

Másnap a déli órákban érkeztünk meg Kolozsvárra, ahonnan a következő este indultunk tovább. Nem tudnám megmondani, hol voltam elszállásolva, csak arra emlékszem, hogy délelőtt felvitt Ákos bácsi Szilvássy Bélaékhöz (akinél jártam már kétszer az iskolai év folyamán, s minden alkalommal kaptam tőle „zsebpénznek“ egy-egy ezüst ötkoronást). A szakállas, kissé nőies benyomást keltő Béla bácsi imádta a pletykát, és hacsak alkalom adódott reá, szenvedélyesen intrikált. Felesége, Tóni néni meghallgatta ugyan a pletykákat, ha azok mulatságosak voltak, jókat nevetett vagy botránkozott a törtérikon, ahogyan illet, de egyébként, nemcsak jóindulatú, de aktív, néha szinte férfiasan aktív, nem szép, de kellemes asszony volt. Tóni néni engem mindig nagyon érdekelt. Először apjának romantikus zengésű házassági törtérikája fogta meg a képzeletemet, aztán őt, magát lestem és figyeltem, hogyan ütnek ki rajta apjának s anyjának jellemvonásai: Tóni néninek az anyja volt ugyanis az a hóstáti földészlány, akit későbbi férje, amikor mint kérőt visszautasították, lovas-fegyveres emberek segítség-

gével rabolt el a más vőlegény számára előkészített esküvői menetből.

Tóni néniben sok olyan jellemvonás volt, amely a jó körülmények között felnőtt gazdálányra emlékeztetett, bár ő, ha fenn is tartott némi kapcsolatot hóstáti rokonaival, teljesen arisztokratának érezte magát.

Mindenkitől, aki még ismerhette, azt hallottam, hogy édesanyja rendkívül megnyerő jelenség volt. A férje gondoskodott további oktatásáról. Művelt, tájékozott, több nyelvet beszélő, remekül társalgó asszony lett belőle. Túl a szellemességén, műveltségén, azzal nyugözte le az embereket, hogy büszke maradt hóstáti származására. Szívesen dicsekedett azzal, hogy az ő leánykorában nála senki sem tudott szebben megrakni szénásszekeret, négyes ökörfogatot hajtani. Azt mondta, ha úgy adódott, hogy a lányoknak is segíteni kellett a ganéjhordásnál, a fel- és lerakásban a férfinépek sem tudtak vele versenyre kelni. „Lelkem, én, ha megcéloztam a karikás ostorral a piculát, első csattintással úgy szedtem le a kerítés tetejéről, hogy bucskázott reptében!”

Tóni néninek volt két szép leánya, Margit és Karola. Margit volt a szelidebbik, nőiesebb. Karola imponáló volt már fiatal asszony korában is. Kettőjük közül, mint mondják, ő emlékeztetett jobban a hóstáti nagymamára. Egyikük sem tűrte a társadalmi szokások béklyóit, s különösen azokat nem, amelyekkel a divatba hozott ostoba udvari etikett kötötte meg kezét-lábát a lányoknak, fiatalasszonyoknak. Margit csevegő és minden nőiességét, báját latba vető modorának segítségével szabadította föl magát a reája nehezedő béklyóktól, Karola viszont toporzékolva, villámló dühvel és metsző gúnnyal, harciasan, mint angol kortársai, a szüfrazsettek.

Én akkor még nem tudtam ennyire belelátni ennek a családnak a lelkületébe, csak éreztem, hogy akik itt vannak, mások, mint a többi régi ház és palota ősi családokból leszármazott lakója. Kíváncsi voltam rájuk, érdekeltek. S olyan furcsának tűnt nekem, hogy ennek a két villogó szemű fiatalasszonynak az a nőies mozgású, kecskeszakállas ember az apja. Pedig nem lehetett semmi kifogásom az ellen a szakállas, az utcán szürke cilindert

viselő bácsi ellen, aki ahányszor meglátogattam, megajándékozott egy-egy ezüst ötkoronással.

Ez alkalommal is kifizetődött a látogatás-, újabb ötkoronás ezüstpénzzel a zsebemben búcsúztam el a Szilvássy háztól!

Este indultunk tovább, reggel megérkeztünk Budapestre.

Kényelmesen utaztunk, mert az üléseket a fülkében kihúztuk, és lepedőkkel letakartuk, valósággal megágyaztunk. De Cecile néninek most is, mint mindig, ha utazott, hasogató fejfájása volt. Migrén. Nem aludt egész éjjel egy percet sem. Halálsápadt volt, amikor vonatunk befutott Budapestre.

A Kelenhegyi úton szállásoltak el a dalos kedvű, vidám zeneszerző, Bánffy Gyurka özvegyénél, a csodálatos szépségű Margit néninél. Nem volt már fiatal asszony, őszült, de emlékszem jól, hogy eltátottam a számat, amikor megláttam. Ő tudta magáról, hogy szép, s hozzá volt szokva, hogy az emberek megcsodálják. Kedves, bizalomkeltő mosoly ült ki az arcára, amikor kezet szorított velem. Milyen okosan tette, hogy nem ölelt, nem csókolt meg, amikor ismerkedett velem. Ha azt teszi, ezzel azt is jelezte volna, hogy én gyermek vagyok. Talán ezért tudtam vele megismerkedésünk első pillanatától kezdve olyan fesztelenül elbeszélgetni; hiányzott szavaiból, magatartásából mindaz, ami a gyermeket a korkülönbségre, kölyök voltára emlékezteti. Később, amikor már magam is felnőtt voltam, és Budán járva visszaemlékeztem Margit nénire, büszke voltam arra, hogy ő, akinek olyan hódolói voltak, mint Munkácsy Mihály, Gyulai Pál, Benczúr Gyula s korának sok más művésze, írója, bölcselője, velem is ugyanúgy el tudott beszélgetni, mint azokkal a kiválóságokkal, őszinte érdeklődést mutatva. Nemcsak szép, de okos asszony volt, nagyszerűen tudta kihasználni önmaga népszerűsítésére asszonyi varázsát. El tudta varázsolni még az olyan kisfiút is, amilyen én voltam, vagy azt az egykori szép parasztleányból lett vasutast, akivel mészégető koromban ismerkedtem meg az oxigényárban. Régi emberekről kerülvén szó, azt mondta a Bécs-Róma-expressz parasztleányból lett egykori mozdonyvezetője: „Híres táncos voltam, elvtárs! Sok szépasszonyt forgattam

meg életemben. De annál szebb és annál jobb csárdástáncosnővel, mint amilyen özvegy gróf Bánffy Gyurkáné volt, nyugodjék, soha az életben nem táncoltam. S úgy csicssergett, mint a fecskemadár!“

1914 nyara előtt kétszer is átutaztam Pesten, de csak a vonatról láttam ezt a gyönyörű várost. De most, hogy két napra megszakítottuk utunkat, gyönyörködhettem az erdős-sziklás budai hegyekben, az ezüstszínű Dunában, a folyót átívelő hidakban s a túlsó oldalon a távolba belevesző Pestben. Először ültem lóvasúton, villamoson, földalattin és émelyítő hullámvasúton. Majd beleszédültem a majmok nézésébe, s nem tudtam betelni az akvárium színpompás halainak szépségével.

Már nem tudom, ki vihették el a miniszterelnökségi lakosztályba gyermekzsúrba. Félve és kelleetlenül mentem, mert semmi kedvem se volt megismerkedni a miniszterelnökkel, akiről nagyapámnak lesújtó véleménye volt. Most visszagondolva, örülök mégis, hogy fölcipeltek a Várba, abba a gyermekzsúrba, örülök, mert láthattam (életemben először és utoljára) Tisza Istvánt.

Miután az előszobában valaki elvette a sapkát és felakasztotta a fogasra, bevittek egy nagy szalonba, ahol bemutatnak egy terebélyes idősebb asszonynak, aki úgy ült hatalmas karosszékében, mintha beleszorították volna. Ez a nagydarab, kövér asszony volt a miniszterelnök felesége. Megkérdezte, hogy hívnak, melyik Keménynek vagyok a fia, megkínált egy szelet csokoládés kuglóffal, s amikor megettem, megkért egy hórihorgas, ismeretlen hölgyet, hogy vigyen be a gyermekekhez.

Az ebédlőbe mentünk, ahol előzőleg összenyomták és félretolták az ebédlőasztalt, s az így felszabadult nagy tér-ségben egy csomó gyermek és egy idősebb szemüveges férfi Künt a bárány, bent a farkast játszott. Nem kellett bemutatkoznom, a hórihorgas néni bemondta a keresztnévemet, és azonnal bevettek a játékba. Jól szórakoztunk, sokat nevtünk. Nagy diadalordítás tört ki, amikor a szemüveges férfi volt a bárány, s egy nagy masnis leányka mint farkas elfogta és beállította maga helyett farkasnak.

Hamar eltelt a játékidő. Búcsúznom kellett. Ez megint csak úgy történt, mint az ismerkedés, nem megszámlál-

hatatlan kézfogással, csak egyszerű körbehajlással. A háziasszonytól sem kellett külön elbúcsúzni, mert már bevonult szobájába, magukra hagyva vendégeit, hogy szórakozzanak tovább.

Vacsoránál elmondtam várbeli élményeimet, aztán megkérdeztem Margit nénitől:

– Vajon ki volt az a kopott fekete ruhás, szemüveges öregember, aki ott szökdécselt velünk az ebédlőben?

Margit néni nagyon mulatságosnak tartotta kérdésemet, kacagva felelte:

– Nem tudod? Tisza István! A miniszterelnök!

Hát ilyen volt az én első és utolsó személyes találkozásom Magyarország akkori miniszterelnökével, akiről azt mondta nagyapám, hogy politikájával pusztulásba viszi Magyarországot.

Az idő nagyapámat igazolta.

Volt útravalónk elég, csak friss kenyeret kellett volna vennünk hozzá, de Margit néni egy kosárára való finomságot adott fel a fiákerbe, amely a vasúti állomásra szállított minket.

– Ebben a korban a fiúknak sokat kell enni! – mondta, rám célozva. Tudta, hogy a kis Mária étvágytalan gyermek, aki csak csipegeti az ételeket, s biztatni kell, hogy éhen ne haljon. De azért gondoskodott a leánykának is meglepetésről: egy üveg gyöngye húsú, illatos őszibarack-kompótot, érzékeny gyomrúaknak valót, étvágycsinálót, pakolt be neki.

Az igazi nagy meglepetés azonban az a Kodak márkájú fényképezőgép volt, amelyet indulás előtt, az utolsó percben ajándékozott nekem.

Így hát alaposan felpakolva ültünk be a fiumei gyorsba.

Fiumében egy „helyiérdekű” személyszállító hajóba szálltunk fel. Szép nyári napfényben, tükörsima tengeren tettük meg a rövid tengeri utat a szárazföld és Veglia szigete közé beékelt égszínkék tengersávon, annyiszor visszaálmodott tengerparti élményeim színhelyére, Cirkvenicába.

Ezerkilencszáztizennégy előtt kétszer is jártam Cirkvenicában Etelka néni védőszárnyai alatt. Költségeinket akkor is jóságos Ákos bácsink fedezte.

Hallom Jugoszláviában járt ismerőseimtől, hogy az egykori szerény fürdőhely azóta nagyvonalú nemzetközi strandvilággá növekedett. Amikor először jártam ott, csupán két szállodája volt. Az egyik, a drágább és előkelőbb, a Terápia, erdős hegyoldalról nézett le a tengerre. A másik lent állott jó kőhajtásnyira a tengerparttól, és Miramarnak hívták. Tiszta, csinos szálló volt ez is, de egyszerűbb. Annál izletesebb kosztot azonban, mint amilyent a Miramar kerthelyiségében szolgáltak fel, aligha lehetett volna találni a kék Adria horvátországi partján. A két szállodán kívül volt néhány villa is, szétszórva a hegyoldalon, a szállókat összekötő út mentén. Ezekben is lehetett a nyári hónapokra szobát kapni. Ezek jóval olcsóbbak voltak a szállodai szobáknál, de valamivel drágábbak, mint azok az egyszerű, de nagyon tiszta, egészséges szobácskák, amelyeket az alsó szálloda és a móló között elterülő halászfaluban lehetett bérelni.

Amikor először jártam Cirkvenicában, még nem volt mesterséges homokstrand. Szabadon játszottunk, csavartunk a víz szélét díszítő sziklák között, csigákat, rákokskákat, tengeri sünöket, mindenféle titokzatos tengeri állatkákat gyűjtöttünk. Azokban az akváriumnak nevezett, tenyérnyi pocsolyákban helyeztük el összegyűjtött kincseinket, melyeket körömmel ástunk a homokba, és tenyérrel hordtuk beléjük a sós tengervizet. Kis mólókat is építettünk arra az esetre, ha idetévedne valamelyik Járában vízre bocsátott „tengerjáró“ hajóm, hogy kikötessen, és addig is, hogy ne hiába álljanak ott azok a kis sziklakövekből összerakott mólók, dióhéjból készült halászcónakokat, bazárban vett, arasznyi egyárbocosokat sorakoztattunk fel melléjük.

Etelka nénivel a Villa Mirában laktunk. Velünk volt Jancsó Miklóska is. Az akkor még gyermek Lukács Miklós (a budapesti Állami Operaház jelenlegi igazgatója) a Terápiában szállt meg édesanyjával és két testvérével. Anyja nem mindennapi jelenség volt mandulavágású szemével, japános arcvonásaival. Valamit azonban kifogásoltam benne: annyira csodálta fiainak göndörszőke hajfűrtjeit, hogy még nyolc-tíz éves korukban is vállig érő hajjal járatta őket. Ezzel sok keserűséget okozott nekik.

Ma bezzeg azt mondanák: „Nincs abban semmi, huligán-divat, modern viselet!“

Ugyancsak Cirkvenicában nyaralt egyik dicsőszent-mártoni játszótársam, Bernáth Ernő is, az édesanyjával. A Miramar szálló és a móló között egy halászcсалádnál béreltek tengerre néző, barátságos szobát.

Ez a gyermekcsapat reggeltől estig a tengerparton csatangolt, bent tapicskolt az apályt és dagályt jelző, veszélytelen hullámok között, mászkált a tengerből a part közelében kikandikáló, ember magasságú sziklák között. De Etelka néni meg én, hacsak nem romlott el az idő, az egykori matrónának, a félfülű Toninának a csónakján délutánonként kifutottunk evezni vagy vitorlázni a tengerre. Hol Jancsó Miklóskát, hol valamelyik Lukács fiúcskát vittük magunkkal, hol Bernáth Ernőt.

Ernő édesanyja aggódó természetű asszony volt. Nem akartunk neki felesleges izgalmakat okozni, ezért akkor vittük el először Ernőt csónakázni, amikor Bernáth néni éppen délutáni álmát aludta. Veglia irányába evezünk ki. Nagyon akartuk, hogy a kedves, matrózblyuzos fiúcska minél jobban élvezze első csónakkirándulását. Tonina, a csónakos, mint mindig, horgászfelszerelést és csalit is hozott magával. Azon a délutánon – természetesen – Ernő volt a fő halász. Ragyogott szelíd gyermekarca, amikor egyszerre három-négy halacska is rángatta horgászzsinórját. Etelka nénit nagyon szórakoztatta a rendkívül bájos fiúcska öröme. Kissé elkésve szólott Toninának, hogy ideje volna visszafordulni.

A hegyek mögött bujkált a nap, amikor a mólónál kikötöttünk.

Bernáth nénit nagyon ideges állapotban találtuk. Bizonyára azt hitte, hogy belevesztünk a tengerbe. A parttól kis pontocskának látszottak a halászcsonakok. Ki tudta volna távcső nélkül ekkora távolságról megállapítani, hogy vajon melyik lehet a mienk a sok csónak közül?! Szégyelltük, hogy ekkora ijedséget okoztunk, de amint Bernáth néni megnyugodott, a mi lelkiismeret-furdalásaink is elcsitultak. Arra gondoltunk, mégiscsak érdemes volt megszerezni kedves játszótársamnak azt az örömet, hogy a félfülű Tonina csónakján evezve, halászva, énekelgetve,

mesebeli tengerészek módjára tölthessen egy boldog délutánt az égszínkék Adria ölén.

Bernáth néni is megbarátkozott a csónakázás gondolatával, s többé már nem kellett Ernőt titokban „kilopunk” a tengerre.

Jancsó Miklóskával – Etelka nénin és rajtam kívül – mindenki Cirkvenicában ismerkedett meg. A többi gyermekre, talán a felnőttekre is, azt a benyomást tette ez a rendkívül jó megjelenésű, magas intelligenciájú fiúcska, hogy különködésre hajlamos. Néha, látszólag minden ok nélkül, nyugtalanság vett rajta erőt. Ilyenkor se szó, se beszéd otthagyt minket. Ezért szeszélyesnek hitték. Nem tudták, hogy egy meglepetésen törí a fejét.

Szerzett plasztelint, különböző fehér és színes, ezüst- és aranyfényű papírdarabkákat, fácskákat, fogpiszkálókat, fejetlen gyufaszálakat, isten tudja, mi mindenféle szalmaszálakat, szárított tengeri moszatokat, csigahéjat, egyéb hasonlókat, valamint drótokat, kicsi villanykörtét, zseblámpaelemet. Ollózott, fűrt, faragott, gyúrta a plasztelint, kopácsolt, ragasztott, mázolt. És egyszer csak lett az asztalra egy halászkikötő-modellt. Nem volt nagyobb egy iskolai rajztáblánál, mégis rajta volt minden, aminek ott kell lennie egy halászkikötőben: halásznépek kis lakóházai, száradni kitergetett, pókháló vékonyságú halászhalók, móló, hullámos tenger, a Velebit nevű postahajócska, amelynek eredetije a valóságban Cirkvenica és Veglia között bonyolította le a posta- és személyforgalmat. És a miniatűr tenger miniatűr hullámain ott ringtak a halászbárkák, egy háromárbcos öreg vitorlášhajó, a hullámok fehér taraján megpihenő sirályok. A mólón halakkal telt kosarak, ládák. Sőt volt egy világítótorony is, mely igazi villanyfény-jeleket pislogott a hajók felé. És a mólón és a házak előtt és a csónakokban mindenféle ember: férfiak, nők, gyermekek. A parti úton egy hor-dókkal megrakott kétlovas szekér, kocsissal a bakján.

Amikor Miklóska bemutatta művét, pillanatok alatt megnövekedett a tekintélye. Már senki sem tartotta különcknek. Természetesnek tartották, hogy amikor csontig vágtam bal mutatóujjamat (ma is látszik egy halvány fehér vonal, a forradás helye), ő, mint valami gyakorlott

orvos, a kofferjéből kis mentőszekrényt vesz elő, s hibátlanul ellátja sebemet.

Így éltünk Cirkvenicában, amikor még nem volt homokos strandja, és elsősorban maga a tenger, a sziklás, színes tengerpart ősi állapota vonzotta oda a gyermekeket s azokat a felnőtteket, akik gyermekeké tudnak válni a gyermekek társaságában.

Ezerkilencszáztízben voltam másodszor Cirkvenicában. Második tengerparti nyaralásom nem sokat különbözött az elsőtől. Csak a játszótársak cserélődtek. Apám legfiatalabb leánytestvére volt velünk a férjével, Jóska bácsi-val és három gyermekével. Közösen élveztük a tengert, a csónakkirándulásokat, a halászást, a homokvárak építését. Ez a nyár egyébként a Halley-üstökös nyara volt. A tudósok fő témájává lett az uszályos csillag, de róla fecsegték a különböző társasági és társadalmi összejöveteleken is, és róla csiviteltek a lányok, amikor el akarták terelni a szót a szerelemről. Ahol voltak a családban csöppségek is, hacsak nem borult be az ég, esténként sok vitába, veszekedésbe került, amíg az üstökösbámuló gyermekeket sikerült ágyukba beterelni.

– Ne higgyetek neki! Gonosz csillag! Boszorkány, akit elvarázsoltak! – sipították falun a siratóasszonyok, ha éppen nem valami halott körül foglalatoskodtak. – Aki belenéz, sohasem megy férjhez! Ha sokat nézitek, kitorphet még a háború is! Vagy a kolera! A pestis!

Voltak a tanult asszonyok között is olyanok, akiket megriasztottak a rémhírek. Továbbadták, ha talán kevésbé hangosan is:

– A háború... A kolera... A pestis... Jaj!

Minket bizony nem zavartak meg a riogatások. Néztük és csodáltuk a szépséges égi tüneményt, aranyló homlokát, tejfehér uszályát. Még mielőtt útra keltünk volna Cirkvenica felé, minden este néztük. Azzal sem törődünk, hogy a Föld és a Halley-üstökös összeütközését éppen arra az éjszakára jósolták – ha jól emlékszem, éjfél-tájra –, amikor vidáman rohant velünk a gyors a Budapest–Zágráb–Fiume útvonalon.

Etelka néni kivételével mindnyájan aludtunk. Kedves nénikém gondos tekintete mindegyre elővillant alvást tet-

tető, félig lehunytt szempillái alól. Önkéntes őrszolgálatot tartott testvérhúga, sógora s a négy gyermek fölött, őrizte álmaink nyugalmaát azon az éjszakán, amelyen egyes számítások szerint a Földnek és a ragyogó csóvájú Halley-üstökösnek össze kellett ütköznie.

Amint mesélte később, éppen azon mosolygott magában, hogy milyen balga rémmesékkal bolondítják egymást az emberek, amikor a vonat nagyot rándult és megállt. Az órájára nézett. Öt perc híja volt annak az időnek, amikor Földünknek össze kellett volna ütköznie az üstökössel. Furcsa.

– Valami kisebb állomás lesz – biztatta magát, amikor kinézett az ablakon, és nem látta egy város vagy falu lámpáinak csillogását. – Lehet, fürdőhely. Nyári, feltételes megálló.

Vállat vont. De azért megfordult az agyában, hogy mégis, mi történne, ha összeütköznék azzal a Halley-jel.

Nézte az óráját:

– Még négy perc... Ej, butaság!... Butaság!

Az üstökös, mint valami kényes udvari dáma, vonszolta maga után pompás sleppjét.

– Még három és fél perc... Milyen gyönyörűen fénylik az üstökös csillagfeje! Jól illik hozzá a háttér, a bársonyfekete ég!... Még három perc. Nem. Már csak kető... Egy... És...

Valaki kiáltott... Igen... Ajtókat csapkodtak... Kézilámpák villantak...

– Nem... Nem... Nem lehet!... Az üstökös odafent ragyog az égen... Nem!... Nem!...

Szaladgálás. Ajtócsapkodás. Vajon nem kéne a gyermekeket mégis felébreszteni? Ej, bolondság! Képzeldés! Valami ismeretlen állomás csak. Mégis... Mégis!... Nem kéne mégis? Felébreszteni?

– Igen! – hangzott a sínek mentéről egy erős férfihang, mely kapott parancsra válaszolt. – Megértettük! Mindenkit kiszállítani. Csomagostól. Az összes utasokat. Igenis!

– Jaj, istenem! Mi lesz velünk?

Kopogtak. Választ se várva benyitottak.

– Bocsánat. Ki kell szállni. Az összes csomagokkal. Most mindjárt. Bocsánat!

S már ment is tovább a kalauz a következő fülkéhez, és ott zörgetett be:

– Bocsánat. Ki kell szállni. Az összes csomagokkal. Azonnal.

– Jaj, istenem! A gyermekek!

– Jolán! Jóska! Ébredjetek! Jolán! Jolán! Baj van!

A gyermekek!...

Künt a vonal mellett mind többen rohangáltak előre-hátra. A vagonok ajtóit nyitották, csukták, csapkodták. A fülkében nem horkolt már senki. Sifitelés, csüszkálás, nyögdécselések, káromkodások is, amint emelgetik le a csomagtartókból a koffereket, és húzzák ki az ülések alól. Sok beszéd összevissza. Senki sem tudja, mi történt. A kalauzok a vállukat vonogatják. Nem tudnak semmiről semmit. Csak a parancsot tudják, hogy mindenkinek ki kell szállni a vonatból, vinni a csomagokat, amit tudnak. A legfontosabbakat legalább! A többit ott lent, ahol fákllyakat gyújtottak, fel kell rakni egymás hegyébe. Ne féltse senki a holmiját. Fiumében majd megkapja. Igen, mindenki. Egészen biztosan. Afelől nyugodtak lehetnek. Mikor? Azt nem mondták, csak annyit, hogy nyugodtak lehetnek, mindent megkapnak Fiumében... Igyekezni méltóztassanak... Kérem igyekezni!... Gyerünk, kérem, gyorsan, gyorsan!

Ó, átkozott boszorkány-csillag! Átkozott üstökös! Ugyan már, ki beszél ilyen ostobaságokat? Nem látják, ott fent van a helyén, az égen? Nincs semmi baja... Neki nincs, de nekünk? Nekünk! Gyalázatos boszorkány-csillag! Farka van, mint az ördögnek! Átkozott! Ugyan kérem, asszonyosság, nem látja, mennyi gyermek van az utasok között?! Legalább érettük ne! Asszonyosság, ne ijesztgesse a gyermekeket!

Így izgult, vitatkozott, ijedezett az utasok sokasága. Félték az üstököstől vagy csak a pusztá, ismeretlen veszélytől.

Mondta is Jóska bácsi másnap nagy hahotázva:

– Volt olyan is, aki ha tudja, hogyan kell, átugrotta volna ijedtében a saját árnyékát!

Közben mi is felébredtünk. Öltöztettek, öltözködtünk.

A felnőttek ránk mosolyogtak. Jolán néni is nyugodtnak mutatkozott, pedig nem volt nyugodt természete. De öszszeszedte magát. Etelka nénin sem látszott semmi abból, hogy aggódik értünk. Jóska bácsi, a szűkszavú, erős markú. Jóska bácsi elemében volt: kevesen tudtak, ha kellett, nála férfiasabbak, hahotázóbbak lenni. De csak olyankor, ha szükség volt erre. Párjával emelte le a csomagtartóból a koffereket. Nem engedte se Jolán néninek, se Etelka néninek, hogy emelgessék a csomagokat.

– A ti dolgotok: a gyermekek! Minden mást bízzatok reám!

Így aztán egykettőre nemcsak felöltöztünk, de már másztunk is le a lépcsőkön a vasúti kocsiból, le a tekintélyes csomaghalmunk mellé.

Mi négyen, gyermekek, nagyon élveztük ezt az éjszakai kalandot, az ácsorgást a pálya mellett, távol mindenféle állomástól, fejünk fölött a gyönyörű sleppes csillagcsodával. Talán azt se bántuk volna, ha a kaland kedvéért kicsit összekoccanunk a Halley-üstökössel!

Tudja isten, micsoda ostoba gondolat volt, hogy nem mondták meg az igazi okot, miért kellett otthagynunk nyílt pálya mellett csomagjaink java részét s nekivágnunk vaksin, gyalog a sínek mentén az éjszakának. De valahogy mégis kitudódott! Akárhogy is, de kitudódott, és ez volt a jó, ezért nem lett még nagyobb zavar, még nagyobb kavarodás belőle. Megtudtuk az igazat: földcsuszamlás történt alig valamivel ideérkezésünk előtt. A sínek is félrecsúsztak, elgörbültek, a vonat nem mehetett tovább. Gyalog kell mennünk addig, amíg ismét ép vasúti pályához érünk. Onnan majd csak továbbjutunk valahogy, mihelyt megtudják Zágrábban, hogy mi történt, s küldhetnek értünk segélyvonatot.

– Ez biztos? Egészen biztos? – kérdezték a hitetlenkedők, azok, akiknek soha semmi baj nem elég nagy. – Nem az üstökös? Vajon biztos, hogy nem az üstökös?

És elindultunk botorkálva, csúszkálva. Egyik-másik utas orra is bukott. Hol a töltés szélén mentünk, hol messzire elkanyarodva az összegabalyodott sínek mellől, majd vissza s megint el, de elszántan előre a cél, az épségben maradt, a földcsuszamláson túli vasútvonal felé.

Nem tudom, mekkora távolságot tettünk meg gyalog, de nagynak tűnt, különösen azoknak, akik nyakukba ültetve cipelték gyermeküket.

De rendre mégis megérkeztünk a túlsó oldalra. Ott összebújtunk. Aludtunk. Voltak, akik horkoltak is.

Amikor kivilágosodott, előkerültek az elemózsiás kosarak. Még nem volt háború, még nem fásultak el az emberek, kínálgatták azokat, akiknek nem volt ennivalójuk. A kisgyermekes anyák is beletörődtek a helyzetbe, s nyilvánosan, csevegés közben megszoptatták csecsemőjüket. Így egészen elfogadható hangulat alakult ki a felnőttek között is: zúgolódva bár, de lényegében fegyelmetten várták a segélyvonat érkezését – amire bizony csak dél felé kerülhetett sor.

Én nem tudom, a többi gyermek hogy volt vele, de a mi csoportunkhoz tartozók – beleértve természetesen magamat is – nagyon élvezték ezt a kalandos utazást. Sokszor visszatértünk rá későbbi beszélgetéseink folyamán, újból és újból átéltek minden mozzanatát. Talán hónapok múlva is ez lett volna hencegéseink egyetlen tárgya, ha Cirkvenicából visszajövet, Kőbányánál meg nem pillantottuk volna a világ legújabb csodáját: a Repülő Embert!

Váratlanul jelent meg fölöttünk, vidáman pöfögve, alacsonyan. A vonat minden utasa az ablakokhoz tódult. A mozdonyvezető lassított. Azt mondták egyesek, hogy Blériot, aki tavaly átrepülte a La Manche csatornát!

Ma sem tudom, hogy valóban ő volt személyesen, vagy nem. Lehet, hogy az első budapesti nemzetközi repülő-meeting valamelyik résztvevője röpködött felettünk. De hús és vér, igazi repülő ember volt! Korának hőse, aki beült vászonszárnyú madarának a közepébe, oda, ahol a sasnak a szíve van. Beült oda, de nem bújt el mindenféle védőburkok mögé, hanem ült büszkén, valami kenyérfélébe akasztva két sarkát, a drótkötelek és rudak között úgy, hogy szabad szemmel is láthattuk. Így repült el mellettünk a zúgó madarával, körözött, visszatért, incselkedett velünk, s repült ismét tova, Ő, a világcsoda: a repülő ember!

– Ha nagy leszek, én is repülni fogok! – szolt valamelyikünk.

A kakukkfiókák immár befészkeltek magukat

[Erdélyi Magyar Adatbank]

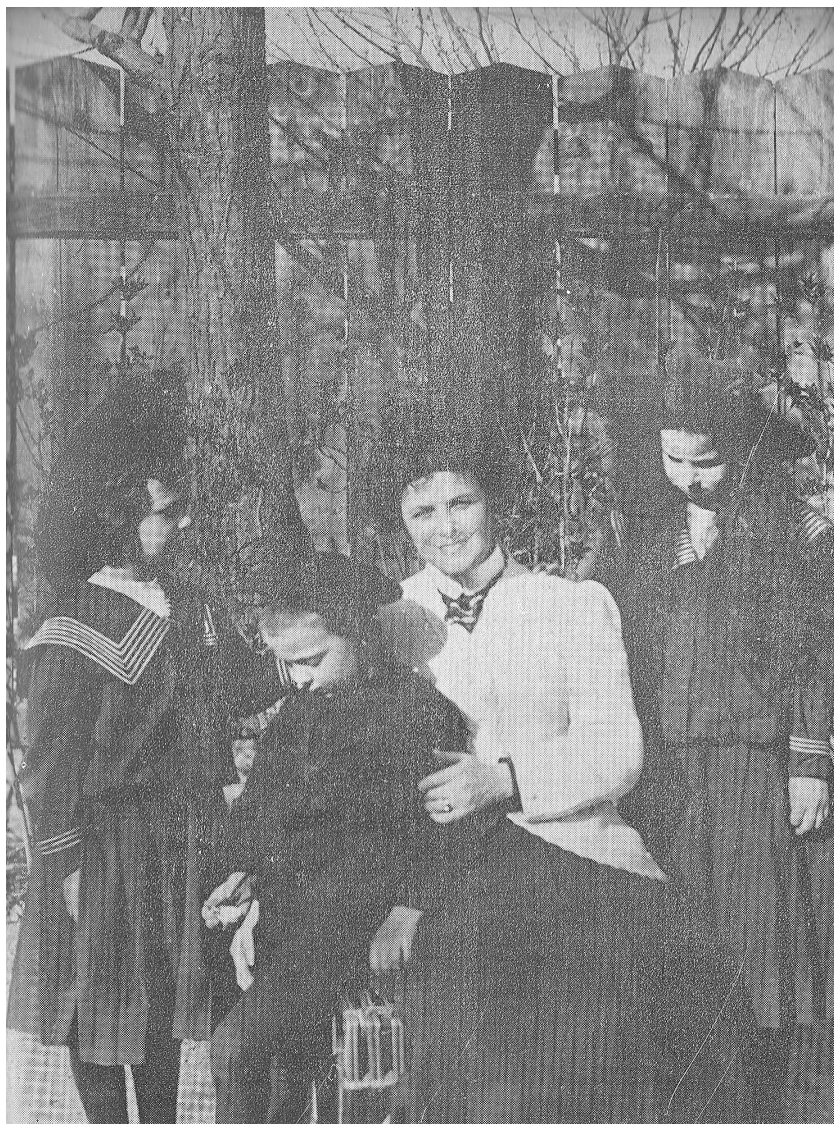

Kedvenc tanítómesteremmel,
ifj. Ósz Jánossal

Cirkvenicában a három Lukács fiú-
val (jobb szélén Lukács Miklós, a bu-
dapesti Állami Opera mostani igaz-
gatója)

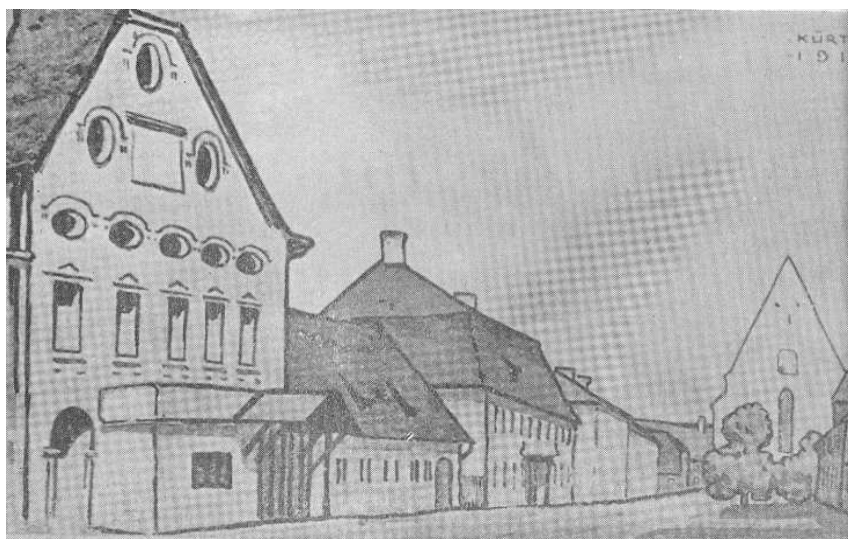

Anyámmal és nővéreimmel

Sepródi János
kolozvári tanár korában

Kürthy György: A kolozvári Farkas utca 1914-ben. (Az egykori neves színművész ezt a képet a Vörös Kereszt javára készítette. Kürthy jelenleg is él Budapesten.)

– Én is!

– Én is! Én is!

Boldog, nagy pillanatok voltak azok! Hittünk a világcsodában! A repülő emberben! És mi is repülni akartunk, feszülő mellel, a szépséges világ fölött. Úgy, ahogy ő.

Nem akadt közöttünk senki, aki sejtette volna, hogy mire mi felnövünk, ó, még sokkal hamarabb, nem az Ember dicsőségét, hanem a Pusztító Tüzek borzalmát fogják hirdetni ennek a szép, büszke gépmadárnak páncélba öltöztetett, lángokat okádó utódai.

De akkor nyár volt. És mi tudatlan gyermekek voltunk.

Utolsó cirkvenicai nyaralásom kis csalódással kezdődött. Mihelyt szállásunkon nagyjából elrendeztük csomagjainkat, leszaladtam a partra, hogy köszöntsem a sziklagugokat, melyeket körüluruzsol a tenger, a tengeri sünöket, csillagokat, kagylókat, moszatokat, csodálatos formájú kavicsokat és a félfülű Toninát, akit képzeletben mint kapitányt Cirkvenica kikötőparancsnokának neveztem ki. A tengerpart szép volt most is, csodálatosan szép, akárcsak azelőtt, bár az emberek egy darabot, nem sokat, csak egy darabkát, de mégis *meghamisítottak* belőle. Egy szögletét sárga homokkal szórták be, s a homokra néhány tarka, vászonból készült vetkezősátrat állítottak. A *mi* tengerpartunkra! Arra a partra, ahol eddig az volt a szokás, hogy mint a vademberek, sziklák, bokrok, olajfák mögé bújva vetkeztünk és öltözködtünk. Akkor még nem tudtam, hogy strandnak hívják az ilyen helyet, ahol homokkal fojtják meg a vegetációt. Még sohasem láttam strandot, s homokot csak ott, ahol a tenger akarta, hogy homok legyen.

Haragudtam a változás miatt, de hamar megbékéltem. Fürödtem, úsztam Ákos bácsival, kiúztunk néha egészen a cápahálóig, és ott felültünk a hálófeszítő oszlopok tezejére. Ez volt a határ, ameddig a fürdőigazgatóság vállalta a felelőséget – cápaveszedelem szempontjából – a fürdőzők életéért. (Azt hiszem, túlbuzgóság volt a védőháló felállítás. Senkit sem ismertem, aki Cirkvenica táján találkozott volna ilyen ragadozó hallal. Még a „Fiu-

mei cápáról“ se szólt olyan história, hogy „uborkaszézonban“ a szenzációt hajhászó újságírók iránti figyelemből ellátogatott volna Cirkvenicába.)

Idegen gyermekekkel nem érintkezhettem, mert féltették a kis Máriát a fertőző betegségektől. Szerencsére a pesztonkája, Anca, szívesen segített nekem homokvárat építeni, kicsi mólót játékhajóinknak, akvárium-pocsolját tengeri bogaraimnak, kagylóimnak s apró halacskaimnak.

Mindig nagyon szerettem a csöppség gyermekeket, a még majdnem tehetetleneket. Hogyne szerettem volna Máriát, akinek gyönyörű szemei voltak, de gyöngye teste, s aki nagyon hálás tudott lenni, ha az ember a kiterített pokrócon kitartó türelemmel járni tanította. Sohasem felejttem el azt az ijedséget, ami akkor fogott el, amikor „járólecke“ közben orra bukott.

Ijedten kaptam fel, szorítottam magamhoz, futottam vele a vetkezősátor felé.

– Cecile néni! Cecile néni! – kiáltottam magamból kikelve.

Folyt az orra vére kicsi Máriának, kétségbeesetten sírt.

– Eltörte az orrát? – kérdeztem hebegve, amikor a kezem is foltos lett a kislány orra véréből.

– Még egy gyermeket sem lehet magára bízni! mondta haragosan Cecile néni.

Szerencsére nem lett belőle nagyobb baj. Ez a kis orrvérzés és semmi más. Kevés idő múlva már vígan csúszkált a kedves csöppség a hasán, s tépdeste ki a bogokat az alája terített szürke lópokrócból.

Mária iránti baráti érzéseim megmaradtak bennem életem folyamán, s hogy voltak idők, amikor mégis kerülni igyekeztem társaságát, annak se ő, se én okozói nem voltunk. Csupán az, hogy rájöttem: nagynénem – és ez emberileg érthető – nekem szánta őt, azt remélte, hogy valamikor, ha felnövök, elvéteti velem feleségül. Mária nagyon kedves, csinos lánnyá fejlődött, társaságában kellemes volt elidőzni, csak éppen nem volt az „ese-tem“, és szerencsére én sem voltam az övé. De amíg tisztázódtak ezek a kérdések, sok bosszúságot kellett megélnem, s volt idő, amikor csak úgy térhettem ki a különböző közvetett kellemetlenségek elől, hogy kerültem a ná-

lam amúgy is jó néhány évvel fiatalabb, mutatós, kedves Mária társaságát.

Nyakig benne voltunk a nyaralásban, élveztük a négytagú, gitáros-énekes olasz zenekar játékát, örültünk a cirkuszi akrobatából lett lámpagyújtogató mutatványainak, csodáltuk a közel-keleti vándorkereskedők strucc-toll-gyűjteményét, s a némán, udvariasan, nesztelenül megjelenő, eltűnő, majd hol itt, hol ott ismét megjelenő japán árusok csecsebecseit, az alkonyi, enyhe szeleket, amelyek sós illatokat hoztak a tenger felől, és a zsardinettokat (narancsok, diók, fügek, datolyák, óriás malagaszőlő-szemek, birsalmasajtok, hecserli, pogácsák, habcsókocskák), melyekből egy koronáért négy személyre való adagot kaptak a nyaralók a Miramar kerti vendéglőjében.

Mondom, már jól belemelegedtünk a nyaralásba, amikor váratlanul berobbant a hír: Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökösét Szarajevóban meggyilkolták!... Nem telt bele huszonnégy óra, s a hírtől és az ijedelemtől megbolydult emberek hanyatt-homlok igyekeztek hazajutni. Háború lesz! Háború lesz!

Ákos bácsinak és nekem előre megvásárolt helyünk volt egy hajókirándulásra Pólába és Brioniba, onnan a Veglia sziget megkerülésével vissza Cirkvenicába. „Mi lesz a hajókirándulásunkkal?” – tűnődtem.

Cecile néninek másnap migrénje volt, Ákos bácsi sápadtan, gondtelt arckifejezéssel jött-ment. Látszott rajtuk, hogy éjszaka egyikük se aludt majdnem semmit. Hozzám alig szóltak, Ancához se, Máriához is éppen csak annyit, amennyi szükségesnek mutatkozott.

Féltettem hajókirándulásunk sorsát, de rövidesen kiszült, hogy a zárt ajtók mögött lefolyt vitájukból Ákos bácsi került ki győztesen. Ezt mondta:

– Amit mindig mondtam, Jánoska, hogy az ember tartsa be, amit ígért, reám is vonatkozik. A kirándulásra elmegyünk. A többit majd meglátjuk.

Feledhetetlen élmény volt látni Brionit, amelynek jelentős részét a híres hamburgi állatkert igazgatója, a vadfogó Hagenbeck bérelte struccmadarai és majmai számára. Ott ismerkedtem meg egyetlen majom barátommal, egy csimpánzanyával, aki kisgyermekével és biciklijével

érkezésünk első perceitől mellénk szegődött. Ő volt az én idegenvezetőm, aki ragaszkodott hozzá, hogy Ákos bácsival együtt megnézzük a sziget legszebb struccait, népszerűségben előljáró majmait. Nemcsak mi, Ákos bácsi meg én, hanem a többi kiránduló is el volt ragadtatva Brioni szépségétől és az állatok „vendéglátó kedvességétől“. Valóban megható volt, hogy barátom, az „idegenvezető“ csimpánz, milyen hibátlanul megjátszotta háziasszonyi szerepét. Amikor felbúgott hajónk szirénája, jelezve, hogy elérkezett a visszatérés ideje, felültette kölykét elől a biciklijé kormányára, kezébe nyomott egy rongyot, hogy mint ünnepi zászlót lengesse tiszteletünkre, majd ő maga is felült a biciklire, s kikísért minket a kikötőbe hajónkhoz.

Mielőtt felszálltunk, kezet fogtunk nemcsak az öreg csimpánzzal, de gyermekével is, s amikor felmentünk a hajóhídon, s fent a fedélzeten nekitámaszkodva a korlátnak, indulásra készen elhelyezkedtünk, sapkáinkat lenggetve búcsúztunk tőlük. A legkedvesebb pillanata ennek a búcsúnak az volt, hogy amikor istenhozzádra bődült el a hajó szirénája, a csimpánz kikapta kölyke kezéből a rongyot, meglengette felénk, majd beletemette arcát, mintha zokogna.

Sokáig néztük a mólót s a mólón barátunkat, a csimpánzt. Hol integetett felénk, hol betemette arcát abba az ócska rongyba, mintha sírna. Távcsövön át is néztük. Nem akart, sehoggy sem akart elszakadni tőlünk. Kivárta, amíg már olyan messze járt hajónk a parttól, hogy távcsövön keresztül is csak alig-alig tudtuk felismerni őt. Ekkor ült fel a biciklijére kölyke mögé és indult el hazafelé az elcsendesedett kikötőből.

Elhúzódtunk a karfától. Meleg szél támadt, a hullámok dobálni kezdték hajónkat.

Mire Pólába értünk, hatalmas szélvihar dühöngött. Emelet magasságú hullámok emelkedtek ki a vízből. Fehérre borzolt tarajukat megrázták, aztán visszavágódtak a mélybe. Megvadulva hajszták egymást, és dobálták át egymás vállára ebben a hajszában oly parányinak, oly tehetetlennek tűnő hajónkat. Az utasok többsége meg-

futamodott a szélvihar és az emelkedő, nyíló, összecsukódó hullámhegyek félelmetesen szép látványa elől. Lebotorkáltak a hajó gyomrába. Sokan félelmükben meg se várták, hogy utolérje őket a tengeri betegség, hánytak előre, ha kellett, ha nem. Mi ketten Ákos bácsival a kíváncsi turisták közé tartoztunk; még egy kis tengeri betegség árán is szívesebben néztük volna a tenger viharzását, semhogy párnák közé, lavórok fölé hajtva fejünket, odalent krákogjunk a hajó olajszagú gyomrában. Egymásnak támaszkodva, fél karral egymásba kapaszkodva ültünk a fedélzeten, és néztük a vihart.

Azóta sok tengert megjártam, sok vihart kiálltam, de ennél szebbet, gyönyörködtetőbbet nem láttam soha. Nem volt cafatnyi felhő sem az égen, csak kékség és fény, aminek árnyképe ott szikrázott, virult a megbolydult tenger tarajos hullámain. Színekben játszottak a hullámok, sötétkékek, zöldek, lilák voltak, s egy-egy hullámszakadékban majdnem feketék. S mivelhogy napfényes ég alatt rohantak a hullámokat felkorbácsoló szelek, eső nélkül, borzongató hideg nélkül, hihetetlennek tűnt, hogy mindez lehetséges. Igen, hihetetlennek tűnt, akárcsak az, aminek itt, a vihar kellős közepén tanúi lehettünk: egész, galambkék színű, fekete füstököt okádó hajóhad lepte el a tengert körülöttünk. Drednaughtok, cirkálók, torpedók, torpedórombolók s négy (négy! – ez nagy dolog volt akkor) tengeralattjáró. Az osztrák-magyar hajóhad! A Monarchia egész flottája! Közepén az óriás, büszke páncélos, a Viribus Unitis!

A lélegzetünk elállt. Nem tudtuk, mit mondjunk, mit csináljunk. Gyönyörködünk? Féljünk? Imádkozzunk? Szitkozódjunk?

Ákos bácsi felállt. Kék volt az ajka, mintha fázna abban a nyári, viharos forróságban.

– Baj van... – mondta, és a szívéhez kapott, lihegve. A tenyerét a szívére szorította. Így állott. Meddig? Isten tudja, meddig. Lehet, hogy csak néhány másodpercig. De lehet, hogy perceken át.

Aztán szívrohama elmúlt. Ilyenkor is olyan szépen tudta fegyelmezni magát! Arca kitisztult. Visszaveresedtek elkékült ajkai. Ismét leült mellém. Fogta a kezemet.

– Jánoska – mondta halkán –, erről Cecile néninek

egy szót se. Hogy azt mondtam, baj van. Hogy a szívem... Csak annyit, hogy sok-sok hadihajót láttunk, gyakorlatoztak. S hogy nagyon szépek voltak.

– Ígérem – mondtam. És megszorítottuk egymás kezét.

A hadüzenetet megelőző első fenyegető flotta-felvonulás pillanatában, néhány hét híján tizenegy éves koromban, felnőtt férfinak éreztem magam. És valóban az is voltam.

A tenger csapkodva kavargott körülöttünk. S míg bent hajónk olajszagú mélyén sápadt kirándulók a tengeri betegséggel küszködtek, a Habsburg Monarchia hadiflottájának egységei egymással versengve rohantak neki az egyre vadabbul tomboló hullámviharnak.

Így él emlékezetemben azoknak a napoknak előestéje, amikor az első nagy világégés borzalmainak négy esztendeje szakadt rá a szerencsétlen világra.

22

Nem szándékom megírni az első világháború történetét. Sokan megírták, és sok szempontból kommentálták. Engem elsősorban azok az események érdekelnek, amelyek közvetlenül engem vagy családomat érintettek, s amelyek alkalmat adnak arra, hogy bepillantassunk azoknak érzelem- és gondolatvilágába, akik visszaemlékezéseim folyamán hol itt, hol ott később is szóba kerülnek. Négy vérzivataros esztendő emlékei között kutatva azokról a befolyásokról akarok írni, amelyek gyermek- és serdülőkoromban hozzájárultak gondolkodásom és érzélemvilágom kialakításához.

Körülbelül két héttel Brioniban tett látogatásunk és a pólai hajóhad tüntető felvonulása után utaztunk haza Cirkvenicából, tehát mintegy fél hónappal azelőtt, hogy a Szerbiának küldött ultimátum visszautasítása után a központi hatalmak megtámadták a szerb királyságot. Ákos bácsi jóval előttünk visszatért munkahelyére, s így nélküle kellett a már-már háborús jellegű utazás nehézségeit leküzdenünk. Nem a részleges mozgósítás folya-

mán behívottak okozták a nehézségeket, őket elfoglalták saját gondolataik, aggodalmaik, hanem a megbolydult magán utasok. Nem tudom, honnan kerülhetett elő az a sok asszony, férfi, gyermek, akinek most egyszerre mind utazhatnékja támadt, hiszen a tengerparton nyaralók nagy többsége a szarajevói események hírére már a rákövetkező napokban hanyatt-homlok rohant haza. Mindenesetre korán kaptunk ízelítőt abból, hogy a háborútól való félelem hogyan változtatja át az embereknek egymáshoz való viszonyát. A néhány héttel ezelőtt még kedves és figyelmes, mások gyermekeit is babusgató, a sajátjait jó magaviseletre intő asszonyok serege egy kis ülőhelyecske, egy üveg ásványvíz miatt egymást tépő, lökdöső, kígyónyelveket öltögető fúriák hadává változott. S a férfiak, akik nemrég még Mikszáth-adomákat, Borszem Jankó-viceket kérődztek, kirándulások helyett tarokk-partikat rendeztek, szidták a németet, Bécsset, a kormányt, a Habsburgokat, most hangban és szóbőségben egymást túllícitálva azt harsogták, hogy bosszút, véres bosszút kell állani a trónörökös gyilkosain! Förtelmes volt a ha kell, ha nem lökdösődés és a bosszút követelő handabanda. De azért épségben érkezünk meg Fiuméből Budapestre, ahonnan a legközelebbi gyorsal indulunk tovább Kolozsvár felé. Ezen a vonalon kevesebb volt a zaj, kevesebb a lökdösődés, s a kalauz, miután fülkénkben minden hely „betelt“, ránk zárta kívülről az ajtót, hogy megkíméljen minket a zsúfolódástól. Megérdemelte azt az egy forint borralalót, amit megérkezésünkkel kapott.

Cecile néni Máriával és Ancával Kolozsvárt maradt az anyjánál a Monostori úti Kis-Zeyk házában. Nekem nem kellett sokáig várakoznom: a Biazini szálló előtt felfedeztünk egy járai fogatot, amelynek gazdája vállalkozott hazaszállításomra.

Otthon nagy örömujjongással fogadtak. Mintha valami nyomás alól szabadult volna fel a család. Látszott, hogy aggódtak értem, de az okát nem tudtam világosan felfogni. Nem volt akkor még háború, csak a lehetőségéről beszéltek, nem tudtam megérteni, hogy mitől féltettek tulajdonképpen. De jólesett, hogy mindenki cirógat, babusgat, felszabadultan tréfálgozik, kacag, sőt nagypapa, érzelmeit rejtegető természetét meghazudtolva, nem a homlokomat

csókolja meg, mint máskor, de két-két hallható cuppantást ragaszt arcom mindkét felére.

Lakott nálunk ezen a nyáron egy kövér, bajuszos, gusztustalan néni, akinek az volt a feladata, hogy a vakáció alatt „paukolja“ kicsit a nővéreimet német nyelvből. Kinézése és az örökös csámcsogása szinte elviselhetetlen volt, az álmai pedig, amelyekről nap nap után részletesen beszámolt, kihoztak a sodromból. Hol azt álmodta, hogy az égen keresztbe rakva két véres kard jelent meg, hol azt, hogy sárkány fejű katonák járják a falut, s az asszonyoknak felvágják a hasát, hol pedig azt, hogy hizlalt macskát találtak fel citromosan, szalonnás gombóccal, mondván, hogy ezután pácolt nyúlgerinc helyett mindig ezt fogunk enni!

– Ezek az álmok azt jelentik, hogy háború lesz! – mondta ellentmondást nem tűrő hangon, s amikor mi tiltakoztunk jóslata ellen, a fejünkhöz vágta, hogy ő ugyanígy megálmodta a tripoliszi háborút és Bosznia okkupációját is. Ízléstelen rémhírei miatt őszintén haragudtunk a bajuszos nőre. Amikor igaza lett, és diadalmasan kacagva mondta, hogy „Na, gyermekek, látjátok, nekem lett igazam, nekem!“ – alig tudtuk megállani, hogy ne dobjunk pokrócot a fejére és el ne naspángoljuk.

A háború kitörését megelőző és követő napok, a mozgósítás és az első búcsúzkodások napjai, akárcsak máshol, Járában is szomorúak, ijesztőek voltak. Messzi környékről itt gyülekeztek a különböző ezredekhez, katonai elosztó központokhoz induló behívottak. Magyarok, románok toruk szakadtából énekelték, hogy „Megállj, megállj, kutya Szerbia! Nem lesz tied Hercegovina!“ A szöveg fenyegető hangjának éppúgy nem volt semmi köze a dallam sírós cikornyáihoz, mint a hivatalosan meghirdetett bosszúvágnak a behívottak nekikeseredett hangulatához. Adódtak napok, amikor nem ömlött a bevonuló nép Járába. Ilyenkor csak a hátrahagyott sok papír- és ételhulladék, a szétszórt üres üvegek, egy-egy elhullatott, fonnyadt virágszál emlékeztetett arra, hogy két-három nappal ezelőtt még itt sírtak, énekeltek, ettek, ittak, öleltek, muzsikáltattak, szeretkeztek az otthonuktól, talán az élettől is búcsúzó hadbavonulók. Szomorú volt ez a felbolydulás. Én nem láttam benne semmi lelkesítőt. S amikor megkérdeztem nagyapá-

mat, hogy mit gondol erről az egész hadüzenetről, rövid válasza nem lepett meg. Ennyit mondott csak:

– Az aradi tizenhárom forog a sírjában!

Járában láttam életemben először katonaszökevényt. Alig néhány héttel a hadüzenet után. Valahol a Dobrin táján akadtak rá a csendőrök. Megbilincselve hozták le a Havasról.

Olvastam történeteket arab rabszolgakereskedőkről. Olvastam, hogyan hurcolták az ember-árut, férfiakat, nőket, gyermekeket egymáshoz láncolva a dzsungel útvesztőin, gyilkos homoksivatagokon át a tengerpart felé. Szinte láttam magam előtt azokat a szerencsétleneket, amint a kikötőben a tengeren túlról jött üzletemberek tapogatják csontjaikat, izmaikat, alkudoznak rájuk, hogy aztán hajókba zsúfolva elszállítsák őket messzi országok rabszolga-piacaira. Émelyegtem, amikor ezeket a barbár történeteket hallottam, de amikor azt a rongyos, láncra vert, holtápadt rémült katonaszökevényt közvetlenül mellettem hajtották el az őrs felé, nemcsak émelyegtem, hanem olyan hányinger fogott el, hogy hiába rohantam, nem tudtam eljutni hazáig, s ott künt az utcán, a kapunk sarkánál voltam kénytelen mindenki szeme láttára megszabadulni kavargó gyomrom terhétől.

Szerencsére magam is úgy voltam vele, mint a legtöbb gyermek: nemcsak a riasztó dolgokat láttam meg, hanem azokat is, amelyekben örömöm telhetett. Így volt ez békés és háborús időkben egyaránt. Örömhír volt például számomra az, hogy tekintettel a hadműveletek megindulására, a szokott időnél jó néhány héttel később fog megkezdődni a tanítás. Így a vakáció utolsó heteit Dicsőben tölthettem. Ott nagy attrakció várt rám: apró vad-vadászat egy kis kaliberű, könnyű, de felnőttek számára készült serétes puskával! A puskát kölcsönbe szerezte nekem Ákos bácsi. És a vadászaton kívül meg egy nevezetes esemény ugyanott: udvarlás, habos kávéval és „haditortával“ egybekötve.

Dicsőszentmárton környéki apróvad-vadászataimmal részletesen foglalkoztam Halász, vadász, madarász című könyvemben. Itt ezzel kapcsolatban csak néhány, számomra fontosabb mozzanatot szeretnék elmondani. Mindenekelőtt azt, hogy az első négy lábú vad, amit elejtettem, egy

szép, piros bundájú róka volt. Kopók elöl lőttem, erdei kopászaton, nem messze Dicsótól – ha jól emlékszem, Haranglábbon. Első nyulamát később, Jára határában zsákmányoltam, nem egészen vadász módon, alkonyi lesen ejtettem el, de számítson enyhítő körülménynek, hogy a nyúl nem ült, hanem csendesen baktatott, s én 6 mm-es long-rifle golyóval töltött flóbertpuskával lőttem fültövön, ötven lépés távolságról. Első fogolyamadaramat ismét csak Dicső környékén ejtettem el Bornemisza János egyik jól betanított vizslája elől.

János bácsi szegény ember volt, állása sem valami előkelő, ülnök volt az árvaszéken. A város gyermekhadának kedvence volt. Horgászni, rákászni minden valamire való gyermek (ha szegény volt, ha módos) tőle tanult. És tudtommal ő volt az első ember, aki serdülőkorban levő fiúkból ügyes, helyét megálló, iskolán kívüli tűzoltócsapatot szervezett. Voltunk néhányan, akiket rendszeresen oktatott fényképezésre és a vadászfegyverek eredményes, biztonságos használatára. Ha komolyabb meccsre került a sor, futballbírónak őt kérték fel a srácok. Szenvedélyes turista volt. Széles, súlyos teste szinte lebegett, ugrált, mint a gumilabda, amikor a fiúcskák élén nekivágott valamelyik meredek hegyoldalnak. Ő vezette azt a kirándulócsapatot is, amellyel először voltam több napos túrán a parajdi havasokban. Első sikerült bográcsgulyásomat az ő „keze alatt“ főztem a Bucsinon. A természetjárás örök bohémje volt, ezért tudott oly sok boldog órát és napot szerezni nekem s a többi gyermeknek.

Ami pedig első udvarlásomat illeti, az úgy kezdődött, hogy egy nyárutói délutánon véletlenül megismerkedtem két velem körülbelül egykorú, csinos leánykával. Az egyiket Líviának hívták, a másikat Mancinak. Testvérek voltak, s ahogy illik, az egyik barna, a másik szőke. Az idő tájt kerültek Dicsőszentmártonba, mivel özvegy édesanyjuk férjhez ment egy ottani malomtulajdonoshoz. Mindkét kislány felszabadult, öntudatos gyermek volt. Hiányzott belőlük a félszegség, amely tizenegy-tizenkét éves korban oly gyakran kiütözik a lányokból, amikor „fiú“ kerül a közelükbe. Úgy tudtak csevegni semmiségekről, mint a nagylányok, s kacagni a tréfákon úgy, akárcsak a fiúk, amikor maguk között vannak. És ha „pletykálkodni“ kel-

lett, abban is fel tudták venni a versenyt a házukhoz járó, „zsúrozó“ férjes asszonyokkal. Én máshoz szoktam Kolozsvárt eddigi egyéves diákoskodásom alatt: a Seprődi leányokhoz és a szomszéd tanár családok leányaihoz, akik fogócskázó, ugrókötelező, falimétázó, sőt játékos verekedéseinkben is szívesen részt vevő gyermekek voltak, a fiúkkal egyenjogú, egyenrangú játszótársak, jó barátok. De Livia és Mancsi kedves kényeskedései vonzottak, mulattattak. Ez a „flörtös“ atmoszféra valami egészen új volt számomra. Mancsi volt a fiatalabb és ő volt a szebb is, de Livia eszesebb volt és „komplikáltabb“. Engem Livia érdekelt jobban. És nekem sok örömöm telt ebben a felületes udvarlásban, mely minden nyáron újrakezdődött mindaddig, amíg véglegesen el nem kellett búcsúznom Dicsőszentmártontól. Részben Cecile néni volt az oka, hogy az első őszi búcsúzással nem zárult le végleg ez az ártatlan játék. Elutazásom előtt ugyanis ezt mondta:

– Jövőre, ha visszajön, ne felejtse el, hogy én az efféle Mancika meg isten tudja micsoda susmogásokat nem szeretem. Felesleges mindenféle „pickauf“ emberrel keveredni.

Olyan váratlanul ért ez a támadás, hogy hirtelenjében azt sem tudtam, mit feleljek. Álltam némán, az ajkamat harapdálva.

Az állomásra Piroska kísért ki. Kedvetlen voltam. Megkérdezte, azért vagyok-e olyan búval béelt, mert vissza kell mennem Kolozsvárra. Erre én elmeséltem neki a Cecile nénival folytatott egyoldalú beszélgetést, ő szívből felkacagott :

– Ne törődj vele. Féltékeny. Máriának szánt téged, és fél, hogy idő előtt más leányok elcsavarják a fejedet!

– Miért dugja bele az orrát mindenbe?! – dühöngtem.

Piroskát nagyon mulattatta haragom, és feltűnő jókedve támadt tőle. Átölelt, magához szorított, és nem engedett el, amíg be nem futott fogatunk az állomásra. És amikor átadott annak a kurírfélének, aki előre vállalta volt, hogy a vonaton gondomat viseli, a lelkére kötötte:

– Úgy vigyázzon Jánoskára, mint a szeme fényére!

Ez jólesett. Ez a gondoskodó jóság. De nem tudta lecsendesíteni felháborodásomat: tizenegy éves vagyok mindössze, s máris „házasítanak“!

23

Élt az én gyermekkoromban Kolozsvárt, a régi Bocskai téren, egy érdekes idős asszony, távoli rokonom, özv. gróf Kuun Gézáné született Kemény Vilma. Mindig nagyon kedves volt hozzám. Kisdíák koromban az iskolaév folyamán havonta egyszer meghívott vasárnapi ebédre. Finom francia ételekkel kedveskedett nekem. A hús mellé kaptam mindig egy pohárka bort is. Azt mondta: „Férfiember étrendjéhez, ha felnőtt, ha gyermek, egy pohár finom borocska hozzátartozik.“ Mindent elkövetett, hogy jól, otthonosan érezzem magam nála, mégis mindig éreztem vele szemben valami feszélyezettséget. özvegységének ünnepélyes volta hatott így reám.

Amikor Vilma néni férjhez ment a neves közéleti férfihoz, korának fogalmai szerint már nem volt egészen fiatal leány. Talán éppen ezért, mert érett fejjel vált hitvesévé a rendkívül képzett, sokoldalú, a nyelvi szépségekbe gyakran belefelejtkező Kuun Gézának, a házasságuk húsz esztendeje a tökéletes harmónia és zavartalan boldogság mintaképe volt. Amíg férje élt, a marosnémeti kastély volt otthonuk, és senki se lepődött meg azon, hogy férje halála után alig négy héttel lemondott otthonáról unokaöccse, Kemény Jóska javára, ő pedig beköltözött Kolozsvárra, amint mondta, hogy mindig a közelében lehessen szeretet férjének, aki immár fent lakik a házsongárdi temetőben. Fekete özvegyi ruháját többé soha színesre át nem váltotta, fekete brüsszeli csipkéből való özvegyi főkötője nélkül többé nem láthatta senki. Évek múltával mindössze annyi engedményt tett a divatnak, hogy téli estéken, amikor haragosan rázta a fagyos szél a régimódi ablakokat, egy nagy fehér hárász-kendőt vetett a vállára. Ilyenkor korát és ruhaviseletét meghazudtolóan fiatalnak tűnt ápolt, fehér arca, melyet szépen keretezett csipkefőkötővel ékesített ősz hajkoronája. Most is, akárcsak férje életében, az asztalnál fennkölt esz-

mékről, nemes feladatokról, az emberi hivatásról társalgott, vagy szép tájak, hajnalok és naplementék emlékét idézte, melyekben hol itt, hol ott gyönyörködött „Gézámmal“. Amikor egy gondolat vagy a táj szépségének aláfestésére latin, francia vagy német klasszikus verssorokat idézett, vagy egyéb módon elevenítette fel férje emlékét, úgy beszélt róla, mintha most is, évekkel halála után, ott ülne velünk a vasárnapi asztal mellett. Szívesen hallgattam és nagy tisztelettel, de valahogy az volt az érzésem – valójában csak most, oly sok év után tudom megfogalmazni –, hogy az a föld, amelyen ő jár, a valóságnak „égi mása“, nem az enyém, nem a mienk, s a kettő között igazi összhangot teremteni sohasem lehet.

De azért jó hatással volt rám, s hiszem, hogy jó hatással volt gyermektársaimra is, akik, akárcsak én, időnként egy-egy vasárnapi ebédet vele fogyasztottak el s társalogtak át. Érzésekben, beszédben, magatartásban nemesedtünk, fejlődtünk.

Magatartásunk nemesedéséhez ezeken a vasárnapi ebédeken nemcsak Vilma néni járult hozzá, hanem színészinasa is, aki miatt nagyon kellett ügyelnünk arra, hogyan eszünk. Az öreg, viharvert színészinasa még Ditrói Mór idejében került a kolozsvári színházhoz. Segédszínész volt akkor, akárcsak később, Janovics Jenő igazgatása idején, amikor megismertem. Ebédnél szigorúan vigyázott arra, hogy illedelmesen, „úrigyermekekhez illő“ stílusban kezeljük a kést, villát, kanalat, emeljük szájunkhoz a poharat. Ha kisebb ügyetlenkedésekről volt szó, csak intett felénk a szemével, szemöldökével, de ha nagyobb „defektust“ észlelt, amikor behajolt mellénk az ezüstállal, hogy újabb csirkeszuflé- vagy eperfelfújt-adagot vegyünk ki tányérunkra, szigorúan súgta a fülünkbe: „Csámcsogni nem illik!“ „Ne fogja marokra a kést!“ „Az eszcájgot evés után keresztbe rakni a tányéron illetlenség!“ „Máskor törölje meg a száját, mielőtt iszik, mert különben meglátszik a helye a pohár szélén!“ Bocskai téri első ebédem alkalmával össze-rezzentem, amikor a színészinasa fülembe súgta első kritikai megjegyzését. Rendre annyira hozzászóltam sugdolózó dirigálásához, hogy különösnek tűnt, amikor adódtak olyan ebédelések, hogy bírálat helyett csak elismerő biccentésekben részesültem. Azt hiszem, hogy később elsősorban

azért lettem bizalmasa, mert azt tartotta rólam, hogy „asztali illem“ szempontjából az ő kreációja vagyok!

Vilma néniék, amíg élt imádott ura, esküvőjük szombatját minden héten megünnepelték. Az alkalomhoz illő ünneplő ruhában ültek asztalhoz. Kedvenc eledeleiket szolgálták fel. Apró ajándékokkal lepték meg egymást. Pohárka aszúborral kívántak egymásnak jó egészséget, további örömet házasságukban, boldogságot. Sohasem tévesztették el, hogy esküvőjüknek éppen hányadik szombatfordulóját ünneplik. És ismételten megfogadták, hogy aki ketőjük közül később költözik majd ki a házsongárdi temetőbe, a szombat délutánját élettársa társaságában fogja tölteni, és jelképes ajándékokkal fog megemlékezni esküvőjük heti fordulójáról. Vilma néni ezért nem fogadott szombati napokon ebédelő vendégeket, s az ünnepi délutánon kivitte apró ajándékát, egy szál tearózsát vagy valami más virágot, farsang idején fagyöngyöt, a házsongárdi temetőbe az ura sírjára.

– Meglátogattam tegnap kedves Gézámát – mondta ilyenkor. – Olyan jól elbeszélgettünk. Most is éppen úgy megértjük egymást, mint azelőtt, földi életében.

Az első években ezeket a házsongárdi „vizitákat“ sokan rosszindulattal kommentálták. A kevésbé rosszindulatú ismerősök csóváltgatták a fejüket, és azt mondták: „Szegény Vilmának elment az esze!“ De akadt a gonoszabbak között nem egy, aki kijelentette: „Bolondságot csinál a férje emlékéből! Szégyen! Szégyen!“ Idővel azonban az emberek hozzászórtak szertartásos házsongárdi látogatásaihoz. Végül már hiányzott volna, ha váratlanul elmaradnak: hozzátartoztak a város életének különlegességeihez.

Vilma néni, kivéve, ha valamilyen fontosabb társasági, társadalmi összejövetelre ment, vagy színészinasa premierjére a színházba, a városban gyalog szeretett közlekedni. Fiákerbe csak váratlanul támadt záporosó, havazás, locspocs tudta bekényszeríteni. Szombat délutánonként azonban befogatott a sötétkék batárba. Borotvált képű kocsisa ilyenkor angol szabású kocsisruháját öltötte magára, fejére fekete keménykalapot illesztett, kezére barna bőrkesztyűt húzott. Így ült fel a bakra s állt elő. Az ünneplő ruhás színészinás, miután kissé felemelte és megrázta úrasszonya hosszú, fekete sleppjét, besegítette a batárba,

majd becsukta annak rézkilincses ajtaját, s felült a bakra a kocsis mellé. Ezzel befejeződtek az előkészületek, s a fogat elindult. Végigkocogtak a fele belvároson, majd a Főtéren elkanyarodtak balra, s végül megállottak a házsongárdi temető vasrácsos kapuja előtt. Ekkor a színészinak korát meghazudtolva leszökött a bakról, s mozdulataiban utánozhatatlan hódolattal kiségitette a nehéz, fekete selymekbe öltözött özvegyet a kocsiból. Ekkor ugyanúgy, mint a Hunyadi téren batárba szállás előtt, kissé megemelve Vilma néni sleppjét, megrázta, majd végét megfogva odatartotta úrasszonyának, hogy azt bal karjára fűzze. Aztán elindultak.

Elöl ment Vilma néni, teljes özvegyi díszben, mögötte fél lépésnyire balról hűséges színészinasa. Így haladtak lassan felfelé, míg végül odaértek az örökzöld futókkal és élénk virágokkal ékesített sírhoz. Vilma néni rendszerint egy-két órát üldögélt a sír mellett a nehéz tölgyfapadon. Ilyenkor „beszélgetett“ imádott férjével. Nyári időben fekete napernyővel védte magát a forró napsugaraktól, esős napokon esőernyőt nyitott maga fölé, s ha fagyosra, télire fordult a világ, színészinasa a hóna alatt idecipelt lábszáka bújta úrasszonyát, miután a padot letakarta egy vastag lópokróccal. Aztán visszahúzódva, illő távolságból leste úrasszonya parancsait, aki ezalatt, akárcsak vendégeivel odahaza a nappali szobában, elcsevegett halott urával. Elmesélt minden nevezetes eseményt, ami vele vagy közös ismerőseivel történt, odahaza vagy künt a városban, az országban, bárhol a világban. Beszámolt a közéleti állapotokról, a világpolitikai helyzetről. Közben egészen személyes vonatkozású kérdéseket tett fel halkán, szelíden, mintha az édesura fülébe súgna titkait. Nemezszer tréfálkozott is, mulatságos helyzetekről beszélt, és elmondta, hogy egy-egy ellenszenves férfi- vagy nőismerősenek hogyan járt túl az eszén. Nevetgált is kedvesen, ha jónak, különösebben mulatságosnak tartotta az elmondottakat. Aztán letette a sírra ünnepi ajándékát, s megígérte odalent porladó urának, hogy jövő szombaton délután ismét meglátogatja, magához intette színészinását, majd annak vállára és ezüsfogantyús fekete botjára támaszkodva, lassan leereszkedett a lejtős úton.

Lent a temető vaskapujánál pénzdarabokat helyezett elhalt ura nevében a hálálkodó koldusasszonyok markába, majd kellő ünnepélyességgel beült kocsijába, s mint aki egy kedves, csöndes vendégségből tér vissza, hazahajtatott. Nyári hőségben, fagyos téli időben, virágillatos tavaszi napokon, őszi színek pompájában így folytak le minden szombaton Vilma néni csöndes baráti találkozásai a házsongárdi temetőben halott, de számára örökké élő, imádott urával. S hogy valóban így folytak le, nemcsak a kolozsvári pletykákból tudom, maga a színészinás mondta el nekem teljes részletességgel abban az egykori városi kertben, mely ott terült el hosszú évtizedeken át a Hunyadi téri színház háta mögött, a színházépület és a tanítóképző piros falú palotája között, s ahol nemegyszer beszélgetett velem.

Ez a Hunyadi téri nyilvános kert nem volt szép, árnyékos is csak alig. A padokkal nem sokat törődött a város. Tavasszal a korai bokrok virágzásának idején még volt ebben a kertben valami üdeség. Nyáron bizony inkább porfészek volt, mint kert. Néha mégis el-eltekeregtünk ide Farkas Árpáddal, amikor az Attila utca legtetejéről jöttünk hazafelé Kemény Jóska bácsiéktól, akik akkor már Kolozsvárt laktak, mivel a birtok elúszott, s Jóska bácsi az EMGE-nél kapott valami tisztviselői állást. Néha pihenőt tartottunk itt akkor is, amikor a Pata utcába, Farkas Árpád fertályába igyekeztünk. Volt a Hunyadi téri kertben egy golyózó társaság, amely a környék legügyesebb csibészeiből állott össze. Árpád ismerte a vezérüket, s néha bevettek a játékba. Ez kitüntetésnek számított, mert itt nem akármilyen, hanem pompás, igazi márványból való megátlátszó, belül szebbnél szebb színes szalagmintákkal díszített üveggolyókkal folyt a játék. Az olyan fiúval, akinek a képe nem tetszett a vezérnek, hiába könyörgött, nem álltak szóba, s ha azt mondták neki, hogy most már hagyja abba a nyávogást, mert elég volt, s az nem hagyta abba, rámentek, elnadragolták. Pedig jó volt bekerülni néha a játékba, mert itt új, jó trükköket lehetett tanulni, olyanokat, amelyekkel a kollégiumi golyózók társaságában szédíteni lehetett a fiúkat.

Egy alkalommal ismét ebben az elhanyagolt kertben találkoztam össze Vilma néni színészinásával. Magányosan üldögélt egy ferdére rogyant padon, cigarettázott.

Mi gyermekek – azok, akiket érdekelt a színház – háta mögött Csillag úrnak neveztük Vilma néni színészinását, mivel a színlapokon legtöbb szerepéhez a neve nem volt odanyomtatva, csak úgy, csillaggal jelezték, hogy az, aki játssza azt a szerepet, az bárki, akárki.

Amikor meglátott, magához intett, és leültetett maga mellé a ferdére rogyant padra.

– Nem magának való társaság – mondta a golyózó fiúkra célozva. – Egyik se tanul, egyik se dolgozik. Csak golyóznak, tekeregnek.

– Hozzám kedvesek. Engem nem bántanak, sem a barátomat – védekeztem, de Csillag úr figyelmeztetően felemelte az ujját:

– Ha még egyszer meglátom velük, szólok Vilma néni-jének, és abból baj lesz.

– Nekem ő nem parancsol.

– Vilma nénije? Magának nem? Úgy látom, fogalma sincs arról, ki a maga Vilma nénije!

– Ki?

– Nagyasszony! Érti? Nagyasszony!

Még nem voltam tizenegy éves, s bár lehet, hogy olvastam ilyesmit valahol, nem tudtam ennek a szónak a jelentését. De ahogy néztem Csillag urat, a tekintetéből felvillanó fényekből láttam, hogy ez a szó neki valami rettentően szépet, nagy valamit jelent. Éreztem, hogy ha nem akarom megbántani, fel kell adnom a harcot és vissza kell vonulnom.

– Értem... – mondtam halkán, és elhallgattam.

– Nincs rajtam kívül még egy magyar színész, aki annyi nagyasszony előtt nyitott volna ajtót, annyi nagyasszonynak vitte volna a sleppjét, mint én! Több mint ezer lakáj-, inas-, szolgál-, darabontszerepet alakítottam életemben. Tudja, milyen sok az, hogy ezer? Ha királynék, fejedelemasszonyok, nagyúri dámák körül kellett szolgálatot teljesíteni a színpadon, Ditróinál rajtam kívül más szóba sem kerülhetett. Utána Janovicsnál sem! De ma? Az új darabban! Elintrikálták! Elrabolták! Tőlem! A lakájszerepet! Az én jogomat! Odaadták másnak! Pedig mindenki tudja, hogy nálam jobb lakáj, inas nem volt és nem is lesz soha a magyar színpadon! Hát melyik színész

tette volna meg rajtam kívül, hogy a szerep érdekében, a színpad érdekében beálljon cselédnek egy grófi házhoz? Ki tette volna meg a színház miatt?

Már nem ült mellettem a kicsi, sovány, rücskös arcú ember. De mintha próféciát mondana, ott állt előttem magasba nyúlva, széttárt karokkal.

– Mondjátok, emberek, ki más tette volna meg? Bizony mondom: senki! Bizony mondom: senki! – mondta paposan megreszketette a hangját. Aztán elfordult tőlem, és anélkül, hogy leengedte volna karjait, elindult lassú, kissé imbolygó léptekkel a kerten át, a Hunyadi téren át, a Deák Ferenc utca felé.

Tekintetemmel követtem mozdulatait. Láttam, hogy nem voltam egyedüli hallgatója Csillag úr lázas szavainak. Húszan, huszonöten vették körül. De amint elindult ismeretlen célja felé, az ácsorgók némán, tisztelettel nyitottak utat neki.

Ez volt Csillag úr legnagyobb, legszomorúbb, legszebb szereplése.

Sohasem vallotta be az igazat: a kicsi, segédszínészi fizetéséből nem tudott volna megélni, inkább valósággá álmodott egy szép hazugságot.

Vilma nénin kívül még voltak a kolozsvári idős asszonyok között jó ismerőseim. Ezek közé tartozott özv. Bánffy Ernőné született gróf Esterházy Cecile. Az Egyetem utcában élt négy unokájával, egy öregedő ház emeletén. A földszinten egy elszegényedett földbirtokos lakott és a háziasszony veje, akit alig ismertem. Az elszegényedett földbirtokos helyét a földszinten halála után egy alacsony, kövér és csúf, de kedves bankhivatalnok vette át, a háziasszonynak apró-cseprő pénzügyekben legfőbb bizalmasa. Hátul az udvaron volt az Ellenzék nyomdája, az udvar kertés részén pedig, egy alacsony melléképületben a 48-as szabadságharcos Esterházy Miguel lakott, akinek fél karját egy osztrák ágyúgolyó szakította le.

Ebben a kis udvari lakásban sok látogató fordult meg, legtöbbször fiatal, aki hallgatni akarta az élő tanú emlékező szavait a dicsőséges és tragikus esztendőkről. Az öregúr szűkszávú ember volt, de amikor belemelegedett,

ízesen mesélt a régmúlt időkről. Legjobban Szentgyörgyi István látogatásainak örült. Sok évre visszatekintő barátság fűzte a félkarú 48-as veteránt a népszínművekben és magyar történelmi drámákban jeleskedő kolozsvári színművészhez. Társaságában levetkőzte elfogódottságát. Vidáman pálinkáztak, tréfáltak, néha egy-egy öreg katonánótát is eldúdoltak halkán. Napos időben szerettek sétálni együtt, be-benézni a rácskerítések közein, megcsodálni a virágokat, virágzó bokrokat. Szerettek gyönyörködni a nőkben. Egy alkalommal begipszelt lábbal találtam Miguel bácsit. Kerti széken ült, feltámasztott lábbal. Káromkodott, dühös volt, de amikor megkérdeztem, hogy mi történt, kacsintott, s öreges orrhangján fölnevetett:

– Szentgyörgyi Pistával egy szép szíki leányt vetünk üldözőbe. Látni akartuk: vajon az arca is olyan szép, mint a dereka s a ruhája? Követtük akkor is, amikor átvágott a Főtér sarkánál. Nem néztem se jobbra, se balra, csak előre, a szép lány után, s közben leléptem a járdáról. Ebből lett a baj: elütött egy fiáker, a fene egye meg!

– Hát érdemes volt? – kérdeztem a szokottnál kissé hangosabban, mert már nagyothalló volt az öreg.

Csodálkozó tekintettel mért végig:

– Nem vagy már kisgyermek, s mégis kérdezed? A szíki fehérnépek olyan szépek, mint a rózsák! Még a pávamadárnál is szebbek!

– Ebsont beforr! – krárogott egy érdes férfihang a kerítés felől. Hegyesre pödört bajusszal, fején szalmakalappal érkezett a „bűntárs“, Szentgyörgyi István. Oldalzebéből kikandikált pipájának görbe szára. – Ebsont beforr! – ismételte. – Csak az a fő, hogy „seprővel“ áztatgassa az ember!

Így mulatták az időt odalent a melléképület előtti kicsi kertben, a félkarú 48-as veterán és barátja, a hírneves színész, míg fent az emeleten a felvilágosodás korának elkésett képviselője, Bánffy Ernőné született Esterházy Cecile fogadta férfi és női tisztelőit pompás empire szalonjában. Én olyan szép bútorokat, mint abban az Egyetem utcai lakásban, magánházban sohasem láttam. A fáma szerint ökörszekereken hozatta azokat Párizsból az egykori erdélyi kancellár. Amikor találkozom néha régi barátommal, Berecki Károllyal, a marosvásárhelyi színház volt

asztalosmesterével, mindig eszünkbe jutnak ezek a Párizsban készült bútorremek. Károly ugyanis, mielőtt véglegesen átpártolt volna a színházi szakmához, Kolozsvár egyik legkiválóbb bútorrestaurátora volt, s Bánffy Ernőné egyik unokájának megbízásából kiváló szakértelemmel és művészi érzékkel végezte az Esterházy-bútorok javítását. Úgy beszél róluk, elérzékenyülve, mint ahogy a brassói meg a szebeni ötvösmesterek beszéltek valamikor kedvenc serlegeikről, ékkövekkel kirakott forgoikról.

Cecile nénivel lakott négy unokáján kívül egy nagy irodalmi műveltségű, idős francia nyelvtanár is. Amolyan „házi bútor“, társalkodónőféle.

Amikor a háziasszonynak nem voltak vendégei, véget nem érő beszélgetéseket folytatott az idős nyelvtanárnővel a francia filozófusok műveiről, a francia történelemlről, irodalomról, festészetről, szobrászatról, zenéről és mindenekfelett a francia felvilágosultság szelleméről. A színpadi irodalom kérdéseinek megvitatását azokra az alkalmakra hagyta, amikor a kolozsvári színház akkori igazgatója, dr. Janovics Jenő meglátogatta, vagy a premierbérleti esték valamelyik szünetében tisztelgő kézcsoakra jelentkezett nála, aki hacsak nem akadályozta meg ebben gyász vagy betegség, mindig ott ült a földszinten az első sorban, a számára fenntartott helyen. Megnézett minden darabot, még gróf Csáky Napóleon Sorsjáték című darabját is, mely arról volt nevezetes, hogy ennél rosszabb „színpadi mű“ ősbemutatójára nem került sor a Janovics-érában. Amikor már nagyon idős volt, és már csaknem teljesen megvakult, akkor is láthattuk Bánffy Cecile nénit egy-egy Molière- vagy Rostand-előadáson, Az ember tragédiája felújításán, Shakespeare-bemutaton a sétatéri színházban. Számára már csak alig-alig derengett fény a színpadon. Csak az elmosódó emberárnyak mozgását tudta érzékelni, de mégis élvezte az előadást: a hallóidegeivel látott, s képzeletének színpadán az oly jól ismert szavak, mondatok így is, mégis testet öltöttek. De amint mondogatta, legteljesebben a Molière-darabokat tudta képzeletének erejével „láthatóvá“ tenni; és ez érthető volt, mert minden fontosabb Molière-darabnak a szövegét csaknem szóról szóra, emlékezetből el tudta mondani.

Igazi színházbarát volt, aki nem páholyból nézte az előadásokat, mint más idősebb mágnás- és nagypolgárasszonyok, hanem a földszintről: számára nem társasági esemény, hanem színházi élmény volt a premier! De mégis láttam kisdíák koromban páholyban is ülni: operettelőadásokon, a legnagyobbik unokájával. Az operettet nem vette komolyan, csak kellemes szórakozási alkalomnak tekintette. Ilyenkor nem volt fontos az összjáték közte mint néző és a színészek között. Ilyenkor megengedhette magának, hogy elsősorban társasági hölgy legyen, aki férjhezadó unokáját „gardírozza“.

Állásfoglalása a divatos „házi“ darabcenzúrával kapcsolatban nem volt mindennapi. Nemcsak a mágnáslányokat, de a polgárság legkülönbözőbb rétegeihez tartozó lányokat is tiltották az „illetlen“, a nem „comme il faut“ színházi előadásoktól. Mint ahogy a mesében védik a sárkányok a tündérlányokat a halandók tekintetétől, úgy védték az idős nők a lányokat az „erkölcsrontó“ könyvektől és színdaraboktól. Jaj volt annak az anyának vagy garde dame-nak, aki nem volt elég éber – a sárkányszolgálatot teljesítő öregasszonyok, házi nevelőnők lángnyelveket öltögettek feléje! Ám Cecile néni, a valamikori felvilágosodás és a francia kultúra szellemét képviselő idős hölgy, a „házi cenzúra“ tekintetében is a maga útján járt. A klasszikusokat és a népszínműveket kivonta a cenzúratörvény alól. „A klasszikus színdarab meg a népszínmű az más. A klasszikus az klasszikus, a népszínmű pedig hazafias ügy, egyiket se lehet egy kalap alá vonni az operettel. Haladó embernek nincs joga elzárni tőlük senkit, még az incselkedésre hajlamos lányokat sem! De az operett az nem történelem, nem filozófia, nem állásfoglalás, nem életábrázolás, csak szórakoztató játék. És minden anyának joga van ellenőrizni, hogy a lányai mivel szórakoznak. Jogunk van az ízléstelenséget, illetlenséget, durvaságot távol tartani leányainktól. Az operettet tehát jogunk van megcenzúrázni. De csakis az operettet!“ Ez volt körülbelüli summája állásfoglalásának. Az operettpárti színházi emberek véleményéhez képest maradi álláspont volt ez akkoriban, de a „bálanyák“ felfogásával szemben forradalmi. Sokan nem értettek vele egyet, de csak négy-szemközött nyilvánították véleményüket. Senkinek sem

jutott volna eszébe nyíltan belekötni Bánffyiné Esterházy Cecile-be.

Az idős hölgy, amilyen komolyan vette a klasszikus színdarabok és a népszínművek sérthetlenségéről vallott hitét, ugyanolyan alapossággal gyakorolta felnőtt leányunokája felé az operettcenzúrát. Ennek a feladatnak az elvégzésében maga dr. Janovics Jenő, a színház igazgatója volt segítőtársa. Hol élőszóban, hol pár soros levélben értesítette, hogy a műsoron következő zenés darab „kontesszeknek“, úrilányoknak való avagy nem. Gyalui Farkas, az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára, akinek szabad idejében kedvenc szórakozása volt elkapni az utcán a gyanútlan járókelőket, hogy a színház igazgatójára ráhúzza a vizes lepedőt, amikor tudomást szerzett erről a „kontesszeknek való–nem való“ levelezésről, ezt harsogta oda fünek-fának: „Ez a Janovics lebeszéli a saját előadásairól a közönséget, csak hogy jó pontokat szerezzen magának a mágnásvilágban!“ Gyalui nem értette, vagy nem akarta érteni, hogy a „diri“ – ez volt a beceneve Janovicsnak a színészvilágban – ezzel a fogással nemcsak örömet szerzett Bánffy Cecile néninek, akinek barátságát nagyra értékelte, de ugyanakkor éppen azoknak az operetteknek csinált propagandát, amelyekről „lebeszélte“ a kontesszeket és az úrilányokat! Mert hát nem kétséges, hogy a férfiak, öregrendűek és ifjak, a fiatal és kevésbé fiatal férjes asszonyok, akikre nem vonatkozott a házi cenzúra, és mindazok, akik kétértelműségekre, malacságokra voltak kiéhezve, estéről estére megtöltötték a színház nézőterét, amikor olyan darabot játszottak, amely nem volt „javallva“ a kontesszeknek és egyéb kisasszonykáknak. S ami az arisztokráciával való jó viszony ápolását illeti, azt hiszem, intő példaképpen állhatott előtte elődjének, Ditrói Mórnak nagy port felvert összekapása a kolozsvári úri kaszinó hangadó arisztokratáival.

Ditrói Mór csaknem egy évtizedes kolozsvári munkássága után, amikor az induló Vígszínházhoz szerződtek mint igazgatót, a legkiválóbb kolozsvári színészek közül jó néhányat vitt magával Budapestre. E barátságatlan cselekedete ellenére elévülhetetlen érdemeket szerzett Kolozsváron műsorpolitikájával, igényességével. Nagyszabású magyar sorozatot rendezett, melynek keretében 48 estén

át 56 magyar darabot adtak elő, és az ő érdeme az első magyar Shakespeare-ciklus, amikor a kolozsvári együttes 23 estén 17 Shakespeare-művet mutatott be. Méltó volt ez a merész művészi vállalkozás ahhoz a városhoz, amelyben 1794-ben, Kótsi Patkó János színingazgatása idején, először adták elő magyar nyelven (Kazinczy fordításában) a Hamletet.

De hadd idézzem Ditrói Mór Kolozsvárról való távozásával kapcsolatban Mészöly Tibort:

„...Nem mindig talált megértést a művelt Kolozsvárt sem, voltak néha kicsinyes ügyek miatt konfliktusai. Egyszer az úri kaszinóval keveredett súlyos ellentétbe. Egy színész szerződését nem akarta megújítani a következő évadra, de az úri kaszinó egy gróffal az élen ezt mindenáron követelte. Ditrói nem tágított. A gróf közölte, hogy az arisztokrácia ez esetben nem fogja megújítani páholybérletét.

– Végtelenül sajnálom, gróf úr, ez nagy csapás volna, talán bele is bukom. De a társulat megszervezése az én szuverén jogom, erre nézve sehonnan nem fogadok el parancsokat.

Az úri kaszinó beváltotta fenyegetését. Nem újították meg a páholybérleteket, sőt panaszt tettek a belügyminiszternél is. De mindkét ügyben Ditrói győzött. A páholyokba bevonult a polgárság, s a vizsgálatlalt megbízott belügyi államtitkár sem dönthetett a kitűnő előadásokat és igényes műsort produkáló, népszerű direktor ellen.

Ám ettől kezdve nem szűnt meg ellene »az intrikákkal súlyosbított mozgalom«. És ez is szerepet játszott abban, hogy a Vígszínház hívására kilencévi igazgatás után könnyű szívvel otthagya szeretett szülővárosát, és magával vitte csaknem egész társulatát.“

Janovics kezdő színingazgató korától rendszeresen foglalkozott színháztörténeti kutatásokkal. Megjelent munkáinak tanúsága szerint különösen a kolozsvári színjátszás történetét tanulmányozta behatóan. Alaposan ismerte a különböző korszakok színingazgatóinak tapasztalatait a színház és közönsége egymáshoz való viszonyának kérdésével kapcsolatban. Ismerte azt a küzdelmet is, amelyet Ditrói Mór folytatott Kolozsvárt a műsorpolitika és színjátszás színvonaláért, a színházi vezetés függetlenségé-

géért. Ezért gondolom, hogy részük volt ezeknek az ismereteknek abban, hogy nagyobb fontosságot tulajdonított a társadalom minden rétegével való személyes kapcsolatai kiépítésének, mint legtöbb más színingazgató. Kicsiny, de jellegzetes láncszeme volt ennek a színházpolitikának az ő tiszteletteljes kapcsolata Bánffy Ernőné Esterházy Cecile-lel, a nem mindennapi műveltségű, színházrajongó idős kolozsvári hölgygel, aki, emlékszem, akkor is kedvenc színingazgatója érdemeire terelte a szót, amikor valaki Salzburgból visszatérve Reinhardt rendezői munkásságáért lelkesedett abban a gyönyörű, empire bútorokkal berendezett Egyetem utcai társalgóban.

Egy rég letűnt korszak éledt újra Bánffy Cecile néni gondolatvilágában. Sok minden, amit mondott, korszerűtlennek, érthetetlennek tűnt. De nagyvonalú, gazdag humanista műveltsége, szenvedélyes színházszeretete becsültté tették mindazok előtt, akik ismerték. Én is tiszteltem, szerettem. Amikor régi színházi estékre gondolok, kedves, kerekded alakja felötlik lelki szemeim előtt. Olyannak látom, amilyen életének utolsó éveiben volt. Egyenesen jár, akárcsak fiatalabb korában. Kezében bot. Másik kezével szinte észrevétlenül fogódzik kísérőjébe, így megy, apró léptekkel, a földszinti első sorig, ahol óvatosan foglal helyet a számára fenntartott helyen. Halvány pír gyúl ki kedves arcán, amint fojtott izgalommal várja az előadás kezdetét. Ha nem tudnám, hogy már alig-alig tud érzékelni valamit a színpadi fényekből, képtelen volnék elhinni. Így is tudom azonban, hogy hallás után, lelki szemeivel többet lát az előadásból, mint sokan mások, akik divatból járnak színházba, vagy azért, hogy jelenlétükről mások tudomást szerezzenek. Igen, szeme világát immár csaknem elvesztette, de Shakespeare, Racine, Rostand, Molière, Madách, Ibsen zsenije csodálatos fényeket gyújtottak öreg szívében.

Gyermek- és serdülőkoromban nagyasszony-barátaim közül Schéfer nénihez, háziasszonyom és Áprily Lajosné édesanyjához, a kolozsvári református kollégium konviktusának vezetőjéhez fűztek a legemberibb, legmélyebb kapcsolatok.

Farkas utcai életem első napján, amikor még szorongatta torkomat a honvág, s nem tudtam másra gondolni, mint Járára és az otthagytokra, mihelyt leültünk ebédelni, egy alacsony, fűrge, fiatalos arcú, de idős, iparosfeleségek módjára öltözött asszony lépett be a szobába, vastag kendőbe burkolt, fedeles tűzálló tállal a kezében.

– Isten hozott, Jánoska! – mondta az ismeretlen idős asszony, miközben a tálat letette elém. – Schéfer néni vagyok. A jó gyermekek barátja. Ezt neked hoztam, fogyaszd egészséggel!

Homlokon csókolt, megölelt, aztán leemelte a tűzálló tál fedelét, melyben egy nagy velőscsont párolgott.

– Köszönöm – mondtam meghatottan, aztán házi-asszonyomhoz, Nagy Jenőné Schéfer Erzsike nénihez fordultam: – Kérem kirázni belőle a velőt és elosztani...

– Kirázom én! – szölt Schéfer néni, és már húzta is maga elé a velőscsontos tálat. – Én az egészet neked hoztam. Megérkezésed örömére.

– Jobban ízlik – feleltem halkán –, ha mindnyájan eszünk belőle.

Néhány másodpercre abbahagyta a csontrázást, s miután beletörölte kezét a kendőbe, megsimogatta kopaszra nyírott fejemet. Elmosolyodott:

– Ha jobban esik úgy, én nem bánom...

Így ismerkedtem meg 1913 őszén Schéfer nénival, aki nek, amíg ott laktam a Farkas utcában, mindig volt számomra egy-egy finom falatja, figyelmessége, s ha úgy látta jónak, kedvesen-szigorú dorgáló szava vagy vigasztaló jótanácsa is.

Nem lakott messze tőlünk, csak néhány kapuval arébb, a Farkas utca egy másik házában, akkor már nagybeteg férjével, egy volt kolozsvári kereskedővel. Férjének halála után költözött egészen hozzánk, de akkor sem azért, hogy kipihenje munkában töltött életének fáradalmait, hanem hogy szabad idejében segíthessen leányának a háztartásban, a gyermekek gondozásában, majd hadba vonult veje helyett vigyázzhasson arra, hogy el ne maradjak a tanulással, s a kelleténél többet ne tekeregjek. De már akkor is úgy éreztük, hogy mindig velünk van, amikor még élt a férje, s ő csak be-befutott hozzánk. Az a józan, okos jószág, amely gazdagon áradt felénk lé-

nyéből, akkor is éreztette hatását, amikor nem volt közöttünk.

Az első világháború előtti időben inkább csak a tanácsaira, véleményeket kiegyensúlyozó józanságára volt szükségünk, mint a gyakorlati segítségére. Háziasszonyom kitűnő gazdasszony volt, aki kedves érzelmességével, tiszta humorérzékével tette kellemessé háziasszonyi sürgölődését. Mindig volt egy, néha két Kalotaszegről való házilány segítése. Kedves, megbízható lányok voltak, s olyan jó beosztással végezték háztartási, majd gyermekgondozói munkájukat, hogy jutott idejük még varrottas díszek varrására is. Ám ahogy teltek a háborús évek, a tanári fizetés egyre nehezebben fedezte a közben megszorodott család ellátásának költségeit, ezért Nagy Jenőék még egy, majd valamivel később még egy kosztos-lakó diákot fogadtak be házukba, hogy ezek anyagi hozzájárulásával valamennyire megjavítsák havi jövedelmüket. Közben bevonult katonai szolgálatra a családfő: Nagy Jenő. Nemsokára csomagokat kellett küldeni Jenő bácsinak, a katonakoszt pótlására és a téli holmik kiegészítésére. Közben Erzsike néni két testvére, Ernő és Laci is behívót kapott. Ezek a körülmények nemcsak új aggodalmakat, újabb költségeket, de felszorodott munkát is jelentettek. Csofálatos volt Schéfer néni ügyessége, frissesége, amellyel a munkák terhének jelentős részétől mentesíteni tudta leányát. Soha nem panaszkodott. Fáradtságát tréfálkozással, aggodalmait halk dúdolgatással, időnkénti idegkimerültségét munkatempójának fokozásával takargatta. Még arra is jutott ideje, hogy ha tudomására jutott, hogy jeles dolgozatot írtam, vagy valamelyik feleletemet megdicsérték, este, miután lefeküdtem, bejőjön diákszobámba, s „jeleskedésem“ jutalmazásaképpen, mint valami kis malcnak, jól megvakarja a hátamat!

De igazán nagyrabecsülni akkor tanultam meg Schéfer nénit, amikor láttam, hogy milyen hősies fegyelemmel viseli a sors csapásait. Férjét eltemette, de özvegyi sorsára sohasem panaszkodott. Sárgára sápadt arccal, de némán vett tudomást legkedvesebb rokonának, a neves kolozsvári bőrgyógyásznak öngyilkosságáról. Nagyobbik fiát, Ernőt is elvesztette. Ma sem tudom felfogni, hogyan tudta olyan hősies önfegyelemmel elviselni ezt a kegyetlen sors-

csapást a csupaszív, áldozatos lelkű Schéfer néni. Végezte tovább, zokszó nélkül munkáját, a konviktsusi étkezde vezetését, családja gondozását, ügyes-bajos dolgaink intézését, a hozzátartozók életéért aggódó rokonok bátorítását, a kisdíákok lelki gondjainak kibogozását, érdemeik jutalmazását.

Bizony nagyasszony volt ő, a maga egyszerűségében is nagyasszony, aki saját gondjaira csupán azzal emlékeztetett, hogy férje halála óta csak fekete kendőt hordott. Nem igényelt magának az élettől semmit, de másokat elárasztott okos gondoskodásának jóságos melegével, emberszeretetének gazdag fényeivel.

Az én gyermekkorom is szürkébb lett volna egy árnyalattal, ha nem ismerem őt, aki az első világháború viharos esztendeiben úgy rejtette védőszárnyai alá Farkas utcai otthonunkat, mint a sasmadár, mely sebzetten is, viharverten is utolsó leheletéig védi fészket égzengéstől, forgószelektől, égszakadástól, földindulástól, mindent el-sőpró pusztulástól.

24

A világháború első két esztendeje meghozta veszteségeit mind a Kemény családnak, mind a kollégiumnak.

Apám kisebbik öccse, Elemér, tanár volt a budapesti Ludovika Akadémián, lovagolni tanította a tisztjelölteket. Házasember volt, két kislány apja. Érthetetlen, hogy az elsők között éppen őt osztották be frontszolgálatra, akinek nevelői munkája azokban az időkben, amikor a páncélgépkocsik és tankok még nem vették át a lovak és ló vontatta hadigépek szerepét a hadászatban, nélkülözhetetlen volt. Az első csatában elesett. Nem hiszem, hogy ahhoz hasonló ostoba módon hajtottak volna valaha is öngyilkosságba szerencsétlen katonákat, mint abban a borzalmas ütközetben. Egy egész huszárezredet indítottak rohamra lóháton az orosz gépfegyver-állások ellen! Úgy tudom, egyetlenegy huszárnak, egyetlen lónak sem sikerült élve kikerülni ebből a véres virtuskodásból, melynek gondolata állítólag Potyorek tábornok gőzös agyában szü-

letett. Nem csoda, hogy amikor a Vöröskereszt javára hadikártyákat adtak ki, a keserű humorú rajzoló őt tette meg „Tökfilkónak“! Szerény bosszú volt ez annyi halálba kergetett katonáért, mégis szemet szúrt a cenzúrának, és néhány héttel megjelenésük után a még el nem adott hadikártyákat bevonták. De már alig lehetett itt-ott néhány felbontatlan kártyacsomagot találni. Ahogy megjelentek, szétkapkodták. Nekem is volt ilyen hadikártyám. Szabad időnkben, ha esett az eső, és beszorultunk a szobába, ezzel disznóztunk, huszonegyeztünk, amíg a lapok el nem rongyolódtak.

A kollégium első halottja Szabó Imre volt, a természetrajztanárunk. Nem akartuk elhinni, amikor közölték velünk, hogy elesett. Nemcsak mint hősi halottat, de mint fegyvert forgató katonát sem tudtuk magunk elé képzelni. Egyszerű, békés természetű tanárember volt. Azt hiszem, haldoklása perceiben ő maga sem tudta megérteni, hogy mi köze van neki ehhez az értelmetlen öldökléshez. Hiszen az ő feladata az volt, hogy a természet világának szeretetére, az élet megbecsülésére oktassa a gyermekeket! Őszintén megsirattuk. Nem egy diáknak ökölbe szorult a keze, amikor arra gondolt, hogy Szabó tanár urat is lelőtték, mint egy veszett kutyát, pedig a légynek se ártott soha.

A nagyobb és vérmesebb diákok között voltak sokan, akik nem így gondolkoztak. Ezek irigyelték azokat az idősebb fiúkat, akiket még diákkorukban besoroztak és be is hívtak katonának. Verekedni akartak a „ráccal“ meg a „muszkával“. Hőstetteket akartak végrehajtani. Azt akarták, hogy amikor vége lesz a háborúnak, egész sor kitüntetéssel a mellükön térjenek vissza a csatából. Addig heccelték egymást, amíg igazgatónk fia, Kovács Dezsőke elszökött a szülői háztól, hogy beálljon katonának.

Ez váratlan fordulat volt. A vérmesebb nagydiákok sem számítottak arra, hogy ilyen kézzelfogható eredménye lesz a sok lefetyelésnek. Elcsendesedtek. Csak akkor kezdtek hangoskodni újra, amikor Dezsőkét szülői közbelépésre hazahozták.

- Lettem volna én az ő helyében!
- Én túljártam volna az eszükön!

– Engem próbáltak volna hazahozni, ha már ott vagyok!

Ilyeneket mondtak. Aztán jött az újabb fordulat, az újabb megdöbbenés: Dezsőke ismét eltűnt hazulról! Keresték, kerestették, de nyoma veszett! Sok időbe telt, amíg híradás érkezett felőle. Azt írta: nyugodjék bele mindenki, hogy olyan helyre került, ahonnan visszaút nincs, önkéntes a lengyel légióban.

Ismét kevesebbet ficáncoltak a nagyfiúk, de a háború rendre közelebb jött hozzájuk. Fiatalabbakat is soroztak már – hivatalból. Az idősebb hetedikes-nyolcadikos diákok közül egyre többen kaptak behívót. Egyre növekedett a diákkatonák száma, de azért Kovács Dezsőkének megmaradt a nimbusza: a lengyel légió szabadságharcos alakulat volt, amelyet a cári Oroszországban nem tekintettek „hivatalos“ ellenségnek, hanem „közönséges“ felfegyverzett lázadóknak, akiknek, ha fogságba estek, a hírek szerint akasztófa járt. Amikor Dezsőke néhány napos szabadságra hazajött, osztálytársai büszkén paroláztak vele, a kicsik pedig körülugrálták, mint valami bálványt. Csinosan is nézett ki az áthatóan kék szemű fiú a legionáriusok formás egyenruhájában, a többi katonáétól teljesen elütő szögletes, lengyel sapkával a fején.

Közben egyre több kolozsvári iskolaépületet, sőt a tanítóképző intézetet is, katonakórházzá alakították át. Mind nagyobb számban tűntek fel az utcák forgatagában a vöröskeresztes jelvényt viselő önkéntes és az egyenruhás hadiápolónők. A sebesültek és rokkantak, az idegsokkos katonák egyre mindennapibb látvánnyá váltak. A katonatemetésekhez is hozzáedzöttünk, már csak akkor álltunk meg bámuldozni, amikor bosnyák katonát temettek: mohamedán hitük szerint nem fektették koporsóba, csak durva deszkaalkotmányra helyezve vitték bajtársai a vállukon, fehér lepedővel letakarva. A menetszázadok esete, bevagonírozása, indítása végig izgalmas esemény maradt. A katonatemetéseken rendszerint ismeretlen katonákat vittek utolsó útjukra, de a felvirágozott, ágakkal, zászlókkal díszített vagonokban, a frontra induló katonák között mindig akadtak ismerősök is. A katonavonatokat többnyire este indították útnak. Sok esténket töltöttük az állomáson, búcsúzkodva.

Akkor még nem volt szokásban a sötétítés. Amikor sor került hadirepülőgépek bevetésére, azok elsősorban felderítő szolgálatot teljesítettek, egymással csatáztak, repülőtereket támadtak. Nem kellett félteni tőlük az állomásokat, városokat. Van egy rokonom, aki az első világháború alatt hadirepülő volt. Gépét háromszor lőtték le az olasz fronton, s mindezt egyetlen lábtöréssel és egy kisebb fokú agyrázkódással úszta meg. Akkoriban a légi-csaták még sok tekintetben lovagi tornára emlékeztettek. A lovagiasság formái közé tartozott például az, hogy illet a lelőtt pilóta temetésén a győztes gépnek és pilótájának is megjelenni, virágcsokrot vagy koszorút hullatni a magasból a megölt ellenfél sírjára. Ilyen eleganciával gyilkolták egymást a pilóták, s ha élve ejtették ellenfelüket fogságba, a kihallgatás után a győzők „pertut“ ittak a legyőzötttel. Engem kissé megzavartak ezek a históriák, gyermekésszel nem tudtam felfogni, hogyan is van az, hogy két szárnyra kapott ember addig pufogat egymásra, míg valamelyikük eltalálja ellenfelét, de aztán amikor sor kerül a pilóta-temetésre, átrepül az ellenséges frontvonal mögé, hogy égi jelenlétével s lepottyantott virágaival tisztelegjen áldozatának emléke előtt. Nem tudtam megérteni azt sem, hogy ha olyan jóban vannak egymással két ország repülői, hogy a foglyul ejtettekkel „pertut“ isznak, akkor miért ellenségek. Megkérdeztem egy alkalommal repülő rokonomtól. Meglepetten csodálkozott reám.

– De hát... – mondta –, de hát... – Aztán legyintett. – Gyermek vagy te, hiába magyaráznám. Majd később. Amikor már fogsz tudni logikusan gondolkodni...

Ezzel a magyarázattal maradtam, és továbbra sem értettem meg az egymással szemben álló repülők dolgát. Egyébként azt tapasztaltam, hogy a repülők rendszerint vidámabbak, közvetlenebbek voltak, mint a többi katona. Szerettek inni, de jobban, jobb kedvvel bírták az italt, mint mások.

Mindenki szerette őket. Különösen a nők!

Ismertem egy lengyel repülőt, akinek egyik lábát bokából, a másikat térden alul amputálták. Olyan jól megtanult mülábbal járni, hogy ha kicsit felhajtott a garatra, táncra is perdült. A nők majd szétszedték, úgy szerették.

Emlékezetemben ma is úgy él, amint egy házibálon az egyik legszebb kolozsvári leánnyal ropja a csárdást. Ugyanúgy, mint annak idején, ma is összeszorul a torokom, amikor erre a jelenetre visszagondolok. Minden szökkenése úgy hatott reám, mintha szíven szúrtak volna. Hiába táncolt vidáman, mosolyogva az én lengyel barátom, minden szökkenésében ott láttam, ott éreztem a bigeő hadirokkant nyomorúságát. Éreztem, láttam, hogy a falnak nekitámasztott két botja helyett olyan erővel támaszkodik a szép, pirosposzgás leánynak a karjára, derekára, mintha ezzel nemcsak az egyensúlyát akarná biztosítani, hanem a teljes, megmaradt erejével magába az életbe akarna belekapaszkodni, amely oly gyalázatosan megcsúfolta őt.

Ez a történet egyébként későbbi emlékem, 1917 őszéről való. Tizennégy éves voltam akkor, koromhoz képest fejlett, legalább két-három évvel idősebbnek tűnő lurkó, akit abban az időben már hívogattak egy-egy kisebb házimulatságra, hadba vonult felnőtt fiatal emberek pótlására.

Egyelőre azonban még kisdíák voltam, a „fikák“ közé tartoztam. De ha még nem is hívtak katonabúcsúztató murikba, megvoltak az én kis szórakozásaim. Ezek közé tartozott a táncanfolyam, amelyet a főtéri gyönyörű Bánffy palotában tartottak minden héten egyszer, szombaton. Abban a csodálatosan szép palotában a házigazda súlyosan terhelt ember volt, de volt annyi humorérzéke, hogy amikor néhány évvel később barátja, a kiváló jellemszínész, Lövey Leó valami mulatságos, de jelentéktelen darabban róla mintázta Tasziló figuráját, estéről estére bent ült a nézőtéren, és büszke vigyorral az arcán élvezte színpadi képmása idétlenkedéseit. A fia is különc volt. Jól zongorázott, remek technikával, de hidegen, minden érzés nélkül, mint egy óraszerkezet. Sok nyelvet beszélt hibátlanul, de beszédének nem volt semmi egyéni jellege. Nagy történelmi tudással rendelkezett. Ha feltektek neki egy kérdést, pontosan felelt rá, de felelete úgy hangzott, mintha szóról szóra bemagolta volna. Gondolkozó, cselekvő gépnek tűnt, műembernek, akinek az agyát és a szívét valami szerkezet helyettesíti. Ezért tudtam még jobban sajnálni, mint mást, amikor nagy néha

homlokának zavart összeráncolásával, komor hallgatással reagált arra, ha lelketlen süvölvények kinevették, s ő észrevette. Szörnyűnek tűnt, hogy itt jön-megy, beszél, zongorázik, táncol közöttünk egy embercsemete, aki csak akkor él valamilyen érzelmi életet, amikor bántják, amikor csúfot üznek belőle. Nagyon tudtam sajnálni szegényt, s volt olyan növendék fiú (de leány is), akitől egész életemre megundorodtam, amikor láttam, hogy milyen önfelédten tud mulatni egy gyermektársa vele született nyomorúsága fölött.

Ennek a szerencsétlen fiúcskának a tiszteletére, illetve abban reménykedve szervezték rokonai a táncanfolyamot, hogy talán sikerülni fog ennek segítségével enyhíteni valamit különtségén.

Magam s néhány iskolatársam már egy-két nappal szombat előtt találgattuk, hogy mit kapunk majd a táncanfolyamon uzsonnára. A finom tészták jelentették számomra a fő attrakciót! Folyton zavart, hogy hol itt, hol ott mosolyodik el valaki házigazdánk fiának hibátlan, de gépszerű mozdulatait látván. Szinte beteges érzékenységgel reagáltam minden lelketlenségre, szívem mélyéig felháborodtam akkor is, amikor ennél sokkal kisebb, egyszerűbb érzéketlenségeket tapasztaltam. Végigkísért egész életemen ez a fojtogató érzékenység. Szerencsére amikor már írni kezdtem, sok ilyen fájdalmat sikerült kiírni magamból, vagy ellensúlyozni azzal, hogy az emberi gonoszságoktól elfordulva, gyakran igen tudatosan is elfordulva, tártam karjaim azok felé, akikben igaz emberséget véltem felfedezni. De zavart ezeken a táncórán az is, hogy kivéve az uzsonnaidőt, folyton „kirakataban” voltunk. Egy csomó öreg és kevésbé öreg asszony ült körül, a fal mellé sorakoztatott székekre ereszkedve, a táncoló gyermekeket. Olyan kritikus tekintettel mustáráltak minket, mintha a lányok férjhezadó lányok volnának, mi fiúk pedig liliomtipró rohamra kész fiatalemberek, s nem kétfalás, dadogva udvarolható vagy ijedtünkben izzadva hallgató, ügyetlenkedő gyermekek. Mi gyermekek, akik csupán „fél lábbal” voltunk benne a „társasági” életben, ezt a gyanakvó körülszimatolást nehezen tudtuk elviselni. De azokért a rendkívül finom, mindig új és újabb meglepetésekkel szolgáló uzsonnákért

mégis vállaltuk a gyanakvó asszonyságok fürkésző tekintetét. Oly sok idő telt el azóta, hogy most már bevallhatom – s csodák csodájára nem is szégyellem bevallani –, hogy néhányan, a „fél lábbal kintvalók“ szövetségre léptünk az öreg inassal, aki „útravaló“ tésztákat lopott s pakolt be nekünk, amelyeket aztán hétfőn a tízórai szünetben hol egyik, hol másik osztálytársunkat is bevonva, diadalmámorban úszva zabáltunk meg.

Részt vettünk néhányan iskolatársaim közül az első, nagy, utcai gyűjtéssel egybekötött Vöröskereszt-napon is. Nagy mulatság volt elébe állni a nőknek, férfiaknak, s orruk alatt megrázni a bádog gyűjtőperselyt „a Vöröskereszt javára“. „Egy-két fillért tessék adni a sebesültek javára.“

A Főtéren tribünszerű emelvényt állítottak fel. Itt húzták a tombolaszámokat, itt osztották ki a nyereményeket. A sorsolók körül önkéntes ápolónők és katonatisztek tolongtak. Egyenruhás hadiápolónőt csak egyet láttam az emelvényen: Bornemisza Elemérné Szilvássy Karolát. Nemrég érkezett vissza a frontról. Azt mondták, a gyűjtőnap tiszteletére kapott szabadságot. Nem tudom, hogy igaz volt-e ez a hír, kétségtelen azonban, hogy Bornemiszané a hadiápolónőséget is teljes gőzzel csinálta, mint mindent, amihez hozzáfogott. Jól állott rajta az egyenruha. Ez még nekem, gyermeknek is feltűnt.

Nyertem valami nyomorult „ambót“. Karola néni adta át a nyereménytárgyat: filléreket érő, ízléstelen vázát. Elemében volt. Sárgászöld párducszemei világítottak.

Emlékszem egy civil ruhás nőre is, aki az emelvényen tartózkodott: Berki Lili. Az elragadó szépségű színésznőt közvetlen közletről itt láttam először. Eddig csak a színpadról, a mozivásznonról mosolygott le rám, vagy dobott csókot felém (vagy felénk) igazgatójának pufogó, benzinszagú gépkocsijából. Oly szép volt, oly kedves, hogy csak rá kellett nézni, s az ember máris megbocsátotta neki zenei hallásának hiányosságait.

Azok, akik a tribün körül ácsorogtak, mindenkit megtapsoltak, amikor átvette a nyereménytárgyát. Így engem is. El voltam ragadtatva sikeremtől.

Ilyen és ehhez hasonló jótékonykodó szórakozás egyre több akadt azokban az időkben. És egyre többet táncoltak

az emberek, mindenki, a legelőkelőbb rétegektől le a cselédányokig. Ha búcsúztattak behívottakat, megtáncoltatták őket, ha jöttek szabadságosok, azokat illett megtáncoltatni, s ha felgyógyult a sebesült jó barát s kapott néhány hetes lábadozó-szabadságot, akkor őt illett szórakoztatni. Ezek a multságok még őszinték voltak, valóban a katonák szórakoztatását szolgálták.

Persze, nemcsak ez volt, hanem sok minden más elszomorító dolog is. Egyre több volt a hősi halott, az elsíratni való barát, rokon, egyre több a rokkant, nyomorék. Zsúfoltak voltak a régi és az új kórházak. Lelkiismeretes orvosok gyakran éjjel-nappal operáltak, belgyógyászok, ortopédek úgyszólván állva pihenték ki fáradságukat. És az ápolónők! Mennyi volt az áldozatos szívű ápolónő! Én ennek, bár gyermek voltam akkor, tanúja vagyok. Etelka néni, mihelyt kitört a háború, ápolónői kiképzésre jelentkezett. Ahogy vizsgázott, máris szolgálatba állott. Legtöbbit az Eperjes utcai katonakórházban dolgozott, s én gyakran meglátogattam. Láttam azokat az áldozatkész lányokat, asszonyokat munkában, holtra fáradtan is mosolyogva. Láttam az orvosokat, akik már-már szédelegve jöttek ki a műtőből az operáció után, s volt szavuk, türelmük mindenki számára. Dicsőszentmártonban is bejáratos voltam a kórházba; mi, süvölvény gyermekek gyakran segíttünk az érkező kötszerek, gyógyszerek kirakásánál, behordásánál. Ott is ezt láttam, ezt az áldozatkészséget. Orvosnak ápolónőnek oly mindegy volt, hogy román, olasz, magyar, szász, orosz, osztrák, szerb, akit ápolnak, operálnak, gyógykezelnek. Ember volt, csak ember minden sebesült. Tartozom ezzel a tanúságtétellel azoknak, akik azokban a hazugságokkal telített, vérzivataros időkben is az emberség diadalmas erejéről tanúskodtak nap nap utáni munkájukban.

Közben Farkas Árpád egyre éhesebb lett, sápadtabb, egyre szenvedélyesebben ette a hecserlis és szilvaízes kenyereket, amelyek kijártak neki Erzsike nénitől, amikor eljött játszani, tanulni hozzánk. A szegénység kezdte egyre fokozottabban érezni szegény voltát. Ahhoz, amit jegyre nem árultak, ritkán tudtak hozzájutni, mert a szabad piacon megállás nélkül emelkedett mindennek az ára. Még csaknem mindent lehetett kapni a boltokban, de

egyre többen voltak olyanok, akiknek fő étele lett a rán-
tott hagyma és puliszka, s hogy hol miféle finomságok
kaphatók, arról a kirakatokból volt csak tudomásuk. A
hadiözvegyi, a rokkant-, a hadiárva-segélyből megélni
mellékkereset nélkül nem lehetett. De egyelőre még csend
volt. A szegénység némán hordozta vállán a háborús élet
terhét.

Közben folytattuk gyermekjátékainkat Farkas utcai
udvarunkon és a kollégium udvarán. Télen korcsolyázni
jártunk a sétatéri tóra. Jancsó Miklóska volt állandó kor-
csolyázó társam. Hazajövet, ha megfáztunk, Somló Bódog
egyetemi tanár és felesége – akik a sétatér közelében
laktak – mindig szívesen láttak melegedésre, forró teára,
ropogós-édes kekszekkel kínáltak. Ródliztunk is szomba-
tonként a Törökvágásban. Én mint mindig, továbbra is az
angol nyelvtanárral, Mr. Rolstonnal szánkáztam bob-
szánkóján, kortársaim, barátaim nagy irigységére. Mr.
Rolston brit állampolgár volt, de Boér Elek egyetemi ta-
nár garanciát vállalt érte, ezért nem internálták, és jöhe-
tett-mehetett a városban és környékén, csak éppen a
formaság kedvéért kellett időnként jelentkeznie az illeté-
kes hatóságoknál. Erdélyben sikerült az „ellenséges“ állam-
polgárok közül többenek a háború egész ideje alatt meg-
őrizni szabadságát, nem kerültek internáló táborokba. Ezt
azoknak a derék, emberséges embereknek köszönheték,
akik személyes felelősséget vállaltak értük. Így élt sza-
badon több angol és francia nyelvtanár, így leendő skót
sógorom is. Utóbbi növendék fiatalember volt, s a háború
négy esztendeje alatt mint ügyes mezőgazdasági gyakor-
nok egy birtokot kezelt, mások nyelvórákat adtak, vagy
hivatalnoki teendőket láttak el magáncégeknél.

Visszatekintve, érdekes megállapítani, hogy a Megállj,
megállj, kutya Szerbia meg az ehhez hasonló, felülről
szuggerált katonadalok milyen rövid idő, alig néhány hó-
nap alatt kimentek a divatból, s helyüket többnyire azok
az érzelmes nóták (főképpen mődalok) foglalták el, me-
lyek a babájától elszakadni kényszerült katona bánatát,
az egymással szemben álló, mindkét seregből való hadi-
foglyok honvágyát, a biztos halálba induló katona sze-
retteitől való búcsúját énekelték meg. Voltak, hogyne let-
tek volna, a vitézséget, bátorságot megéneklő dalok. En-

nek ellentéte természetellenes volna. De a pattogó ritmusú katonanóták között a legnépszerűbbek az olyanok voltak, mint a „Szólnak az ágyúk, a gépfegyverek, | Mégis te leszel a párom. | Elvesztettem civil életemet, | Hej pedig hogy bánom!“. Nincs ezekben semmi uszítás, de van háborúellenes állásfoglalás. Nem véletlenség, hogy öreg falusi emberek, amikor poharazás közben háborús élményeiket elevenítik fel, leggyakrabban éppen erre a Szólnak az ágyúk-ra gyújtanak rá. És eszembe jut, hogy megkönnyezték azokban az időkben az emberek az olyan műdalokat (ma giccseknek neveznök őket), mint amilyen az volt, hogy „Este, ha leszáll az alkony, | masíroz az ezredünk, | Csókolj meg még egyszer, édes, | ki tudja, hová megyünk“. Jogos-e giccznek nevezni az ilyen dalokat? Jogos. Meg lehet-e állapítani, hogy nagy üzlet volt többeknek, hogy ilyen szentimentális dalokat szereztek? Meg lehet állapítani. Igaz, hogy ezeknek a daloknak az igazi művészethez vajmi kevés közük volt. Tarnay Lojzának, a „szalonbolhának“ dalocskáira már alig-alig emlékszik valaki, Farkas Imre huszáros-gavalléros-háborús dalszövegeinek java része már csak kuriózumképpen él egy régebbi generáció emlékezetében, s ha Zerkovitz Béla nem is volt tehetségtelen zeneszerző, szerzeményeinek emlékét csaknem teljes egészében elfújta a szél – mégis az, hogy felkapták az első világháború alatt, cselédlányok és úrikisasszonykák, bakák, huszárok és tisztek is sokan, búcsúzó férjek s a férjük után sóvárgó asszonyok úton-útfélen énekelték, nem pedig a Megállj, megállj, kutya Szerbiát, élő bizonyítéka volt annak, hogy legalábbis azokban a városokban és falvakban, amelyekben én éltem vagy megfordultam a háborús években, nem élt gyűlölet más országok népeivel szemben, szíve szerint háborús párti ember alig-alig akadt, csak éppen mutatóban. S akárhogy is forgatjuk, az igazság az, hogy ezeknek a giccseknek a melegágyában született az a másik, ugyancsak szentimentális, de lélegzetállítóan lázító ének, hogy: „(Lesz még egyszer ünnep a világon, | Lesz még szóló, lány kenyér, | Majd, ha újból rügy fakad az ágon, | S minden bánat véget ér)“. Bizony, olyan lázadó hangulatot teremtett vele a hadikórházakat is meg-meglátogató dalénekes, hogy mire a hatóságok rádöbrentek és betiltot-

ták, már sok-sok nem politikus embernek a szívébe is elvetette a forradalomra való vágyakozás csíráit.

Szeretném, hogy azok, akik elolvassák visszaemlékezéseimet, ezen a ponton nem értenének félre engem. Én nem vagyok híve a szentimentálisan romantikus muzsikának, nem vagyok híve semmiféle giccsnek. Magam is hiszek az igazi népi muzsikában, szeretem a komoly, modern zenét. De tudom azt is, hogy vészterhes időkben a tömegek hangulatát nem lehet csak az igényes zene világán keresztül megismerni. Föl kell mérni a népszerű muzsikában uralkodó szellemet is.

...Látom, ismét elkanyarodtam. De ezt kellett tennem. Mert ez a könyv, mint említettem már valahol, nem egységes regénynek, hanem vallomásnak készül. S ha őszinte a vallomás, azt nem lehet merev keretek közé szorítani, mert elveszti őszinteségét. Oda kanyarodok tehát most vissza, hogy mi közben folytattuk gyermekjátékainkat. Télen téli sportokat üztünk, tavasszal, ősszel kerek-korcsolyáztunk az utcán, a tornateremben hintáztunk, nyújtóztunk, bakot ugrottunk, az udvaron futballoztunk, falimétáztunk, atlétikát gyakoroltunk, birkóztunk. Közben egyre magasabb átlagszínvonalról tanúskodtak bizonyítványaink. Csibészek voltunk, nehezen kezelhetők, fegyelmezetlenségre hajlamosak, de már harmadikos, negyedikes korunkban tanulási átlageredményben a mi osztályunk vezetett. Ennek ellenére sem voltunk nagyképűek, szünidők előtt hét nappal mi is izgatottan kezdtük, betűnként a végéből indulva, felírni a bűvös szót: VA-KÁCIÓ!

25

1916-ban a nyár java részét – Ákos bácsi javaslatára. – Dicsőszentmártonban töltöttük. A járai és dicsői háztartásokat erre az időre egyesítettük, hogy megkönnyítsük a megélhetést. Drágult minden. Falun egyre gyakrabban fogytak ki a legnélkülözhetetlenebb áruk. Pótlásukra hetekig kellett várni. Bár volt éppen elég nehézség

városon is, de ott, mégis könnyebben tudtuk beszerezni a legfontosabb háztartási cikkeket.

A vécsiek egy idő óta nem szóltak bele életünk alakulásába. Pólíka néni már csak árnyéka volt harcos, akaratától duzzadó önmagának. Jární nem tudott. Okkal, ok nélkül, egyre többet káromkodott. Azok, akiknek sikerült bejutni hozzá, azt mesélték, hogy a tekintete zavaros, gyűlölet forr a hangjában. Férjét, Kálmán bácsit, aki agylágyulásban szenved, most még többet szidja, rekcumozza, mint régen. Kálmán bácsi az emberek nevét összecseréli vagy egészen elfelejti. Régi ismerőseit, ha találkozik velük, nem ismeri meg, előfordul, hogy bemutatkozik nekik. Mondják, végtelen megadással tűri felesége dühkitöréseit, még védi is, mondván: „Az az asszony nekem közeli rokonom. Szegény, nagyon, nagyon beteg!“ Mindig híres volt udvariasságáról. Betegségének súlyosbodásával ez az udvariasság szinte rögeszméjévé vált. Dámáknak titulálta a várbeli női személyzetet, süldő fiúknak is fel akarta segíteni a kabátját, inasának maga nyitott ajtót, és megkövetelte tőle, hogy előtte lépjen ki a szobából. Könnyes lett a szeme, ha Pólíka néni váratlanul ráförmedt, s kánikula idején is nemegyszer előfordult, hogy este, amikor a vécsi várban minden elcsendesedett, kezében égő gyertyával, egy szál fehér hálóingben, karján pléddel végigjárta a szobákat, hogy a már aludni tért vendégektől megtudakolja, nem fáznak-e, nincsen szükségük „extra-takaróra“.

Ezekben az időkben úgy megszállták őket a különböző rendű és rangú haszonlesők, hogy egész vagyonuk ebek harmincadjára jutott volna, ha védelmükre össze nem szövetkezik Ákos bácsi a vécsi jószágigazgatóval, a neves mezőgazdasági szakemberrel, Magyar Károllyal, és a Beresztelkéről Marosvécsre került intézővel, Filep Károllyal. Az erdőkkel így is sok volt a baj. Képzett erdőmérnökük nem volt. Az egykori erdőtermelő társak, maguk is birtokosokká válva, saját dolgaikkal törődtek, Vécsre legfennebb vadászvendégségbe jártak. Nagyobb erdőpusztításokra ez idő alatt mégsem került sor. A háborús viszonyok lehetetlenné tették az export tutajfák termelését és a külföld felé kanyargó víziutak használatát. Csak tűzifát és dongát termeltek ki, azt is kizárólag

belföldi használatra. Pesti házukat dr. Péterfi István ügyvéd, a Népszava neves zenekritikusa kezelte. Ott lakott az Eötvös utcai, palotának is beillő ház földszintjén feleségével, a nagy magyar énekesnővel, Basilides Máriával és gyermekeivel. Annyi szeretettel viselte gondját a vécsiek pesti dolgainak, mintha azok nem is ügyfelei, hanem az ő védelmére szorult, tehetetlen árvák lettek volna.

Így, Pólika néni szellemi és testi megrokkánása következtében, dicsőszentmártoni napjaink a jóreménység jegyében indultak. Megszűnt az a nyugtalanító érzésünk, hogy minden pillanatban megzavarhatja nyugalunkat valamilyen „felülről jövő“, váratlan rendelkezés.

Dicső nem volt katonai központ, nem is olyan régen emelték nagyközség minőségéből városi rangra. Alig hiszem, hogy akadt volna meg egy ilyen helység, mely falu korában már azzal dicsekedhetett, hogy megyeszékhely! Területén új katonai kórházat nem létesítettek, csak a meglévő civil kórházat rendezték át sebesültek befogadására. Nem voltak ebben a városban se kaszárnyák, se egyéb katonai célokat szolgáló épületek. Ezek következtében a háborús hangulat megközelítőleg sem volt olyan súlyos, mint más nagyobb városokban.

Kolozsvárt az Eperjes utcai kórházban ápolt kozák tisztek és nótás kedvű orosz bakák iránt érdeklődést mutattak az emberek. De azok a különböző országokból idekerült hadifoglyok, akik – akárcsak a gyakorlóterekre vagy a bevagonírozáshoz masírozott osztrák–magyar katonák – énekelve vonultak ki reggelenként a város közelében fekvő gazdaságokba, fel sem tűntek a járókelőknek. Hiszen alig volt más a különbség – az egyenruhák szabásán kívül – köztük és a helybeli katonák között, mint hogy ők fegyver helyett a vállukra vetett kapával, gereblyével masíroztak. Ámde Dicsőben, ahol nem volt semmilyen kaszárnya, egy-egy hadifogolycsapat megjelenése is eseményszámba ment. Nem emlékszem, hogy Dicsőben valaha is láttam volna átvonuló honvédeket vagy közös hadseregbeli katonákat, de annál tisztábban emlékszem egy orosz hadifogolycsoportra, amely közeli földekről jött le alkonytájban csaknem mindennap a Küküllőhöz fürödni. Énekelve érkeztek, fürdés után énekelve vonultak vissza. Most

is fülembé cseng egy különösen magas tenor hang, s ennek a szólójára válaszoló férfias baritonok, basszusok. Szerettem éneküket, s igyekeztem a fülbemászó dallamokat emlékezetembe vésni. Aztán valahogy megismerkedtem az egyik németül is beszélő fogoly altiszttel, s ő eljárta a parancsnokuknál, hogy egyik pihenőnapjuk délutánján közjük keveredve nézhessem táncaikat, népi játékaikat, hallgathassam nem masírozásra, hanem ábrándos meghallgatásra szánt kórusénekeiket. Büszkén meséltem barátaimnak, hol jártam, mit láttam, hallottam, és kisült, hogy nem én voltam az első meghívott, többen is vannak közöttünk, akik rendszeresen barátkoznak a hadifogoly gazdasági munkásokkal. Kissé bosszantott, hogy nem én vagyok a foglyok első barátja. Néhány hét múlva aztán előálltam a tromffal.

– Tudjátok, kikkel ebédeltem tegnap? – kérdeztem a fiúktól, de mivel azok nem tudták, s csak húzogatták a vállukat, már mondtam is a magam mondókáját: – A szerb foglyokkal! Isteni ebédet főztek, bográcsban. Szerbgulyást! Dagadtra ettem magamat! – hencegtem, és megpaskoltam kidüllesztett hasamat.

– Utána a csontokkal dobáltátok egymást! – gúnyolódott valaki.

– Tudhatnád, marha, hogy azt a hunok csinálták. Nem a magyarok! Nem a szerbek! – torkoltam le a gúnyolódót.

Feszült a mellem a büszkeségtől, mert senki se akadt a fiúk között, aki a foglyokkal való ebédelésben megelőzött volna! Arról persze hallgattam, hogy ebből a kiruccanásból mekkora nagy bajom származott Cecile nénivel.

Az otthoni ebédet lekéstem. Már mindenki szerteszedt, amikor hazaérkeztem. Ákos bácsiék, gondoltam, délutáni álmukat alusszák. Mivel úgylátottam tele voltam szerbgulyással, nem kívántam az ebédet, és azt a trükköt találtam ki, hogy besurranok a lóistállóba, ott van egy üres boks, abba behúzódok, teszek a fejem alá egy „ölelés“ lucernát, kivárom, amíg valaki előbb-utóbb oda bekerül, majd azt hazudom neki, hogy úgy elnyomott az álom, hogy még az ebédidőt is átaludtam.

Hát ez nagyon szép elgondolás volt, de sajnos megdöbbenve vettem észre, hogy a boks már foglalt. Van benne

frissen szórt, fonnyasztott lucerna és egy emberpár is, akik erősen szorongatják egymást. Cecile néni egyik szép, nagyvérű szolgálója hempergett ott boldogan egy volt darabontal, aki aznap reggel érkezett haza szabadságra, s útközben pihent meg egy napra Dicsőben. Így hát kénytelen voltam a „közbejött akadályokra való tekintettel“ zseniálisnak vélt tervemet feladni és kisurranni az istállóból.

Amikor kiléptem a szabadba, tekintetemet önkéntelenül felvettem a megyeháza emeleti ablaksorára. Ide nyíltak Cecile néni hálószobájának és öltöző-fürdő szobájának az ablakai. Elképedve láttam, hogy ott könyököl Cecile néni az öltöző ablakában. Megriadtam, de könnyedséget mímelve meglengettem feléje a szalmakalapomat. Minden igyekezetem hiábavalónak bizonyult. Ha nem így lett volna, most szokása szerint visszaintegetne, de nem ezt tette. Egyik mutatóujját a szája elé emelte, ezzel jelezte, hogy ne kiáltsak fel hozzá, ne köszöntsem hangos szóval, legyen csendben. Begörbítette mutatóujját, és befelé, maga felé intve magyarázta, hogy menjek fel hozzá. Tudtam, mi lesz ebből: raport.

Az öltözőszobában halkán köszöntöttem:

– Kezit csókolom, Cecile néni!

Nem szólt semmit, nem is biccentett felém. Fagyos tekintettel nézett reám.

Ma sem értem, hogyan is tudott olyan jegesen, olyan kegyetlenül nézni azokkal a ritka szép, nagy sötétkék szemekkel! Ugyanazokkal, amelyek, ha valamiért meghatódott, könnyes melegséggel ragyogtak. Tulajdonképpen ez volt minden ékessége: két sötétkék, különös, barnás-zölde pontokkal díszített, eleven színű ékkő, beleplántálva az egyébként jelentéktelen asszonyarcba. Talán lehetett volna segíteni rajta, ha akad valaki, akinek van elég bátorsága, hogy megmondja neki: „Gyönyörűek a maga szemei, kedves Cecile, de amikor haragszik, elvesztik minden szépségüket. Mert ilyenkor a szemei nem nőiesen haragosak, de még nem is férfiasan. Olyanokká válnak, mint a magányos jéghegyek, amelyektől elfordította fénysugarait a nap. Nincs a szemében ilyenkor semmi igazi izzás, csak árnyék és fagy és hátborzongató ridegség. Ez nem jó dolog, kedves Cecile.“

De hol akadt volna valaki, aki költői prózában vagy a hétköznapi bölcsesség nyelvén megmondhatja az igazat neki? A férje talán, akinek szelídsége néha csaknem az akarathíány határát súrolta? Ő már azért se nagyon tehetne volna, mert második felesége, zejkfalai Zeyk Cecile volt egyike azoknak a bátor keveseknek, akik, amikor hirtelen szétesett első házassága, s ezért atyafisági alapon az erdélyi arisztokrácia többsége üldözőbe vette, merészen kiállott mellette. Az anyja talán, akitől éppen ezeket a nem kellemes jellemvonásokat örökölte? Vagy azok a léhűtők, akikkel, rossz emberismerő lévén, körülvetette magát? Avagy azok, akikkel éppen természetének rossz vonásai miatt támadtak ellentétei? Fogadott leánya, Mária még igen kis gyermek volt ebben az időben. Pedig ő volt az egyetlen, aki hatni tudott volna rá. A gyermektelen asszonyoknál oly gyakran tapasztalható szenvedéllyel szerette Cecile néni Máriát. Imádta, féltette, kínozta, kényeztette, talán még meg is ölte volna magát, ha úgy érzi, ezzel javára tesz valamit kedvencének. De Mária még kicsike volt, két évvel ezelőtt tanítottuk járni, s egyelőre nem nevelőanyjának lelkialkatával foglalkozott, hanem legszívesebben azzal, hogy amikor ki tudta játszani a figyelmét gondos pesztónkájának, Ancának, sok jó, neki szánt falatot dugdosott a bútorok, a bokrok alá, a legfantasztikusabb helyekre is, csakhogy ne kelljen megennie – mert a kedves kis Mária abban az időben súlyos étvágytalanságban szenvedett.

Ha ennyi nem is, de éppen elég minden kavargott az agyamban, mialatt vártam arra, hogy Cecile néni végre megszólaljon. Nem tudom, mennyi idő telhetett el addig, de nekem nagyon hosszúnak tűnt. Pedig lehet, nem volt több néhány másodpercnél.

– Ideje, hogy Ákos bácsi levegye a kezét magáról!

Újból ez a nóta! Ez a megalázó! Hogy semmink sincs. Hazátlanok, kakukkfíókák vagyunk, akik nem kellettek az idegen országnak, Amerikának se, és most itt élünk vissza a rokoni jósággal. Mindez ott volt az egyszerű, rideg mondat mögött: „Ideje, hogy Ákos bácsi levegye a kezét magáról!” Ennek a kijelentésnek kegyetlenségén az sem változtatott semmit, hogy tudtam, nem tenné meg, csak meg akar alázni, ahogy mindenkit mindig meg akart alázni, amikor haragudott. De legalább ne keverné bele mindig

Ákos bácsit, aki maga volt a megtestesült jószándék. Hallgattam.

– Hallotta, mit mondtam?

Csak a fejem biccentésével jeleztem, hogy hallottam.

– Leskelődik a cselédek után! Még az ebédről is leléksik.

– Bocsánatot kérek. Odafelejtkeztem. Nem tudtam, hány óra.

– Ottfelejtkezett az istállóban... Azt hiszi, nem tudom, miféle disznóság folyik ott? Azt hiszi, nem lát senki semmit, csak maga?

– Nem az istállóban voltam...

– Onnan jött ki. Láttam. Nem tagadhatja.

– Csak benéztem. A lovak miatt.

– Á! A lovak miatt! Mindent tudok. Még tizenhárom éves sincs egészen, s leskelődik a baka meg a cseléd után, hogy lássa, mit disznólkodnak ott! Még tizenhárom éves sincsen, pfuj!

Forgott velem a világ: azt hiszi, hogy a nagy vérű szolgáló és a volt darabontunk után leskelődtem! Ezt nem hagyhatom! Meg kell magyaráznom, hol voltam.

– Ne tagadja! Tudom, mi folyik ott. Kati látta, amikor a lány meg a baka bementek az istállóba.

– Kati nem látott semmit. Kati részeg! – támadt a mentőötletem. A szabadságos katona pajtásom volt még darabont korából, amikor hagyta, hogy én is forgassam a kút kerekét. Menteni akartam őt.

– Nem részeg.

– Láttam, hogy itta a pálinkát. Üvegből. Már reggeli előtt kezdte.

Cecile néninek két élénkpiros folt égett az arcán. Néhány pillanatig gondolkozva hallgatott.

– Ez biztos?

– Biztos.

Erre ő rávágta:

– Akkor maga miért leskelődött?

Eddig fojtott hangon folyt a szóváltás, de most elfeledkezve magamról, felkiáltottam:

– Nem leskelődtem! Csak benéztem!

Cecile néni rám pissegett:

– Ákos bácsi felébred...

Nem tudtam tovább uralkodni a hangomon. Itt nagyobb dolgról is szó volt, a barátomat ki kellett húznom a csávából. Hazudtam:

– A katona meg a leány nem csinálnak semmi rosszat az istállóban. A szerszámszobában vannak. A jukkerhámot bokszozzák. Azt mondta a katona, hogy amikor itt volt Ákos bácsiéknál, mindig ő pucolta a jukker-szerszámot, amióta elment, a konyhalány pucolja, hát most csinálják meg együtt, amíg az öreg hazajön a kocsival Medgyesről. Mi rossz van abban, hogy segíteni akarnak?

Cecile néni nem láthatta, mert háttal állott a hálószoba ajtajának, hogy hangtalanul nyílt az ajtó, és Ákos bácsi aggodalmas arccal belépett az öltözőbe. Egy pillanatig egymásra néztünk, aztán elkaptam róla a tekintetemet, s felbátorodva fordítottam vissza Cecile néniére.

– Nem leskelődtem. A szerb hadifoglyokkal ebédeltem! Nem csináltam semmit! Semmi rosszat nem csináltam. Csak lekéstem az ebédről! Csak!

– Csak?! Csak?!

– Cecile, kérem – szólalt meg csendesen Ákos bácsi.

– Maga itt van? – fordult hátra Cecile néni meghökkenve. – Mióta?

– Most jöttem. Ebben a pillanatban. Azt akartam mondani, itt Jánoska előtt, hogy nagyon sajnálom, de ennek az egész félreértésnek én vagyok az oka.

– Ákos...

– Igen, Cecile, én. Jánoska elkérezkedett tőlem, hogy a foglyokkal ebédelhessen. Mit is ettetek? Szerbgulyást, ugye?

– Igen – feleltem lelkesen. – Szerbgulyást. Maguk a foglyok főzték, bográcsban!

– Elengedtem, és elfelejtettem megmondani magának. Sajnálom, Cecile, hogy bajt csináltam.

– Maga tudott erről a dolgról, Ákos? – kérdezte Cecile néni csaknem hebegve. – És elengedte... A foglyok közé...?

– Igen. Jánoska nagy fiú, nemsokára tizenhárom éves lesz. Elengedtem. És ezek a szerb foglyok nagyon barátságos, rendes emberek. Ezt maga is tudja, ugye, Cecile?

– Rendesek. Persze. De mégis...

– És azt mondják, kitűnő szerbgulyást tudnak főzni. Bográcsban! Igaz-e, Jánoska?

– Kitűnőt! – feleltem mosolyogva, de a hangom reszketett.

Ákos bácsi belekarolt Cecile nénibe, és kedvesen figyelmeskedve kísérte át a hálószobába.

Én pedig ráhasaltam arra a kemény heverőre, mely az elkülönített fürdőszoba-rész tejüvegdíszes falának támaszkodott. Nem törődtem, hogy ki hallja, ki nem, a boldogságtól zokogni kezdtem. „Ákos bácsi hazudott! Hazudott érettem! Kedves, szelíd, jóságos Ákos bácsi...”

Aztán elaludtam.

Alkonyodott, amikor felébredtem. A nyitott ablakon át éneklők szűrődtek be a szobába. Rekedtes női hang kínlódott valami elcsépelte katonanótával. Felismertem.

Kati énekelt, a púpos szakácsnő. Részeg volt.

Én a szabadságos katona helyzetét akartam menteni a jukkerhámok pucolásának meséjével, eszembe sem jutott, hogy ezzel a nagyvérű konyhalány háláját és érdeklődését fogom magam felé fordítani.

Cecile néni az istállóbeli kaland ügyében néhány nappal az eset után kihallgatta az egész házi személyzetet. Mindenki vallott, mint a karikacsapás. De nem a szabadságos katona meg a szolgáló, hanem a részeges szakácsnő ellen!

– Bízzák csak rám Katit! Megmondom neki, hogy vigyázzon, mert én tudom, kinek adta el azt a tíz üveg dinynyebefőttet, ami hiányzik a kamrából. Ha ez se elég, akkor azt, hogy demizson kisüstöst kapott a kályhástól az elromlott plattenért. Tudom én, hogy akarattal rontotta el. Meg volt egyezve előre, hány litret kap érte, ha csinál neki javítanivalót. Meg se fog mukkanni, nem, bíz’isten! – vállalta az öreginas Kati lefegyverzését. Szívesen vállalta, mivel ha eltört valami porcelán, vagy a konyhahulladékkal együtt kirepült a szemétdombra egy-két ezüst teáskánál, mindig egymásra fogták, hogy a másik volt a bűnös, mivelhogy leitta magát.

Az inast én főztem meg egy skatulya hercegovinai dohánnyal. Fájó szívvel bár, mégis szívesen fizettem ki az

árát abból a pénzből, amit Kolozsvárt Szilvássy Béla bácsi ötkoronásaiból spóroltam meg. (Ekkor már megyei urak és szegénység, csaknem mindenki szüzdohányt szívott, különböző trükkökkel füllesztettet, illatosítottat; csak a pipába való „finánclábas“ kapadohány beszerzése nem ütközött még nehézségekbe, luxus-ajándéknak számított a hercegovinai vagy a Purzicsány.)

Az öreg cigány kocsis „gavallér“ ember volt. Mint „zupás“ őrmester szolgált volt egy méntelepen, mielőtt beállt nyugdíjas ezredes első gazdájához parádéskocsisnak. Ákos bácsihoz már úgy jött, mint Erdély-szerte ismert kocsis, sőt ha nem volt a közelben senki, aki leleplezze, a fehérnépek előtt nem úgy szerepelt, mint leszerelt huszárőrmester, hanem mint volt „Kurschmidt“, aki csupa tábornoknak meg nótás-kártyás úrlovas huszárkapitánynak a hátslovait doktorolta! Mi kellett más a hetyke járású öregnek, mint hogy a szép bajsza hegyét megdicsérje s tokáját kicsit megbirizgálja a jóképű konyhalány, s ő már fogadta esküvel, hogy egy szál összehevert lucernát sem lelt az üres bokszbán, amikor hazaérkezett Medgyesről, de bent találta a lányt s a régi darabontot a szerszámoskamrában, ahol szorgalmasan fényesítették a jukkerhámokat.

Piroskát meg se próbálta senki kihallgatni. Rég megmondta, hogy ő ilyen dolgokba nem elegyedik. Ő se nem lát, se nem hall, őt hagyják ki az efféléből, inkább elmegy, semhogy valami házi perpatvarba vagy más ilyen disznóságba belekeveredjék. Következetesen ragaszkodott ehhez a kijelentéséhez, míg végül megszokták, hogy őrá pletykaságban nem számíthat senki. Ezért tudott végül is mindenről többet, mint más. Nemcsak többet, de a valóságnak megfelelőt. Őt nem kellett senki félrevezesse, nem volt soha tanú vagy ellentanú, neki veszély nélkül elmondhatott mindenki mindent, úgy, ahogy volt. És Piroska nagyon élvezte ezt a helyzetet; csendes, kedves humorával magában „feldolgozott“ mindent. Ha lett volna módja rá, hogy ne csak négy polgárit járjon, s aztán beálljon belső szolgálatra a főispánékhoz, bizonyára nem mindennapi társasági, sőt társadalmi hölgyé fejlődhetett volna. Én nem is akartam, hogy kihallgassák. Aranytartaléknak kellett arra az esetre, ha nagyobb zavar támad.

A katonának behívott darabont helyét egy kótya le-
génnyel töltötték be. Nem volt az jó se tanúnak, se ellen-
tanúnak. A biztonság kedvéért azonban a bővérű konyha-
lány suttyomban egyszer-kétszer megvakargatta a füle tö-
vét, s mivel az elégedetten vihogott vissza rá, a lány tudta,
hogy ha mégis megkérdeznék, a kótya hadidarabont nem
szólana ellene egy szót sem.

Volt egy alkalmi szobalány is a háznál, akit anyám és
nővéreim kedvéért vettek fel nyárára. De ő kültagnak szá-
mított, megkérdezése nem jöhetett szóba.

Ment hát a kihallgatás, mint a karikacsapás. Pajtásom,
a szabadságos katona keresztes lovagként, a nagyvérű szol-
gáló mint tiszta életű hajadon került ki ebből a nagy ház-
tartási komédiából. S hogy meglegyen a drámához a nagy
finálé: Kati szakácsnő – isten tudja, hogy csinálta – szín-
józanul jelent meg a kihallgatás elején, de mire az be-
fejezéséhez érkezett, már holtrészegre itta magát, s tánto-
rogva, zokogva borult védőangyala, Cecile néni vállára,
kezére.

Végül is nem lett senkinek semmi baja az istálló-hecc-
ből, csak nekem. A nagyvérű konyhalány ugyanis le akarta
róni irántam érzett háláját. Még aznap este elfogott a föld-
szinti folyosón, felkapott, és összevissza csókolt. Engem
váratlanul ért ugyan ez az érzelemkitörés, kissé meg is
lepődtem, de mivel utána mindjárt el is engedett, azt hit-
tem, hogy arról van szó, hogy a maga egyszerű módján így
akarja kifejezni, mennyire hálás nekem. De amikor más-
nap és a következő napon is megisméltódott ez a jelenet,
kezdtem unni a dolgot. Nem voltam még egészen tizenhá-
rom éves, s bár az érzéki vágyak ébredtek bennem, mint
minden velem azonos korú, egészséges fiúban, nem volt
semmi gusztusom az ilyen vad dolgokhoz, s Piroska es-
ténkénti kedves jóéjszakát-csókja, mely az ajkamról
langymelegen végigömlött a vérem lüktetésével egész tes-
temen, az érzéki élet csúcspontja volt számomra. Ezt a
kedves, melengető csókot imádtam, a másik nőnek érzéki
vadságától félttem és undorodtam. De nem hagyott nyug-
ton. Hol itt kapott el, hol ott. Mindig talált helyet, ahol
ketten voltunk csak. Ilyenkor rögtön felkapott az ölébe és
szorongatott.

Próbáltam szavakkal tiltakozni, de ez mintha tüzelte volna, úgy magához szorított, hogy elállt tőle a lélegzetem. És kacagott is, és mondta elmélyült hangon a fülembe:

– Nem tudod, gyermek, mi a jó!

Kerültem. Sőt valósággal bujkáltam előle. Mégis úgy rendezte, hogy itt vagy ott elkapjon s megszorongasson, most már mindig mormolva a fülembe:

– Nem tudod, gyermek, mi a jó...

Egyszer aztán olyankor fogott el, amikor már nagyon sötétedett, de a lámpákat még nem gyújtották meg. A folyosónak egy szűk kanyarulatánál csapott rám és kezdett ölelgetni. Torkig voltam vele. Undorodtam tőle. Nem tudtam, mit találnak rajta a felnőtt férfiak vonzót, bármennyire is nagyok és fényesek a szemei, bármennyire teltek is az idomai.

– Eresszen el! – mondtam, de ő csak belevihogott a fülembe:

– Bolond vagyok, te cinegemadár!

Kapalózni kezdtem. Öklömmel döngettem a mellét, de ő csak szorongatott és vihogott. Amikor aztán fogdosni kezdett, csipkedni a mellemet, combjaimat, a fenekemet, olyan dühbe gurultam, hogy teljes erővel beleharaptam az arcába.

Fölsikoltott: „kutya!“ – s vérző arcához kapott. Engem ezzel a mozdulattal kiejtett izmos karjai közül. Leestem a földre, de azonnal feltápaszkodtam. Rohantam. Rohantam botorkálva, eszeveszetten át a folyosón, fel a lépcsőkön, be az egyik mellékszobába, egy egyszerűen, csinosan berendezett szobába. És ott a nyakába ugrottam Piroskának, védelmezőmnek, barátomnak.

Piroska nem kérdezett semmit. Leült velem a ferdére öregedett karosszékbe. Simogatta a fejemet. Aztán néhány másodpercre kicsúszott alólam, hozott a mosdóról egy pohár kútvizet, megitatott. Aztán ismét ölébe vett. Sokáig, nagyon sokáig hallgattunk és ültünk mozdulatlanul a sötétben.

A szívverésem rendre megnyugodott, az agyam kitisztult, s a sötétség bátorító csöndjében, anélkül, hogy egyetlen szóval megkérdezte volna, hogy mi történt velem, min-

den szégyenérzetet levetve magamról, úgy, mintha magamhoz beszélnék, csöndesen, nyugodtan elmeséltem Piroskának az elmúlt napok visszataszító, riasztó élményeit.

26

Öreg barátom, az árvaszéki ülnök jóvoltából ezen a nyáron sokat és szép eredménnyel rákásztam a Küküllőbe torkolló, poshadt vizű patakocskákban. Nagyobbik fiát behívták katonának, és a tavasz vége felé kiküldték a frontra. Az volt az érzésem, hogy János bácsi szórakoztatásra mindig kész természetéből most rám pazarolja azt is, amivel, ha itthon volna a katonafia, őt ajándékozna meg.

Rákzsákmányaimmal sok örömet szereztem Cecile néninek, aki – akárcsak én – imádta a rákmeridont, a ráksalátákat, a ráklevest. Amikor ilyen egyszerű örömökben találkozott valakivel, rendkívül közvetlen és barátságos tudott lenni. Még a védelme alatt álló részeges Kati szakácsnőt is képes volt kinevetni amiatt, hogy vérig sértődött, ha nem rá, hanem Piroskára bízta a galuskás rákleves készítését, mivel ő ehhez jobban értett. Minden rákászat után néhány napig én voltam a Cecile néni kedvence. Eldicselkedett vele vendégeinek, hogy milyen kiválóan értek a rákfogáshoz. Látszott, hogy nemcsak kellemes társasági csevegést folytat, de hiszi is, amit mond. Szép, mély tekintete volt ilyenkor sötétkék szemeinek. Reménység támadt bennem, hogy előbb-utóbb olyan harmónia fog megteremtődni közöttünk, amit időnkénti apró zivatarok sem zavarnak meg többé. Bizonyára ő is kívánta ennek az egyetértésnek a megvalósulását, akárcsak én, mégsem tudtuk állandósítani. Természetünk, gondolkodásunk, érdekeink túlságosan különbözők voltak, gyakran legjobb szándékaink ellenére is ellentétbe kerültünk egymással. Most is hiába reménykedtem, amikor lezárult a „cselédék utáni leskelődés“ históriája, s mindegyre megörvendeztettem sikeres rákfogásaimmal. Pedig vidáman beszélgettünk, megnevettetett egy-egy „gyermeknek való“, ártatlanul malac viccel, sőt egy alkalommal, amikor Ákos bácsinak akadt annyi ideje, hogy velünk jöjjön rákászni, ő is elkísért

minket a poshadt patakocska mellé, kezét szarvasbőrkesztyűvel, arcát csipkés szélű sárga napernyővel védve a nap „gyilkos“ sugarai ellen. Kis vadászszéken ült türelmesen a sás között, amíg mi csirkebéllel felcalizott rákászkeszseinkkel egyre-másra emeltük ki a gyökerek alól a szebbnél szebb „szóló-rákokat“. Boldogan kacagott, amikor egy pergőréce-csapat oly alacsonyan vágott el fölötte, hogy önkéntelenül behúzta fejét a nyaka közé. Ákos bácsi elemében volt, még a beteg szívéről is elfeledkezett. Úgy szaladgált ide-oda a lomha patak mellett, bujkált a sás között, taszigálta ki a partra az elcsípett szóló-rákokat, mint-ha süldő fiúcska volna, és egészséges, mint a makk!

Meglepetést is tartogatott Cecile néni számomra.

Volt abban az időben egy nagy műveltségű, híres-szép rabbi Dicsőszentmártonban. Szébb, elegánsabb ember volt még a szívhez szóló zongorajátékáról ismert plébánosnál is. Míg a plébános kedélyességével és érzelmes hadiszlágerek dúdolgatásával tette magát a szalonokban népszerűvé, a rabbi azokkal a fordulatos kommentárokkal, amelyekkel szebbnél szebb képzőművészeti albumait mutogatta ismerőseinek, barátainak. A szép plébánost hallottam néhány-szor muzsikálni a Pekri családnál (nagyapám egyik öccsének, Simonnak, első felesége Pekri Sándornak volt a testvére), de a rabbi könyveinek titka jobban nyugtalanította fantáziámat, mint azok az érzelmes műdalok. Az én kedves kolozsvári háziasszonyomnak tűzértiszt öccse, Ernő is zongorázta, énekelgette azokat, s nekem, úgy tűnt, hogy természetesebb, közvetlenebb volt az ő előadása, mert ő nem kottából, hanem hallás után, rögtönözve zongorázott. A szép rabbi könyveiből azonban sokáig nem sikerült egyikbe se bepillantanom. Többször megfordult a megyeházán. Ilyenkor ő, Cecile néni és Ákos bácsi egész délután lapozgatták azokat a számomra ismeretlen albumokat. Azt hiszem, Cecile néni azt tartotta, hogy még igen fejletlen vagyok arra, hogy a képmagyarázatokat megértsem, de lehet az is, hogy nem akarta ébresztgetni bennem „a művészet ördögét“. Hallottam egyszer egy ilyenféle megjegyzését: „Jánoska igen sokat bújja a könyveket. Jobban tené, ha többet lovagolna.“

Amikor egyszer mégis leüzentek értem a kertbe, hogy

jöjjenek fel képesalbumokat nézni a nappali szobába, kettesével ugrottam át a lépcsőfokokat.

A rabbi megsimogatta kopaszra nyírott fejem búbját, és megkérdezte:

– Szeretted, fiacskám, a szép képeket?

Én így feleltem:

– Szeretem. Rajzolni és festeni is szeretek.

Körülülték az asztalt, engem maga mellé ültetett.

Ahogy visszagondolok, az a benyomásom, hogy a kommentárok azon a délutánon elsősorban nekem szóltak.

Két albumra emlékszem. Az egyikben javarészt fekete-fehér képek voltak, szén- és tusrajzok. Kaftános zsidó férfiakat, toldott-foldott zsákok súlya alatt görnyedező, sovány vénasszonyokat, kígyózó korbácsütések elől menekülő szerencsétlen népeket ábrázoltak, és furcsa táncokat lejtő gyermekeket, szamarháton bóbiskoló aggastyánokat. Részletesen egyik képet sem tudnám leírni. Nem tudom, kinek voltak az alkotásai. Amint visszaemlékezem a fájdalomnak, a szenvedésnek, az üldözött ember kétségbeesésének meg-rázó hangulatára, amely annak az albumnak minden lapjáról felénk áradt, s a „hej, csak azért is járjuk, ameddig bele nem pusztulunk!“ sírva-vigadásra, amit a táncosok groteszk mozdulatai fejeztek ki – még most is összeszorul a szívem. A másik album világa nem volt ismeretlen előttem. Láttam már egy-két Szinyei Merse- és Komáromi Katz-képet. Kamarási Anna néni is az impresszionisták modorában festett ízléses, színes tájképeket. De azok a képek, amelyeket ebbe az albumba gyűjtöttek össze, ennek az irányzatnak eddigi legszebb munkái közé tartoztak.

Ahogy néztem, bámultam azokat a képeket, azt a sok merész színt, a vonalak bátor kígyózását, úgy éreztem, felém rohannak, s majd megbolondultam. Mintha csak tegnap történt volna, olyan világosan emlékszem, hogy forrósodott ki a testem a gyönyörűségtől, amikor belém áradt az a sok életigenlő szépség. Reszkettek a kezeim, reszkettek az ajkaim, reszkett a hangom is, amikor a rabbinak egy feltett kérdésére felelni próbáltam. Veríték gyöngyözött a homlokomon. Szédültem, de jólesett ez a szédülés.

Cecile néni megdöbbenve nézett reám.

– Miért sápadt úgy el? – kérdezte.

– Semmi... – hebegtem. – Semmi... Csak szép...

Ákos bácsi oda akart jönni hozzám, hogy ha kell, segíthessen rajtam, és hogy megtudakolja, mi bajom. A rabbi intett neki. Csaknem észrevétlenül. Intette, hogy nincs semmi ok az aggodalomra. Aztán gyöngéden megfogta az államot, arcomat maga felé fordította, a szemembe nézett.

– Tudom: az örömtől reszketsz – mondta halkán.

Nem jött ki hang a torkomon. Némán intettem igent.

Erre a fülemhez hajolt és belesúgta:

– Szent dolog. Most találkoztál először az igazi szépséggel.

És amint kimondta azt, amit csak éreztem, de gondolatá érlelni magamban nem tudtam, a reszketésem elcsitult, homlokomon az izzadságcseppek hűlni kezdtek, tikkadttorkom, szájpaplásom megnedvesedett, és tiszta, egészséges hangon ujjongani kezdtem.

– Szép! Szép! Még! Még! Még!

Abban az időben nővéreim már nagyobbacska lányok voltak. Sok susmognivalójuk akadt egymással és a többi lányokkal, de azért engem sem hanyagoltak el, kedvesen foglalkoztak velem. A fél tucat Csathó leánnyal együtt szívesen játszottak az én kedvemért mindenféle labdajátékot, bújócskát, esténként – körülülve az alispánék ebédlőasztalát – a legkülönbözőbb fajta társasjátékot. Néha jelmezt öltöttünk, máskor „kínai vacsorát“ rendeztünk. (Ez abból állt, hogy akit szakácsmesternek nevezünk ki, a legkülönbözőbb tárgyakat indította el kézről kézre az asztal alatt, amit – akármilyen gusztustalan benyomást is tett – rendre mindenkinek át kellett venni, majd továbbadni mindaddig, amíg ki nem találta valaki, hogy mi is az a „borzalom“, amit a kezébe nyomtak. Ilyenek: áztatott homokkal kitömött szarvasbőrkesztyű, fél pár virsli, műcöpf, túlméretezett, még meleg galuska és más efféle.) Kockáztunk, híres embereket játszottunk, asztali tekeversenyeket rendeztünk.

Legkedvesebb esti szórakozásaink mégis a rögtönzött hangversenyek voltak abban a tágas földszinti helyiségben, mely szállása volt anyámnak és nővéreimnek.

Anyám Dicsőszentmártonba is magával hozta réztölcséres gramofonját és lemezeit, melyeket még Amerikában vásárolt. Régi masina volt, de időtálló, oldalán még tisztán kivehető volt a His Masters Voice-ok híres védjegye: a foxikutya, mely fejét kissé oldalt fordítva, nagy odaadásal hallgatja egy kis odafestett gramofonból gazdájának feléje áradó hangját.

Sok lemezünk volt hozzá: Johann Strauss-valcerek, amerikai tengerészdalok, Regtime-ok, Kán-kán lemezek. Ezeket is meghallgattuk néha, de esti koncertjeink anyaga a komoly zene volt. Annak örültünk, amikor Carusót, Mischa Elmát s a századforduló más nagy énekeseit, énekesnőit hallhattuk. Anyámnak és testvéreimnek jó hallásuk és jó ritmusérzékük volt. Abban az időben az én zenei emléke - zötehetségem is sokkal erősebb volt, mint ma. Rendszerint néhány ütemből – akárcsak anyám és testvéreim – fel tudtam ismerni minden egyszer már hallott operaáriát. Sok áriát ismertünk kívülről és énekeltük is. Néha úgy beleképzeltek magunkat az operavilágba, hogy együtt énekeltünk a gramofonból hozzánk szóló világhírességekkel.

Néha rövid időre benézett Ákos bácsi is házikoncertjeinkre. Látszott az arckifejezéséből, hogy örül a zenének. Bizonyára azok az idők jutottak eszébe, amikor anyja és két nagynénje pompás zongorajátékát hallgathatta, vagy arra gondolt, hogy valamikor ő is leült a billentyűsor elé, hogy egy-egy Schubert-dal vagy Chopin-fantázia szépségével ajándékozza meg környezetét, önmagát. Öröm sugárzott a tekintetéből, mégis csak futóvendég volt zenehallgatásainkban, negyedórára, félre, nagy ritkán egy órára talán. Ákos bácsit megfiatalította, valósággal újjáteremtette a zene élvezete. Amikor távozott, nyugodt volt az arca, mint az olyan emberé, aki ha kis időre is, de mégis levetette vállairól ránehezedő gondjainak, bajainak, betegségének minden terhét. Vidáman intett búcsút felénk. Rugalmas léptekkel ment ki a szobából.

Sokszor gondoltam arra, milyen jó volna, ha egyszer-csere Cecile néni is lejönne lemezeket hallgatni. Mindenki jónéven venné. Anyám is, akinek iránta való bizalmatlanságát ez bizonyára enyhítené. Aztán eszembe jutott, hogy Cecile nénit a komoly zene nem érdekli. S mivel tudtuk, mert nagy ritkán volt alkalmunk látni is, hogy csár-

dást jól táncol, könnyedén keringőzik, azt hittem (hiszen énekelni életem folyamán egyetlenegyszer sem hallottam), hogy azért nem jön zenét hallgatni, mert bizonyára botfüle van. Micsoda meglepetés volt számunkra, amikor rákász-szezonban egy esős délután megjelent közöttünk, s bejelentette:

– Jöttem egy kicsi muzsikát hallgatni Ida gramofonján.

Sürögtünk-forogtunk körülötte, mintha egy rég nem látott rokon volna, aki váratlanul toppant be közénk valami messzi földrésről. Zeneesténk programját, anélkül, hogy összebeszéltünk volna, megváltoztattuk. Berkes Bélát és cigányzenekarát, Fráter Lorándot s az öreg Csikay bandáját szólaltattuk meg. Volt a lemezek között egy, amelyen – emlékezetem szerint – Bánffy Gyurka népszerű Kék nefelejes... című szerzeménye volt megörökítve, ezt is lejátszottuk, s utána néhány bécsi keringőt, olyanokat, mint a Wein, Weib und Gesang.

Cecile néni elemében volt. Régi cigányozásokról, valamikori híres mulatós urakról beszélt, farsangi mulatságokról, kopászatokról. Ki hogy járta a csárdást, aprózva, mártogatva, kényeskedve, dobbantgatva, s arról, hogy egy-egy kétértelmű szóért, szépasszonyra tett könnyed megjegyzésért hogyan állították pisztoly csöve elé egymást régi gavallérok. Nem a mi világunk volt az. Másban nőttünk fel, vagy még csak növekedtünk, más érdekekkel, más célokkal a szívünkben, de örültünk, hogy Cecile néni ott van közöttünk, velünk, fenntartások, feszélyezettség nélkül, szép sötétkék szemében a visszaemlékezés meleg fényeivel.

A legkedvesebb az volt, hogy közülünk éppen az hallgatta legodaadóbban, aki egyébként a mindennapi életben legtávolabb állott tőle: anyám. És ez olyan jellegzetesen amerikai megnyilvánulás volt. Ott túl az óceánon, az Új Világban, a rohanó, egymást taposó, hol a magasban ragyogó, hol a mélyben vergődő emberek világában, a dollárokért, a gazdagságért vagy a darabka száraz kenyérért folyó harc kavargásában, emberségre áhítozva mindenki, csaknem mindenki, amikor megfáradt, vagy csupán csak vágyik valami másra, szebbre, jobbra, nyugodalmasabbra – a romantikához menekül, a romantikába kapaszkodik bele.

Anyám lobbanékony, de vidám alaptermészete és lélegzetállító bátorsága ellenére sokat szenvedett életében. Bizonyára ez a körülmény hozta belőle felszínre a minden amerikai szív mélyén ott szunnyadó romantikus hajlandóságot, ezért tudta megérteni Cecile néni múltba néző elérzékenyülését.

Nem tudom, hogy Ákos bácsi (aki közben szintén megjelent) és nővéreim mivel magyarázták anyámnak és Cecile néninek ezt a váratlan találkozását, csak azt tudom, hogy az öröm és jóreménység mosolya öntötte el mindnyájunk arcát. Hinni akartuk, hogy így lesz ez ezután mindig. Aztán egyszer csak váratlanul ismét kitört a vihar. És ez a vihar, melynek okozója én voltam, elseperte az ébredező jóreménységeket.

Önként szívesen hoztam áldozatot másokért, ámde makacs voltam, mint azután is egész életemben, s ha valaki rám akarta erőszakolni akarátát, mint a megvadult ló, „bokkoltam“. Gondolom, ha azt láttam volna, hogy valakinek javát szolgálom vele, le tudtam volna mondani – ha kissé fájó szívvel is – akár azokról a délutáni haboskávészonnákról is, melyek hozzátartoztak a kis Líviával való „flörtömhöz“. De nem voltam hajlandó csupán azért lemondani, mert nagynéném ellenezte. Igyekeztem azonban, amennyire lehetett, nem dobra verni a kislányoknál tett látogatásaimat, gondolván, ha elkerülhető, minek okozzak házi perpatvart.

Lívia azonban éles megfigyelő volt, és egyszer megjegyezte:

– Mondd, János, nagyon mérges a nagynénéd, amiért hozzánk jársz?

– Miért lenne? – kérdeztem tettetett csodálkozással.

– Azt hallottam valakitől, hogy lenéz minket.

– Tőlem ugyan mondhat, amit akar! Én oda járok, ahová akarok, senkinek semmi köze hozzá! – mondtam hetykén.

Manci is megszólalt:

– Nekem úgy tűnik néha, mintha lopózva jönnél le az úton.

Felugrottam a kicsi nádszékről, szinte felborítottam nagy felháborodásomban:

– Ilyeneket ne mondj! Nem igaz!

– Pukkadj meg! Pukkadj meg! – kacagott önfeledten Mancsi, és ugrálni kezdett az asztal körül, mintha menekülne előlem. Kis híja volt, hogy nem szaladtam utána, hogy elfenekeljem. De Lívia lecsendesített:

– Ne marhaskodjatok!

Mivel Lívia a flörtöm volt, respektáltam kívánságát. Egy villámlo pillantást vettem még az önfeledten viháncoló Mancsi felé, aztán visszaültem a helyemre.

Előkerültek a kártyák, Lívia osztott harmincegyezéshez, s egy-két izgalmas, mulatságos helyzet, bemondás után úgy helyreállt a béke, mintha néhány perccel előbb nem is kaptam volna össze Mancival. De legközelebb, hogy megmutassam, ki vagyok, lóháton érkeztem haboskávéra a kislányokhoz.

Volt Ákos bácsiéknak egy kiszuperált, vásárban vett hátaslovuk. Apró házifuvározásokra használták, vagy ha ezt-azt kellett hozni a háztartás részére a piacról, valamilyik közeli faluból. Eleje rogyant volt, s havivakságban szenvedett. Ezt a hórihorgas, fekete szőrű paripát nyergeltem fel, hogy az egész világ szeme láttára vonuljak be (vágatásról nem lehetett szó, legfennebb kocogásról) a tornác elé.

Vidéki Don Quijote voltam siheder-kiadásban, amint a girhes, vak ló hátán bekocogtam a tornác elé. De én ezt nagyon fontos eseménynek éreztem, bátor kiállításnak, szabad akaratom érvényesítésének. Meg vagyok győződve arról, hogy a leányok sem találtak benne semmi komikusot, sőt büszkék voltak arra, hogy miattuk kapaszkodtam fel, szokásom ellenére, a ló hátára.

Megelégedettségüket sok apróságból láthattam. Duplán mérték kávéra a habot, leggyengébb viceimen is nagyokat kacagtak. Eleven, sokat mozgó lányok voltak, de ennyit és ilyen nagy igyekezettel még egyszer sem tüsténkedtek körülöttem. Nagyon meg voltam elégedve velük és önmagammal.

Esteledett, amikor búcsúzásra került sor. A leányok sokáig integettek utánam. Amikor a tornacról már nem láthattak, felkapaszkodtak a kerítés tetejére, onnan integettek tovább, amíg csak el nem takartak szemük elől a közénk púposodó belvárosi házak.

Az első pillanatokban haragudtam azokra a tolakodó házakra, hogy elfedtek engem az integető kislányok elől. De röviddel azután megbékéltem velük: nekik köszönhettem, hogy azok a kedves leányok nem lehettek tanúi balsorsomnak!

Az történt ugyanis, hogy délutáni sikereimtől elbűvölve, a lányok mosolyára, sürgés-forgására, búcsúzó integetésére gondoltam csak, és megfeledkeztem arról az óvatosságról, amire feltétlenül szükség van, ha az ember havivakságban szenvedő lovon lovagol. És megtörtént velem az, ami sem azelőtt, sem azután többé soha, hogy a ló, szegény Ali Baba (így hívták a rokkant paripát) rálépett egy sotternek használt gránitkövecskére, megcsúszott, és velem együtt hasra vágódott!

Komolyabb bajunk nem történt, mindössze annyi, hogy a lónak a szőre, nekem pedig a nadrágom, könyököm megtelt porral és egyéb utcai szeméttel. Két segíteni kész férfi rohant le hozzám a járdáról, de ekkor már Ali Baba is, én is feltápáskodtunk. Mindketten borzongtunk az idegességtől – de nem sérültünk meg. A két férfi leporolta nadrágomat, könyökömet, felsegített a ló hátára, aztán „további jó lovaglást“ kívánva, odébbállt.

Másnap figyelni kezdtem Cecile nénit, nem kapott-e valami hírt dicstelen végű lovas-kalandomról. Több napon át figyeltem óvatosan, aztán megnyugodtam: nem tud semmit róla. De azért legközelebb gyalog mentem a lányokhoz. Nem hiányzott nekik alólam a ló, így is szívesen fogadtak.

Közben elhatároztam, hogy megtanulok kottából is zongorázni. Nem elégített ki, hogy csak hallás után tudok. A zongoratanárnő ugrásnyira lakott a megyeházától, szívesen vállalta a nyári hónapokra tanításomat.

Kitartással gyakoroltam, szorgalmasan készültem a leckékre. Azokon a napokon, amikor úgy láttam, hogy sikerült jól felkészülnöm, megjutalmaztam magamat azzal, hogy skálázás után eljátszottam hallás után egy-egy magyar nótát, Schubert-dalt, Strauss-keringőt. Szívesen vettem, hogy senki nem jön be mialatt gyakorolok, de nem zavart, amikor egy alkalommal észrevettem, hogy Cecile néni zajtalanul belép a szobába, és megáll a hátam mögött. Úgy viselkedtem, mintha nem vettem volna észre, s csak

magam kedvére tenném, játszani kezdtem emlékezetből egy cigányos hangvétellű úri-magyar nótát, mert tudtam, hogy Cecile néni azokat szereti.

Mindenre inkább fel voltam készülve, mint arra, ami most történt. Odalépett egészen közel mögém, és félhangosan, mintha a fülembe súgná, ezt mondta:

– Botfüle van.

Felugrottam a zongoraszékről, és szembefordultam vele:

– Kérem, ne mondja. Nem vagyok botfülű!

Az a két rózsavörös folt, amely nála mindig a nagy felindultságot jelezte, kigyúlt az arcán:

– Lóháton megy a Mancikákhoz! Mint Járában a faze-kaslegények! Lóháton!

Erre semmit sem tudtam felelni. Hallgattam, és anélkül, hogy egyetlen pillanatra bár felnéztem volna rá, összehajtogattam a Chován zongoraiskolát, és lehajtottam a zongora fedelét.

Szótlanul ment ki a szobából.

Másnap rejtjeles táviratban közölték a főispáni hivattal: Románia az antant oldalán belépett a háborúba. Ugyanazon a napon sürgöny érkezett Cecile néni anyjától: kicsi Mária beteg, azonnal jöjjön Kolozsvárra.

Huszonnégy órával később Ákos bácsi felrakta Cecile nénit a vonatra.

27

Románia hadba lépésével Dicsőszentmártonban is nyugtalanabbá lett az élet. Továbbra is a gát alá menekültünk a hőség elől, és az elszántabb férfiak fejeseket ugrottak az örvénylő Küküllőbe. Megyei és városi tisztviselők délelőttönként még meg-megléptek a hivatalból korsó sörre, vagy ha az kifogyott, „hosszúlépésre“, amit a nagyvendéglőben ittak meg, a megszokott asztalnál, perecsel. A fiatalság kuglóf-délutánjai nem szüntek meg, bár a kuglófok bele már nem volt olyan hófehér, mint azelőtt. Úrikisasszonyok és konyhalányok, szabadságos katonák és nyápic „untauglich“ urak szorgalmasan fújták, harmonikázták, zongorázták az érzelmes hadinótákat. A hadihősködés és hadisze-

relem dült tovább. Csak azoknak nem jutott ezekből az örömeiből csaknem semmi, akik felelősek voltak a lakosság nyugalmaért. Egyre izgatottabban jöttek-mentek, vitatkoztak zárt ajtók mögött. Most nem mert senki éjszakai szolgálat idején még fél órára sem eltekeregni hivatali szobájából.

Hófer-jelentések eddig is rendszeresen érkeztek a megyeházára, nem volt hiány rejtjeles sürgönyökben sem. A Hóferek alapján gombostűs papírzászlócskával tüzdelték ki Európa fali térképén a frontvonalakat, és a beállott változásokat. Most azonban a legfőbb kérdés az volt, hogy sor kerül-e a megye polgári kiürítésére, vagy nem. A hivatalos jelentések ehhez a kérdéshez kapcsolódtak. Minden tárgyalás erre vonatkozott, minden vita ekörül folyt. A megyeházán a nyugtalanság, bizonytalanság napról napra növekedett. Hírek érkeztek, hogy a déli megyékből, a kormányzat hivatalos intézkedéseit meg sem várva, megindult a menekülők serege. Dicsőszentmárton kiesett a fő útvonalból, de csak megtudták itt is az emberek, hogy az Enyed–Kocsárd, a Tövis–Arad és a székely körvasút útvonalán zsúfolt minden vonat. Mint szőlőtőkén a gerezdek, úgy csüngtek a vasúti kocsik lépcsőin, ütközőin, tetején a menekülők. Hatóságok, jótékonyági egyesületek, a vöröskeresztes kirendeltségek fő gondját már nem a frontra induló és szabadságra érkező katonák teáztatása, meleg levestel való ellátása képezi, de az otthonukból kiszakadt, üres hassal, üres zsebbel világgá szaladt családok megsegítése.

Mind sűrűbben érkeztek a rejtjeles táviratok. Szövegük egyre hosszabb, egyre parancsolóbb hangú lett. Ákos bácsiék szorgalmasan szerkesztették a válaszokat, melyek nem voltak mentesek a kifogásoló megjegyzésektől, helyreigazító kijelentésektől, ellenjavaslatoktól, bár a rendelkezések tudomásul vételét, azok végrehajtásának pontos keresztülvitelét ígérték. Felemelték az éjszakai szolgálatot végző tisztviselők létszámát. A vezető emberek gyakran ugrottak ki éjnek idején az ágyból, és surrantak be a hivatalba, hogy a szolgálattelvéket ellenőrizzék, és az éjszaka érkezett rejtjeles sürgönyöket, Hófer-jelentéseket kibetűzzék.

A kormánybiztosi táviratok hangja egyre vészterheesebbnek tűnt. Szigorúan követelte a megye vezetésétől,

hogy teremtsék meg az esetleg sorra kerülő kiürítéshez a legmegfelelőbb feltételeket.

Ákos bácsi nem hitt a polgári lakosság „evakuálásának” szükségességében. Nem hitt abban, hogy Dicső vagy környéke olyan harcok színhelyévé válhat, hogy emiatt ki kellene mozdítani a lakosságot szülőföldjéről. Meg merte kockáztatni azt a megjegyzést, hogy ha tőle függne, még abban az esetben is meggondolná egy ilyen rendelkezés kiadását, ha biztosan tudná, hogy Dicső és környéke is hadszíntérré változik. Felvetette a kérdést, hogy vajon mi okozhat nagyobb veszteséget emberéletben, vagyonban, erkölcsiekben: ha néhány napig a harcok elől pincékbe, szőlőkbe, erdőkbe kényszerülne visszahúzódni a nép, vagy pedig a meneküléssel együtt járó testi és lelki megrázkódtatások, az éhség, az időjárás viszontagságai, a valószínűleg fellépő járványok és lelki fájdalmak? Az volt a véleménye, legalább annyi engedményt kellene tenni, hogy aki nem akar elmenekülni, az saját felelősségére otthon maradjon. Ezekért a megjegyzésekért politikai fricskákat kapott, és sejtetni engedték, hogy nem tartják „megbízható”, Tisza-párti főispánhoz méltó magatartásnak az ilyen rebellis vélemények nyilvánítását. Ő erélyesen tiltakozott. Kijelentette, hogy fegyelmezett köztisztviselő, ennek ellenére fenntartja továbbra is magánvéleményét, hogy csak a végső esetben kellene elrendelni a megye polgári kiürítését. Bármilyen parancsot kap, mint felesküdt köztisztviselő azt végrehajtja, mert: ez hivatali kötelessége – ám a felelősséget a rendeletek végrehajtásából fakadó minden káros következményért a belügyminiszterre és a kormánybiztoságra hárítja.

Ákos bácsi gondterhesen járt-kelt. Két szeme sarkánál szarkalábak mutatkoztak. Ha idegenek nem voltak a közelben, gyakrabban szorította tenyerét a szívéhez, mint azelőtt. Beszélgetés közben egyik kezével belefogódzott valamelyik közelében álló szék támlájába. Ha pihenő sétát tett a megyeháza kertjében, botot vitt magával, arra támaszkodott. Egyébként igyekezett az idegenek felé gondtalan magatartást mutatni; velünk tréfálkozott is, s ha ideje volt. leült a gramofon mellé, és meghallgatta az olasz operalemezeket. Önfeledt kacagását ebben az időben csak akkor hallottam, amikor Dandy nevű spaniel kutyája az öltöző-

szoba csaknem földig érő tükreben megpillantva önmagát, bele akart harapni a saját orrába, vagy valami más, hasonló bolondságot eszelt ki.

Egyébként folyt tovább az élet úgy, ahogy eddig Dicsőben, valamivel több rémhírrel, aggodalommal és lassan, de biztosan szürkülő kuglófokkal. A szegénység pedig hallgatott, még mindig hallgatott. És aggódva olvasta mindenféle rangú és rendű nép a város és a megye halottainak névsorát, melyet időnként kiragasztottak a megyei nagy hirdetőtáblára. Ebben nyilvánult meg a halálhírektől való közös rettegés demokráciája.

Egy napon, amikor a megyeháza kertje fölött ácsorogtam a hegytetőn, déli irányból, nagy messzeségből, tompa, puffanászerű hangok hallatszottak. Azt hittem, hogy valahol túl a határon vihar dül. Aztán rádöbentem, hogy ez teljesen lehetetlen, a tompa puffanás nem lehet más, mint ágyúdörgés!

Árkon-bokron átugrálva szaladtam le a hírrel a hegyről.

– Ágyúznak! – mondtam izgatottan, amikor megpillantottam anyámat.

Egy padon ült a megyeháza kertjében, hatalmas kari-májú szalmakalappal a fején. Fehérneműt foltozott, és füttyörészett. Egy pillanatra leeresztette az ölébe a varrását. Tekintetének nyugalomát látszólag nem zavarta meg a hír. Ennyit mondott angolul:

– Amikor háború van, dörögnek az ágyúk is. Elmúlik egyszer ez a bolondság is.

Aztán szorgalmasan stoppolt tovább. Egészen belemerült a munkába. De a füttyörészést nem folytatta.

Nyugalma megdöbentett. Azóta rájöttem, hogy neki volt igaza.

Ahogy teltek a napok, egyre gyakrabban hallottunk távoli ágyúszót. Főlöszleges volt felmenni a hegyre: csendes időben, nyitott ablakkal a megyeháza emeletéről is hallhattuk azokat a tompa, puffanászerű hangokat.

– Nem hiszem – mondta Ákos bácsi többször is –, hogy a mi megyénk harctérre váljék. Szerintem stratégiai

szempontból egyik részről sem volna annak semmi értelme.

A konyhában sok bolond beszéd folyt, ijesztgették egymást. Kati szakácsnő mintha még többet részegeskedett volna, mint azelőtt. Egyik napon úgy berügött, hogy ebédre valahogy még főzött valami lötytyöt, s utána pászkának sikerített lapótyát, de a vacsorát Piroskának kellett összeütnie, hogy ne feküdjünk le üres hassal. Kati szakácsnő olyan hangosan fújta a „hadi-limonádékat“, hogy úgy gondoltam, ezt a sírva vigadást személyesen meg kell nézmem. S mondhatom, örülök, hogy nem mulasztottam el.

Amikor beléptem a konyhába, ott ült Kati egy háromlábú kicsi széken, hátát nekivetve a „trancsírozó“ asztalnak. Érzelmes énekét éppen abbahagyta, s két kezével gesztikulálva, érthetetlen szavakat mormolt maga elé. Amint ott ült azon a kicsike széken, ferdén összekucorodva, vérmes szemével maga elé bámulva, s mormolta maga elé érthetetlen szavait, olyan volt, mint valami ráolvasó, holtakkal titkos beszélgetést folytató kuruzslónő. Kétszer is meg kellett szólítanom, amíg rájött, hogy őt szólítja valaki. Amennyire púpja engedte, kihúzta magát, s töprengve nézett engem: ki is lehetek? Aztán felismert, és inogva bár, de erélyesen talpra ugrott.

– Tudja, Jánoska, hogy járnak? – rikácsolta, és sárgarózsa színű fejkendőjét félrecsapva, elkezdte billegetni magát:

Egyik lábam csinádi,
Másik magyarországi,
Az egyik az kijárja,
Másik döcög utána.

Énekelt, táncolt, kurjongatott. Szökkenései, megtántorodásai hátborzongatóak voltak. Csürdöngölőt táncolt, férfitáncot. De amennyire tudta mámoros állapotában, nőies libbenésekkel, szoknyahúzogatóással, derékriszálással tarkította. Így lejthetik ártó táncukat a mesebeli boszorkányok éjfél előtt, a sírok között, így az elkárhozott lelkek is, akik a mesék tanúsága szerint fekete éjszakákon feljönnek a mélyből békés halandókat riasztgatni. Nem tudom, mi volt rajta a legfélelmetesebb: a hangja, a te-

kintete, a mozdulatai, a púpja vagy a nagy konyhakályha száján kiömlő s a Kati szakácsnő arcán szétterülve vilódzó sárga, veres fények?

Lélegzetviassafojtva néztem. Észre se vettem, hogy vannak rajtam kívül legalább négyen mások is (az öreg kocsis, az inas, az ütődött szolgálégény, a bővérű konyhalány), akik becsődültek a konyhába ijesztő csodát látni. Csak akkor jöttem rá, hogy nem vagyok egyedül, amikor Kati szakácsnő egyik oldalugrását túl szélesre vette, s belebotolva a fásládába, hasra vágódott. Összerohantak a kíváncsiak, föléje hajoltak, a levegőt szinte elzárták tőle testükkel, úgy nézték és borzadoztak, míg az öreg kocsisnak eszébe jutott, hogy „vigyük ki, fektessük le!”. Erre kezénél, lábánál fogva megragadták, hátát tenyereikkel alátámasztották, felemelték. Hiába rugdalózott, hiába rángatózott, hiába köpködött a többiek felé zavaros tiltakozó szavakat, azok csak vitték elszántan, megállás nélkül, ki a konyhából, be a kacskaringós folyosóba, át a szobájába, hogy ott ráhengerítsék az ágyára.

Az inas ezekben a napokban meghazudtolva önmagát, alig ivott valamit. Azt mondta, amikor a ház úrasszonya nem tartózkodik idehaza, az inas, ha van benne kis jóérzés, nem issza le magát. Eddig nem zavarták a részegeskedésben ehhez hasonló meggondolások. Nyilvánvalónak tűnt, hogy ezzel a kijelentésével álcázni próbálja józanodásának igazi okát: félt, hogy valóban menekülésre kerül a sor, s ha részeg lesz akkor, megfeledkezhetnek róla, itthagyják.

A bővérű konyhalány most még jobban falta tekintetével a férfiakat, mint máskor – de kevesebb sikerrel. Nem értek rá ilyesmire a férfiak, csak ha arról volt szó, hogy valami nagy szerelem összeomlását féltették a fenyegető népvándorlástól – az embereknek most nem futó kalandokon, fontosabb dolgokon járt az eszük.

Anyám, aki oly szenvedélyesen tudott örülni és haragudni, akinek hangulatai a vidám dalolástól a futó neki-keseredésig gyakran pillanatok alatt változtak, most teljesen nyugodtnak mutatkozott. Ebből arra következtettünk, hogy mégis veszedelmek fenyegetnek minket. Tudtuk, olyankor szokott megmutatkozni bátor nyugalma (vagy bátor haragja), amikor komoly veszedelmek környé-

kezték őt vagy hozzátartozóit. Úgy hiszem, elsősorban Gizella nővéremre volt tekintettel, amikor ennyire hangsúlyozta nyugalma. Nővéremen ugyanis, aki ezelőtt mozgékony, életvidám lány volt, most mutatkoztak először annak az egészében soha ki nem mutatott, talán a mi-rigyműködéssel összefüggő betegségnek a fenyegető jelei, amely életének sok-sok esztendejét változtatta testi és lelki nyomorúsággá.

Én semmiképpen sem akartam tudomást venni arról, hogy sor kerülhet Dicső evakuálására. Igyekeztem hát minél jobban élvezni a vakációnak még hátralevő részét. Játszottam barátaimmal a megyeháza udvarán, fürödni jártam a Küküllőbe, a Csathó leányokkal és nővéreimmel felforgattuk a megyeháza kertjének nyugalma. Sokat rákásztam, ragadozó madarakra vadásztam, korán érő szőlőszemeket csentem a kertek széléből, olvastam, verseket fabrikáltam, rajzoltam, lovagoltam és udvaroltam.

Ákos bácsi közben levél és rejtjeles sürgöny útján igyekezett az illetékeseket meggyőzni arról, hogy a megye kiürítését felesleges elrendelni. Igyekezete azonban eredménytelennek bizonyult. A rendelet, amely a lakosság evakuálására utasította a vármegyét, éjszaka érkezett, éppen a hetivásár napját megelőző éjszaka. Én nem tudtam semmiről, s korán reggel már a vásárosnépek között csellengtem. A szokottnál nagyobb volt a nyugtalan-ság, mert időnként behallatszott a piactérre egy-egy, nagy távoból érkező ágyúdörej. A kofák persze ebből az ágyúdörgésből is hasznot akartak húzni, mert még feljebb verték az amúgy is felfelé mászó árakat.

– Nem lehet olcsóbban, biza nem adhatom keveseb-bért – sopánkodtak. – Így is majd szétszednek a nagy-ságák, hogy nekik adjam, nem másnak. Kell most az étel. Isten tudja, mi lesz holnap! Addig legalább tömjük a hasunkat!

Tartották az árakat, nemcsak tartották, de szorították felfelé.

És ekkor egyszerre csak megszólalt a dob, az erélyes dobpergés, mely az egyre újabb és újabb rendelkezések szövegét előzte meg:

– Közhírré tétetik...

A vásárosnépek döbbsen hallgatták. Azt, amiről min-

denki beszélt, amivel szívósan ijesztgették egymást az emberek, most, hogy valósággá vált, nem akarták elhinni. Nem tudták elhinni, hogy el kell hagyni az otthont, hogy el kell szaladni a világba, mert jön mind közelebb és közelebb a háború, s mert az urak, akik az emberek sorsát intézik, azt parancsolják, hogy vegye mindenki a batyuját s gyerünk!

Úgy bámult mindenki a hirdető-ember felé, mintha főbe kólintották volna; azt se tudta, keze-lába mit csinál. A kofa kiejtette kezéből a káposztát, piros paradicsomot vagy ami mást néhány pillanattal előbb kínált jó magas áron a szegény hadiözvegynek, nagyságának, kopott ruhájú munkásfeleségnek. A vevő leejtette a földre a pénzét, vagy a szatyrát, amibe nemrég még sörretket, túrót vagy isten tudja micsodát gyömöszölt. Volt, aki ma sem tudja miért, mi jogon, talán anélkül, hogy tudta volna, mit csinál, fenéken rúgta az előtte állót. Két árusasszony beleakaszzkodott egymás hajába, húzták, cibálták egymást, mintha ennek a verekedésnek a kimenetelétől függne az életük vagy a háború sorsa. Láttam egy nagy, rettentően nagy, széles embert, aki egyszerre csak csapkodni kezdte a hasát, és röhögött, röhögött úgy, hogy a nagy erőlködéstől kidagadtak a nyakán az erek. Senki se tudta, mit csinál, miért bámul, miért lökdösődik, miért tépi másnak a haját, miért ejti mindenét a földre. Mire vár? Mit vár? Miért vár? Miért vár!

És ebbe a hülyülésig tehetetlen feszültségbe, ebbe a megkótyagosodott embertömegbe csattant bele egy megvadult hang, amely feloldotta az egyetemes megbénulást.

– Csá, Bimbó, hojsz, Virág! Marad itt az Öregisten! Megyek Gálfalvára! Ott az asszony! Az unoka! Marad az Öregisten! Menekülni! Menekülni!

Csattogott az ostor. Zörgött a szekér. Egy zöldségáros asztala fölborult, amire a kis tarka tehénkéék megvadulva a szekérral átvágtattak a vásáros tömegben. Mintha ez lett volna a jel – a megvadult szekér, a megijedt ember kiáltozása –, megmozdult minden, asszonyok, férfiak, gyermekek, papagájos jövendőmondó, csonka koldusok! Kiáltoztak, csomagoltak, készülődtek, vagy otthagya szerteszt mindent, mentek, ahogy a lábuk vagy a lovuk, tehe-

nük, szekerük bírta, hazafelé, az otthon maradottakhoz, az életük értelméhez, a családhoz.

Kit érdekelt már a krumpli ára, a kora őszi almák minősége, uborkák keserű íze, a tejfel hamisított volta, jó havasi sajtok illata?

– Nagysága lelkem, hát mennyit ad érte? Vigye, amennyiért akarja. Az isten szerelmére kérem, vigye, hogy ne kelljen hazacipelnem! Nagysága! Nagysága! Legyen szíves... Nincs szíve, nagysága? – jajgattak a kofák.

Nem volt már ára semminek. Ingyen se kellett az áru senkinek. Rothadjon ott! Egye fene, rothadjon! Csak a családnak ne legyen semmi baja! A családnak! És ne legyen baja a szeretőnek, a szépszavúnak! Jaj istenem!

Alig telt bele félóra, legfennebb egy, s szemétdomb maradt a vásárvilág helye! Pedig több nap, három vagy négy volt adva arra, de lehet, jóval több is – nem tudom, nem emlékszem –, hogy hatósági segédlettel, tervszerű kiürítéssel szállítsák el a város és a megye civil lakosságát. Csak a hivatalos emberek maradhattak és kellett helyben maradniuk a rendelet értelmében.

Minket egy olyan csoportba osztottak be, amelybe azok tartoztak, akiknek volt valamiféle lófogatuk, és vállalni tudták a sajátjukból önmaguk és családjuk élelmezését. Anyámat és nővéreimet Ákos bácsi kocsija kellett hogy Radnóton át Kolozsvárra szállítsa, míg engem egy tisztviselő családjának a kocsijára a bakra, a kocsis mellé osztottak be.

Ákos bácsit a készülődés alatt alig láttuk. Sok volt a tennivalója, az utasításoknak megfelelően neki kellett a város és a megye polgári kiürítését megszerveznie. Nem lehetett könnyű egy olyan rendeletet végrehajtani, amelyet helytelennek, károsnak, feleslegesnek tartott. De háború dúlt, s hivatali embernek a helytelenített rendeletek végrehajtása elől még az állásáról való lemondás árán sem lehetett kitérni.

Mindenki csomagolt, de igyekeztünk minél kisebb feltűnést kelteni készülődéseinkkel. Ákos bácsi azt kívánta, hogy nyugalom, fegyelem tekintetében jó példával járjunk elől.

Én, amennyire engedték, segítettem a csomagolásnál, de szabad időmet búcsúzással töltöttem. Tulajdonképpen csak akkor fogtam fel, hogy mi történik velünk, amikor az indulás előtti estén nővéreimnek, anyámnak jó éjszákát kívántam, és visszavonultam Ákos bácsiék öltözőszobájába. Itt feküdt rá mellemre ama bizonyos vihar előtti csend!

Ákos bácsi nem tartózkodott a szobájában. Kilátás se volt arra egyelőre, hogy hazajöjjön és lefeküdjék. Éjt is nappallá tevő munkájában ha kimerült, a hivatali szobájában „gyökkintett“ egyet. Én tehát, leheveredve a díványra, zavartalanul elgondolkozhattam életem újabb változásán.

Most döböntem rá, hogy olyasvalami történik velem, ami örökre elszakíthat ettől a városkától. Csaknem elviselhetetlen nyugtalanság fogott el: igen, ezzel a holnap utazással bizonyosan lezárul valami az én életemben!

Jó lett volna szólni valakihez: az elmeegógyintézet kedves ápolottjaihoz: a Stüsü vadászhoz és a negyvenéves, Bokorugrós szoknyás „bakfishoz“; János bácsihoz, a mindig pénztelen árvaszéki ülnökhöz, akinek életcélja a gyermekfiúk szórakoztatása; Repedéhez, a járásbíróhoz és feleségéhez, Dicső műkorcsolyázóihoz, akik „bógnizni“ tanítottak és kihúztak a jég alól, amikor a korcsolyapálya szélén belepottyantam a lékbe; a fél tucát Csathó leányhoz, Mancihoz és Líviához, akikhez kuglófos uzsonnákra, udvarolni jártam; az érzelmes dalokat zongorázó plébánoshoz és a művészetért rajongó rabbihoz; első tánciskolai partneremhez, Jeremiás Rózsikához, akivel a „próbabálon“ menüettet és pas de patinée-t táncoltam; hegymászó és futballista társaimhoz; az ősz hajú, gögös cigány kocsihoz – mindazokhoz, akik ezt a kisvárost számomra kedvessé tették. És legfőképpen Piroska...

Lehetséges volna, hogy mindettől talán örökre el kell holnap válnom? Lehetséges volna?

Bizony még afelett is búslakodtam most, hogy talán sohasem fogok bosszankodhatni már egy félrecepott kendőjű, részeges szakácsnő viháncolásai miatt, és arra sem lesz alkalmam többé, hogy bujkáljak egy bővérű konyhalány elől, akinek legfőbb törekvései közé tartozik, hogy „megrontson“ engem. Most kedves és szép volt számomra

minden, amiről az volt az érzésem, hogy holnap-holnap-után emlékké távolodik tőlem. Vajon valóban lehetséges volna, hogy néhány nap alatt köddé váljék mindaz, ami nekem ma a valóságot jelenti? Erre kellene feleletet, biztos feleletet kapni!

Künt, alig ugrásnyira a megyeházától, az istálló fedelén egy tömzsi kis bagoly huhogott. Régi ismerős. Holdvilágnál gyakran figyeltem kerek, butuska fejét, amint megjelenik a kémény tetején. Toll-labdának tűnt inkább, mint madárfejnek, de ha nekikezdett huhogni, ugyancsak kitartónak, elevennek mutatkozott: csak akkor hagyta abba, ha valaki kavicsot hajított feléje, vagy kirajzolódtak az égre annak a csúf, sárga macskának a körvonalai, mely a szomszédból jött át korzózni az istálló fedelére, s közben, ha lehet, elkapni egy-egy gyanútlanul szundikáló madarat valamelyik eresz alatt.

– Huhu... huhu... – búslakodott bele az éjszakába az én bagolyamadaram, s nekem úgy tűnt, hogy búcsúszava ez az együgyű, szomorú nóta.

Feltápázkodtam fekvőhelyemről. Kinéztem az ablakon, és ugyancsak nekibúsultam, amikor megláttam a kémény szájára rátámaszkodó bagoly barátom kedves, buta fejét.

– Huhu... huhu! Huhu... huhu!

Nem. Ezt nem lehet elviselni. Így, egyedül, nem lehet!

Vállamra vettem öltözőkabátomat, lábamat becsúsztattam papucsomba. Elindultam az ajtó felé.

Egyszerre tettük rá kezünket a kilincsre, egyszerre nyomtuk le azt mindkét oldalon. Egyszerre nyitottuk rá egymásra az ajtót, mégis teljesen hangtalanul. Kézi gyertyatartóba dugott gyertyácskával világított maga elé. Meleg fény ömlött rózsásfehér arcára, bearanyozta sötétszőke haj koronáját, bordó kimonóját.

Csodálkozva nézett reám:

– Hová indultál?

– Hozzád, Piroska.

Szomorkásan mosolygott:

– Azt hitted, ma, éppen ma nem jövök el jó éjszakát kívánni? Holnap világgá mentek... mégis azt hitted, nem jövök...

– Féltem, hogy... Olyan zavaros ma minden!

Letette a kis kézi gyertyatartót az asztalra, leült a heverőm szélére, én mellé telepedtem. Megfogta a kezemet:

- Mi lesz még, nem tudhatjuk.
- Magunkkal viszünk. Ha vége lesz, visszajövünk.

Csöndesen ingatta a fejét:

– Apám meg én, akármit parancsolnak, itt maradunk. Ha kell, elbújunk, úgy böjtöljük ki, amíg megint csend lesz és béke.

– Miért?

– Itt születtünk. Itt van eltemetve anyám. Nem mehetünk.

Tudtam, hiába vitatkoznék vele, elhatározását úgysem változtatná meg. Átkaroltam a nyakát.

– Nagyon rossz lesz nélküled, Piroska. De meglátod: visszajövünk!

– Kedves vagy... – mondta, és gyöngéden magához szorított. Aztán így folytatta halkán: – Lehet, hogy utoljára ülünk így egymás mellett. Ezért akarom, hogy tudjad... Azt szerettem volna, hogy én legyek az első nő a te életedben, akit úgy ölelsz meg, ahogy a felnőtt férfiak és nők szokták megölelni egymást. Azt akartam, hogy néhány év múlva, amikor már igazi nagy fiú leszel, te legyél az én első, kedves szeretőm. De igen közel jött hozzánk a háború, s ebből, amit olyan szépen megálmodtam, már nem lehet soha semmi!...

Elhallgatott. Én is hallgattam. Pedig annyi kedves, meleg szót szerettem volna mondani neki! De képtelen voltam megszólalni attól a hirtelen támadt forróságtól, amely végigáramlott testemen. Arcomat odaszorítottam az arcához, s megbabonázva csodálkoztam bele fénylő szemeibe.

– Csókolj meg – mondtam hosszú, hosszú hallgatás után. – Csókolj meg!

– Várj... – mondta Piroska. Egyik karját kinyújtotta a kis asztalka felé, és két ujjával elfojtotta a gyertya sárgán pislákoló hangját.

Aztán visszahúzódott mellém. A sötétben lefejtette magáról nyakára fonódott karjaimat, és jobb kezemet gyöngéden megfogva, elrejtette kimonója alá.

– Azt akarom, hogy ha majd egészen nagy fiú leszel, akkor se felejtse el engem, soha. Emlékezzél, hogy ez

voltam én. Ez is, ez is, ez is... – s mialatt beszélt hozzám, adakozó jóssággal végigjáratta reszkető kezemet vállának, mellének, derekának kedves rejtekein.

Rövidke perc volt az egész. Mégis egy életre szóló drága emlék. Érzéki, mégis szelíd és ártatlan búcsúzkodás.

Aztán azt mondta:

– Jó utat, kedves! Isten őrizzen meg minden csúnyságtól!

Én megsimogattam a haját, ő megsimogatta az arcomat. Aztán hirtelen átölelt, megcsókolt, majd gyorsan, szaladva, elindult a folyosójátó felé. Azt ajtóból visszaszólt:

– Jó éjszakát!

Nem jött ki torkomon egyetlen hang sem.

Végigdobtam magam a díványon. Homlokomat bele-túrtam a párnába.

Sokáig csend volt.

Órák múlva, éjfél tájban az én tömzsi kis bagolyismérsőm ismét megszólalt az istálló fedelén.

– Huhu... Huhu...

Nem bírtam tovább. Sírni kezdtem. A sírástól aztán rendre megnyugodtam. És mély álomba merültem.

28

Ragyogó napfényben indult el Dicsőszentmártonból a lófogatos menekültek karavánja. A kocsis kívánságához igazodva, anyámék egy órával hamarabb hagyták el a várost, mint a többiek. Arra hivatkozott a gögös cigány kocsis, hogy Malvint és Madárt, a két szép magas-félvér kancát idegesítené a sokféle kocsizörgés, ostorok patto-gása, csiricsáré. Amíg lehet, ne keveredjenek bele a bizonyára hosszú kocsisorba.

– Amióta a kezem alatt vannak – mondta –, egyik-hez se nyúltam hozzá ostorral soha. Csak az ostornyél végével, óvatosan, amikor bögölylegyet kellett leszedni valamelyiknek a nyakáról, faráról. Az ostorom hegye hozzá van bogozva az ostornyélhez, hogy még véletlen-

ségből se érhesen hozzá a drága szép testükhöz, instálom. Tudja azt a főispán úr méltósága is, hogy az ilyen finom állatokhoz nem való, hogy versenyt hajkurásszák őket mindenféle Nóniusz-korcsitúrával, hucullal, duplafarú mecklenburgival.

Ennek az érvelésnek nem lehetett ellenállani. Ákos bácsi intézkedett, hogy a meghirdetett idő előtt egy órával induljanak neki anyámék a Radnóton, Tordán át Kolozsvárra vezető útnak. Ők örültek a tervnek. Arra gondoltak, hogy így a csapói hegy tetején, ahonnan olyan szép kilátás nyílik két irányba is, mialatt a kapaszkodó után a lovak kissé kifűjják magukat, leheveredve a cserjés szélére, majd zavartalanul fogyaszthatják el villásreggelijüket. Én azonban ez intézkedés következtében szinte kimaradtam az evakuált lovasjármű-tulajdonosok tiszteltreméltó csapatából.

Úgy beszéltek meg, hogy akik útitársul elvállaltak engem, útközben vesznek fel a megyeházánál. Amikor azonban odaértek, azt mondta valaki – talán a megyehusár –, hogy az egész család már rég útra kelt. Megkérdezték tőle, hogy hát Jánoskával mi van, mire ő azt felelte: „Mondtam már, hogy a főispán úr kivételével az egész család elindult Kolozsvár felé!“ Így történt, hogy amikor nyugtalankodni kezdtem az idő múlása miatt, és felszaladtam érdeklődni a Nagyvendéglő sarkához, ott azt a felvilágosítást kaptam, hogy a menet jó félórával ezelőtt útnak indult!

– Amit az ember nem intéz el személyesen, abba valahol mindig hiba csúszik bele – állapította meg Ákos bácsi bosszankodva, de aztán megnyugtatót: – Nem kell búsulni, szerzek én valami más „fürverket“ neked.

Nem tudtam megállni, hogy meg ne jegyezzem:

– Ha Ákos bácsi megengedné, én szívesen maradnék.

Megsimogatta a fejemet:

– Ha csak tőlem függne, maradhatnál. De nekem is parancsolnak. Kivételt pedig legkevésbé családtagjaimmal tehetek.

Ákos bácsi rendszerint magázott. Én szerettem, ha nagy néha tegezésre fordította a szót. Úgy éreztem, ezzel fejezi ki beszélgetésünk bizalmasabb, közvetlenebb voltát.

Félórányi szaladgálásba került, amíg kerítették nekem

valami kétkerekű taligát – amelybe egy csinos, kissé szélesbékási ló volt fogva –, az öreg Pekri Sándor ideoda szaladgálásra használt fogatát. Azzal a feltétellel kaptam kölcsön, hogy ha utolérem addig a karavánt, úgy a radnóti állami gazdaságnál hagyjam a taligát és a lovacskát, ahonnan alkalmilag vissza tudják juttatni gazdájához; ha pedig nem érném be addig őket, úgy Tordán az alispán gondjaira bízom.

Élveztem a magányos kocsikázást. Nem volt olyan érzésem, hogy „vízben hagytak“, sőt fontosabb személynek éreztem magamat így, mintha kezdettől el kellett volna vegyülnöm – mint jelentéktelen útitársnak – az evakuáltak eléggé zajos seregében. Az őszi időszak ellenére valóságos kánikula volt, nem a vénasszonyok nyarára emlékeztető csalo melegség, hanem igazi, olyan, amilyen nyár derekán szokott lenni a legszebb napokon: forró meleg, de fülledtség nélkül.

A csapói kaptató tetején, annak Dicső felé hajló oldalán megpihentettem lovacskámat. Megcsutakoltam, s amikor jól lehült, meg is etettem-itattam. Szerettem ezt a hegyoldalt, ahonnan messzire el lehetett látni Dicső irányába. Néhányszor voltam itt tavaszi szalonkahúzáson Ákos bácsit vagy Bornemisza Jánost kísérem. Visszagondoltam az alkonyatban hangoskodva csevegő, veszekedő, csivitelő rigókra, akik néha olyan zenebonát rendeztek, hogy úgy tűnt nekem, aligha lesz merszük a pisszegő, kurrogó szalonkáknak a nagy csetepaté után szárnyra kelve jobbra-balra cikázni, pillanatra egymáshoz koccanva, merész, váratlan fordulatokkal próbára tenni a szalonkavadászok ügyességét.

Amíg fogyasztottam egy keveset paprikás szalonna útravalómból, igyekeztem emlékezetembe vésni a cserjés hegyoldal minden domborulatát. Az indulásomat megelőző éjszakán, amikor álmatlanul vergődtem fekhelyemen, nem tudtam volna elképzelni, hogy a rá következő első dél előtt ott fent a csapói hegy oldalán szívfájdalmak nélkül, tiszta örömmel fogok visszaemlékezni kedves tavaszi alkonyatokra. Tegnap még nem tudtam volna elképzelni, hogy a búcsúzás pillanatait széppé tehetik az emlékek. Soha ilyen szépnek nem láttam a cserjés hegyoldalt, a közeli és távoli dombokat, völgyeket, soha ilyen jónak

nem éreztem az őszi cserefalevelek kesernyés-édes illatát. És az is jó volt, hogy amint néztem az égen békeségesen úszkáló felhőfoslányokat, már nem ismeretlen, titokzatos kislányok, nagylányok körvonalait kutattam bennük, hanem a Piroska tekintetének meleg fényeit, bőrének bársonyos puhaságát, testének kedves hajlatait, melyeket jobban ismertem, mintha valaha is láttam volna: formáik belerajzolódtak, beleitatódtak emlékezetembe, amikor adakozó, szelíd jósággal búcsúzóul magához vonta kezemet, elrejtette kimonója redői mögé, és gyöngéden magához szorított. Úgy tűnt, hogy a hangját is hallom, pedig csak én meséltem félhangon a szénáját ropogtató békási lovacskának: „Azt mondta, arra vágyott, hogy amikor nagyfiú leszek, ő legyen az első nő az életemben. Azt mondta, várt volna reám, hogy én lehessen első, kedves szeretője.“

Ujjongani szerettem volna a boldogságtól!

Vidáman raktam vissza csomagomba maradék útravalómat. A megmaradt szénát visszanyomtam a többihez, az ülés alá. Eltettem a kötőféket, és a zablát visszahegyeztem a lovacska szájába.

Felültem a taligára. Még egyszer körüljártattam tekintetemet a barátságos tájon, aztán néhány biztató szót szólva lovacskámhoz, folytattam utamat Radnót irányába.

Radnóton utolértem a dicsői lófogat-tulajdonosok csapatát. Nővéreimen látszott, hogy érkezésem nagy aggodalomtól szabadította meg őket. Kitoró örömmel köszöntöttek. Anyám kihúzta magát, úgy mondta angolul, majd utána, hogy mások is értsék szavát, tört németséggel:

– Ugye mondtam, hogy Jánost nem kell félteni! Az én fiam! My boy! (Ezzel bizonyára arra célzott büszkélkedve, hogy a bátorságot tőle örököltém, a pionírok ivadékatól.)

Egy ideig én voltam a táborozók beszélgetésének fő tárgya. Örültek, hogy van valami más témájuk is, mint a céltalan rágódás kényszerű vándorútjuk értelmetlensége felett. Voltak nők, férfiak – utóbbiak javarészt suhancok vagy kiszuperált, gyöngye fizikumú emberek s néhány örök-fiatal vénember –, akik a szokatlan körülmények

között is megtalálták lehetőségeit a férfibolondító pittyegeknek, illetve asszonybolondító kakaskodásoknak. De egészében nyomott volt a hangulat, könnyes, káromkodós. Jól jött, hogy önmaguk helyett velem foglalkozhattak.

A szép Pekri Géza azonban elemében volt. Gyönyörű hátilovon indult neki a világnak. (Egyre súlyosbodó süketsége miatt nem hívták be katonai szolgálatra. Most mégis akadtak többen is a helyükön maradt férfiak között, akik kifogásolták, hogy nem keresett magának valamilyen hazafias feladatot, ami az evakuálás idejére is Dicsőszentmártonhoz kötné.) Ritmikus mozgású, nemes formájú félvér mén volt Pekri hátilova. A hollófekete színű, hattyúnyakú állat rendkívüli módon élvezte különleges helyzetét: ő volt az egyetlen ménlő a változatos színű, formájú, vérmérsékletű kancák seregében. Szorgalmasan gusztálgatta a különböző rendű és rangú „lókisaszszonyokat“, s ha valamelyik különösen megtetszett neki, fogait mutogatva reányerített, s cifrázva lépteit, megtáncoltatta lovasát.

Gazdája, mihelyt elhagyták Dicső határát, a menet élére lovagolt, s ott, amint az minden valamirevaló vezértől elvárható, egyszer-kétszer megugratta a lovát. Így hozta tudomására csapatunknak, hogy e pillanattól kezdve parancsnokunknak tekinti magát! Az emberek, amikor tömegbe kényszerítve hordoznak valamilyen közös gondot vagy közös bánatot, nem bánják, ha napi egyszerűbb tennivalóikért mások felelnek. Így fogadták el a botcsinálta vezér vezérkedését az országút porában, a Dicső fölötti hegyek és Kolozsvár között. Ő pedig élvezve képzelt hatalmát, hol az élen, hol oldalt, hol a menet végére kerülve irányította a menetet. Vezérkedése tulajdonképpen nem volt alkalmatlan, és kimerült a hol itt, hol ott elhadart bókokban, a mindenki által amúgy is ismert, utunkba eső falvak nevének, egymástól való távolságának közlésében, s mindenkifölött a szépasszonyok, leányok bámulatának csendes mosollyal való regisztrálásában.

Annak, aki evakuált csoportunk botcsinálta vezérét csak idősebb korában ismerte mint vásárhelyi ószerest vagy a Maros parton mint szenvedélyes rákászt, a külteki gyermekeket előkelő zergevadászokról és zergevadászatokról szóló történetekkel szórakoztató öregurat, ne-

héz lett volna elképzelni, hogy valamikor ugyanő jó külsejével, csinos mozdulataival, remek lovasmutatványai-val meg tudta remegtetni azoknak a nőknek a szívét, akik nem a belső, hanem a külső szépségek csodálatára hajlamosak. Valóban szép ember volt és elegáns járású, akár a hátilova, ennek én tanúja vagyok! No és a lovasmutatványainak? Azoknak is!

Néhányszor magával vitt délutáni lovas kiruccanásaira. Ő ménlovát, én egy szeszélyes békási lovacskát lovagoltam. Bevallom, szívesebben s főképp nagyobb biztonsággal szálltam volna nyeregbe, ha a havivakságban szenvedő, kiszuperált hátszlovat választhattam volna! Igaz, akkor nem próbálkozhattam volna akadályugratással, de legalább biztonságban éreztem volna magamat. Egy alkalommal megemlítettem a dolgot, de ellentmondást nem tűrő hangon leintett: „Úr nem ül fel szaláminak való gebére!“ Tudomásul vettem, hogy ez az „úr“, akiről beszél, én vagyok! Évek múlva, bécsi diák koromban, ez a megjegyzés nemegyszer eszembe jutott, amikor hergelni akartak kötekedő erdőmérnök-jelöltek, és „Majoratsherr von Rongyosnak“ tituláltak, abban reménykedve, hogy mint ők, a „Burschenschaftosak“, kardot ragadok, s marha módra megverekszem velük!

Ami igaz, igaz: kitűnő lovas volt Pekri, s olyan könnyedséggel repült át lovával a legnehezebb akadályok fölött, mintha szárnyuk nőtt volna, az emelné őket a magasba! De én egy ilyen feledhetetlenül szép ugratásnak köszönhettem, hogy egy alkalommal heteken át jártam bicegve, s ülepemet kék, lila, zöld foltok tarkították. Aznap különösen elemében volt lovas és ló. Csak szórakozásból ugrattak át az árkok felett, de olyan szépen, mintha nevezetes versenyen valami cifra ezüstkupát szeretnének nyerni ugratásukkal: gyönyörködve néztem őket, és elfeledkeztem arról, hogy magam is nyeregben ülök (mél-tatlan dolog ez lovas emberhez, de annál nemesebb magatartás – gondolom – a beismerés), s amikor egyszer pillangó módjára elsuhantak mellettem, békási kis kancáknak úgy megtetszettek, hogy örömeiben váratlanul hármat „bokkolt“ egymás után. A harmadik bokkolást én már a földről néztem, felháborodva és tapogatva összepotyolt, sajtó testrészeimet.

A radnóti táborozás után Tordáig minden különösebb nehézség nélkül jutottunk el. Tordán azonban ízelítőt kaptunk az evakuáltak mostoha sorsából. Tömegszállításunk a rogyant, rothadásszagú szállodában volt. Néhányan, az előrelátóbbak, a városon kívül vagy környéletes emberek kertjében töltötték az éjszakát. Egy-egy öreg fa tövéhez vagy szín eresze alá húzódtak be pokrócaikkal, falnivalóikkal. Minket azonban bezsúfoltak a szállodai szobákba. Anyámmal, nővéreimmal és másokkal, összesen tizedmagammal háltam egy elhanyagolt, repedezett falú hotelszobában. Háltam? Dehogyan. Vakaróztam!

Soha életemben annyi poloskát nem láttam, mint akkor, 1916-ban abban az elhanyagolt tordai szállodában! Pedig láttam máshol is eleget! Idehaza és messze délnyugaton az Égei-tenger partján álló szállodákban. Egyszer a Galonya mélyén Mureşan Gorica vadőrrel egy elhagyott üzemi faépületben egy esős őszi éjszakán poloskafogó versenyt rendeztünk alvás helyett. Százharminckét poloska kiirtásával győztem ezen a nemes versenyen! De ez semmi volt ahhoz a nyüzsgéshez képest, ami ott folyt egész éjjel abban a tordai szállodában!

Nővéreim meg én azt a fogást találtuk ki, hogy egy asztal lábait vízzel feléig megtöltött konzervdobozokba állítottuk, s mi felhasaltunk az asztal tetejére; így csak a falon felmászó és a mennyezetről vitézül lepottyánó bogarak juthattak a közelünkbe. Ezek ellen azzal védekeztünk, hogy kinyitottunk egy esernyőt s az alá bújtunk össze az asztal tetején. Így jóval békésebben töltöttük az éjszakát, mint a többiek, de azért nem állíthatom, hogy egyetlen poloskának sem sikerült volna áttörni az akadályokon s otthagyni piros hólyagos névjegyét csuklóinkon, fülcimpáinkon.

Reggel ismét útra keltünk. Fáradtabbak voltunk, mint előző este, amikor odavetettek minket áldozatul a tordai poloskáknak.

Ötvenöt esztendő telt el azóta, de még ma is, amikor átutazom Tordán, ha megpillantom azt az épületet, mely egykori szenvedéseink színhelye volt, ösztönösen vakarózni kezdek.

Ma sem értem, hogyan sikerült a negyedik gimnáziumi osztályt minden „gikszer“ nélkül elvégeznem, hiszen az 1916–17-es iskolai évben nagyon kevés időt tölthettem az iskolában. Amit tanultam, magam erejére támaszkodva tanultam. Anyámat és nővéreimet Kolozsvárt helyezték el a Bartha Miklós utcában egy kétszoba-konyhás-fürdőszobás második emeleti lakásban. Etelka néni is Kolozsvárt maradt. Továbbra is az Eperjes utcai kórházban teljesített szolgálatot. Nagypámat, Gizella nénit és engem Cecile nénivel, kicsi Máriával és Cecile néni anyjával Pest felé irányítottak.

Amíg sor került továbbutazásunkra, régi otthonomban laktam, a Farkas utcában, onnan jártam be a kollégiumba.

Kolozsvár arculata, mialatt Dicsőben voltunk, sokat változott. Sokkal nagyobb volt a mozgás, mint azelőtt. Több katonaság. Haditudósítók a kávéházakban. A dél-előtti korzó tele ide helyezett tisztekkel. Új, ismeretlen nők is kezdtek feltűnedezni a városban. Kokottok, akiket a köznép leegyszerűsítve hadityúkoknak nevezett.

A látszattól ítélkezve úgy tűnt, hogy élelem tekintetében – az árak lassú, de állandó emelkedésétől eltekintve – még komoly bajok nincsenek: a gazdagok, a középosztály többsége és a módosabb iparosok még bírták az iramot az emelkedő árakkal. Ámde egyre több olyan kolduló gyermeket is lehetett látni, akit valóban az éhség kényszerített erre. Gyakran előfordult, hogy a jobban öltözött férfiakat, nőket halkán megszólította egy-egy karikás szemeödrű asszony, és valami, akármilyen kicsi pénzsegélyt kért a gyermekei számára, hogy ne kényszerüljön ki az utcára, áruba bocsátani a testét. A Pata utcában és más, főként szegények lakta utcákban egyre több cédula jelent meg az ablakokban, amelyek keveset használt, olcsón eladó, elsőrendű háztartási cikket kínáltak eladásra. Több velem egykorú fiúcskát ismertem, akit ez idő tájt vettek ki az iskolából, hogy legyen valaki kenyérkereső otthon, aki legalább a szűk mindennapit tudja biztosítani a napszámból. De a minden rangú és rendű kolozsvári társadalomban folytak tovább a zsúrok, a házi mulatságok és a jótékony célú nyilvános bállok – mert illetl szórakoztatni a bevonulás előtt állókat,

a lábadozó, a szabadságra jött vagy menetszázadba osztott katonákat.

Az iskolákban, bár egyre gyakoribb szükség-vakációkkal megtűzdelve, folyt tovább a tanítás.

Azóta se utaztam vonaton olyan előkelően, mint amikor elérkezett az ideje, hogy felmenjünk Pestre. Pólika nénit, aki egyre rohamosabban rogyant össze, betegszállító vagonban hozták el Vécsről Kálmán bácsival és a kíséző személyzettel együtt. Ebbe a kocsiba szálltunk be nagyapámmal, Cecile nénival, Gizella nénival, kicsi Máriával, kedves pesztonkájával, Ancával, és Cecile néni anyjával, akit Kolozsvárt a többi Cecile-től való megkülönböztetés érdekében általában mint „öreg Cecile nénit“ emlegettek.

A betegszállító vagon felért egy előkelő szalonkocsival. Volt benne külön beteg-hálószoba, ebben utaztatták Pólika nénit egy ápolónővel. A kísézők kétágyas hálófülkéjében kapott helyet Kálmán bácsi és nagyapám, továbbá oda készítettek fekhelyet egy inasfélnék is, aki elég ügyesen tudta kezelni Kálmán bácsit. Cecile néni, Gizella néni, kicsi Mária, öreg Cecile néni szintén kaptak egy fülkét, Ancával együtt. Nekem és Pólika néni egyik szabadságról visszatérő rokonának, egy fiatal huszárönkéntesnek, a kocsi nappali helyiségében készítettek fekhelyet. Igaz, ez a luxusutazás sok pénzébe került a vécsieknek, mert egy telt személykocsi utasszámának megfelelő mennyiségű jegyet kellett vásárolniuk előre, hogy megkaphassák. Így jutottam hozzá nagyapámmal ehhez a kényelmes potyautazáshoz. Kálmán bácsinak fogalma sem volt arról, hogy ki vagyok, így jelenlétemet nem árulhatta el Pólika néninek, Pólika néni viszont csak segítséggel tudott volna felkelni ágyából, de erre útközben nem került sor.

Rendkívül szórakoztatott az előkelő utazás gondolata, s mivel egyetlen pillanatig sem volt olyan érzésem, hogy örökre szakadok el Kolozsvártól, szívfájdalmak nélkül kapaszkodtam fel a betegszállító kocsiba.

Több mint fél esztendő töltem Budapesten az Eötvös utca 7. szám alatt. Ez a palotának is beillő ház Kálmán bácsi és Pólíka néni közös tulajdona volt. Az egész emeletet ők lakták, és a földszint egy része is hozzátartozott lakásukhoz. A földszinten az utcára néző rész dr. Péterfi István ügyvéd, zenekritikus és felesége, a nagy magyar énekesnő, Basilides Mária és aranyhajú fiacskájuk, Pistike otthona volt.

Nagyapám és engemet hátul az udvaron helyeztek el, eldugott kis szobácskában, mely nagyon egyszerű, puritán berendezése ellenére sem volt ellenszenves, sőt voltak előnyei is. Itt nem kellett attól tartanunk, hogy Pólíka néni tudomást szerez jelenlétemről! Ez nagyon fontos szempont volt. Ákos bácsi a lelkére kötötte Cecile néni-nek, hogy el ne felejtkezzék Pólíka néni vészjósló szavairól: „Ha valaki megpróbálja becsempészni hozzánk azt a kakukkfiókát, velem gyűlik meg a baja!“ Tapintatosan kell kezelni ezt a kérdést, mindnyájunk érdeke ez, a nagybeteg Pólíka nénié is.

Másokat bizonyára nyugtalanított volna, hogy Cecile néni és anyja, az öreg Cecile néni, valamint kicsi Mária és pesztonkája, Anca, Pólíka néni hadba vonult unokaöccsének, Bánffy Jánosnak a felesége, Ugron Rozáli, sőt Gizella néni is mind a „kegyelmes“ lakosztályban nyertek elhelyezést, míg nagyapám (Kálmán bácsi testvérbátyja) és én (Vécs másodfokú várományosa) egy szerény kis földszinti szobácskába szorultunk. A házmesterné tett is ilyen megjegyzéseket néha, amikor reggelenként bekopogott hozzánk, hogy befűtsön a kályhába. Minket azonban a legkisebb mértékben sem zavart ez a helyzet, sőt örültünk az így biztosított nagyobb önállóságunknak, és annak, hogy olvasva, beszélgetve s közben iskolai tananyagomat is tanulmányozva, sok időt tölthettünk kettesben, könyveinktől körülvéve.

Ebédelni az emeletre jártunk, és gyakran üldögéltünk Kálmán bácsival a tágas nappali szobában. Pólíka néni

sohasem mozdult ki szobájából. Nappal tolokocsijában ült, abból figyelte gyanakodva környezetét, nyugtalankodott, hangoskodott. Néha megnyugtatta, ha fel s le kocsikázatták a szobában. Ilyenkor sem kellett aggodalmaskodnom, mert kocsikázás közben sem tudott az ablakon át belátni a nappali szobába.

Cecile néni és Pólika néni kedvenc unokaöccsének, Bánffy Jánosnak a felesége, Rozáli néni egészében jól megértették egymást. Rozáli néni jókat kacagott Cecile néni csípős megjegyzésein, amelyeket azokra az Erdélyből Pestre került ismerősökre tett, akik, hogy az itteni legelőkelőbbek társaságában foroghassanak, már-már egész vagyონukat ráköltötték a társadalmi versenyfutásra. Rozáli néni viszont olyan pesti pletykákkal szórakoztatta Cecile nénit, amelyeknek erkölcsi vonatkozásain odahaza megbotránkozott volna, de amelyeket itt, mint olyan, aki soha átmenetileg sem vallotta magát pestinek, szívből mulatott. Elpanaszolták egymásnak (de nem túlságosan nekibúsulva), hogy a szellemileg alig-alig beszámítható Pólika néni melyiküket milyen nyers szavakkal ócsárolja, s titkon meg-megmosolyogták szegény Kálmán bácsit, ha finomkodva körüludvarolta valamelyiküket. Mégis az éles szemű megfigyelő megállapíthatta, hogy a jóviszony ellenére is féltékenyek egymásra. Ha vendégek jöttek a házba, lopva figyelték egymást: kettőjük közül melyiket tekintik a fontosabb rokonnak, kettőjük közül ki a népszerűbb? Aki tudta, hogy más vagyonos családokban milyen komoly ellenségeskedések dúltak, ezt a végül is senkinek sem ártó versengést megbocsáthatta a két asszonynak, akik férjeik révén, két különböző oldalról ugyan, de azonos fokon voltak rokonai az öreg Kemény-Bánffy házaspárnak. Nekem sok hasznom és örömöm származott ebből a versengésből.

Amíg Pesten voltunk, soha egyetlen nézeteltérésem sem volt Cecile nénival. Olyan jó volt érezni, hogy akarja a harmóniát közöttünk, s örül, ha valami apró meglepetéssel, ajándékkal kedveskedhet nekem. Egyszer sem fordult elő, hogy valamin felbosszankodva azt verte volna a fejemhez: „Ha így folytatja, akkor Ákos bácsi leveszi a kezét magáról!” Rozáli nénival is nagyon összebarátkoztunk. Rendkívül szórakoztatónak tartottam. Szeret-

tem jó humorérzékét, önfelelt kacagását. Ész tekintetében (Ugron leány volt) nem lehetett ellene kifogás – egészséges, paraszti humora volt, természetes jókedvből fakadó, s ezzel könnyen nyerte meg nemcsak a felnőtt férfiak, de a süvölvény fiúk bizalmát is. Sok évtized telt el azóta, mégis amikor felelevenedik emlékezetemben vidámsága, amellyel egy-egy váratlan kérdésemre reagált, még ma is elmosolyodom. Egyszer, kikönyökölve az ablakon, megkérdeztem tőle, vajon mi van abban a házban, ott „srégen“ szemben velünk, amelynek kapuján át estefelé olyan nagy forgalmat bonyolítanak le? Úgy határozott, hogy patakozott tőle a könnyei; de amikor megcsendesedett, megmagyarázta – bár kissé körülményesen –, hogy egy híres és elegáns kerítőtű „hivatala“ székel benne.

Észrevettem, nincs tisztában, mennyit is mondhat el nekem erről a dolgról, tehát megnyugtattam:

– Tudom, mi az, mert Kolozsvárt a kollégiumban beszélgettünk arról, hogy a nagyvárosokban nemcsak „roszféle“ házak vannak, olyanok, mint nálunk a Búza utcában, hanem szerelmi ügynökségek is, ahol kivénült utcalányok, kerítőtűk fénykép után, jutalékért hozzák össze a kalandvágó férfiakat és a mindenre elszánt, pénzért kapható nőket.

Amikor látta, hogy megbotránkozás nélkül veszem tudomásul, amiket mond, tovább fecsegett:

– Ha nincs más dolgom, szívesen könyökölök ki az ablakon. Különösen estefelé jó mulatság lesni, látok-e álszent ismerősöket, akik besurrannak annak a háznak a kapuján. Bizony előfordul! Sőt kétszer már megesett, hogy egy komoly, nagyon puritán hírében álló politikus lopódzott be esti szürkületben a kapun. Először körülnézett alaposan, hogy nem lát-e az utcán valaki ismerőst, s csak amikor egészen bizonyosnak vélte, hogy szabad az út, akkor lépett be a kapu alá. Ide, a ház emeleti ablakára elmulasztott felnézni, és nem tudta azt, amit én, hogy az a hétköznapi külsejű férfi, aki mindkét alkalommal pár száz lépésnyi távolságról követi, majd egy-két perccel azután, hogy a politikus eltűnt szeme elől, maga is besurrant abba az épületbe, nem más, mint egy detektív,

aki az ő élete biztonságát őrzi! Vízet prédikál politikus barátunk, s bort iszik! – kacagott Rozáli néni.

Engem nem túlságosan izgatott a történet erkölcsi oldala, sokkal inkább a másik, a kalandos!

– Miért őrzik olyan nagyon annak az embernek az életét? – kérdeztem.

– Nehogy valaki merényletet kövessen el ellene. Sok az ellensége.

– Hogy meg ne öljék?

– Igen.

Felkacagtam:

– „Szitává lőtt hulla a rosszféle ágyában!“ Jaj milyen izgalmas történetet lehetne csinálni belőle!

– Hát írd meg.

– Én másféle dolgokat írok.

– Miket?

Fülig pirultam.

– Verseket.

Rám nézett hamiskásan:

– Szerelmes verseket?

Még jobban kiveresedtem.

– Írtam azt is. Most mást. Eposzt!

– Ejha! Mint Homérosz? Arany János?

– Nem. Ahogy Petőfi Sándor írta a János vitézt.

– Ha majd befejezted, ugye felolvasod nekem?

– Igen.

Sohasem került sor a felolvasásra. Tizenkét vagy tizen-négyszer után véglegesen „bedöglött“ a János vitéz II, azaz Egy szép falusi legény budapesti vitézkedéseinek vidám története. Ez a szép falusi legény természetesen én lettem volna. Kalandozásom helye a „vurstli“, s célja, hogy megkeressek egy Piroska nevű vidéki kislányt, akit az aranyhajú, angyalarcú, de gonosz, póktestű szörny rabolt el a falujából, egy országos vásár alkalmával.

Ma is sajnálom, hogy abbahagytam döcögő verssorokból összetákolt eposzom megírását. De a versfaragás iránti érdeklődésem helyét más, számomra akkor érdekesebbnek tűnő események sorozata foglalta el. Ezek közé tartoztak például sikeres intrikáim a Gerbeaud-cukorkák körül.

Kálmán bácsinak abban az időben húsz-egynéhány korona zsebpénz járt (nagy pénz volt az akkor!), amit Péterfi István útján kapott naponta kézhez a kora délutáni órákban. Azzal kezdődött a zsebpénz nap nap utáni elköltése, hogy vett magának a földalatti vasút pénztáránál egy csomag jegyet (gondolom, egy tucat lehetett egy csomagban), mondván, hogy olcsóbb így, mint egyenként. A nagy jegyvásárlás után felült a földalattira, és beutazott az akkor még Gizella térnek nevezett Vörösmarty térre. Amikor feljött a föld alól, megtapogatta a zsebeit, s gondos kutatás után csaknem minden alkalommal megállapította, hogy elfogyott minden szívnivalója. Erre beült egy gumirádleres fiákerbe, s körülbelül ezt mondta: „Oda az izébe vigyen, kérem szépen. Oda, ahol az én szivarosom van, kérem szépen...”

A fiákeres nem várta meg a magyarázat végét, már vitte is a Nemzeti Kaszinóhoz. A Kaszinóban kérdés nélkül hozták a huszonnégy órára való szivaradagját, öt szép szivart, amelyek közül a vacsora utánra való legszökébbik egy havanna volt, a másik négy napközi fogyasztásra szánt hazai portorikó.

Kálmán bácsi olyan udvarias finomkodással köszönte meg a lakájnak a feléje nyújtott szivarkollekciót, mintha ingyen, ajándékba kapná, aztán kezébe tette pénztárcáját, hogy vegye ki belőle a szivarok árát. Azt mondják, soha egy fillérrel se vett el többet a lakáj, mint amennyi járt neki, ő viszont egy korona borralalóval pótolta meg az összeget. A Nemzeti Kaszinóban kártyacsaták vagy cigányos mulatozások alkalmával nagy borralalókat osztogattak, szamárság lett volna „piculás” csenegetési lehetőségek kedvéért lejáratni a szolgatékintélyt.

A szivarvásárlás befejeztével Kálmán bácsi ismét beült a kétlovas, gumirádlis fiákerbe, és visszahajtatott a Gizella térre a Gerbeaud-hoz. Miután borralalóval megduplázva kifizette a fuvardíjat, bement a barokkos-cikornyás-aranyozott, túl cifra luxuscukrászdába, s elfoglalta megszokott helyét a legbelső kis különszobában, amelyben annak idején főként férfiak üldögéltek, mivel ez volt a Gerbeaud egyetlen olyan helyisége, amelyben szabad volt dohányozni. Ezt a kis különszobát azért is szerették a magányosan cukrászdázó férfiak, mert itt nem kellett a ban-

kárkisasszonyoknak, kontesszeknek, férjhezadó polgárlányoknak bókolni, de zavartalanul el lehetett évődni a kiszolgálókisasszonyokkal, akik (alig volt egy-két meglettebb korú közöttük, amolyan felügyelőféle) mind csinosak, kedvesek, mutatósak voltak.

Volt Kálmán bácsinak a kiszolgálólányok között két kedvence. Felváltva hol az egyik, hol a másik volt szolgálatban. Amikor meglátták, meg se kérdezték, hogy mit akar fogyasztani – tudták, a kívánsága mindig ugyanaz: öt piskóta és egy pohárka narancslikőr –, s máris szaladtak, arcukon elragadó mosollyal hozták az „uzsonnát“. Kedvesen körülcsivítették az öreget. Öröm volt látni, hallgatni őket. Valósággal mesterei voltak a bájos semmitmondásnak. De ennek meg is volt az eredménye, mert Kálmán bácsi nekik adta minden aznapi megmaradt zsebpénzét, akármennyi volt a számla. „A többi a magáé, angyal!“, vagy: „A többi a magáé, bájos hölgy!“ – így utasította el az ezüsttálcán, szalvéta alatt visszahozott, jelentős összegű váltópénzeket.

Sokszor elkísértem narancslikörös uzsonnáira, de ez a jelenet mindig ugyanígy megisméltődött.

Engem Péterfi István is, Cecile néni is, Rozáli néni is biztattak, hogy csak kísérjem el őt minél gyakrabban a Gerbeaud-ba. Akármennyit zabálnék, akkor is sokkal több pénzt hagy ott, mint amennyi a számla összege, sőt akkor is marad a kiszolgálólányoknak borral való elég, ha ráadásul egy kis doboz Gerbeaud-ot is pakoltat be magának, hogy otthon megajándékozzon valakit.

Ezek a Gerbeaud-cukorkákat, mignonféléket tartalmazó dobozok világhírré tettek szert még a Gerbeaud-kisasszonyok elődje, Kugler Henrik idejében. Amerikába, Ausztráliába, a világ minden tájára szállították kocsin, vonaton, hajón, szépasszonyok, imádott leánykák szívének puhítására. Hogyne pályáztak volna az Eötvös utcai palota hölgyei arra, hogy egy-egy dobozka Gerbeaud-val megajándékozza őket Kálmán bácsi? Ez alól csak Basildes Mária volt kivétel. Úgy imádta a férjét, hogy talán nem is ízlettek volna neki azok az illatos édes mignonok, ha nem az ő Pistije lepi meg velük.

Cecile néni sose kérte volna Kálmán bácsit arra, hogy hozzon neki ajándékot a Gerbeaud-ból, de jónéven vette,

hogy Rozáli néni bizony nemcsak példálózik a mignonokkal, de néha ki is mondja nyíltan: hozhatna Kálmán bácsi egy-egy félkilós dobozzal belőlük. Elég gyakran előfordult, hogy az öregúr nem üres kézzel tért haza. Ilyenkor aztán olyan volt, mint a lutri: hazaérkezve kivel találkozik először: Cecile nénivel, Rozáli nénivel? – mert mindig az első szembejövőnek nyomta a markába! Ezt tette Ancával is, a kedves pesztonkával, de az tovább ajándékozta kicsi Máriának, csak kóstolót tartott meg magának, két-három darabot.

Így egy ideig többé-kevésbé mindig voltak kínálgatni, szopogatni, rácsálnivaló édességek a házban, a különböző korú és rangú nők öröme. Rendre azonban ritkulni kezdtek a Gerbeaud-ajándékok, egyre gyakrabban fordult elő, hogy Kálmán bácsi üres kézzel jött fel az emeletre. Amikor úgy adódott egyszer, hogy egy hétig nem hozott semmit, Rozáli néni megkérdezte:

– Kálmán bácsi már nem szeret minket?

Az öregúr végigmustrálta a még mindig szép, mutatós asszonyt, és sikertelen kísérletet tett arra, hogy meglapogassa.

– Nono, maga huncut! – fenyegette meg ujjával Rozáli néni Kálmán bácsit. – Inkább mondja meg, miért nem hoz mostanában Gerbeaud-ot? Más asszonyoknak teszi a szépet?

Tetszett az öregnek a gyanúsítás. Kihúzta magát hegyesre :

– Vannak még szép dámák. Vannak.

Én kuksoltam a sarokban. Tudtam, miért maradoznak el a Gerbeaud-dobozok. Újabban gyakran Marikának adta, a házmester leányának. S annak, hogy ez így történt, értelmi szerzője én voltam:

A tizenhat-tizenhét éves Marika tekergéseimben jó társam volt. Ügyes, szemes, gyors mozgású lány, talpraesett, pesti.

Amikor nem volt valami halaszthatatlan munkája, és elkéreztetett, szívesen bíztak gondjaira. Tudták, hogy „nyitott szemmel jár“, s ha vele vagyok, útkeresztezésnél, margitszigeti lóvasúton, „lipinka“-hintán bajom nem történhet.

Sokat tekeregtünk együtt. Hozzávetőleg sem tudnám megmondani, hányszor szeltük át a Dunát propelleren Pest és Buda között, hányszor ültünk fogaskerekűre, hogy a túlsó partról és madártávlatból láthassuk a gyönyörű Budapestet. Együtt jártunk az állatkertbe és az angolparkba (aminek akkor az ellenséges viszonyra való tekintettel a hivatalosok más nevet adtak), az állatkertbe majmokat csodálni, elefánton lovagolni, az angolparkba csibészeknek való játékokba belekeveredni. Hullámvasúton, csúszdán együtt siklottunk fel s le sikongva, együtt utaztunk a barlangvasúton, nagyokat hahotázva felváltva hibáztattuk el légpuskával a vízsugár tetején ficáncoló tojáshéjat, botorkáltunk az elvarázsolt kastélyban, néztük elformátlanodó alakunkat a torzító tükrökben, és hasfájásra kacagtuk magunkat a törpék színházában. Három-négy évvel volt idősebb nálam, mégis pajtásává fogadott, s míg jártuk a zezugos utcákat, pompás parkokat s a kevésbé pompásakat, nagyvárosi dzsungelt, sasszemekkel őrzött minden veszedelemtől.

Egy szombati napon bejelentette:

– Vasárnap délután színházba megyünk. Ide a szomszédba. Meghallgatjuk Király Ernőt. Szereztem jegyeket. Ingyen.

Király Színháznak hívták azt a népszerű operettszínházat. Sok neves primadonna és bonviván tündöklésének volt színhelye. Abban az időben, amikor Pesten voltam, zsúfolt házakkal játszott. De Mariska, a házmesterlány az egyik jegyszedőné révén tudott nemcsak felár nélkül, de néha egészen ingyen is jegyeket szerezni a délutáni előadásokra.

– Jó lesz – mondtam, majd tréfából megjegyeztem:
– Az ingyenjegy mellé adhattak volna ingyencukorkát is, hogy rágeszálhassuk előadás közben.

– Nincs pénzem – felelte Mariska. – Ingyen nem lehet.

– Dehogynem – vetettem ellen –, másoknak is ad Kálmán bácsi!

A megdöbbenéstől akadozva kérdezte:

– A kegyelmes úrtól? Kérjem el? Szégyellném...

– Ne kérd, csak állj elébe, s kérdezd: „Kinek hozta?”
Mások is ezt csinálják, csak ennyit, s odaadja.

Nem akart belemenni. Időbe telt, amíg rá tudtam beszélni: nincs abban semmi rossz, ha úgyis mindenki ezt csinálja! És aznap este hiába várták fent az emeleten a Gerbeaud-féle mignonokat, mi pedig másnap délután Mariskával előadás alatt dagadtra zabáltuk magunkat a Király Színházban, mialatt a kajla lábú, rosszul játszó, idétlen, de szép hangú Király Ernőt elandalodva hallgatta, leste, figyelte, tapsolta a javarészt kispolgár közönség. Elősorban a tehetetlen, szerény kisemberek férfiideálja volt, azoké, akik általa álmodták magukat nagy szerelmi csaták hőségévé, hercegekké, milliomosokká, körülímádot, csodált férfiakká. Benne öltöttek testet titkolt vágyaik, reménységeik, vált a lehetetlen lehetségessé: mit sem jelent a semmi külső, ha van szépséges hang s hozzá valóban nemes, igazi szerelmes lélek!

Mariskának csak az első lépés volt nehéz a cukorkaszerzésben, azután ment, mint a karikacsapás. Nem kellett mást tennie, mint ott ólalkodni valahol a kapu mögött vagy a lépcsőház előtt, amikor jött Kálmán bácsi, s ráköszönni: „Kezit csókolom, kegyelmes úr, mi jót vásárolt ma?” – s az öregúr megfélelkezve arról, hogy odafent mások is reménykedve várják, gáláns mozdulattal odanyújtotta a lánynak a dobozt.

– Fogyassza szívesen, szép hölgy!

Aztán ment tovább, fel a lépcsőkön az emeletre, nem is sejtve, hogy ismét milyen csalódást fog okozni.

Később abban egyeztünk meg Mariskával, hogy nem fogjuk túlságosan kihasználni Kálmán bácsit. Csak akkor vár rá Mariska a kapu mögött vagy a lépcső alján, amikor másnap színházba készülünk vagy tekeregni a budai hegyekbe. Így a káposzta is megmaradt, és a kecske is jóllakott!

Mariskának köszönhettem, hogy 1916–17 telén láthattam, hallhattam, először életemben, egy délutáni előadáson Medgyaszay Vilmát, a magyar kabarészínpadok legnagyobb előadóművésznőjét. Ady–Reinitz dalokat énekelt, és ha jól emlékszem, megzenésített Gábor Andorverseket.

Rendkívüli hatással volt rám. Ettől kezdve, ha Pesten jártam és lehetőségem adódott rá, sohasem mulasztottam el meghallgatni Medgyaszayt.

Pesti tartózkodásom ideje alatt halt meg I. Ferenc József. Pesten voltam akkor is, amikor IV. Károlyt magyar királlyá koronázták. Közéleti, politikai szempontból mindkét témát kimerítették. Mégis volna egy-két megjegyzésem ezekkel az eseményekkel kapcsolatban.

Az öreg király és császár halálát követő napok úgy élnek bennem, mint egy hatalmas, de komor divatbemutatónak a napjai. A bemutató mottója ez: „Udvari gyász“. És a fő izgalom: hogyan kell kiszabni, megvarrni, felilleszteni a kalapra a fekete női gyászfátylakat, amelyeket homloktájon a magángyásztól való megkülönböztetésül egy keskeny, fehér stráf díszít? Én nem voltam bámulója, sem híve az öreg királynak. Akárhogyan is egyeztek ki vele Deák Ferencék, bármennyire is vonzó romantika fonta körül feleségét, Erzsébet királynét, Ferenc József számomra mégis az maradt, aki volt ifjú korában, akinek a nevében az aradi tizenháromat kivégezték, s börtönbe vetettek oly sok derék hazafit. De amit halála után a sznobok műveltek vele, az őszintén felháborított: társasági divat-ügyet csinálni a gyászból – visszataszító, akárkiről is van szó! A Váci utcában és a Duna-korzón hemzsegték a fehér sávval díszített gyászfátylakat viselő asszonyok. Akiknek nem sikerült fátylat varratni vagy vásárolni, mint a megszállottak rohagáltak boltról boltra, kalaposnőhöz, varrónőkhöz.

A királykoronázás nem váltott ki belőlem különösebb ellenérzést, bár meggondolkoztattak az olyan megjegyzések, hogy „háborús időkben ilyen költséges parádét mégsem illik csinálni“, meg hogy „ezt a sok pénzt lehetne hasznosabb dolgokra is fordítani: hadiözvegyek, hadiárvák segélyezésére, sebesültek pihentetésére“. Kíváncsi leányke voltam, s örültem annak, hogy koronázás lesz, ha nem is olyan, mint amikor régi szent királyok fejére helyezték a koronát, vagy Mátyást, az igazságost választották meg e tisztségre. Nagyapám makacskodott, és csendesen, de félreérthetetlenül leszögezte: ő oda nem megy, ahol Habsburg-házból való herceg fejére teszik Szent István koronáját, akár derék ember az a herceg, akár nem.

Arra nem emlékszem, hogy az Eötvös utcai ház többi lakója honnan nézte végig az ünnepséget (mindenki látta, a házmestercsalád is), én a Hatvany palota ablakában

kaptam helyet, s mivel sok volt a bámuldozó kisebb-nagyobb gyermek, s vendéglátó házigazdáink finom hideg büfével is kedveskedtek a vendégeknek, jól éreztem magam a Hatvanyak körében, s közben elragadtatva bámultam a szebbnél szebb udvari hintókat, nemzeti viseletbe öltözött vonulókat, ezüstnyerges, cifra kantáros lovakat, díszbe öltöztetett házakat. Valóban, Bánffy Miklós, Kós Károly és munkatársaik gyönyörű művészi keretet teremtettek a koronázásnak. Nekem azóta is, amikor visszagon-dolok arra a napra, elsősorban nem az jut eszembe, hogy akkor koronázták meg az utolsó osztrák császárt magyar királlyá, nem az, hogy illendő volt-e azokban a vészterhes időkben ilyen parádés koronázási ünnepséget rendezni, hanem arra gondolok, milyen szerencsés voltam, hogy láthattam annak a kiváló képzőművész-csoportnak egy olyan nagyvonalú díszlettervezői és kivitelezői munkáját, melynél szebbet, elragadóbbat azóta sem láttam sehol a világon. Mégis, amikor gyermekkorom pesti emlékei között kutatok, úgy érzem, hogy ennek a korszaknak legnagyobb élményei számomra azok a délutánok és esték voltak, amelyeken az Eötvös utca 7. számú háznak az utcára néző, földszinti lakásában lehettem, dr. Péterfi Istvánnak, a Népszava zenekritikusának és feleségének, Basilides Máriának az otthonában.

Őszi, tavaszi délutánjaink, téli estéink java részét nagyapámmal náluk töltöttük. Ott tanyázott ilyenkor Öreg Cecile néni, aki, lányával ellentétben, szerette a komoly muzsikát, ott volt kicsi Mária, aki a szőnyegen ülve csöndesen eljátszogatott az aranyhajú Péterfi Pistikével és elmaradhatatlan pesztonkájával, Ancával. És néha Gizella néni is, ha nem volt valami halaszthatatlan ide-oda raskogatni valója az emeleti lakásban.

Rendszerint erre az időre esett Basilides Mária „lecke-felmondása“. Férje ilyenkor hallgatta meg és bírálta énekét, munkájának aznapi eredményeit.

A szelíd, udvarias Péterfi István szigorú kritikusa volt feleségének. Sohasem hallgatta el hibáit, de lelkesen discsérte éneklésének kialakuló újabb értékeit. Azóta sem találkoztam zenei szakemberrel, aki olyan tökéletes harmóniát tudott volna teremteni a szigorú bírálat és a munkára serkentő lelkesedés között, mint ő.

Érdekes volt az is, hogy gyakran, miután együtt hallgattuk meg Mária énekét, előttünk beszéltek meg ezeket a kérdéseket. Maga Mária kívánta, hogy jelen legyünk, amikor otthonában énekel.

– Kell a közönség – mondta. – És egészségesen hat munkámra az a szeretet, amivel körülvesztek.

(Titkoltam bár, de nagyon büszke voltam arra, hogy tizenhárom-tizenhárom és fél éves fejjel én is azok közé tartozom, akik egészségesen hatnak munkájára.) Mindnyájan nagy csodálói voltunk. Nemcsak a nagy énekesnőt, de a jellemében oly rendkívüli, okos, szép, egyszerűségében oly elragadó asszonyt is csodáltuk benne.

Abban az időben még szívósan kellett küzdenie a hivatalos elismertetésért. Hadd idézzem itt Molnár Jenő Antalt, aki a Nagy magyar előadóművészek című sorozat (Budapest, Zeneműkiadó, 1967) Basilides Mária című kötetében többek között a következőket írja:

„1915 végétől Basilides Mária már az Operaház tagja volt, de ennek – a mások életében bízvást döntő eseménynek – vajmi kevés volt a foganatja, legalábbis egyelőre nem sok hasznát látta. Az Operaház ezekben az esztendőben – óvatos kapitalistaként – tőkénének kamataiból élt, és nem fogott új vállalkozásokhoz. Szerződtetett ugyan új ösztöndíjas tagokat, de nem foglalkoztatta őket. Basilides Máriának is több mint fél esztendeig kellett várakoznia, amíg 1916. május 13-án első ízben az Operaház színpadára léphetett. Az akkoriban vendégként hazatért Pogány György tenorista Don Josójának oldalán Carmen szerepét énekelte. Ezt követően ebben a szerepben még többször fellépett, de új szerephez, akkor is csak Kerner István jóvoltából, mindössze egyszer jutott, Wagner Walkürjében. énekelte a walkürök egyikének, Waltranténak a szerepét. [...] Ebben az esztendőben (1916) egyébként is vajmi kevés tere nyílt érvényesülésének. Egy jótékony célú hangversenyéről tudunk, melynek során együtt szerepelt a Zeneakadémia két korifeusával, Hubay Jenővel és Szendy Árpáddal. [...] Ha hinnünk lehet az egykori sajtóbeszámolóknak, a főváros közönsége ez alkalommal ismerkedett meg Basilides Máriával mint dalénekesnővel. Az 1917-es háborús esztendő sem hozott sokkal több jót Basilides Mária számára. Mégis ebben az évben érkezett el pályája egy

fontos állomásához: ebben az évben lett – július 1-től kezdődően – az Operaház rendes tagja. És miután Carmenként más tenoristák, más vendég-Don Josék – Környei Béla, Burján Károly, Miller Vilmos – oldalán is helytállt, sikert aratott, ebben az évben az Operaház már egy új, nagy szerephez is juttatta: Basilides Mária énekelte Gluck felújított Orpheuszának címszerepét. (Emellett egyetlen kis szerepet kapott, átvehette a Parasztbecsület Luciájának szerepét.) A dalénekesnő Basilides Mária is csak valamelyest lépett előre ebben az esztendőben. Az elmúlt év közreműködő szereplése után ebben az évben már párosan rendezhetett hangversenyt: Kallós Erzsivel együtt adták duett- és dalestjüket, melynek műsorából Gluck és Brahms műveinek valósággal remekbe foglalt előadását emelte ki az egyik egykorú kritika. Ez és más közreműködő szereplések sora vezetett el a későbbi nagy, önálló hangversenyekhez...“

Milyen sok idő, mennyi szívós munka kellett ahhoz, hogy végre eljuthasson a döntő 1917. április 15-ös dátumig, amikor Kerner vezényletével először lépett fel a felújított Orpheusz címszerepében! Pedig Klió leányom férjétől, Asztalos Sándortól, a Muzsika főszerkesztőjétől kapott felvilágosítás szerint már „1911-ben mint végzős zeneakadémistát szerződtették a Népoperához, ahol elég mostohán kezelik az opera műfaját; ennek ellenére Basilides Mária 1911–12-ben itt énekelt jó néhány jelentős és jelentéktelen szerepet. A jelentősek között a Trubadúr Azucenáját és Thomas Mignonjának címszerepét, 1912–13-ban Carment, Ulrikát, a Denevér Orlovszkiját, a Hoffmann meséiből Miklós szerepét, a Sevillai borbély Bertáját, a Faust Mártáját kell kiemelni [...] Ezekből a Carmen a legfontosabb. A legnagyobb magyar énekesnőnek hatesztendei színpadi jelenlét kellett ahhoz, hogy megkaphassa az Operaházban az első, valóban hozzá méltó feladatot!“

Mindnyájan, akik ezeken a délutánokon és estéken megilletődve hallgattuk pompás énekét, a férjével együtt meg voltunk győződve arról, hogy a kor legnagyobb magyar énekesnőjét tiszteljük, szeretjük benne. Életem folyamán Sándor Erzsitől Jeritzáig, Galli Curciig alkalmam volt sok világhírű énekesnő hangját megcsodálni. Mégis ő

volt az a nagy énekesnő, akit hallgatni számomra a teljes zenei beteljesülést jelentette. Hálás vagyok a sorsnak, hogy azokban a vészterhes háborús években több hónapon át, csaknem nap mint nap dédelgetett süldő-vendége lehettem vendégszerető otthonának, s hogy 1917 tavaszán könnyeig meghatott tanúja lehettem annak, amikor először volt alkalmam arra, hogy a budapesti Operaház színpadán címszerepben léphessen a közönség elé.

30

Pólika néni egészségi állapota egyre romlott. Testileg-lelkileg már élőhalottnak számított. Állandó ápolónő volt mellette. Képzett, lelkiismeretes ápolónő. Mégis Cecile néni és Rozáli néni is egymást váltogatva állandóan mellette tartózkodtak a betegszobában.

Rozáli néni talpraesett, izmos, egészséges, „földön járó“ asszony volt. Férje Pólika néninek kedvenc unokaöccse, s így nemcsak ő, de egész családja sok jóban részesült Vécsen. Tudomása volt Rozáli néninek arról, hogy férjéről Pólika néni busásan megemlékezett végakaratóban. Ezekből a körülményekből természetesen következett, hogy Pólika néniért, annak végnapjaiban, megtesz minden tőle tehető.

Cecile néni férje azonban nem a Pólika néni, hanem a Kálmán bácsi várományosa volt. Érdek tehát nem ösztönözhetette Cecile nénit arra, hogy éjjel-nappal szolgálatára álljon férje nagynénjének, aki egyébként nemegyszer érezte vele, hogy tekintélye, rangja nem mérhető az övéhez. Mégis megtette mindazt, amire az egészséges fizikumú asszonyok sem szívesen vállalkoznak, csak ha valami érzelmi vagy gyakorlati érdekük fűződik hozzá.

Közben a társasági életben előírt „vizitelő“ időpontokban egyre-másra jöttek az érdeklődő vendégek, akiket közösen vagy egymást váltva Rozáli nénivel fogadnia kellett. Pesten előkelő körökben nem lehetett megtenni, hogy valaki hirtelen magára kapott kimonóban számoljon be az érdeklődőknek a beteg állapotáról. A napszaknak megfelelően kellett felöltöznie s így fogadni a vendégeket, stílu-

sosan. A társasági illem szabályainak eleget kellett tenni minden körülmények között.

És mindezt csinálta zokszó nélkül Cecile néni. Láttam nemegyszer, hogy szörnyű fejfájás kínozza – szeme körül a karikák szürkése ijesztően bemélyült, arcán kigyúltak azok a veres foltok, melyek elmaradhatatlan jelei voltak migrénrohamainak. Életének ebben az időszakában megilletődve tekintettem föl reá. De magatartásának igazi gyökereit meglátni nem tudtam. Mi lehetett ez az önmaga gyöngeségei felett is győzedelmeskedő áldozatkészség? A várományos feleségének kötelességszerű megnyilvánulása az örökhatározó feleségével szemben? A lélek mélyéről feltörő szánalomérzet uralomra jutása a testi és lelki gyöngeségek fölött? Vagy egyszerűen csak egy nemes, családias hagyomány érvényesülése, mely a múltban oly sok nőnek elrabolta önállóságát, szabadságát, egész fiatalságát, hogy beteg családtagok szolgálatába, ennek a szolgálatnak egész életre szóló rabságába állítsa őket? Nem tudnám megmondani. Csak annyit tudok, hogy azokban a hetekben magatartásával önmaga fölé magasodott, s én amit csak tudtam, mindent megtettem azért, hogy fölöslegesen ne nyugtalanítsam s a kedvében járjak.

Ákos bácsi pesti tartózkodásunk alatt mindössze háromszor keresett fel minket. Először hivatalos ügyekben járt a magyar fővárosban, másodszor Pólika néni temetésére jött fel, harmadszor utánunk jött, hogy hazavigyen – Kolozsvárra.

Kis-Küküllő megye kiürítésének ügyében az idő Ákos bácsit igazolta: fölösleges, költséges intézkedés volt. Hány és hány család nyugalma dúlt fel vele! Sok kisember, iparos, hivatalnok, munkás, falusi gazda, napszámos az evakuálás következtében elvesztette minden ingóságát. Voltak családok, akik jómódban léptek a menekülés útjára, s fél év múlva koldusszegényen tértek haza. Az öregek és szervi betegségekben szenvedők közül sokan a menekülés izgalmi és fáradalmi következtében veszítették életüket. Igaza volt Ákos bácsinak, hogy tiltakozott a belügyminiszter és a kormánybiztosság kiürítési tervei ellen, s amikor

annak végrehajtására került a sor, csupán „fenntartva a fenntartandókat“ engedelmeskedett a parancsnak.

Miután a fejlemények bebizonyították, hogy Kis-Küküllő megye evakuálásának elrendelése felelőtlen intézkedés volt, a miniszterelnök felvilágosítást és magyarázatot kért ebben az ügyben a belügyminisztertől. Erre a belügyminiszter magához kérte kormánybiztosát, akivel kézenközön kisütötték, hogy a felelősséget áthárítják a főispánra, s ebben az értelemben tettek jelentést a miniszterelnöknek.

A miniszterelnök hajlamos volt arra, hogy inkább a rokonának, a belügyminiszternek adjon hitelt és a „mungók“-nak (akik feltételek nélkül alávetik magukat a pártvezér akaratának; ez esetben a kormánybiztosnak), mint azoknak, akik engedelmeskedtek ugyan a vezérnek (Tisza Istvánnak), de nem hallgatták el bíráló véleményüket sem. Így esett meg, hogy Ákos bácsit hibáztatták egy olyan rendelet végrehajtásáért, melyet nem ő, hanem felettese, a kormánybiztos adott ki, a belügyminiszter jóváhagyásával. Ő ebbe beletörödni nem tudott. Felutazott Budapestre, ahol bemutatta a miniszterelnöknek azt a rejtjeles sürgönnyt, amelyben a kormánybiztos Kis-Küküllő megye polgári kiürítését elrendelte. Teljes elégtételt kért. Tisza tudomásul vette a jelentést, de nem gondoskodott arról, hogy a kormánybiztos írásban vonja vissza a valóságnak meg nem felelő állítását. Erre Ákos bácsi beadta lemondását, és kérte katonai szolgálatra való behívását. Lemondását elfogadták, de az elégtételadásról megfélemeztek. Egészségi állapotára való tekintettel katonai szolgálatra nem hívták be. Erre azonnali nyugdíjaztatását kérte.

A közéletben többé nem vett részt. Amikor visszatértünk Pestről Erdélybe, Cecile néniel együtt Kolozsvárt telepedett le, a Monostori úti Kis-Zeyk házban. Magukkal hozták Kálmán bácsit is, aki egy ápolónő gondjaira bízva élt szomszédságukban nagyapámmal s pártában maradt nénikémmel, Gizellával és Etelkával.

Ákos bácsi közéleti szereplése ezzel befejeződött. Valamikor díszes emlékalbumban idézték tízéves közéleti szereplésének emlékét. Nyugdíjba vonulása után éveken át nem olvastam cikket, rövid tudósítást sem sehol, ami róla szólt volna. Amikor azonban nagyapám meghalt, Sipos Do-

mokosék lapjában, a Kisküküllőben a megye lakossága nevében kondoleáltak Ákos bácsinak, és annak a reménységüknek adtak kifejezést, hogy ezután a művelődés ügyének fogja szentelni életét. Ha egészségi állapota megengedi, bizonyára talált volna magának valami feladatot, amit zaj és reklám nélkül teljesíthet, de így elegendő volt az, amit életének még hátralevő éveiben közelebbi és távolabbi családtagjai érdekében mint magánember végzett.

31

Az 1916–17-es tanév végén az osztályozásnál tekintetbe vették a sok kényszerű hiányzából és az általános zűrzavarból adódó nehézségeket. Igyekeztek a bukásra álló fiúkat valahogy „áthúzni“ a vizsgákon, és a közepesnek vagy általában jó tanulónak ismert diákok „pozícióit“ mérsékeltebb igények támasztásával biztosítani. A mi osztályunkban azonban legalább tizenketten voltak az általánosjeles kategóriába tartozó diákok, ezeknél mégsem lehetett jelentősen lennebb szállítani a velük szemben eddig is támasztott igényeket. Ezért gondolok vissza most is büszkeséggel arra, hogy abban a zűrzavaros iskolai évben is megtartotta osztályunk általános eredmény tekintetében az első helyet a református kollégiumban.

Jó tanulók voltunk, de továbbra is nehezen fegyelmezhetők. Ez utóbbi nemcsak a mi hibánk volt. Tanáraink közül többen nem a tantermekben, hanem a különböző frontokon teljesítettek szolgálatot. Közéjük tartozott házigazdám, Nagy Jenő is. A helyükön maradt tanároknak megsokasodott a heti óraszám, sőt a tanárhiány leküzdésére be kellett vonni átmenetileg a tanításba olyanokat, akik a nevelői célok szolgálatára alkalmatlanok voltak. Ennek illusztrálására csupán egy példát akarok felhozni.

Kiváló folklorista ének- és zeneszakemberünkre, a latin–görög szakos Seprődi Jánosra oly sok feladat hárult, hogy a dalárdán és a kollégiumi zenekar próbáin kívül kevés ideje maradt arra, hogy a hétköznapi énektanítással is foglalkozzék. A mi osztályunkban – bár emlékezetem szerint csupán egy évig – az énektanítást egy református

kántor végezte, aki bizony nemegyszer pityókosan jött énekórát tartani. Ha egyébként megállta volna a helyét, akár mint jó zenei szakember, akár mint a diákság megértő barátja, bizonyára nem kerekedik botrány körülötte. Emlékszem, évekkel később, amikor az unitárius gimnáziumba jártam, volt egy számtantanárunk, aki szenvedélyes kártyás volt, s nemegyszer többet is ivott a kelleténél. Ámde kiváló matematikus volt, tanítványaiból gyakran tudott meglepően szép számtani dolgozatokat, feleleteket „kikhozni“, szigorú volt, következetesen szigorú, de tudtuk, éreztük nemegyszer, hogy a szigorú magatartás mögött nemcsak komoly tudás, de igazi emberség és megértés rejtezik. Tudtuk, ha valaha valóban nagy bajba keveredünk, tanácsért, segítségért bizalommal fordulhatunk hozzá. Sohasem jutott volna eszünkbe, hogy kifigurázzuk, megpróbáljunk túljárni az eszén, botrányt kavarni körülötte. Sőt ha láttuk viharvert arcán, hogy éjszakai kártyacsata undora öntötte el a lelkét, vagy borozás utáni kiábrándultságát igyekszik rejtegetni előlünk, tettük magunkat, hogy viselkedésében nem veszünk észre semmi zavarót, s tudta, hogy tölünk, diákjaitól sohasem fog híre menni, hogy ekkor meg ekkor másnapos fejfájással, önmaga ellen fordított gyűlölettel lépett fel a katedrára.

Amikor érettségiztünk, súlyos idegbajjal feküdt a klinikán, onnan üzengetett nekünk, hogy ne féljünk, menjünk bátran neki az érettséginek, ő beszélt vizsgáztatóinkkal, s kérte őket, legyenek tekintettel arra, hogy ő már rég betegeskedik, nem a mi hibánk, hanem az övé, hogyha valamivel nem vagyunk egészen tisztában.

Ámde a kántor énektanár nem volt, se kiváló szakember, se a diákok lelkivilágához közeledni próbáló barát. Őt bizony megtréfáltuk kegyetlenül, s bevallom, utólag sem voltak lelkiismereti furdalásaink miatta.

Ahogy teltek a hónapok, egyre gyakrabban jött be órára pityókos vagy másnapos állapotban. Ilyenkor felnyitotta az egyházi énekeskönyvet, s bemondta-eldörmögte valamelyik agyoncsépelet dicséret címét. Aztán megszólaltatta a hangvillát, a füléhez emelte, s valami ahhoz a hanghoz hasonlatosat nyögött ki magából, amit a hangvilla zengése piszkált ki belőle, majd felemelte egyik kezét, s intonálva vezényelni kezdett. Mi fújtuk engedelmesen háromszor-

négyszer a könyökünkön is kikívánkozó, agyoncsépelte daltamot mindaddig, amíg leintett minket, majd az énektankönyvünkben jelölt ki éneklésre egy semmivel sem kevésbé elcsépelte dallamot. Így eltöltött velünk, dirigálva, dúdolva, félig ébren, félig álomban egy-egy félórácskát, vagy még annyit sem, aztán meg se várva a későn kezdett énekóra végét, hóna alá csapta a zsoltáros- és az énektankönyvet, s kicsoszogott a tanteremből.

Nem tudom, ki lehetett értelmi szerzője a kiváló tanulók közül, Boér Pali, Jancsó Miklós, Klermann Manó vagy talán Szöllősi Kálmán, a „Bakter“ (egy későbbi fegyelmi ügyből kifolyólag kapta ezt a melléknevet), aki kigondolta a heccet, de mindenesetre jól sikerült. Elhatároztuk, hogy legközelebb, ha a kántor ismét pityókosan érkezik órára, „elaltatjuk“. Néhány könnyebb illumináltság után egy délelőtt ismét a szokottnál is nehezebben csoszogva, dülöngélve jött be az osztályba. Ez volt a biztos jel: a döntő pillanat elérkezett!

Csendben foglaltunk helyet, vártuk az intonálást. Az egyik legjobban agyonénekelt dicséretre esett választása. Hangvilla hozzákoppintása az asztal széléhez, fülhöz emelése következett, a kezdő hang megközelítően helyes megadása. Karfelemelés. Egy kis kitartás, egy kis suhintás a karral a levegőben, és harminckét diákocskaja hangja belebődült a csendbe!

Olyan erővel fújtuk azt az agyonkoptatott dicséretet a református énekeskönyvből, ahogyan azt se azelőtt, se azután soha. A kántor felfigyelt, úgy pislogott reánk, mint aki nem tudja, mi van itt: lelkesedés, csúfolódás? Hamar megnyugodott. Harminckét villogó szempár, harminckét tele tüdőből éneklő gyerek, férfias erő, férfias ütemek, ez jó, ez kifogástalan! El is mosolyodott, mint aki azt mondja: ez az én művem, ez a katonás, férfias dalban fohászokodás! Nemcsak a karjával, de fejbiccentésekkel is verte a taktust. Bele-beledörmögött éneklésünkbe.

Rendre gyorsítottunk, ő pedig igyekezett karlengetésben „lépést tartani velünk“. De mi egyre gyorsabban-gyorsabban énekelünk, s ő mind jobban-jobban lemaradt. Végül lemondóan intett felénk. Minden mindegy, ezt a tempót követni nem lehet! S most már csak nézett minket, egyre jobban álmosodó tekintettel. Végül is megsűrűsödött

pislogásai elmaradtak, s mint aki elvesztette uralmát ön-maga felett, csukva felejtette a szemét.

Ekkor állt fel padjában az egyik zeneértő iskolatárs, és kézbe vette a dirigálást. Intett, hogy lassabban, egyre lassabban s halkabban, halkabban énekeljünk!

Nem tudom, a versszakokat hányszor énekeltük újra, de végül is elértük a célt: a kántor úr a karjára hajtotta fejét s elaludt.

– Zümm... zümmm... züm... züm... – suttogta ifjú dirigensünk az egyik szakasz végén. – Most csak ezzel a szöveggel, suttogva... suttogva.

Úgy elaltattuk szegény öreget, hogy már mehetett is a küldöttség a tanáriba:

– Bocsánat, azt hisszük, a kántor urat megütötte a guta!

A további részletek leírásával nem akarom tölteni az időt, mindössze ennyit:

Kovács Dezső igazgató ugyancsak szaporázta lépteit, amíg beért az osztályba. Ijedten lépett be, de mihelyt föllépett a katedrára, tisztában volt a helyzettel, mivel a „gutaütött“ szépen, egyenletesen szuszogva aludt, egy-egy halk horkintással örvendeztetve meg a csínytevő diákokat. Kovács Dezső nem szólt semmit, néhány pillanatig tétován állt, látszott, tűnődik magában, mit is csináljon. Aztán négy markos diák nevét felsorolva, így szólt hozzánk hal-kan:

– A többi mars ki! És becsengetésig maradjon az udvaron.

Felálltunk, elindultunk kifelé az osztályból – lábujj-hegyen. Igazgatónk többet nem szólt hozzánk, csak fel-emelte ujját, és erélyesen megfenyegetett, mintha ezt mondaná: „Megálljatok csak! Ezután következik a haddel-hadd!”

Szigorúság ült az arcára. De a mi Farkas utcai lakásunk szomszédos volt az övével, jól ismertem őt, a magánembert is, és tudtam, hogy kissé régies, de jó humorú író-igazgatónk, Kovács Dezső – amikor nagyobb botrány vagy feletteseinek intelme ebben meg nem akadályozza – szívesen elnézi a diákcsínyeket, sőt magában jól is mulat rajtuk. Volt humor abban is, hogy négy „fogdmeg” diákra bízta az áldozatot, hogy becipeljék a betegszobába – emlé-

kezetem szerint aznap a mentőegyesület igazgatója, kedves Konrádi Dani bácsi teljesített önkéntes orvosi szolgálatot –, azzal a megbízással, hogy lefektessék s addig haza ne engedjék, ameddig ki nem aludta „szívrohamát“.

Fel volt készülve rá az osztály, hogy viharos utókövetkezményei lesznek csínytevésünknek, de tévedtünk. Sohasem vontak felelősségre miatta. De a kollégiumban és azon kívül is, a városban elterjedt a hír, hogy a kántornak magas vérnyomása van, s gyakran előfordul vele, hogy minden látható ok nélkül, beszélgetés közben is, elveszti az eszméletét.

Nekünk diákoknak lényegében igazunk volt, mégsem hiszem, hogy ha nincsenek háborús idők, egy kis ráncba-szedésre ne került volna sor. Mert akárhogy is, ennek az „altató-játéknak“ volt valami önbíráskodás jellege, s az önbíráskodás normális időkben nemcsak a felnőttek, de a diákok világában is – megengedhetetlen. Úgy érzem, ez volt az első jele – ha talán sokan nem is vették észre – az iskolai fegyelem belső lazulásának.

Anyám és nővéreim a Bartha Miklós utca 20. számú házban laktak kétszoba-konyhás-fürdőszobás lakásban. Ugyanebben a házban lakott egy nagynéném és Marci bácsi, annak a Kossuth Lajos utcai „füstbe ment“ Káli Nagy-féle háznak az egykori házmestere, amelyben Amerikából megérkezve szálltunk volt meg 1904–1905 telén. Itt lakott Etelka nagynénim kórházának, az Eperjes utcai katonakórháznak jónevű főorvosa, dr. Büchler is, valamint a későbbi magyarországi népbiztos, Vincze Sándor, a kolozsvári Munkásbiztosító Intézet tisztviselője. A szomszéd házban laktak az Isac testvérek: Aurel, az ügyvéd és Emil, a költő. Emil szerette a csinos nőket, leányokat, asszonyokat. Amikor meglátogattam anyámékat – továbbra is Nagy Jenő-éknél laktam a Farkas utcában –gyakran láttam álldogálni a járda szélén a Bartha Miklós utca 20. számú ház előtt. Hamarosan megállapítottam, hogy a legfelső emeletre pillantgat fel oly szorgalmasan, ahol anyám és nővéreim laktak. Gizella nővérem már akkor súlyos beteg volt, de élete végéig nem szakadt ki mégsem az egészséges emberek társadalmából, sőt a vécsi Helikoni napok

éveiben valósággal kivirágzott. De az 1916–17-es tél és tavasz betegsége kialakulásának legsúlyosabb időszaka volt, s fizikailag annyira leromlott, hogy aligha vonzotta férfiak érdeklődő tekintetét. Berry nővérem viszont tizenhat-tizenhét éves ragyogó kedélyű, irigylésreméltóan jó természetű, kedves, csinos, férfiaknak tetsző lány volt. Nyilvánvaló, hogy neki szólt a román költő „Fenster-promenádjá”.

Berry nővérem korához mérten rendkívül olvasott volt (ebben a tekintetben nem volt hiba Gizellában sem), szívesen és kedvesen zongorázott könnyebb klasszikus darabokat és divatos műdalokat. Kellemes hangja volt, kiváló hallása. Szívesen énekelt szólamot vagy rögtönzött kíséretet. Remekül táncolt, nemcsak szalon- és népi, de témás táncokat is. Egy alkalommal a Vöröskereszt javára föllépett egy spanyol táncsal a színházban. Janovics baráti körben kijelentette: „Ha ez az amerikás kislány nem született volna baronessznek, azonnal szerződtetném a színházhoz magántáncosnőnek. Karriert csinálna!”

Ha tőlem függ, én akrobatatáncosnőnek képeztetem ki. Sikeres művészpályát futott volna be. Rendkívül hajlékony volt minden porcikája. Az utóbbi évektől eltekintve, felnőtt korában is minden nehézség nélkül akasztotta lábait, a saját nyakába! Régebben sokat táncoltunk együtt. Oly súlytalanul libegett, mint a pihetoll. Elképzелhetetlen volt olyan váratlan fordulat, figura, melyhez zökkenő nélkül ne tudott volna igazodni, mintha ez a mi táncjátékunk nem is öncélú öröm volna, hanem szemfényvesztés a közönség számára. Egyébként nem ő volt az egyetlen tánctehetség a Kemények között. Apám egyik öccsének, az első világháborúban elesett Elemérnek Melinda nevű kisebbik leánya tehetséges táncosnő volt, most tánctanárnő Magyarországon. A lánya is balett-táncosnő.

Talán most, hatvanhét éves koromban nem tűnik hengegésnek, ha elárulom: magam is nagyon jó táncos voltam. Népi és szalontáncoktól modern táncparódiáig mindenféle táncban jeleskedtem. Egyetemi hallgató koromban gyakran enyhítettem gyomrom korgását azokkal a bécsi büféremekkel, amelyek közelébe táncos kedvű lábaim érdeméért jutottam.

Egyszer Budapesten egy fényes lokálban voltunk Tamási Áronnal, nemzetközi művésztársaságban. Amikor első

körömet írtam le egy neves japán táncosnővel, egyszerre csak kigyúltak az új számot jelző fényszórók, s a táncoló közönség lekotródott a cifra parkettről. Így nézték, majd végezetül tapsokkal ünnepelték „bemutatott számunkat”. Azt hitték, nem vendégek vagyunk, hanem pénzen szerződött sztárok, s akadtak ketten-hárman olyanok is – ami lokálban valóban nem szokás –, akik autogramot kértek tőlünk (de nem kaptak).

Berry nővérem, sajnos, tánctehetségét csak a maga, udvarló és táncpartnerei örömeire érvényesíthette. Kár, hogy így történt, mert a tánc neki, túl a tehetségen, egyéniségének nagyszerű kifejezője volt. Ebben tudta maradék nélkül megmutatni ritmikusan kiegyensúlyozott, harmóniára törekvő, az élet szépségében a legnehezebb körülmények között is mindig hívó, rendkívül finom, gyöngéd lelkét. Amíg megházasodtam, pusztá jelenlétével ő biztosította életemben az egyensúlyt, s azután is ebben a minőségben közvetlenül feleségem után következett – és következik.

Visszatérve a költő meg-megisméltendő „Fenster-promenádjaira“, el kell mondanom, hogy sokszor ketten-hárman is leskelődtek fel arra az ablakra az ifjabb és kevésbé ifjú emberek közül. Tetszett Berry a férfiaknak, s hogy tetszett, ez őszinte örömet szerzett neki.

Nem sokkal Pestről való hazatérésem után a színházban jótékony célú előadást rendeztek, javarészt „kontesszekkel“ s „urakkal“. A Gyurkovics lányokat adták elő. Erre az előadásra anyám is elment lányaival, Gizellával és Berryvel.

Berry nővérem különösen nagy örömmel készült a színházba, tekintettel arra, hogy volt egy szép bordó színű blúza, amelyet erre az „ünnepélyes“ alkalomra tartogatott. Fogalmam sincs arról, hogy milyen színvonalú volt az előadás, csak azt tudom, hogy komoly „társasági“ botrány kerekedett Berry nővérem díszes blúza körül!

Egyik fekete főköttös gőgös öregasszony indította el a lavinát. Ezt kérdezte ugyanis egyik anyai kísérettel fesztivizitbe megjelent, már erősen férjhezadó rokon hűgától:

– Azt beszélnek, a kisebbik Kemény leány — hogy is hívják? — bordó blúzban jelent meg a Herczeg Ferenc-bemutaton.

– Igaz – mondta szemlesütve a már nem egészen csirke kontessz, s jóreménységgel leste fakír arcú nagynénjének válaszát.

– Ezek az amerikaiak a mi szent magyar hagyományainkat sem tisztelik! Félgyász van. Udvari félgyász! És ők bordó blúzban botránkoztatják a világot!

A vendég kontessz nem szólt semmit. A mamája is jobbnak látta, ha hallgat. Amikor a lány már nem iruló-piruló üdeség, jobban teszi, ha ilyen kényes ügyben nem mond véleményt, s helyes, ha ugyanúgy viselkedik az anyja is. Az a kis „igen“ szó oly ártatlan, mégis elegendő, hogy belekapaszkodjanak a gonoszkodó öreg dámák.

– A Kemény lányok (így többször) nem tisztelik az érzéseinket!

– Alig bújtak ki a tojásból, máris úgy viselkednek, mint a szüfrazsetek!

– Hozományuk sincs, csak ígéretük erre, s máris azt hiszik, övék az egész világ!

– Szép, szép az anyjuk, de nem közülünk való!

– Bizony kár volt a hónuk alá nyúlni. Nem érdemlik meg!

Így indult a vihar, vénasszonyok mellében fogant égzengéssel. S mivel a „társaság“ legélesebb nyelvei hordták szét a városban, napokon belül visszhangozta a város, ha nem is az egész város, de a két kaszinó (az úri és a városi), no meg a környékük is! Négy égtáj felé a különböző harctereken halomra gyilkolták egymást az emberek, Krasznajarszktól Dél-Olaszorszáig fogolytáborokban sínylődtek ezrével Erdély szerencsétlen fiai, a háziasszonyok sorban álltak a korpás (néha fűrészporos) kenyérért, egyre több és több feleség és gyermek nyomorgott hadiözvegy- és hadiárva-segélyen, orvosok, ápolónők, emberbaráti szervezetek tagjai éjt nappá téve kötözték a sebeket, operáltak, mérték farkasordító hidegben és hőségben a lehűtött eperlevél teát az átutazó katonáknak, hadifoglyoknak, míg Kolozsvárt néhány gonosz vénasszony hajszát indított egy tizenhat-tizenhét éves kislány ellen, aki nem volt tisztában a Bécsből meghonosított „spanyol etikettel“, amely szerint ha meghal egy Habsburg-uralkodó, s vége van a nagy gyásznak, „félgyászt“ köteles viselni minden úrinő,

s nem piros blúzt, mint tette kislányos „tudatlanságában” Berry nővérem. Hiába voltak többen is az öreg dámák és öreg urak között, akik pártját fogták, hiába álltak mellé felvilágosult férfiak, asszonyok és a fiatalság közül sokan, a felbolydult vihart lecsillapítani nem tudták.

Anyám, akit szintén felelősségre vontak egyesek, a válást húzva így védekezett:

– Én nem tudtam, mi a szokás. Nálunk Amerikában nincsenek királyok. Honnan tudhattam volna?

Gizella nővéremben forrt a düh, Berry csodálkozva bámult bele a világba. Nem tudta megérteni, miért kavarnak körülötte ekkora vihart egy piros blúz miatt. Pláné, ha az olyan szép, mint az övé! Anyámban felszabadultak a fojtott szenvedélyek. Ha férfi lett volna, bizonyára európai módra, a párbajkódex szabályai szerint megverekszik egy féltucat kaszinótaggal legalább! Nagyapám csak morgott: „Ne törődjeteK velük. Szamarak!” – aztán megsimogatva üldözött unokája homlokát, visszabújt a könyvei közé.

Egyszer ez idő tájt négy szemközt azt mondta nekem:

– Ebbe fognak belepusztulni. Ebbe mi is. Mind, ahányan vagyunk!

Azokban a körökben, amelyekben én főként forogtam (Nagy Jenőék rokonsága, diáktársaim sok rétegű világa), a közvélemény Berry nővérem oldalán nyilatkozott meg. Az a néhány könyökkel s hadiüzletekkel magasabb társadalmi pozíciók felé törekvő sznob, aki ebben is az „előkelőbb” világgal azonosította magát, nem tudta meggyöngíteni a közvélemény egységét. Mindez azonban semmiképpen sem tudta befolyásolni, enyhíteni a „boszorkányüldözést”. És mégis hirtelen, úgyszólván egyik napról a másikra, mintha elvágták volna, vége lett ennek az ostoba, embertelen heccnek: Albrecht ifjú királyi herceg, aki mint katona szolgált Kolozsváron, közös ismerősök útján megkérdeztette anyámtól: volna-e valami kifogása ellene, ha valamelyik délután tiszteletét tenné nála és kedves leányainál?

– Szívesen látom... paszulytortára! – mondta anyám az üzenethozónak.

Tüzként terjedt el a hír, s néhány nap múlva a piros blúz körül támadt viharnek már a hamuját is elfújta az új izgalom: vajon fognak-e a Kemény lányok más vendégeket

is hívni a főhercegi uzsonnára? Vagy kisajátítják egészen maguknak azt a szép fiút?

Értelmes, vidám fiatalember volt Albrecht főherceg. Magyaroknak vallotta magát. Amennyire tehetett, került az udvari formaságokat. Állandó pénziánnyal küzdött. Gyakran kért kölcsön cigarettát. Utóbbit legtöbbször elfelejtette megadni.

A lányok szívesen szórakoztak vele. Jól táncolt.

Ha akkor mondta volna valaki, senki el nem hiszi, hogy mintegy huszonhét évvel később hazaáruló lesz belőle: beáll Hitler csatlósai közé!

32

Amikor nővéreim társaságba járó kisasszonykákka cseperedtek, mindegyre összeütközésbe kerültek az etikett előírásaival.

- Legjobb esetben kettesben mennek a korzóra.
- A kisebbiket láttam egyedül is tekeregni. Azt mondta, Veresshez megy „macskanyelvet“ venni.
- Ha az anyjuk unja kísérgetni őket, s nincs pénzük „gubrára“, adhatnának melléjük legalább egy idősebb szobalányt, hogy az kísérgesse őket.

Ilyeneket mondtak a bajkeverő vénasszonyok, és lesték a hatást.

Nővéreimnek nem volt semmi kedvük beletörni a hámba. Végül is hogy elejét vegyék a pletykálkodásnak, elhatározták, hogy ha szobalány-kísérettel nem is, de ezután csak kettesben mennek a korzóra, „komissziózni“, forgóldni az emberek közé. Ez lelkileg nem lehetett kis áldozat szegény Gizella nővérem részéről, aki egyáltalán nem kíváncsi volt a társasági élet után, mivel testileg leromlott, s elvesztette életkedvét.

Azért is baj volt nővéreimmel, mert gyakran eljártak polgári családokhoz szórakozni, zsúrozni. Jogászbálon, jótékony célú táncestélyeken és más hasonló összejöveteleken polgárfiúk is felkérték egy-egy keringőre, csárdásra a mágnáskisasszonykákat, s az úri kaszinó fiataljai is szívesen polkáltak vagy roptak egy-egy csárdást a polgárleányok-

kal. De hogy udvarlások vagy szenvedélyes szerelmek ki ne alakulhassanak itt a mágnás- és polgári fiatalok között, arról a mindkét rétegből kikerült bálányák éber tekintete gondoskodott. Nővéreim azonban szívesen eljártak polgár-családokhoz is zsúrokba, katonafiúkat búcsúztató házimulatságokra. Az ilyen és ezekhez hasonló „hajmeresztő“ bűnökért az a veszély fenyegette őket, hogy mint a szabad-szájú szindarabokat, előbb-utóbb őket is feketelistára teszik.

Igazságtalanság volna azt hinni, hogy a „felső tízezrek“ – akik erdélyi viszonylatban alig néhány száz személyt tehetek ki, asszonyokat, lányokat, gyermekeket is beleértve – szívük szerint egységesen álltak volna a boszorkányüldözők mögött. A fiatalabb férfiak java része már nem Bécsben végezte középiskoláit. Egyre többen voltak közöttük, akik, akárcsak régebbi elődeik, az erdélyi református, unitárius kollégiumokban, a katolikus gimnáziumokban, a haladó hagyományoktól „megfertőzött“ középiskoláinkban tanultak. A lányok egy részét már nem megfélemlített vagy uralomra vágyó, idegenből hozott házi nevelőnők oktatták, hanem nyilvános iskolákban ha többet nem, legalább hatnyolc középosztályt végeztek el. A nálam néhány évvel idősebb fiatalemberektől lefelé már kevesen akadtak, akikből ne sikerült volna a középiskoláknak nemes lelki behatással de ha szükségesnek mutatkozott, lelki pofonokkal kiüzni az ostobán makacs, spanyol etikettes, elzárkózó szellemet. S ha a fiatal lányok néhány kivételtől eltekintve nem is jutottak el az osztálykorlátokat feszítő, felvilágosultabb szellemet képviselő legfiatalabb férfiak gondolatvilágáig, mégis lázadózó lélekkel hordták a rájuk kényszerített társasági bilincseket, s szabadabb, emberségesebb életformákra vágyakoztak. Ezek a fiúk és lányok nem lettek hűtlenek nővéreimhez akkor sem, amikor a sárkányok leg-
haragosabban nyújtogatták feléjük tüzes, füstös nyelvüket. És nem szabad megfélemlítenem Bánffy Ernőné Esterházy Cecile néniről, a nagyasszonyról sem, aki példát mutatott, hogy miként kell viszonyulnia az igaztalan üldözésekkel szemben azoknak, akik még nem feledkeztek meg egészen a régi hagyományokról, az egykori Erdélytől nem idegen felvilágosultság szelleméről.

Említettem már, hogy valamikor jó táncos voltam. Még most is viszket a talpam, amikor jó muzsikát hallok – mindegy nekem, hogy népi vagy úri, hogy előkelőségek tiszteletére vagy matrózkocsmában született. Lábam még járnak, de nem bírom szusszal. Öregségemre le kellett mondanom a táncról.

A táncon keresztül sok mindent el tudtam mondani magamról, ami egyébként belém szorult volna. De néha megzavarta ítélőképességemet. Különösen serdülő koromban. Egy suhanckori szerelemre – átmenetileg legalább – szinte ráment nemcsak zenei, de dalszöveg-ízlesem is.

Telt, piros ajkai voltak akkori szerelmemnek. Hosszú, fekete szempillák alól dióbarna szemek mosolyogtak a férfiakra. Sötétszőke haja készségesen reagált a fényhatásokra, néha csaknem aranyszőkének tűnt, máskor csillogó rozsdabarnának. Fehér arcbőrére alig hatott a napfény, kipirult melegétől, de megmaradt fehérnek. Magas volt, arányosan izmos. Nem volt szüksége arra, hogy tudatos mozdulatokkal hívja fel környezetét figyelmét testének szépségeire; mesterkedések nélkül is áradt belőle az egészséges asszonyiség.

Nem volt benne semmi démoni, csak természetes vídamság, hirtelen kibuggyanó kacagás, váratlanul támadt el-érzékenyülés, pillanatok alatt felszáradó könnyek. Birta a járást, szekerezést, hegymászást. Oldalon, háton vagy a víz alatt úszva, könnyedén győzte le a víz sodrását. A hintával olyan magasra tudta fellökni magát, mint a leggyakorlottabb suhancok. Nem ismerte a fáradtságot. Úgy bírta a táncot, mint a versenyfutók a maratoni távot. Amikor célba ért, vagyis táncosa rücskösre izzadt gallérral dőlt ki a csárdásból, ő könnyedén, kézzel legyezte magát, s ha hívták ismét, máris furakodott be, közvetlenül a cigányok orra elé, hogy új táncosát is félholtra táncoltassa.

Jószívű asszony volt, férjének figyelmes társa. Jó volt mindenek-szakácsnéjához s ahhoz a csitri leánykához, akiből szobalányt akart nevelni magának. A mindenek-szakácsnő véget nem érő sirárait türelmesen végighallgatta, a szobalányjelölttel komolykodó beszélgetéseket folytatott

a fazekaslegényekről, akik csak „butítják-bolondítják“ a lányokat, ahelyett, hogy megkérnék a kezüket.

Sajnálta a szegényt, a beteget, a gyöngét. Nem utasította vissza azokat, akik apró segélykérésekkel fordultak hozzá. Hallott róla, hogy a háborús bajokon túl is sok nyomorúság van a világon. Mondogatta, hogy bizony jó volna segíteni ezeken, de ha nem lehet, mit csináljon az ember? Ezek a dolgok álmatlan éjszakákat nem okoztak neki: csak tudta, hogyan él az emberiség nagyobbik fele, de képtelen volt beleélni magát helyzetükbe. Mégis szívesen hallgatta, ha valaki világmegváltó gondolatokról beszélt, bár gondolom, a szavaknak színárnyalatai, szépségei fogták meg inkább a képzeletét, mint a lényegük. Nekem nem az volt a fontos, hogy miért s hogyan figyel reám, hanem az, hogy valahogyan érdekli, amit mondok. Egészen meghatódtam, amikor meleg tekintetét rám vetette, mondván:

– Ezek nagyon szép dolgok, „Zsánoszkám“. De vigyázz, ha majd megnősz, nehogy fejjel menj neki a falnak!

Más alkalommal megjegyezte:

– Én nem sokat értek a történelemhez, de azt hiszem, néha elfeledkezel arról, hogy *voltak őseid!*

Megdöböntem. Dzsentrinek vallotta magát, mert volt a családjának – a nemesi oklevél mellé – nagyobbacska örökölt földbirtoka is, és ha jól tudom, szegről-végről valami mágnásrokonsága. Megdöböntett, hogy jelentéktelen rokon kapcsolatai miatt olyan aggodalmasan félti az ősök tekintélyét – tőlem. Mivel azonban kedves volt, szép és jóindulatú, pillanatok alatt lecsendesedett haragom. De meg akartam győzni mégis a magam igazáról.

– Nem tudom, melyik őszámra gondolsz. A Franciaországból Amerikába menekült hugenottákra? A holland hajósnepekre? A Skóciából kivándorolt iparosmesterekre, akik pionírokká lettek az Újvilágban?

– Nem, nem, dehogy... – felelte. Érzett a hangján, hogy bánja, miért is említette őseimet.

Szép volt és barátságos. Nem tudtam haragudni reá. Nagyon nyugodt hangon folytattam:

– Akkor hát azokra gondoltál, akik a Kemények révén őseim.

- Inkább...
- Apámra, aki a küzdelmes életével érdemelte ki, hogy ősnek számítson máris.
- Ne... ó, ne...
- Nagyapa megtanított arra, hogy kiket tiszteljek őseim közül. Ő mondta: nem a vérség számít, hanem a lelki rokonság.

Szerette volna, ha abba hagyom. Mondta is, bizonytalanul a gramofonra mutatva:

- Ne tegyek fel egy lemezt?

De nem tudott elhallgattatni. Idéztem az ősöket, akik nagyapám szerint igazi ősöknek számítottak: a szabadságharcosokat, akik a piski hídnál s egyéb csatatereken harcoltak az osztrák császár ellen, jóságos szépanyámat, Annát, Bolyai Farkas nemes lelkű barátját, apám anyja révén volt szépapámat, az első állandó jellegű magyar kőszínház első igazgatóját, az önéletíró fejedelmet, s ama Simon nevű vitézt, aki élete árán mentette meg nagy Hunyadi János életét és seregét.

– Én csak azokat az ősöket vállalom – mondtam ifjonti hevességgel –, akik áldozni tudtak másokért.

Mialatt az ősök dolgáról beszéltem, az ablakon át arra a láthatatlan, átfoghatatlan táblára szegeztem tekintetemet, amely az égre van kifeszítve, arra a táblára, amelyre szívbe mártott tollal annyi mindent írtak fel az önmagukkal viaskodó emberek. Emlékszem, úgy néztem el a meszeségbe, mintha onnan olvasnám le minden szavamat. Csak akkor hullott vissza tekintetem a való világra, amikor kifogyott a mondanivalóm.

Csendesen, mosolyogva állott a gramofon mellett. Engem nézett. Tudtam és megértettem, hogy nem a gondolataimban gyönyörködik, hanem azokban a külső dolgokban, amiket ezek a gondolatok váltottak ki belőlem: az arcom pirulásában, szemem lobogásában, a szenvedély lázában, amelytől meg-megrándult a szám. Nem a belső énemre figyelt, hanem arra a süldő fiúra, aki ugyancsak én voltam, s akinek a belső hévtől rendetlenül a homlokára hullt akkor még sötétszőke haja. Azokban a pillanatokban az volt az érzésem, hogy nincsen a világon nálam magányosabb lény.

Jó volt, hogy megszólalt a gramofon, s ő belém karolt:

– Most már igazán fordulhatnánk egyet.

Táncoltunk...

A magányos ember szomorúsága fojtogatta a torkomat. De ahogy egyik tánc lépés követte a másikat, s az a jó, egészséges melegség átáradt belém a hozzám simuló, kedves asszonyi testből, szomorúságom egyre tompult, míg végül is azon vettem észre magamat, hogy mókásan és elandalodva, csaknem boldogan dúdolom együtt táncpartneremmel egy ostoba dal szövegét:

Ha szeretsz egy cseppet,
Járjunk egy two-steppet...

Meleg nyári délelőttökön a malomárokba jártunk fürödni. Itt elég mély volt a Jára patak ahhoz, hogy úszni lehessen benne, de nem olyan mély és nem olyan sodró, hogy vízbe fulladás veszélye fenyegethessen minket. Ez utóbbi különösen fontos volt, mert mindhárman olyan kacsatermesztűiek voltunk, hogy ha bent lubickoltunk a vízben, alig lehetett onnan minket kiparancsolni. Az egyébként engedelmes, az adott körülményekhez mindig tapintatosan igazodó Berry nővéremet volt legnehezebb kicsalni a vízből.

Nagy vízilabdázásokat rendeztünk, s hogy „tempózás” nélkül vitethessük magunkat a vízen, ócska kötényekből felfújható úszóövféléket szerkesztettünk magunknak.

Abban az időben (legalábbis Erdélyben) csak elvétele fordult elő, hogy férfiak, nők együtt fürödtek volna. Mi azonban elhatároztuk, hogy a nemek szerint való elkülönítés testvérekre nem vonatkozik. Együtt fürödtünk tehát, és füttyültünk a kor maradi szokásaira.

Ezek a közös fürdőzések aligha nyerték meg a járai társadalom tetszését. Egyetlen játszótársam se mert vállalkozni arra, hogy eljön fürödni velünk a malomárokba. Más helyeken vetkeztek, bújtak a vízbe, külön a fiúk, külön a lányok, s nem mertek volna a világ minden kincséért sem átúszni egymás vizeire. Ma talán el se hihető, hogy milyen izgalmas esemény volt, ha sikerült valamilyen rakoncátlan diáknak a fűzfabokrok mögé bújva vagy

uszodában, a férfi és női úszómedencét elválasztó deszkafalba lyukat fúrva meglesni a gyanútlanul lubickoló nőket! A csipkés, buggyos blúzós, szoknyás-nadrágos, főkötős asszonyokat, leányokat! Én már fürödtem az Adrián „cá-paháló“ mögé kerített közös fürdőben nőkkel, de mivel senki se világosított fel arról, hogy ez legalábbis „pikáns” dolog meg se fordult az eszemben, hogy mi „bűnös“ és „erkölcstelen“ módon szórakozunk. A nővéreimmel való közös fürdözést is természetesnek tartottam, nem volt semmi akadálya annak, hogy önfeledten labdázhassunk, bukdácsolhassunk, preckelődhessünk a Jára patak zsibbasztóan hideg, havas-szagú vizében.

Ez a helyzet megváltozott, amikor az én szerelmem közölte nővéreimmel, hogy másnap délelőtt ő is lejön velünk a malomárokhoz. Mindenekelőtt arra gondoltam, hogy a következő délelőttől kezdve megszűnnek számomra a mi vidám, családi hangulatú fürdőzéseink, és csatlakoznom kell az elkülönített fiúkhoz, akik, bármennyit is indiánoskodtam, futballoztam, tekeregtem velük, nem tudnák pótolni családi fürdőzéseink örömeit. Aznap ímmel-ámmal ebédeltem, szilvaízes kenyér uzsonnámnak alig felét tudtam elfogyasztani. Meg is kérdezte Berry: mi bajom, elcsaptam a hasamat, bántott valaki? Miért vagyok úgy elkámpicsorodva? Elpanaszoltam bánatomat, mire ő azonnal haditanácsot ült Gizella nővéremmel, amelyen elhatározták, hogy szó sem lehet arról, hogy én átmenjek valamelyik „férfiosztályra“ fürödni. Velük maradok és pontum, s akinek nem tetszik, az fújja fel magát!

Megszokott vízi játékainkat ezután már négyesben folytattuk, de számomra elvesztették naiv természetességüket. Mindegyre megakadt a tekintetem a szép asszony arcán, mellén, derekán, vagy akaratlanul követtem mozdulatait. Volt úgy, hogy megfogadtam: ma még együtt fürdök kis társaságunkkal, holnap csatlakozom a fiúkhoz, de mikor eljött a fürdés ideje, még gyorsabban igyekeztem vetkezőhelyem felé, mint azelőtt.

Délutánonként is sokat voltunk együtt. Néha este is. Mászkáltunk a kertben, berekben, tányérmát rágszálunk s más éretlen, savanyú gyümölcsöket. Amikor csak így négyesben voltunk együtt, dohányoztam. Szűzdohányt tömtem kurta szárú pipámba, apró sárga virágszirmokkal

illatosítottat. Minden semmiségnek megnőtt a jelentősége. Ha el volt foglalva mindkét keze, azt mondta, gyújtsam meg, aztán majd dugjam szájába a cigarettát. Rendkívül izgalmas dolognak tűnt, hogy a leheletemtől átnedvesedett szopókájú cigarettát úgy vette a szájába, úgy szívta, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna.

Gyakran tettünk kisebb-nagyobb sétákat. Árvalányhaját, mezei virágokat szedtünk, gombásztunk, bódorogtunk. Ha futó eső ért utol, behúzódtunk egy-egy széles koronájú fa alá, ott vártuk ki a zápor végét.

Egy alkalommal a régi római híd romjainál kapott el a vihar. Ide megkövesedett csigákat, cserépedény-törmelékét gyűjteni jártunk, és abban reménykedtünk, hogy előbb-utóbb értékes régi pénzekre bukkanunk.

Az öreg hídból, amelyen valamikor bizonyára Traianus császár légiói vonultak át, csak egy ív maradt meg, a többit elmállasztották az egymást követő évszázadok. Tetejét benőtte a fű és a sokféle burján. De az ív alatti félhomályban biztos menedék kínálkozott a zivatark ellen. Ez alkalommal is ide szaladtunk be a közeledő fekete felhők és cikázó villámok elől.

Amit múltó zivatarnak hittünk, órákon át tartó viharrá növekedett. Akár tetszett, akár nem, ki kellett várnunk a végét.

Mint máskor is, amikor beszorultunk valahová a vihar elől, énekeltünk. Kuruc nótákkal kezdtük, táncdalokkal folytattuk. Divatos szettek dallamát fűjtük és öreg keringőkét. Amikor újabb táncdalok nem jutottak eszünkbe, de a „zuhé“ még semmit sem enyhült, a szépasszony vette át az irányító szerepét. Akkoriban népszerű érzelmes dalokat javasolt, cigányosra cifrázott úri-magyar hallgatónótákat, és „szívfacsaró“ slágereket. Ilyeneket: Hulló falevél, suttogva beszél, Nem akarom, anyácskám, hogy ide jöjj..., Te csak szeress..., Estére indul az ezred – s így tovább a végtelenségig, legalábbis addig, amíg hosszú idő után elcsendesedett az ézengés, s az ömlő eső szelíd csepegéssé vált.

Egy ideig csak hallgattam ezeket a szívfacsaró slágereket, gicseket. Élveztem, hogy szűk a hely a híd íve alatt, s ott szoronghattam szerelmem mellett. Mintha oldalunk egymáshoz nőtt volna, mintha azonos vérerek lüktetnének

bennünk, úgy ömlött belém s végig rajtam a testből áradó forráság. Hallgattam, és bent, magamban, a szívemben, a véremben éreztem lélegzését. Csaknem elviselhetetlenül volt szép és fájdalmas ez az érzés, amely szívem dobogását felszorította a torkomba, olyan erővel, hogy úgy hittem, mindjárt elakad a lélegzetem, megfulladok. Ez volt első, félelmetesen szép találkozásom az igazi érzéki vágyakozással. És jó volt tudni, hogy aki bennem ezt a nagy testi és lelki kavarodást támasztotta, nem akart elcsábítani, vagy éppen megrontani. Nem tehetett róla, hogy szemével, szájával, hajával, hangjával, testének minden feszülő domborulatával megbabonázott. Nem tehetett róla, hogy egész lényéből áradt felém az érzékiség.

Hallgattam még egy ideig, aztán énekelni kezdtem a többiekkel együtt a slágereket. Szívfacsaró hazugságokat! Csupa zenei giccset! Mint a baka a körhintán a szeretője fülébe! Mint a lerészegedett úrigyerek a zugkocsmákban!

De az én dalolásomnak más volt az íze! Az érzelmes műdalok, az elcsépelet slágerek telítődtek a bennem feszülő testi és lelki viharok áramával. Külsőleg giccsek maradtak továbbra is, de befelé új értelmet nyertek. Magamon tapasztaltam, azért tudom ma is, öreg fejjel megérteni, hogy mit jelent az, ha valakit hatalmukba kerítenek az érzéki vágyak, s elveszti értékelő képességét. Ezért, tudom megérteni és megbocsátani, amikor valaki, akit nagyon tisztelünk, szeretünk, egyszerre csak minden látható ok nélkül – mit sem törődve azzal, hogy jó hírnevét, tekintélyét teszi kockára – elérzékenyülve bújik hozzá egy zongorához, melynek billentyűin egy karikás szemű bárzongorista érzelmes sanzonok dallamát kopogtatja ki, vagy valamelyik vidéki vendéglőben, magával sodorva egy miniszoknyás fruskát, a tánczenekar elé rohan vele, s kezét, lábát rázva, hoppogotva szökdécselni kezd, mint valami esztét vesztett bakkecske.

Nekem szerencsém volt, hogy az érzéki vágyakat bennem először az okos és mégis oly gyermekien tiszta lelkű Piroska, majd egy nyugtalanító, de kedves és jóindulatú asszony borzolta fel. Piroskát a háborúnak egy viharos fordulata akadályozta meg abban, hogy amikor eljön az ideje, megajándékozhasson a lelki megrázkódtatás nélkül való férfivá érés élményével. A másiknak nem voltak

tervei velem, nem akart tőlem semmit; nem tehetett róla, hogy akaratlanul is megbabonázott engem. Kettőjüknek köszönhetem, hogy igényes, kényes kíváncsisággal vártam a beteljesülés napjait, s amikor sor került reá, nem lettem valami illúzió- és lélekromboló, ragadozó asszony martalékává, aki egy életre elronthatja a serdülő ifjú szája ízét.

Két nagyobb kiránduláson is részt vettem azon a nyáron. A Jára vize mentén felszekerezteünk, amíg csak lehetett, s onnan föl, gyalog a Dobrinba. Közben volt alkalmam horgászni pisztrángra, s a gyönyörű táj, a gyanta- és epilobium-illat, versenyfutásnak is beillő hegynek rohanásaink, szerelmem jelenléte mind emlékezetesen széppé tették kirándulásunkat. Mindössze annyi zavaró körülmény adódott, hogy nem engedtek be arra a területre, amelyen az Andrassy kastély állt. A felügyelő vagy kulcsár vagy nem tudom micsoda arra hivatkozott, hogy „itt vannak az urak, nem lehet őket zavarni“.

Pokolian dühös lettem. Odahaza Járában a nagy kapu éjjel-nappal nyitva állott, az volt az elv, hogy „az ajtót, ami nincs bezárva, nem töri be senki“. Bizonyára voltak Erdélyben is ilyen szigorúan zárt ajtók mögött csücsülő kastélyok, de azoknak a háznak kertjébe, udvarára, amelyekbe mi járogattunk el, annak, aki nem rombolni szándékozott, napközben bármikor be lehetett jönni. Én az Andrassyak közül egyetlenegyét ismertem, egy idős, jó humorú vadász urat, akivel akkor ismerkedtem meg, amikor a két világháború közötti évek vége felé elnyertem vadásztrófeáimmal a Magyarországi Vadászati Védegyelet serlegét. Egyszer ebédeltünk is nála feleségemmel. Ő nem olyan „kizárós“ természetű embernek látszott. Kacagva így panaszkodott:

– Szerencsétlen emberfajta vagyok. Ha lemegyek Erdélybe, azt mondják a havasi emberek: „Na, megint itt van az a bűdös pesti gróf!“ Amikor visszajövök s bemegegyek a Nemzeti Kaszinóba, hallom, azt susmogják mögöttem: „Maradhatott volna ez a paraszt székely is Erdélyországban!“

Valaki más tilthatta le a kastély körüli mászkálást. A házigazda vagy egy nagyképű főerdőtanácsos, jáger vagy talán éppen az a házfelügyelő vagy kulcsár vagy nem tudom micsoda, akivel beszéltünk.

Nem sok időbe telt, amíg eljött a nemes bosszúállás napja!

Egy tordai ismerősünk két társával szarvasvadász-területet bérelt az Andrássy-havasok tőszomszédságában. Első éves bérlő volt, és felkereste Kolozsvárt tartózkodó nagyapámat, hogy tanácsokat kérjen tőle, aki a területet és az ottani embereket egyaránt jól ismerte. Egy akkortaiban jól ismert havasi vadorzónak, a félszemű Dumitrujnak a gondjaira bízta a vadászt, aki azzal viszonzta nagyapámnak sok hasznos tanácsát, hogy meghívott engem, menjek fel velük a szarvasbőgésre. Bikalelövést nem adhatott nekem, de a túlszaporodott szarvastehén-állományt selejtezni kellett, s ezért megengedte, hogy ha van megfelelő fegyverem, ezekre cserkelhessek én is.

Persze hogy nem volt megfelelő fegyverem. Honnan lehetett volna? De azért elfogadtam a meghívást, és magamhoz véve apám legnagyobbik nővérének, Gizella néninek 24-es kaliberű serétes fegyverét, csatlakoztam a vadászokhoz. Abban reménykedtem, hogy talán találkozom a havason egy rókával, farkassal, nyesttel, berepül fejem fölé egy szerelemre gyulladt császármadár, amit serétes puskával elejthetek.

Amikor felérkeztünk és táborot vertünk, megkérdezte tőlem a félszemű Dumitruj bácsi:

- Ezzel a puskával akarsz te, úrfi, szarvast löni?
- Mogyoróstyúkot csak. Nyestet.

Hunyorított a meglévő szemével:

– Hát én megtanítlak arra, hogy kell a szarvast löni, ha nincs is golyós puskád!

Nem írom le, hogyan alakítottuk át a serétes töltényeket úgy, hogy a puskából az egész seréttöltet egybekapaszkodva lökődjek ki, s harminc, esetleg negyven lépés távolságig is annyira együtt maradjon, mint az azóta, szerencsére, divatból kiment s talán tiltottá is vált „láncos posta“. Azért nem írom le a töltényátalakítási művelet titkát, mivel az a műgolyó könnyen veszélyessé válhat (ettől robbant fel Dumitruj bácsi kurta agyú vadorzó pus-

kája, amikor elvesztette az egyik szemét), de azért is hallgatok róla, nehogy valaki nekivadult orvvadász tőlem tanuljon tiltott vadászathoz lőszert fabrikálni! De akkor mások voltak a viszonyok, mint most, s a józan gondolkozású embernek másképp kellett megítélni az orvvadászat dolgát. Hiszen akkor nemcsak elvetemedett, minden élőlényt pusztító emberek voltak az orvvadászok; voltak közöttük olyanok is, akik nem juthattak vadászfegyverhez, vadászterülethez, s kénytelenek voltak vadorzókká lenni, hogy vadászhasanak.

Dumitruj bácsi nem árulta el vendéglátó vadászgazdának, hogy történyátalakításon spekulálunk, csak ennyit mondott:

– Uram, ha a ficsoru lőhet szarvastehenet, lövészerszámról én gondoskodom.

Mosolyogva fogadták a vadászok az öregember kijelentését. Arra gondoltak, hogy bizonyára rejteget valahol, egy odvas fában talán, valami megkurtított golyós puskát, s azt fogja előszedni nekem. Hallottam is egy ilyen megjegyzést:

– Könnyű annak a havason, aki Ödön bácsinak az unokája!

A vadászterületre való érkezésünk estéjén és másnap hajnalban a felnőtt vadászokat kísérte ki leshelyükre. Engem magamra állított ki közeli leshelyre. Bögést hallottunk, de nem láttunk még szarvast. Napközben beszélgetett, kérdezgetett, főzött túrós puliszkát, sütött rablópecsenyét. A második estén velem jött ki. Felhúzódtunk egy magaslatra, ahonnan messzire el lehetett látni. Végigmagyarázta, melyik hegyet, völgyet hogyan hívják, hol vonul a fő marhahajtó út, a pláj, melyik ösvényeket használják legszívesebben a csendőrök, melyeket az erdészek, merre nem jó járkalni, mert ott katonaszökevények tanúznak, melyik az állami rész, melyik a Kolozsvár város tulajdona, merre terül el az Andrásy-havas.

– Az ott a Dobrin – mutatott messzire. – Jártál a kastélyban? Valóságos palota!

Elmondtam, hogyan jártam. Elkomorodva hallgatott. Aztán kijelentette:

– Holnap virradat előtt indulunk. Meglőjük a szarvastehenet.

...Jóval pirkadat előtt fent voltunk a plájon, mely a mi vadászterületünket választotta el az Andrassy-havastól.

Bőgtek a szarvasok. A sziklameredélyek megsokszorozva verték vissza hangjukat. Sokáig hallgattuk a hol itt, hol ott felzendülő szerelmi szózatot. Aztán Dumitruj bácsi előszedett az oldal táskájából egy rongyokba csomagolt lámpaüveget. Amikor a Dobrin irányából legközelebb felbődült egy vén szarvasbika, ő a szájához illesztette a lámpaüveget, s egy fiatal, kereső bika hangját utánozva, nyekergő hangon belebőgött.

Izgalmas percek következtek. Hol az öreg bika hörgött, bődült, hol Dumitruj bácsi nyekergett bele a lámpaüvegbe. Olyan volt ez a hang, mint a siheder bikacé, aki szüzen még, de tele tüzzel sóvárog a tehenek után.

– Ha majd itt hagylak, meg ne mozdulj. Ha jönnek, csak akkor lőj, ha már átléptek a plájon.

És ugrált, és szaladgált. Hol jobbra, hol balra. Előre, hátra. Nyekergett, mint egy megkerült bikácska. Fejszéje buta felével, hol annak nyelével csapkodta itt is, ott is a bokrokat, egy-egy ágcsomót megmarkolt, összeroppantott, olyan volt ez, mintha agancsok vernék a bokrokat, paták taposnák a széltörést.

Hatása meglepő volt. Lent a bika egyre vadabbul, egyre dühösebben s egyre közelebből ordított felénk. Hallszott, ahogy topog, előre-hátra forog, toporzékolva törtet a széltörésben, majd hirtelen a támadásra induló szarvasbika félre nem ismerhető, hörgő, bőfögő ordítását hallatta. Dumitruj bácsi erre visszafelelt nyekergő hangján, de egyre kihívóbban, egyre szemtelenebbül, majd rohanásával minél nagyobb zajt verve s nyekeregve törtetett visszafelé, amerről jöttünk, jó száz méternyire beljebb a lankás hegyoldalon. Ott megállt egy fölburjánzott bükkfatuskó mögé húzódva, s folytatta kölyökbika hördüléseit.

Riasztóan szép pillanatok voltak ezek. Mögöttem, lankás helyen, a szerelmes bikasuhanc hangját utánzó vadász, előttem lent a meredek oldal derekánál, a dübörögve közeledő vezérbika ordítóása, s e két világot a piruló hajnalban élesen kétfelé osztó pláj, az Andrassy-havasok és a mi vadászterületünk között zölden, harmatosan csillogó, jó harminc-negyven lépésnyi széles határsáv. Szí-

vem reszketett, testem reszketett, fogaim vacogtak, mintha hideglelés volna – egész valómat hatalmába ejtette a legférfiasabb izgalmi állapot, a vadászláz.

Milyen jó, hogy tilos volt szarvasbikára lőnöm, csak szarvastehénre lehetett! Milyen jó, hogy nem kellett kétségbeesnem afölött, hogy mi lesz, ha fegyvert kell emelnem a pompás hangú állatra, hogyan fogom elfojtani reszketésemet. Milyen jó, hogy amikor kilépett a havasok fejedelme az erdőből a plájra, nem kellett azzal töltenem az időt, hogy sebezhető pontot keressek a testén, de testől-lelkestől, egész idegrendszeremmel belefeledkezhettem csodálatába. Pompás agancskoronájával a homlokán ő volt az igazi király, s nem az, akit nem sokkal azelőtt láttam bíborpalástban, bizonytalanul himbálózó aranykoronával a fején.

Néhány másodpercre megállt a pláj szélén. Körülnézett, beleszagolt a hajnali párába, hallgatózott, figyelt, majd hirtelen felordított, de olyan erővel, hogy megszakított belé a levegő. Még egyszer! És még egyszer! Láttam, világosan láttam, hogy füstölög a teste a belső forróságtól! Azután megmozdult, elindult. Egy-két szökkenéssel keresztben átszelte a plájt, és hörögve, böffentető ordítózással vonult el, át a mi oldalunkon, lefelé a lankán, abba az irányba, amerről az imént még hallottam Dumitruj bácsi nyekergéseit.

A szarvasbika! Az első bögő szarvasbika, amellyel életemben szemtől szembe találkoztam!

Ó, még hány szerelemre gyűlt szarvasbikával találkoztam azután, amíg hosszú évtizedek múlva markomból örökre ki nem fordult a vadászfegyver!

De akkor még nem tudtam, mit jelent számomra ez a találkozás. Nem tudtam, hogy kezdete ez egy gyönyörűséges szenvedélynek, amely még most is, ma is felforr bennem, amikor napfényes őszi hajnalokon beleszagolok a világba.

És akkor váratlanul meglepő dolog történt: a növendék bika, a kis, szemtelen növendék bika, azaz Dumitruj bácsi, elnémult. Hiába hívta haragos böffenésekkel férfias verekedésre az öreg bika, ő meg se nyekkent.

Láthattam jól a bikát. Hol jobbra, hol balra, hol lefelé a lanka alját fürkészve kereste tekintetével suhanc

ellenfelét. Egyet-egyed bődült, várta a hatást, s hogy egyetlen kis nyekergő feleletet sem kapott, bizonyára azt hitte, hogy a kölyökbika megijedt, s reszketve bujkál előle a bokrok között. Ezt hihette bizonyosan, mert fogta magát, s lassú ügetésben elindult befelé, le a bokrok felé, hol ellenfelét sejtette. Én akkor még félig-meddig hittem a gyermekmeséket a támadó szarvasbikákról, s aggódva figyeltem, mikor hangzik fel fegyvertelen kísérőm segítség-hívása.

Szerencsém volt, hogy néhány másodpercig tétováztam, nem mozdultam el a helyemről, mert ahogy ott álltam s lestem a lefelé ügető bikát, egy széles, füstszagú tenyér érintette meg a vállamat. Oldalt pillantottam. Hát ez hogy került ide? A félszemű Dumitruj állott mellettem, elégedett vigyorral foghíjas száján! Intett, hogy hallgassak. Intett, hogy forduljak szembe a plájjal, mely elválasztott minket az Andrassy-havasoktól. Egy bokor-csoportozat felé mutatott, amely ott állt a pláj túlsó szélén, jelezte, hogy ott van valami!

Majd kiestek a szemeim, úgy néztem, mégsem láttam semmit. Erre az öreg két ujjá hajlatával befogta az orrát, s a vezér szarvastehén kereső hangját utánozta. Két-három panaszos, csodálkozó, rövid hang. Aztán sokáig semmi. Akkor megint ugyanaz. Jóval később megint. Erre a harmadik hívásra pillantottam meg, amit Dumitruj bácsi oly izgatottan mutogatott: két fület, hosszú fület, majdnem olyan hosszút, mint a számáré! Megmozdultak a fülek, elfordultak kissé oldalt, azért láttam meg: szarvastehén fülei voltak!

Most ismét hosszas, mozdulatlan várakozás következett. És amikor már-már azt hittem, hogy sohasem látom meg közlről, egyszerre csak kilépett a bokor mögül. Oldalával állott felénk. Jó húsban levő fiatal szarvastehén volt.

Dumitruj bácsi intett, hogy helyezzem puskámat készenlétbe. Aztán ismét befogta az orrát, s még egyszer megismételte a tehén hívó hangját.

Mintha zsinóron húzták volna, úgy jött felénk csendesen ügetve a karcsú állat. Most nem éreztem a vadászlázt, mint amikor először megpillantottam volt a másikat, a bikát. Vállamhoz emelt fegyverrel kísértem lépteit.

Amikor átlépte a határt, még vártam egy kis ideig, amíg megközelít minket mintegy huszonöt lépésre, aztán szíven löttem.

Dumitruj bácsi majd kiugrott a bőréből a boldogságtól. Én azonban nem tudtam igazán örülni az elejtett szarvastehénnek. Nem éreztem a vadászsiker ízét. Lelkiismeret-furdalásaim voltak. Ezt éreztem később is mindig, ha a nemek közötti helyes arányszám biztosítása végett szarvastehenek vagy őzsuták selejtezésére került sor. Igyekeztem nem a halott szarvastehén fagyott tekintetére gondolni, hanem arra, hogy az, aki letiltotta belépésünket a dobrini kastély területére, ezzel a zsákmánnyal fizetett udvariatlanságáért!

Havasi vadászkirándulásom nemcsak a „nemes boszú” és az első szarvasbögés feledhetetlen élménye miatt emlékezetes számomra még ma is: itt szereztem tudomást a háborús életnek egy olyan oldaláról, amelyről mélyen hallgattak odalent a völgyben azok a kevesek is, akik tudtak róla: 1917-ben már tele volt a havas katonaszökevényekkel. Láttam jelzőtüzeiket, hallottam azokat a puskalövéseket, amelyeket azért adtak le, hogy megféleltsék az embereket. Ezzel el is érték, hogy akik ártani szerettek volna nekik, nem merték megközelíteni, sőt messzire elkerülték őket. A pásztorok között akadtak, akik zsendicével, sajttal, egy-egy kupa máléliszttel segítették a bujkálókat. Néha, amikor már nagyon lerongyolódtak, és a szemük esett ki az éhségtől, loptak is a katonaszökevények, de azt mondta Dumitruj bácsi, hogy nem ölnek, ok nélkül nem is verekednek. Voltak közöttük szép számmal hadifoglyok, akiknek sikerült kilopózni a drótsövénynyel körülvett fogolytáborokból. A sokféle népek a közös nyomorúságban, közös veszélyben megértették egymást. Szükségük volt egymásra.

A félszemű Dumitruj, nagyapámra hivatkozva, megajándékozott bizalmával. Amikor a többiek a közelünkben tartózkodtak, ezekről a dolgokról nem beszéltünk, a vadakra, halakra, az időjárásra, a pászturnép napi gondjaira tereltük a szót.

Az a két hét, amit férfitársaságban a havason töltöttem, a szarvasles szépségeinek élve, testileg-lelkileg jót tett nekem. Józanabb, okosabb lettem tőle. Megtanított arra, hogy ebben a szerelmes állapotban is tudjak örülni a magam dolgainak. Hegymászás közben a hegymászás érdekelt. Amikor bőgött a szarvas, a vadak szerelmi életének titkai foglalkoztattak. A táborhelyen annak örültem, hogy az egész társaságban nálam jobban senki se fűszerezi a bográcsgulyást. A szerelmi vágyakozások ellenére tudtam örülni ismét az élet sok más szépségének, örömének. De azért semmivel sem csökkent bennem az ábrándozás színe, íze, öröme. Ha éjszaka pokrócba burkolózva kinn hevertem a kalibánk előtt, senyvedő tábor-tüzünk mellett, vágyakozva próbáltam kirakni az égre tüzes csillagokból szerelmem nevét, arányos testének körvonalait.

34

Amikor a hosszúra nyúlt nyári vakáció után visszatértem Kolozsvárra, első dolgom volt, hogy felkeressem Szilvássy Béla bácsit. Bevallom, ez alkalommal nem a szép, fehér szakálla vonzott Monostori úti otthonába, sem a fogason függő régiesen elegáns, sűrű cilindere – bár nem mindennapi látvány volt egyik sem –, hanem az a reménység, hogy mint minden iskolai év kezdetén, úgy most is markomba dugja csaknem járandósággá vált zsebpénzemnek első részletét. Nagy terveim voltak. Díszes füzetet akartam venni, amelybe bemásolhatom cédulácskákra írott verseimet, dalszövegeimet, s ha még maradnak üres lapok benne, később születendő írásaimat is.

Egyre inkább megírni való témává kezdett átalakulni érzelmi életem anélkül, hogy mélységéből veszített volna. Eleinte, mint említettem volt, a könnyed, igénytelen, gyakran csepegően érzelmes versikék és dalocskák telítődtek képzelt mélységekkel, amelyek csak bennem éltek, és valójában teljesen hiányoztak azokból a dalokból, versekből. A havasi férfikirándulás, a való világ szépségeivel való önálló találkozások hatása alatt azonban mindjobban

eltávolodtam a giccstől, s arra vágytam, hogy érzelmeimet olyan versekben tudjam kifejezni, mint Csokonai, Ady, s hogy a szerelmet dicsőítő dalszövegeim az igazi költők igazi dalaira emlékeztessenek. Így kezdtem kimászni a giccsfertőzésből, s habár csak mint dadogó epigon, mégis a bennem égő szenvedélyhez méltóbb kifejezési eszközöket keresni. A felszabadulás felemelő érzése fogott el, amikor elfordultam a limonádé-irodalomtól, és ismét civilizált ifjúhoz méltó rímekért és akkordokért lelkesedtem!

A zsebpénz-ügytől függetlenül is érdemes volt vasárnap délelőttöként benézni a Monostori úti Szilvássy házába. A háziasszony, Tóni néni, ilyenkor, hogy régi, azóta divatját múlt szóval éljek, cercle-t tartott, vagyis egy nagy, kényelmes karosszékből ülve fogadta vendégeit, akik szórakoztatásra és szórakozásra kész figyelmességgel ülték körül. A cercle nem olyan különleges valami, amit önmagáért visszaemlékezéseimben érdemes volna megemlíteni. Számtalan idősebb arisztokrata, dzsentri, módosabb polgári nő tartott cercle-t a társasági divatnak megfelelően. Amde Tóni néni fogadó-délelőttjeit az tette különösen vonzóvá, hogy a látogató remélhette, ott találja lányait is, Karolát és Margitot.

Karola már akkor azokhoz az asszonyokhoz tartozott, akikkel kapcsolatban kénytelen volt mindenki állást foglalni, vagy mellette, vagy ellene. Élete máris harcok sorozata volt. Lánykorában állandóan botránkozta a hangadó öreg hölgyeket, s az etikethez makacsul ragaszkodó, maradi férfiakat. Szünetlenül kereste az alkalmakat, amikor beleütközhetik a bécsiesen maradi társasági illemszabályokba. Ha beszélgetni akart férfiismerőseivel, nem tűrt „gardét“ a közelben. Nyíltan hangoztatta, hogy a nők teljes egyenjogúságának híve, s lelkesedett a szüfrazsetekért. A legújabb divat szerint öltözött, ízléssel ugyan, de egy árnyalattal mindig modernebbül, mint mások. Internationalistának vallotta magát. Szerette a naturalista, a „nem úriasszonyoknak való“ könyveket. Csak a merész, lázadó természetű lányokkal barátkozott és érdekes férfiakkal. Azután is, egész életében igyekezett magát körülvétni érdekes, nem mindennapi emberekkel. Türelmetlen volt, amikor tudatlan lányokkal került össze, de még türelmetlenebbül viselkedett, ha ostoba férfiakkal

kellett szóba állania. Senki se mert nyíltan szembeszálalni vele, háta megett azonban annál jobban szidták, szapulták. Nem csinált titkot belőle, hogy megveti a langyos embereket, mert ő csak gyűlölni és szeretni tud.

Pompás alakja volt, egészséges, arányosan izmos teste, nyugtalanítóan villogó zöld szemei. Ajkai valamivel vastagabbak voltak, mint a legtöbb túlfinomodott nő, élettől duzzadók, olyanok, amelyekre Hunyady Sándor szokta volt mondani: „Harapnivalók, mint a hólyagos meggy.“ Úgy hírlett, hogy a szája, pompás idomai a hóstáti nagymamájára emlékeztettek.

Sok embert bosszanthatott Karola modernsége és vitára mindig kész magatartása. Az is botránkozás tárgya volt, hogy nem szégyelli, nem titkolja földműves rokonságát, kapcsolatot tart fenn velük. Jól emlékszem, öreg rokonát, Kilyén bácsit rendszeresen látogatta. Ezt nemcsak tőle tudom, hanem volt hóstáti iskolatársaimtól s a református egyházkerület valamikori alkalmazottaitól, akik nemcsak felületesen, mint én, de jól ismerték Kilyén bácsit.

Karola szívből utálta a „kontesszséggel“ járó kötelezettségeket, s azt a szélmalomharcot, amelyet azért folytatott, hogy megőrizze egyéniségét. Szabadulni akart a „kontesszek“ megalázó helyzetéből, s elhatározta, hogy férjhez megy. Ámde könnyebb volt határozni, mint a határozatot megvalósítani!

Sokan sűrögtek körülötte, mégsem talált senkit, akihez szíve szerint kedve lett volna. Az egyik nem volt elég csinos, a másik túlságosan kicsi volt, a harmadik túlságosan nagy vagy sovány, széles, lomha, ugrabugra – s főként az volt a baj, hogy nem bukkant olyan férfira, akit ha szellemileg többnek nem is, de legalább egyenrangúnak, hozzá illőnek tartott volna. Az egész erdélyi férfiseregben csupán egyet ismert olyant, aki ha nem is volt szépnek mondható, de ész dolgában fölötte állott egész generációjának. Ennek azonban esze ágában sem volt házasodni, bár testileg is, szellemileg is igen tetszett neki a szép Karola. Hosszas nézelődés után a hiúzszerű leány választása egy jó megjelenésű, közepes intelligenciájú, kellemes modorú székely grófra esett, aki többször

adta tanújelét annak, hogy érdeklődik iránta. És megkezdődött a férjvadászat!

Minden hódítási tudományát belevitte a vadászatba, de hiába: fáradságot nem ismerő próbálkozásait nem koronázta siker. Úgy járt, ahogyan gyakran járnak azok a nők, akik anélkül, hogy bár a kisujjukat megmozdítanák, bűvkörükbe vonnak minden férfit, de ha ők csapnak fel vadásznak, elriasztják maguktól a férfiakat, mert – túl nagy vihart kavarnak maguk körül. Így járt Karola is a jó megjelenésű székely gróffal, amikor utána vetette magát. A gróf nem adta meg magát, legyőzve nem hullott térdre előtte, hanem egy Karolánál is szebb, bár kevésbé érdekes lány szoknyája mögé menekült, és egykettőre be is jelentette, hogy vőlegény, sőt a Polterabend (leány-legény búcsú) időpontját is kitűzette már.

Azokban az időkben a Polterabend előkelő, bécsi divat szerinti, fényes, költséges, parádés multság volt. Kolozsvárt rendszerint a kaszinó összes termeiben rendezték, kiváló cigányzenekarral, pompás büfével, Maros menti borokkal, sok pezsgővel s a cotillonhoz (értelme szerint: rokolyatánc), ehhez a néhány évtizede divatból kikopott társasági táncos játékhoz szükséges sok ajándékkal, virágcsokorral s egyéb meglepetésekkel. Ez alkalommal különösen nagy parádéval készítették elő a Poltert, mivel gazdag volt a vőlegény, s nem volt szegénynek mondható a gyönyörű menyasszony sem. A sok apróbb-nagyobb meglepetés között a legnagyobbat Karola tartogatta a vendégek számára, ha nem is a cotillonhoz, hanem az éjféle büféhez. Akkor, amikor egymást követték a menyasszonyt és a vőlegényt dicsőítő tósztok, pezsgős „ekszekkel“, s már-már ki is merült a sok ékes mondanivaló, Karola megkocogtatta poharát, és szót kért. Ilyen aligha fordult elő addig, hogy pohárral a kézben, s méghozzá Polterabendben, leány akarjon köszöntőt mondani! „Micsoda disznóság! Micsoda szemtelenség! Egy lány, pohárköszöntőt!“ – ilyesmiket gondolhattak az öregasszonyok, felháborodásukban levegő után kapkodva. „Itt is szerepelni akar! Mindig! Mindenütt!“ – így a lányok, gondolom.

Minden várakozást felülmúló volt Karola pohárköszön-

tője. Néhány mondat csupán, de minden előzően elhangzott szót megsemmisítő. Köszöntötte szívből a menyasszonyt mint meghitt, kedves barátnőjét, a vőlegényt is, sok kellemes közös „kucsírozásra“ (kocsikázásra!) emlékeztetve. Aztán megköszönte mindkettőjüknek, hogy mátkaságuk hírével olyan elhatározásra serkentették, mely örömmel fogja eltölteni mindkettőjüket.

– Bejelentem – mondta kissé ünnepélyesen –, hogy itt, ezen a szép Polterabendben Bornemisza Elemér és én eljegyeztük egymást!

Mintha elállott volna a lélegzete mindenkinek, néhány pillanatra olyan csend uralkodott el a büföző társaságon. Lélegzetüket visszafojtva meresztették a szemüket asszonyok, leányok, férfiak, ifjak a büszkén, szinte félelmetes nyugalommal mosolygó lányra s a pezsgőspoharára, melyet magasba tartott, olyan biztonsággal, hogy meg nem ingott egy pillanatra öblében a gyöngyöző nedű. Elsőnek a sok mindent látott, sok mindent átvészelt cigányzenekar primása ocsúdott fel ámulatából, s máris húzta a tust, és húzták vele együtt oly hangosan, oly mindent elsőprő zajongással muzsikusai, mintha a kaszinó mennyezetét akarnák magukra dönteni! Okosak voltak a cigányok, megmentették ezzel a látszatot. Mert ha tust húz a cigány, nem lehet mást tenni, mint teletölteni a poharakat, s akár tetszik, akár nem, ünnepelni, koccintani, inni. Ez is az etiketthez tartozik.

Karola elérte, amit akart. Annak a férfinak a Polterjén, akivel szerette volna elvételni magát, s annak a lánynak a Polterjén, aki megszerezte magának azt a férfit, most már ő, Karola volt a főszereplő, a legújabb menyasszony, a legfontosabb éltetni és ünnepelni való.

Sokáig szidták ezért a társaságban, de sokáig irigyeltek is, hogy ilyen bátran, nő létere ilyen huszártiszi „schneidigsággal“ állt bosszút azon, aki egy más lány szoknyája mögé menekült az ő szerelmi felkínálkozása elől.

Egyébként Karolának nem hozott boldogságot a férjhezmenetel. Hiába volt hozzá nagy kastély, pénz, gyönyörű vadászterület, sok látogató, vendég. A férjével nem tudták megérteni egymást. Két külön világ. Az is hozzájárult házasságuk megromlásához, hogy egyetlen gyönyörű gyermeküket elveszítették.

Fia halála után Karola visszaköltözött Kolozsvárra. Törvényesen sohasem vált el férjétől, ez azonban csak formaság volt. Aligha ismertem nőt, aki Karolánál gyakrabban szolgált volna meglepetésekkel. Szenvedélyesen tudott gyűlölni, és ugyanolyan szenvedéllyel tudott jó lenni. Szerette az életet, mindig érdekesnek, izgalmasnak, még legnehezebb pillanataiban is szépnek tartotta. Nem félt senkitől és semmitől, megingathatatlan volt fatalista hitében (ne tévesszük ezt össze a protestáns egyházak predesztináció-tanával). Az élet csúcsein álló emberek között nagyon sok ellenséget szerzett magának harcos szókimondásával, de egyre több és több barátot, csodálót az elesettek, az igazi nyomorultak és szerencsétlenek között. Az arisztokrácia túlnyomó része mételynak tekintette, gennyes sebnek, melyet ki kellene vágni a „társaság“ testéből, nehogy megfertőzze az egészet. Micsoda felháborodást keltett azzal is, amikor a pénzespostás gyilkosának a szeretőjét magához fogadta! Azt a nőt, aki teherben volt a kötél általi halálra ítélt s kivégzett embertől!

– Nem felelős azért, amit a szeretője elkövetett – mondta Karola. – Neki is joga van fedélhez, meleg szóba és a gyermekének is. Ha akar, örökre nálam maradhat.

Úgy is lett, megszülte gyermekét, és Karolánál maradt élete végéig. Én is ismertem, feleségem is. Jó megjelenésű öszülő asszony volt, amikor megismertem. Sokszor vetette meg ágyamat, varrta vissza kabátomra leszakadni készülő gombjaimat. Néha meg is szidott, hogy miért nem vigyázok jobban a holmimra, az egészségemre; máskor jóízűen elpletykálgattunk. Feleségemet és engem szeretett. Azokkal, akik ellenszenvesek voltak neki, szóba se állott, vagy reájuk mordult, és orruk előtt becsapta az ajtót. Ő volt az egyetlen élőlény, aki idővel, a mindennapi élet apró dolgaiban legalább, dirigálni mert Karolának.

Már csak azért is érdemes volt meglátogatni vasárnap délelőttönként Szilvássy Béláékat, mert esetleg otthon volt Karola is. Most a háború alatt is, ha egy-két napi szabadságra hazaszaladt a frontról, ahol – mint már említettem volt – hadiápolónői szolgálatot teljesített.

Karola hűgának lánykoráról nem maradtak fenn képzetet felkorbácsoló történetek. Amikor megismertem, már asszony volt. Szép volt és elbájoló. De nem úgy volt szép, mint kortársai közül a legszebbek és legkedvesebbek. Könyvekről, festőkről, zenéről csevegett, úgy tudta elmesélni a legegyszerűbb történeteket is, hogy azok láthatóvá váltak hallgatói lelki szemei előtt. Ő is egészséges testű, duzzadt szájú asszony volt, mint a nénje. Rajta is látni lehetett a hóstáti beütést. De ő sokkal nőiesebben volt nő, mint Karola. Tintakék szemei reménykeltő melegséggel ragyogtak, ha a férfiak tették neki a szépet. A Karola hangja búgott, mint az orgonaszó, vagy recscent, mint a haragra gyűlt villám szava, de a kisebbik testvérenek, Margitnak (Dudu volt a beceneve), úgy csilingelt a hangja, mint az aranycsengettyű, gurgulázott, mint a gerleszó, trillázott a kacagása, mint amikor művészujjak tréfásan birizgálják egy Blüthner zongora billentyűit. Amikor később jobban megismertem őket, mindkettőjüket néztem egy életen át. Karoláról a viharzó tenger borzongató szépsége, Margitról azok a havasi záporok jutottak az eszembe, melyek rövid percek alatt rohannak végig a tájon, s amíg ott vannak, borzolják a fákat, tépdesik a füveket, virágokat, de mihelyt tovább szaladnak, és kisüt a nap, már alig hisszük, hogy valóban itt volt, azt sejtjük inkább, hogy csak képzeletünk szülte égzengés volt az egész.

Azon a vasárnap délelőttön, amikor elsősorban zsebpénz reményében kopogtattam be a Szilvássy házhoz, Tóni néni lányai közül csak Karolát találtam ott. Két nappal azelőtt szaladt haza egy alkalmi gépkocsin, s másnap készült vissza az újságírókkal az erdélyi főhadiszállásra, Marosvásárhelyre. Margit otthon volt férjének mezőségi birtokán. Amióta a német hadsereg is benn volt Erdélyben, nem szívesen hagyta magára azt a csinos skót polgári internáltat, későbbi sógoromat, Johnt, aki mint süldő fiatalember rekedt Erdélyben. Margit és férje, Béldy György vállaltak felelősséget érte, így időnkénti jelentkezési kötelezettségétől eltekintve, többé-kevésbé szabadon élhetett, és kezelhette betegeskedő házigazdájának birtokát. Volt azonban egy riasztó esemény, amely miatt állandóan nyugtalanzkodtak azok, akik „ellenséges“ állam-

polgároknak adtak otthont, menedéket azokban az időkben. Mr. Rolston angol-írországi nyelvtanárt a németek, házigazdái erélyes tiltakozása ellenére, letartóztatták, s olyan hírek terjedtek el róla, hogy kémkedés vádjával rögtönítelő bíróság elé állították és kivégezték. Elképzelhető, hogy milyen aggodalmak között éltek ezután mindazok, akik védőszárnyaik alá vettek itt rekedt ellenséges állampolgárokat. Csak a háború után tudtuk meg, hogy nem esett a nyelvtanárnak, egykori ródlizó barátomnak semmi bántódása az internáló táborban, sőt sikerült onnan elszöknie, és szerelmének, egy kolozsvári színésznőnek a segítségével visszajutnia hazájába. Talán még ma is élnek, ha meg nem haltak, mint boldog férj és feleség Észak-Írországban. A körültekintő színésznő indította el a kivégzési történetet, hogy elterelje szerelmének szökéséről a figyelmet.

Ez alkalommal még inkább, mint máskor, Karola volt az érdeklődés központja. Hadiélményekről beszélt, de nem csatákról, hanem emberekkel való találkozásairól. Emlékkönyvét mutatta, melybe katonák, politikusok, előkelőségek és hétköznapi emberek különböző nyelveken írtak emléksorokat, míg mások rajzokkal, kis festményekkel, versekkel emlékeztek meg találkozásairól. Nem tudom, hova lett az a sok érdekes kép, emléktárgy, bútor, amely valamikor kolozsvári szobáját díszítette. Csupán erről az emlékkönyvről tudok, melyet feleségemnek ajándékoztak, mivel az nem zárult le az első világháborús emléksorokkal, de folytatódott később a helikoni napok idején.

Mielőtt visszaemlékezéseim e részletének megírásához hozzákezdttem, ismét átnéztem Bornemiszané Szilvássy Karola emlékkönyvét. Két olyan írást és egy vázlatot találtam benne, amelyek érdekesen világítanak rá arra, hogy jelentős művészek és írók, akik együtt szolgáltak vele az első világháború idején, hogyan értékelték az ő hadiápolónői működését.

Hans Eder brassói szász festő az első világháború alatt merész háborúellenes képeket rajzolt és festett. Ezek egyikének eredetije megtalálható ebben az emlékkönyvben. Karola szép kezét ábrázolja a kép, amint egy haldokló né-

met katona fejét simogatja. Felirata: „*So sind viele leichter gestorben.* Hans Eder 1917.“

A másik Franyó Zoltánnak egy verse, melyet 1917. július 15-én írt Marosvásárhelyt Karola emlékkönyvébe:

Erős, eres kéz, melyben még a vad
tüzű napok csodái szenderegnek;
Didói kéz ... most pár sovány gyerekek
Anyáskodón ebédecskéket ad.

A lába? úgy léphetne itt, akárcsak
Egy érte földig rombolt városon;
De ő utcáin halkan átoson
S mindig elébe vág néhány halálnak.

Szeme (ó, büszke, mély szem!), mint a nap,
Úgy tűz keresztül titkon, szenvedélyen;
Ha úgy akarja: minden lángra kap

S halálba hamvad ... Ó, de most csak azt
Kívánja, hogy az édes Élet éljen;
S amerre néz, virágokat fakaszt.

Franyó Zoltán

Végül Karácsony Benő visszaemlékezése:

„*Ezerkilencszáztizennégyben: egy aszpirin Galiciában.*
Ezerkilencszázharmincnégyben: egy piramidon

Marosvécsen.

Milyen szerencse, hogy a Háború elmúlik, és milyen megnyugtató, hogy a Jóság nem tartozik a múlandó dolgok közé.

Marosvécs, 1934. június 24.

Karácsony Benő“

...Nagy élmény volt ez a találkozásom a hadiápolónő Karolával. Ha az apja, Béla bácsi, nem gyömöszöli zsembembe a megszokott pénzeket, talán el is feledkeztem volna arról, hogy tulajdonképpen miért is látogattam el

a Szilvássy házba. Így azonban egy érdekes élménnyel és hasznos aprópénzekkel gazdagodva, megelégedetten térhettem vissza Farkas utcai otthonomba.

35

Farkas Árpád kimaradt az iskolából. Az anyja, amikor felhívták, azt mondta, nem tehet mást, napszámba járhatja, másképp nem tudnak megélni. Próbálták rábeszélteni, hogy gondolja meg a dolgot, de nem erőltették túlságosan. A mi osztályunkban Árpád volt az első, aki abbahagyta a tanulást, de a többiből néhányan már kimaradtak, s elmentek napszámba dolgozni.

Az élelem egyre romlott, egyre kevesebb lett. Különösen a liszt minőségével volt sok baj. A kis, köpcös polgármestert, Haller Gusztávot egy napon megszalasztották az asszonyok a kenyér miatt. Nem tudom, miért nevezték el kofa-forradalomnak a kültelki háziasszonyok tüntetését, hiszen nem vásáros kofákból, hanem dolgozó asszonyokból és munkásfeleségekből állott az a harcias tömeg, amely ott szorongott a városháza előtt, szidalmazva a polgármestert. Én egy közeli kapualjba húzódva néztem az összesereglett népet, és jól tudom, hogy csupa szegény asszonyból verődött össze. És semmi jel nem mutatott arra, hogy politikai agitátorok álltak volna az elégedetlenkedők mögött.

A piacot már nem a minőségi versengés jellemezte. A vásárlók között alig akadt, aki az alkudozás örömeért lopta volna a napot a kofasátrak, állványok körül. Kiment divatból a válogatás, mindent felvásároltak, ami ennivalót találtak. A hagyományos vásári alkudozások helyét egyre jobban elfoglalta a káromkodás.

A fináncok hiába okoskodtak, a közönség nagy része szüzdohányból sodort cigarettát, szüzdohánnyal tömte a pipáját. Sokan jártak falura élelmiszert szerezni. Minket gyakran vittek teafőzéshez való eperlevelet szedni. Egyre gyakrabban engedtek el egy-két óráról utcai gyűjtés és más hasonló jótékonykodási akciók címén. Ezek az iskolán kívüli tevékenységek nem járultak hozzá a kollé-

giumi fegyelem erősítéséhez, de azért lelkiismeretesen tanulunk továbbra is, és nem tartottuk természetellenes dolognak, hogy a katonai szolgálatra behívott fiúk évfolyamuk anyagából potyavizsgát tehettek.

Mi a Farkas utcai otthonunkban élelem szempontjából alig éreztük meg a háborús nehézségeket. Inkább a családfeéért, Nagy Jenőért, Schéfer Ernőért és Laciért, valamint más, a harctereken sínylődő rokonokért, barátokért való aggodás zavarta lelki nyugalmunkat. Rajtam kívül most még két más, nálam fiatalabb kosztos-lakó diákunk volt. Az egyik Jósika Pisti, aki gyenge tanulócska volt, de jólelkű gyermek, a másik Gaál Józsi, egy jófejű, a reáltudományok iránt érdeklődő fiú, akivel szabad időmben jól el tudtam beszélgetni. A Schéferék közeli és távolabbi rokonsága kölcsönösen segítette egymást. Szeretettel emlékszem vissza mészáros rokonukra, Hajdú Jánoskára, aki nagy hozzáértéssel választotta ki, alkudta meg a levágásra kerülő disznót, ő szúrta meg, ő irányította a perzselést, végezte transzírozását, s ragaszkodott hozzá, hogy még a zsírolvasztásnál is jelen legyen. Erzsike néniék a híres Unió utcai cukrászdinasztiával, a Károlyiakkal is rokonságban állottak. Gyakran vittek hozzájuk „üzemnézőbe“. Az üzemnézésről mindig öltre való mignon-süteménnyel, cukrásztésztákkal, cukorkákkal megrakodva tértünk haza. A kolozsi református papné, Kónya Gyuláné (Trézsi néni) és kalotaszegi konyhalányunk révén rendszeresen kaptunk bivalyvajat, bivalytejet. A jó barátok sem feledkeztek meg rólunk soha. Sokan voltak közöttük kereskedők. Készletükből mindig jutott nekünk hentesáru, Ostseehering. S ha mindezekhez hozzávesszük, hogy amikor volt néhány krajcár a zsebünkben, a dél-előtti nagyszünetben a kapusnál vásárolhattunk a konvikтусi konyhán készült szaftos labdapecsenyéből, megállapíthatom, hogy Farkas utcai otthonunkban kevésbé éreztük a háborús élelmezés nehézségeit, mint mások.

Anyámék megközelítőleg sem éltek olyan jól, mint mi Nagy Jenőéknél. Sokféle pótanyaggal kellett helyettesíteniük nem egy élelmiszert. Gyakran sütötték káposztából a bécsiszeletet, sárgarépapüréből készítettek labdapecsenyét, száraz paszulyból gesztenyetortát. De ezek miatt sohasem panaszkodtak, meg voltak elégedve ezek-

kel a pótdolgokkal is, és örültek, hogy átköltözhetek a Bartha Miklós utcai emeleti lakásból a Monostori út 14. számú ház utcára néző, földszinti helyiségeibe.

Az 1917–18-as iskolai évben, bár továbbra is jó tanuló voltam, egyre többet lógtam. Szombat délutáni táncos teákra jártam, nálam idősebb, felnőtt leányokkal. Ez nemcsak az én privilégiumom volt, az időnkénti férfihiányt mi pótoltuk, a sihederek. Pedig hemzsegtek a katonatisztek és az önkéntes urak a városban. Nagyobb részük azonban átmenetileg tartózkodott Kolozsvárt. Ezekre csak ideig-óráig lehetett számítani. Hol tele voltak velük a táncos délutánok, hol nem akadt horogra belőlük alig egy-kettő. Ilyenkor jobb híján beváltunk táncosoknak mi is, a suhancok.

És voltak olyanok is, javarészt gazdag pesti gyárosok, kereskedők, bankárok, mammutbirtokosok, versenyistálló-tulajdonosok fiai, akik nem jártak házi multságokra, és semmi formában sem óhajtottak keveredni sem az erdélyi arisztokratákkal, sem a kolozsvári polgársággal. Ezek a nagyon gazdag fiatalemberek – tisztelet a kivételeknek – még a huszár- és repülőtisztektől is elkülönülő kasztot alkottak. Olyanokból állott ez a társaság, akik dúsgazdag voltak mellett azért váltak érdemessé arra, hogy közéjük tartozzanak, mert nagy pénzekben kártyáztak, veszettül bírták az italt, s magukhoz méltó női társaságnak csak a nagy kokottokat tartották. Nagyon exkluzívek voltak. Nemcsak a páratlan szépséget igényelték a nőktől, de a mindenre elszánt romlottságot is. Mindig akadt közöttük a nagy elzárkózás ellenére is egy-egy alulról jött, nem is gazdag, nem is ivó fiatalember. Azt hiszem, ezek nőügyekben tehettek a kaszt valamelyik tagjának szíveséget, így kerültek közéjük. Ennek a társaságnak az arculata időnként változott. Egy-egy nő kiesett közülük, hogy helyet adjon egy újnak, a férfiak egyikét-másikat kivitték a frontra, de előbb-utóbb került helyettük más. Létszámuk sohasem nőtt túl a tucaton, másfél tucaton, zártkörűek maradtak végig. Tulajdonképpen nem is lenne fontos megemlíteni őket, ha nem lettek volna közbotránkőzés tárgya, ha nem lettek volna állandó beszédtemája a legkülönbözőbb társadalmi rétegnek. Pedig alig

akadt olyan valaki, aki, felületesen bár, ismerte volna őket.

Valamelyik gyűjtőnapon felismertem az egyik kokotot, akit láttam egyszer-kétszer a sétatéren, amikor másodnapos hangulatban elnyúlva hevert az egyik padon.

Ez alkalommal a Schuster Emil boltjából lépett ki két pénzes tisztecske társaságában. Az orra alá dugtam perselyemet.

– A hadiárvak javára kérek valami adományt.

Kivette a perselyt a kezemből, s odatartotta az egyik tisztnek:

– Százat.

A tiszt arcrándulás nélkül fizetett.

– Te is – mondta a másiknak.

Az is fizetett.

Ezután visszaadta nekem a perselyt, és jobb kezével megcsipkedte az arcomat.

– Úgyes bogár vagy. Ki se látszol a földből, de máris a nőkkel akarod eltartatni magadat!

Ártatlan nézésű özikeszemei voltak. Lábszárai törékenynek tűnő özikelábszárak. Aki csak látta, de szavát nem ismerte, alig hitte el a közismert pletykát, hogy ez a filigrán, finom mozgású nő titkos orgiák sztárja.

Égett az arcom a szégyentől: így megcsipkedni az ember arcát ország-világ előtt!

Nem messze attól a helytől, ahol ez történt, tarka napernyő alatt egy kis asztalka állt három székkal. Itt üldögélt az én gyűjtőcsoportom feje, egy kedves, vidám, gömböc asszonyka. Amikor elmeséltem neki kétszáz koronás gyűjtésem történetét, olyan szívből kacagott, hogy még a könnyei is kibuggyantak tőle.

Sok évvel ezután Budapesten egy ködös estén csöndesen beszélgetve baktattunk unokaöcsémrel, Kemény Gézával, aki akkor az Operaház zenekarában a mélyhegedű szólamvezetője volt, Garay utcai, nyomortanyának is beillő lakása felé. Jasszok és utcalányok, emberroncsokká nyomorított egykori katonák, olcsó kalandokra leső diákok, lóversenytippeket áruló rongyszedők, otthonukból kizárt cselédlányok, állástalan boltosinasok halálszagú forgatagában Géza váratlanul oldalba bökött. Egy toldott-foldott ruhás, rücskös asszonyra hívta fel a figyelmemet,

aki elmerülten egy hatodrendű csemegebolt kirakatát tanulmányozta.

– Nagy nő volt valamikor – súgta a fülemben. – Rettenetes drága. Aztán emberére akadt egy tenyérbe szaladó levitézlett főispáni titkár személyében. Beleszerezett. Az pedig elszedte mindenét. Mondják, a végén a jobb selyembugyogóit is eladta az ócskásnak. Aztán kirúgta.

Megborzongtam. Vékony, pipaszár lábszáraitól felismertem az egykori törékenynek tűnő őzike-lábszárakat. Karon fogtam Gézát, húztam előre, hogy gyorsabb lépetekre biztassam ezzel. Nem akartam, hogy meglásson az egykori kokott. Nem akartam, hogy felismerjen.

Fölösleges volt a nagy óvatosság. Nem vett észre, nem látott maga körül semmit, csak a gusztustalan ennivalókat annak a hatodrendű boltnak a kirakatában. Amikor közvetlenül mellette húztunk el, láttam, hogy az orra hegyét egészen nekinyomja a kirakatablak üveglapjának. Sóvárogva nézte az étvágyrontó ételeket.

– Adnék neki valamit – mondtam, amikor kellő távolságra jutottunk tőle –, de nincs semmi nálam, csak a vasúti jegyem s annyi aprópénz, ami kell a villamosra Bécsben, hogy bevigyen az állomásról a Stollberg-Gasse közelébe.

– Nekem sincs. Kinek van? A politikusok családjának. A nagy bankároknak! A leánykereskedőknek! – tüzelt Géza, aztán lecsendesedve mondta: – Nekünk nincsen. De ha alusznak mamáék, vágok egy darab kenyeret, teszek hozzá egy falás marhakolbászt, leviszem neki.

Szoba-konyhából állt az a Garay utcai lakás, fülledt, dohos, alvilági helyiség. A szobában öten laktak. Az egész család. A zongora alá is vetettek hálóhelyet. Mégis ez a lakás már egy lépés volt előre: valami református egyházi támogatással kerültek be ide a vagonlakásból.

Én a konyhán voltam elszállásolva. Az éjszaka hangjaira figyelve vártam meg, amíg Géza elvitte az ételt, és visszajött. Amíg egyedül voltam, nem gyújtottam lámpát. Nem akartam, hogy a fénytől felébredjenek a szülei, a nővére, a testvérébátyja. Üveges ajtó választotta el a konyhát a lakószobától.

– Örült neki. Különösen a kolbásznak. Kérdezte: akarok tőle az ételért valamit? Egye meg jó étvággyal, mondtam. Karikásak a szemei, de még így is szépek. Az arca csupa szarkaláb. Csorba. Az ember ne nézze sokáig az effélét, elundorodik az élettől – mondta rekedten Géza, amikor visszaérkezett.

A konyhát s a szobát rabicfal választotta el egy zugkocsmától. A kocsmá vécéjébe jártak szépítkezni az utcai nők, mert volt benne egy vakulófélben levő tükör, s aki adott néhány fillért a szolgálatos néninek, az megmoshatta kezét a csepegő csapnál, s beletörölhette kezét a csap fölött függő lucskos törülközőbe.

Azon az éjszakán nem sokat aludtam. Találkozásom a lerongyolódott egykori kokottal nagyon felkavart. Ha nyugodtabb lelkiállapotban vagyok, attól még tudtam volna aludni, hogy a szomszédból minden zaj átszűrődött a vékony rabicfalra: kacagás, káromkodás, részeg motyogások, a vízvezeték zúgása. Addigra már sok mindenhez hozzáedzöttem volt. Azon tűnődtem álmatlanul heverve fekhelyemen, hogy milyen különösen drámai az, hogy fölfelé röpítve is le tud züllesztetni embereket az élet mély szakadékaiba egy társadalmi rendszer, amely eszméket nyújtani már nem tud, látszat-eszméket sem, mert öncélúvá vált.

Az első világháború második felében a társadalmi bomlás kezdetei egészen más, egészséges irányban is mutatkoztak. Ezek közé tartozott az is, hogy bár mindkét oldalról erős ellenállásba ütközött ez, az arisztokrácia és a polgárság közötti szigorú elválasztó vonalak itt is, ott is szakadozni kezdtek. Az ápolónőkké vált kontesszek, ha beleszerettek valamelyik ápolójukba vagy orvos munkatársukba, kivárták a nagykorúságot, és „rangjukon alul” mentek férjhez. Szegény Etelka nénikémnek is akadt orvos kérője, s hogy végül is mégsem ment férjhez, nem azokon az anyagi előnyökön múlt, amelyekkel a férjhezmenetelről lebeszélni próbálták, csupán attól való félelmén, hogy túl van azon a koron, amikor bele tudna szokni a férjes asszony szerepkörébe. A kolozsvári polgárok, iparosok és a földészcsaládok kapcsolatai régebbi keletiek voltak, de ezek is egyre erősödtek, bár érdekes, hogy

ugyanakkor a Honvéd utcai és Magyar utcai gazdák közötti versengő ellentétek továbbra is fennmaradtak.

Lehet, kicsinyesnek tűnik, hogy egy ilyen, enyhének tűnő változásról megemlékezem, de abban a korban a magamfajta fiataloknak, akik ellenségei voltunk minden társadalmi elkülönülésnek, az ilyen apró jelenségek is fontosak voltak, mert táplálták reményeinket, hogy előbb-utóbb az embereket egymástól elválasztó falak teljesen lefognak hullani.

Az a diákcsoport, amelynek baráti köréhez tartoztam, akkor tizennégy és fél, tizenhat éves fiúkból állt. Ha a jövődőt sejtve figyelte volna meg valaki ezeket a serdülőkorban levő fiúkat, máris megsejthette volna, kik azok közöttünk, akik idővel valamilyen formában szellemi vezéreinkké fognak fejlődni. Kétségtelen, hogy ez már világosan látszott az orvosprofesszor fián, a zseniális Jancsó Miklóson és a merész és melegszívű Boér Palin, a kolozsvári kefekötő nyugtalan vérű gyermekén.

Jancsó Miklósba, miután leszokott a szobrászkodásról, teljes gőzzel vetette bele magát a természettudományok és a matematika, valamint az európai naturalizmus és a Nyugat köré csoportosult írók munkáinak tanulmányozásába. Természettudományokban és számtan-geometriában rövid idő alatt olyan tájékozottságra tett szert, hogy váratlanul feltett kérdéseivel, fejben véghezvitt meglepő számításaival, alaptételeket megfricskázó megjegyzéseivel zavarba ejtette tanárait. Latin, görög, német szövegekön kívül kívül csak szótárt és füzeteket használt. Tanáraink magyarázataiból rögzítette agyában a tananyagot. Rendszerint apja és az egyetem könyvtárából olvasott hozzá ahhoz, amit az órákon hallott, mert mindig többet akart tudni, mint tanárai, s hacsak alkalom adódott rá, vitákat provokált. Olyan kiváló tanuló volt, hogy jobb nem is lehetett volna – de mentes volt a jó tanulók gyakori nagyképűségétől. Vidám volt, szellemes. Lelkesen súgott a nehézfejű fiúknak. Nem tartozott azok közé, akik eszes diákok lévén, kötelességüknek tartják fitymálni tanáraik tudását. Igaz, néha, megbújva valamelyik szélesebb diákhat mögött, jókat mulatott, ha valamelyik tanárunk erő-

sen maradi elveket hangoztatott. De tisztelte, védte Csúry Bálintot, Széll Kálmánt, s őszintén szerette Brüll Emánuel.

Ezekben az időkben kezdett felszivárogni a tanári szobába a hír, hogy a mi osztályunkban „irodalmi bajok“ vannak, azokat a zavaros verseket szavalják, amelyeket egy Ady nevű újságíró ír a Nyugatba, s a díszteremben, az istentisztelet alatt többen is hitvány francia meg angol naturalista regényeket olvasnak, füttyölnek nemcsak Szabolcska Mihályra, de az egész Petőfi-követő költőnemzedékre, Csathó Kálmánról s még isten tudja hány más becsületes magyar regényíróról azt mondják, hogy unalmas az, amit írnak, nem is irodalom! Ekkor még elsősorban Brüll Emánuel hibáztatták ezért – igaz, hogy csak a háta mögött –, akinek a könyvtára tele van ezekkel a „modern szemetekkel“. Akik a tanárok közül így gondolkoztak, elfeledkeztek diákkorukról, elfeledkeztek arról, hogy nem kellett mindig *felülről* jöjjenek az eszmék, kitermelődtek azok nemegyszer tanári segédlet nélkül, sőt annak ellenére is! Az természetes, hogy mi, akik egyre inkább az új irodalom iránt kezdtünk érdeklődni, elsősorban az olyan tanárokat szerettük, mint Brüll Emánuel, aki lélekben fiatal volt, talán még nálunk, diákoknál is fiatalabb, s azokat, akik, ha nem is szabolcskáztak, szomaházyztak, de a nagy magyar klasszikusok, a nagy magyar realisták és régi népi írók mellé nem tudták odasorakoztatni a legújabb nemzedéket, mégis elismerték jogunkat ahhoz, hogy a magunk ízléséhez igazodjunk. Később, mikor sor került ennek a jognak megvédésére, ők is kiálltak mellettünk. Mint az én jó házigazdám, Nagy Jenő, ki ekkor ugyan még katonáskodott valahol.

Szeretettel vettük körül Seprődi Jánost is, „a népdalgyűjtés napszámosát“, aki nekünk soha nem volt állandó óraadó tanárunk (csak átmenetileg, az énektanár-válság idején), de akivel a dalárda és a kollégiumi zenekar próbái révén rendszeresen érintkeztünk. Ahogy minden szabad idejét, sőt azt is, amit sikerült a hivatalosból is elcsenni, az eredeti és eredetinek vélt népdalok gyűjtésére, tanítására, népszerűsítésére fordította, valóban megható volt, minden tiszteletet kiérdemelt. Ha még nem is tudtuk kellőképpen formába önteni (hiszen ő volt az első

ember a kollégiumban, aki a zenei folklór jelentőségére felhívta a figyelmünket, bár én személyesen ebből már kaptam valami ízelítőt idehaza is), mégis éreztük, hogy az Ady-hívek irodalmi tájékozódása és az ő népdalpropagáló munkássága rokon vonásokat hordoznak.

Ahhoz azonban, hogy rádöbbenjünk, nemcsak az új ízlés ütközik meg irodalomban, zenében, újfajta tudományos éhségben, hanem az a szellem is, amely a kevesek java helyett egyre inkább a sokak javát akarja megmenteni a jövődönnek, hogy abból európaibb és humanistább kultúrát teremtsen – ahhoz nemcsak érnünk kellett még, de a bőrünkön kellett éreznünk az élet nagy megrázkódtatásait. Ehhez nem volt elég Boér Pali lázadása, harciasága, de nem volt elegendő még az sem, amit a világ égéséből eddig láttunk. Mert mi, ha részesei is voltunk annak, ami körülöttünk történt, ha vitatkozva is, elégedetlenkedve is, sokszor akár értetlenül, mégis egy közösség – ha meg is rendült közösség –, a kollégium védőszárnyai alatt éltünk.

36

A Farkas utcai családnak nem voltak hősi halottai, de a háborús körülmények következtében mégis meghaltak ketten a férfi rokonok közül: háziasszonyom nagyobbik fiútestvére, Ernő, és agglegény nagybátyja, Misi bácsi.

Ernő a világháborút sérülés nélkül csinálta végig. Jókedélyét, kedves optimizmusát harctéri komor élmények sem tudták elpusztítani. Vidáman, tréfálkozva állított be mindig, amikor hazajött szabadságra. Mihelyt megfürdött, jóllakott, s kissé kipihente magát, máris hancúrozni kezdett Erzsike néni fiacskáival, Lacival, Jenőkével, vagy miniket, diákokat tanítgatott a modern szalontáncok legújabb figuráira. A felnőtteknek vidám, néha sikamlós harctéri történeteket mesélt, gondosan kerülve minden aggodalom - keltő, borzongató részletet. Néhány gyors vonallal karikatúrákat rajzolt a történetek szereplőiről. Ünnepnapok sorozata volt számunkra az idő, amit velünk töltött.

Végiglátogatta leány- és asszonyismerőseit. Érzelmes dalokkal szórakoztatta őket, zongorázott nekik, s nem mulasztott el figyelmes bókokat mondani a kevésbé mutatós leányoknak is. Szorgalmasan járt zsúrokba, szabadságos katonák tiszteletére rendezett táncestélyekre. Bár mindig kissé lesóványodva érkezett haza, a sok mulatás, ide-oda szaladgálás, korzózás ellenére meghízva tért vissza ezredéhez.

Természetesnek tűnt, hogy ezt a vidám tüzértisztet nem találhatja el sem puskagolyó, sem ágyúlövedék. Elképzelhetetlen volt, hogy ne kerüljön vissza a harctérről ő, akinek, amikor megérkezett Kolozsvárra, gyermekek, felnőttek, kalotaszegi pesztonkák kacagva ugrottak a nyakába. Csak arra nem gondolt senki, hogy a telhetetlen hadúrnak, Marsnak vannak a fegyvereken kívül más eszközei is arra, hogy rendet vágjon velük a tűzviharból épségben hazakerült emberek között.

Egészségesen jött haza Ernő a háborúból. Mégis néhány héttel azután, hogy magára öltötte régi civil ruháit, a vidámság Farkas utcai lovagja halott volt. Megölte az új háborús rém: a spanyolnátha. Pedig orvosok, rokonok, barátok, mindenki megtett mindent, amit megtehetett, hogy megmentse az életnek. Utána Misi bácsi következett, az agglegény nagybácsi, özvegy Schéfer Andrásné unokaöccse.

Misi bácsi minden héten néhányszor ellátogatott hozzánk. Ilyenkor nyájas, agglegényes figyelmességével mindnyájunkat elhalmozott.

Amikor megismertem, közel járt a negyvenhez. Nem látszott sem többnek, sem kevesebbnek. Bőrgyógyász volt. Rendelőjében az ijedt diáktól a kétes foglalkozású nőig mindenféle emberi lény megfordult.

A családban sohasem beszélt azokról az érdekesebb „esetekről“, amelyekkel munkája közben találkozott. Példánsan ragaszkodott az orvosi titoktartás parancsához. De magatartásán érzett mesterségének hatása. Nem tette cinikusná, még csak csúfondárosná sem, sőt humanista alaptermészetét egyre jobban elmélyítette. Mindazokért a bajokért és bűnökért, amelyekkel az élet mindinkább telítődött, elsősorban nem az egyes embereket, hanem magát az emberi közösséget, a társadalmat tette felelőssé.

A család jóindulattal hallgatta elmélkedéseit, néha azt mondták róla, megértően mosolyogva, hogy tolsztojánus. Nem csodálkoztak azon, hogy ez a szelíd ember, amikor kitört a háború, dühbe gurult, s az emberiség pusztulását jósolta. Tudomásul vették külön gondolkodását, eredetinek tűnő elmélkedéseit, egyre határozottabb elfordulását a való élettől. Ez Misi bácsi, ilyen ő, így kedves, ahogy van, az ő különködő, külön gondolatvilágával. Megértették, mert szerették, ő is hozzátartozott ahhoz a sok szinhez, amiből a Schéfer rokonság összetevődött. Egyikük se hitte volna, hogy jönni fog egy pillanat, amikor szembe kerülnek egymással. Misi bácsi és a család.

Egy napon, a háborús évek valamelyikében, váratlan bejelentést tett Schéfer néninek:

– Teréz, én meg fogok házasodni.

Hihetetlennek tűnt ez a bejelentés, hallucinációnak. A megrögzött agglegény! Misi bácsi házasodni akar!

Ami azonban ezután következett, az több volt a soknál: egy volt betegét, egy fiatal, legfennebb tizennyolc éves, nagyon szép, elbájoló kedvességű nőt akart elvenni, akit ő gyógyított ki titkos betegségéből, s akit a bordélyházból vett ki, akart magához emelni.

Schéfer néni tiltakozott, és tiltakozott az egész atyafiság. Nem, ezt nem lehet megtenni, hogy egy ilyen utolsót, egy ilyen alja perszónát behozzon a családba. A tiszteletre méltó kálvinista papok, tanítók, leszegényedett falusi kurtanemesek, hóstáti földészek, kereskedők, iparosok ivadékaik közé behozni egy ilyen nőszemélyt, ezt nem lehet, ezt nem!

Misi bácsi makacsul érvelt: akit ő el akar venni, az a kedves és szép, elragadó nő lezárta a múltját, és újjászületett. Óérette, Misi bácsi miatt született újjá, akiben megtalálta azt, akinek a gondolatvilágáért igazi emberré, igazi asszonnyá lenni érdemes. Jobb, igazabb ember az ő szerelmese, mint azok, akik látszólag egy erkölcsi világrendhez igazodva élnek, múltjuk ebből a szempontból makulátlan, de ölik egymást puskával, szuronnal, ágyúlövedékekkel, gyilkolnak, gyűjtogatnak, rabolnak. Ők ketten megegyeztek abban, hogy az életükkel példát fognak szolgáltatni a világnak.

Sokáig és sokakkal folyt a vita.

- Ne tegyen ilyet a családdal!
- Misi, az Istenre kérek, ne tégy ilyen csúfságot velünk!
- Nem csúfság ez, higgyétek el, példaadás, újjászületés.
- Jaj, Misi bácsi, legyen esze!
- Ti nem ismeritek, azért beszéltek így. Nem ismeritek őt!

Vitatkoztak, vitatkoztak. Egyik oldalon a kedves agglégény a szerelméért, másik oldalon a család a becsületért.

– Misikém! Misi bácsi! Tönkretesz el minket! Mindnyájunkat tönkretesz el!

– Meglátjátok, hogy nem teszek tönkre. Meglátjátok, még eljön az idő, amikor büszkék lesztek reánk!

– Jaj, hogy is mondhatod ilyet, Misi bácsi: hogy büszkék leszünk egy *olyan* nőre!

Úgy látszott, nem fognak egymással soha zöldágra vergődni. Úgy látszott, a szakadék véglegesen áthidalhatatlan. Végül is kicsit, egészen keveset engedett Misi bácsi, mert a családot most is éppen olyan nagyon szerette, mint azelőtt, és úgy határozott, hogy egyelőre nem igényli, hogy családtagnak elfogadják szerelmét, s nem veszi el, csak amikor mások is meggyőződnek róla, hogy neki van igaza. Még nem veszi el törvény szerint, de otthona asszonyává fogadja, s úgy él vele, mintha hites felesége lenne.

Ennél több engedményt nem volt hajlandó tenni. A család erre a megoldásra se adta áldását, de tudomásul vette, mert nem tehetett mást. Misi bácsit fogadták továbbra is, de ama „perszóna“ nélkül, aki megbabonázta őt.

Külső, látható jegyek szerint nem változott a viszony Misi bácsi és a család között. A család számára az a bizonyos nő nem létezett, Misi bácsi sem emlegette előttük a nevét. De ha nem is beszéltek róla, hírek csak jöttek felőle, hogy valóban szépen élnek, jó erkölcsben, csöndes szerelemben, nyoma sem mutatkozik a múltnak. Ezek a hírek megnyugtatóak voltak ugyan, de a család viszonyulását ama bizonyos nőhöz nem változtatták meg. Továbbra sem voltak hajlandók tudomást venni róla, mert szégyenlett volna a családnak, ha törvény szerint is közéjük ke-

rül, és különben sem hittek ilyen romantikus lelki átváltozásokban.

Később, a forradalom napjaiban, s azután, a hatalomváltás idején, mindenkinek megvoltak a maga gondjai, tennivalói, észre sem vették, vagy ha észrevették, nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy Misi bácsi látogatásai megritkultak, rendre egészen el is maradtak. Azt hitték, elment Misi bácsi szolgalegénykéjének az esze, amikor végigrohanta a rokonságot, kiáltozva:

– A doktor úr megmérgezte magát! Veronállal! Egy cédulát hagyott a fürdőszobában a családnak. De a rendőrség a cédulát lefoglalta. „Vesztettem. Fizetek.“ Ezt az üzenetet írta reá a doktor úr!

A tragédia előzményeinek története aztán rendre kialakult.

Úgy éltek ők ketten hónapokon át, mint a galambok. A ház többi lakói tudták, honnan hozott asszonyt a házhoz a doktor úr, de bárhogya is leskelődtek utána, nem tudtak vele kapcsolatban semmi titkosat, bűnjelnek valótlót felfedezni. Az asszony főzött, takarított, mosott, vasalt, és kényeztette a férfit, aki a mélyből emelte őt magához. Aztán jött a forradalom, és megsokasodtak a Misi bácsi tennivalói. Százszámra özönlöttek haza a katonák, és abban a nagy népvándorlásban az orvos nem ragaszkodhatott csak a saját szakmájához, de minden orvosi munkához értenie kellett. Sokszor éjjel az ágyból, az asszony mellől cipelték el sebet kötözni, beteget vizsgálni, receptet kiállítani. Az asszony nem panaszkodott, mindig mosolyogva, elbűvölő kedvességgel várta haza, s készített neki forró rumos teát, pirított kenyeret, szeletelt fel számára házi szalonnát. Akármilyen későn, akármennyire kimerülten érkezett haza, duruzsoló, szerelmes szavakkal várta az asszony az urát. Misi bácsi boldog volt, nagyon boldog abban a munkától agyonhajszolt állapotában is.

Aztán jött a beszállásolások korszaka. Náluk is elhelyeztek néhány katonát a kis vendégszobában. Átmeneti szállás volt ez, néhány napig hált itt legtöbbje, aztán mentek tovább, amerre rendelték őket, s helyükbe újjak jöttek. Az asszony nem panaszkodott a megszorított munka miatt. Takarított a katonákra, s ha étellel nem is látta

el őket, ha nagyon megfázva érkeztek, egy-egy csésze forró teát készített nekik.

Misi bácsi gyakran vállalt éjszakai szolgálatot is. Átmeneti időkben ez természetes. Sok orvos, aki nem volt kolozsvári, otthagya a várost, a betegek létszáma a nagy jöves-menés következtében megnövekedett. Mindent meg kellett tenni Misi bácsinak is, amit csak lehetett, az egészségvédelem érdekében. Az asszony továbbra is megértő volt, éjszakai szolgálat után kora reggel már meleg étellel várta haza az urát.

Történt aztán, hogy egy éjszaka Misi bácsi már éjfél után egy óra tájban hazamehetett a szolgálatból. Egészen megfiatalodva, boldogan sietett haza. Bizonyára arra gondolt, hogy milyen nagyon fog örülni váratlan megjelenésének a gyönyörű, a drága! De arcára fagyott a mosoly, amikor belépett a szobába. A széles, nagy bőrdívány kellős közepén legszebb selyem kimonójában csimpaszkodott egy beszállásolt katona nyakába a gyönyörű! Egyik lábán aranyhímzéses házi topánka, másik lába mezítláb. Haja szétomolva vállán, szája széléről füstölgő cigaretta hegyesedik neki a világnak. Részeg, s ez nyilvánvalóan rendkívül mulattatja a másik két katonát, akik borzasan, italos hangulatban ülnek szemben a bőrdívánnyal, és heherészve kacsintanak össze. Amikor a két katona megpillantja a doktort – nyilvánvaló, még nem is ismerik –, az egyik barátságosan int feléje, hogy üljön le melléjük, van még egy üres szék. A másik fejével biccentve biztatja, s jelzi ujjainak egy mozdulatával, hogy itt lehet inni, van mit! De Misi bácsi csak áll mozdulatlanul, arcán torz vigyorba merevedett a mosoly. Áll. Nem mozdul. Várja, hogy az asszony észrevegye. De hiába várokozik, az nem lát, nem hall, részeg.

A székeken ülő két katona közül az egyik felemelkedik, néhány bizonytalan lépést tesz Misi bácsi felé, invitálni akarja beljebb, a boroskancsó felé. Erre Misi bácsi minden akaratát összeszedve kihúzza magát, udvariasan nemet int az udvarias katona felé, jelzi, hogy csak üljön vissza a helyére, ne zavartassa magát, aztán megfordul, kimegy a szobából, ki az előszobába, onnan be a fürdőszobába, kivesszi zsebéből a wertheimkulcsot, s kinyitja vele a vasból való házipatikaládájának a fedelét.

De még mielőtt bevinné a veronált, kis cédulára néhány búcsúszót ír a családja részére, s leteszi a szappan-tartó fölötti kicsi polcra. Tudja, hogy ott majd könnyen megtalálják.

Így ment el a világból a kedves, jó Misi bácsi, aki nem tudott tovább élni emberséges, szép rögeszméje nélkül.

37

Ezerkilencszáztizennyolcban anyámmal és nővéreimmal ismét Járában nyaraltunk. Eszembe se jutott, hogy ez lesz talán az én utolsó vakációm fogadott szülőföldemen. Mégis abban, ahogyan habzoltam az otthon és a táj szépségeit, benne volt a búcsúzkodó ember minden mohósága. Mintha még egyszer utoljára mélyen az emlékezetembe akarnám vésni öreg fazekasmesterek hangját, vidéki lányok csivitelését, s azokat az áhítatos, reszkető hangokat, amelyeket fekete kendős nénikék hallattak, amikor a temetési énekeket énekelték.

Ott voltam mindenütt, ahol emberekkel lehetett találkozni. Ott voltam a katonáskodás miatt foghíjassá lett futballcsapat edzésein, a hetivásárokon, ahol még mindig a félkarú kintornás papagája húzta hiszékeny szerelmeseknek a szerencsecédulát, ugyanazok a kéz- és karcsonkok emelkedtek fel a porból, sárból piculákért esedezve, mint kisgyermek koromban. Szerdán vagy csütörtökön estefelé, helyi szokás szerint nádpálcával ütögetve lábszáramat, keringtem körbe-körbe immár kamasszá serdült gyermekkori játszótársaimmal a cigányzenekar körül, amely még mindig Platzmusikkal róttá le adóját. Csics Béla, a gavallér patikus, egy-egy délelőttön behívott patikájába, hogy megkóstoltassa háziszóttos meggypálinkáját, császárkörte-likőrjét, aranyalma-liktáriumát.

Schwarzberger bácsiék kóser libamájjal, borral kedveskedtek nekem, Gábor Áron díszes levelezőlapokkal, melyek dús keblű hölgyeket ábrázoltak, akiknek tornyos haj koronájába a még nagyobb csillogás, villogás kedvéért csillámszemeket ragasztottak a foto-giccsmesterek. A boltosok már nem tartották koromhoz méltó ajándéknak sem a fü-

työlös cukrot, sem a „zsákbamacskát“, sajnos, már a medvecukrot meg a cukorból való bocskorszíjat sem. Csak egy doboz görögtüzes gyufával bátorkodtak felidézni gyermekkorom emlékeit, de a többi örömszerző meglepetés helyett kincsnek számító hetes dohányt, doboz Hölgycigaretteket csúsztattak a zsebembe.

Az iskolában nyári csend honolt, mégis jó volt bebenézni a rácskerítésen s visszaemlékezni régi elemi iskolai vizsgák riadalmára. Néha órákon át elüldögéltem valamelyik fazekasműhelyben, s néztem a csodát, hogy a pergő agyagtésztából hogyan formál karcsú nyakú korsókat, sima ölü tányérokat a fazekasmester bűvésze. Máskor valamelyik cserépegető kályha körül ácsorogtam, lesve, hogy mikor szedik ki belőle a cserépperselyeket s egyéb csodákat. Elbolyongtam a vízen túlra, ahol a görögkeleti templom körül álltak azok a meredek fedelű, de már javarészt nem zszindellyel, hanem hódfarkú cseréppel fedett házcsákák, amelyekben a kis parasztföldek gazdái laktak.

A rabló-zsandár és ehhez hasonló vízparti, bereki játékok kimentek divatból. Ismertünk minden Jára környéki madarat, alig akadt dolga annak a madármeghatározó könyvecskének, amelyet annak idején a molnár fia, Ferenczi Sándorka állított össze régi képeskönyvekből, levelezőlapokból, újságkivágásokból. Ő most a nyári vakáció alatt a madártömés mesterségét gyakorolta, a Brehmet és mindenféle más természetrajzi könyvet tanulmányozott. Időnként mégis elcsaltam mérgei közül, amelyekkel a madarak bőrét, tollruháját tartósította, s vittem magammal a madarak röptét figyelni, hangjukat utánozni, csatangolni a füzesben.

Egy turistacsapattal végigjártam az Aranyos mentét Borrévtől Abrudbányáig. Felkapaszkodtunk a gránitkőből faragott, óriás orgonára emlékeztető Detunátára. Bekóboroltuk az egykori római aranybányák kőgörgeteges tájait. Átevickéltünk a merész nyergeken, meredek oldalgerinceken, hogy eljussunk a legjobb kilátóhelyre, ahonnan tekintünk messzire követhette az Aranyos sárgán fénylő kígyóvonalát, a keskeny vágányú vasútvonal merész kanyarulatait. Visszaemlékeztem arra, hogy valamikor csöpp elemista kezeimmel magam is segítettem, mint minden

utas, eltakarítani a sínekről a köveket, melyek a hegyoldalból legördült, szétesett sziklából ömlöttek rá a vasúti töltésre. Tapasztalt olasz vasútépítő munkások robbantottak nyiladékokat a sínek számára. Mégis mennyi baj volt eleinte azzal a keskeny sínpárral, a játékszernek tűnő, apró vagonokkal! De büszkék voltunk reá, hiszen pionírmunka volt, egy ősi, a maga vadságában gyönyörű rengeteg megnyitása, közelebb hozása a modernizálódó emberekhez! Nem csoda, hogy azokban a kezdeti időkben a legszegényebb népek is, akkor is, ha nem több mint egy-két órás útra készültek fel, amelyet a *mi* vonatunkon akartak megtenni, csirkét vágtak, kisütötték prézlisen, hogy legyen az ünnepi eseményhez méltó útravaló.

A hangok szépségétől megittasultan hallgattuk az aranyzúzó dögését, ványolók cuppogó zúgását, az őrlés hevétől remegve habzó vízimalmocskák andalító muzikaszóját. Öntudatlanul bár, de mégis így búcsúztam attól a tájtól, mely gyermekálmaimban meseországga növekedett. Búcsúztam a tájtól, mely minket, tengeren túlról jött kakukkfiókákat édes gyermekeivé fogadott. Búcsúzás volt az esténkénti dalolás is, a versmondások, a mókázások, az esténkénti táncolgatások, búcsú volt az a nyári szerelem is, amely, akárcsak az előző év nyarán, égette testemet-lelkemet.

Mire fellobogtak az őszirózsás forradalom lángjai, mindent a szívembe zártam ebből a tájból, ami eddigi életemnek értelmet adott: a nem volt s mégis nekem ajándékozott szülőföld minden örömét, bánatát, szépségét. Készen álltam arra, hogy fogadott szülőföldem minden emlékével, áldásával a szívemben tájékozódni kezdhessenek az új gondokkal és új reménysegekkel érkező, forrongó, átalakuló világban.

38

Én azt hiszem, hogy oly sok más községhez hasonlóan, Jára is nagyobb megrázkódtatások nélkül vészelt volna át a forradalom napjait, ha el nem terjeszti valaki azt a minden alapot nélkülöző hírt, hogy az állami raktárban nagy mennyiségű nullásliszt van felhalmozva. A fiatal

főszolgabírónak több esze volt, semhogy holmi nullásliszteken játssza el már előre politikai karrierjének lehetőségeit. Sokat hangoztatta, hogy elsősorban a szegénységet kell élelemmel ellátni, s valóban csak akkor jutott az időnként szétosztásra kerülő lisztből, cukorból, fűszerekből például nekünk, ha már mindenki más, akinek járt, megkapta a maga részét. Nem volt azonban senki, aki megmagyarázhatta volna a környező falvak népének a helyzetet. A csendőrség megugrott, a tisztviselők nem merték átlépni Jára határát, s mivel hozzánk is eljutott a Tisza István ellen elkövetett halálos merénylet híre, a község értelmiségének kossuthista többsége sem volt hajlandó egy „mungó“ főbíróért vásárra vinni a bőrét.

Így, mialatt a polgári forradalom helyi vezetősége hol itt, hol ott verődött össze a falu piacán, vagy valamelyik utcában, s magyarázta az ácsorgóknak az újabb és újabb híreket a frontról hazaözönlő katonaságról, a kolozsvári vezetőség szónoklatairól és utasításairól (ahogy egy kisfiú magyarázta nekem: „A köztársaság mindegyre kigyúl az utcára, hallgatják, mit magyaráz a népnek Bornemisza Elemér ügyvéd úr“), a környező falvak népe elindult Jára felé, hogy szép szóval vagy erőszakkal, ahogy lehet, lisztet, cukrot, petróleumot szerezzen a sötétben kuksoló, éhező szegénységnek. Olyan hirtelen szállták meg a főutcát, a piacteret, hogy mire a járaiak rádöbentek, hogy mi történt, amerre a szem ellátott, már mindenütt nyüzsgött a nép.

Sokan a kertünkön keresztül jöttek be a faluba. Köszöntöttek, s azt mondták, baj van, mert nincs kenyér, nincs puliszkaliszt, se só, se olaj, de mondják, az állami raktárban van sok, még petróleum is. És érdeklődtek az Öreg, a Bătrînu (nagyapám) egészségi állapota felől. Amikor mondtam, hogy reuma kínozza, csóválták a fejüket, hogy bizony, bizony, eltelik rendre az idő. Aztán mentek ki a kapun, be a fő utcára meg a piactérre, ahol dolguk volt, mert szerezni kellett petróleumot a lámpába, s lisztet, cukrot a kiéhezett családnak.

Egy ideig néztem őket. Láttam, hogy öröket állítanak a házunkhoz, hogy a nagy jövés-menésben valaki el ne emeljen valamit. Gondoltam, nemcsak okosabb, de érdekesebb is menni, amerre az egyre növekvő tömeg sodor.

A főbíróhoz a hivatalba öt-hat tagú küldöttséget menesztettek: ossza ki a lisztet, ami van a raktárban, szép rendben, hogy jusson mindenkinek egyformán. Akkor nem lesz semmi baj. A főbíró próbálta megmagyarázni, hogy mindössze néhány zsák kenyérliszt van a raktárban, a járaiaké, amit majd jegyre kell kiosztani, fokozatosan. Ezt nem hitték el neki, pedig igaza volt. Szorongatták, hogy ne akadékoskodják, jobb, ha szépszerével teszi, amit mondanak, mert ők nem akarnak erőszakoskodni, csak éppen ha muszáj, de a lisztet, azt ki kell osztani, s amíg ezt el nem rendezte, nem mehet innét egy tapodtat se.

A főbírónak, ahogy szorongatták, mentőötlete támadt. Odament egy széles szekrényhez, és feltépte az ajtaját:

– Harminc pár bakancs! Ezeket nektek adom mind!

Szép, jó, nem papírtalpú bakancsok voltak, mezőőrök, altisztek számára kiutalt, bőrből való bakancsok. Néhány pillanatig az emberek mintegy bűvöletben nézték a békebeli árut, amilyenbe nem bűjtették a lábukat évek óta.

– Na. Vegyétek! Osszátok szét! – biztatta nagy hangosan őket a főbíró, még kézzel s karral is jelezte, hogy tessék, parancsoljatok!

Ennek a kínálásnak ellenállni nem lehetett, rárohantak a bakancsokra, tépdesték egymás kezéből. Bőrtalpak! Igaziak! A szépséges látvány miatt elfeledkeztek arról, hogy a főbíró túsznak akarták visszatartani az irodában, amíg a lisztosztást befejezik. De így: egy-két szökkenés jobbra, balra, hátra, már a folyosón volt a menekülő főbíró, s amint furakodott át a befelé nyomuló tömegen, túlkiabált mindenkit:

– Osztják a bakancsokat! Van száz pár is, emberek! Ne hagyjátok a magatokét! A magatokét! Ne hagyjátok, hogy mások vegyék el!

S amíg nyomult befelé a nép, s követelte a bakancsból a maga részét, a főbíró, átfurakodva, átsúszva, átbujkálva az emberek között, a hátsó kapun kiosont az épületből, és hazarohant.

A főszolgabírószágon lefolyt eseményekről, így a főbíró megmenekülésének körülményeiről is csak utólag szereztem tudomást. Én ezalatt álltam az utcán a nagykapu mellett, hátamat nekitámasztva telkünk kőkerítésének. Néztem, hogy növekedik a hullámzó tömeg, figyeltem a kiál-

tozásokat, a hangzavart. Emitt egy kar néhány pillanatig pár cipőt emelt a magasba, aztán lehanyatlott zsákmányostól. Amott egy összeszoruló ökölből egy marok kitépett egy pár bakancsot. Hallottam kacagást: „Ez az enyém!...” Hallottam haragos hördülést: „Érted, ez az enyém!...” Hallottam férfisírást: „Az apámnak kell! Az övé! Az övé! Öreg ember!...” Láttam lökdösődést, magasba emelkedő öklöt, a tömegből magát kiszakító, szívrohamos embert, aki tehetetlenül vergődött az út porában... Egyszer egy nagy fekete férfi dobbant elém, oly közel állott meg előttem, hogy éreztem a bajusza alól felém áramló pálinkaszagot. Felemelte az öklét, hogy lesújtson reám, s én kitéptem zsebemből rozsdás zsebkésemet. Vártam, hogy a lesújtó ökölbe védekezésből belevágjam. De mielőtt üthetett volna, négyen is rajta voltak, karjait, derekát fogták keményen, és hurcolták félre:

– Kit akarsz leütni, te állat? Nem látod? A Bătrînu unokája!

Félkörben álltak mögöttem, mellettem, körülöttem, egész testőrség.

– A Bătrînu unokáját akarta leütni! – mondta bűgő, haragos hangon egy ugyanakkora, széles öklű ember, mint amilyen az volt, aki elibém állt.

– A Bătrînu unokáját! – hallottam itt is, ott is. – A Bătrînu unokáját akarta leütni!

Zúgtak az emberek. Én pedig néhány perccel azután, hogy egy ismeretlen pálinkagőzös ember szinte átöklözött a másvilágra, szeretettel gondoltam nagyapámra, a Bătrînura. Nemcsak életemet köszönhettem neki, de ezen a megrázó élményen keresztül azt a biztonságot is, amelylyel életem legválságosabb napjaiban is rá tudtam bízni sorsomat az egyszerű, hétköznapi emberekre.

Anyámékat nem találtam otthon. Megüzenték, hogy ismerősök tanácsára áthúzódtak a falunak egyik nyugalmasabb fertályába, a Veresszegre, jöjjen én is oda, ott kihúzzuk addig, amíg megcsendesedik a világ. Váltottam néhány szót azzal a két környékbeli, öregebb emberrel, akik rövid fejszével a karjukon önkéntes őrszolgálatot teljesítet-

tek az udvarház előtt, aztán elindultam megkeresni anyámat.

Kitörő örömmel fogadtak. Anyám, nővéreim és a háziak egymással versengve ölelgettek. Halálhírem érkezett, s mindenféle rémséges történetek arról, hogyan hurcolták el a hullámat. Nem csoda, hogy mindenki ujjongott, amikor a „hulla“ megelevenedett. Bevallom, hogy jólesett sajnálatni magam, hagyni, hogy babusgasson ki-ki a maga legjobb tudása szerint. Amikor idővel szerelmem is megjelent, s egy-egy cuppanós csókot forrasztott mindkét orcámra, a boldogság tökéletes volt.

Közben egyre jöttek távolabbról és közelebről a legfantasztikusabb hírek. Eskü alatt bizonygatták, hogy gróf Károlyi Mihály a Dobrinból indult el Budapest felé, hogy átvegye a forradalom vezetését. Azt mondták, csomagot sem vitt magával, mindössze egy szekercét, amellyel vadászatok alkalmával szokott kilátást nyitni kijelölt „standjáról“. Olyasféle hírek is jártak, Andrassy Gyula gróf biztatta arra, hogy a gyeplőt kezébe vegye. Nem tudom, ebből mi igaz, mi nem, de Járában a hírhozók határozottan állították. Az én öreg vadász barátomról, a félszemű Dumitrujról azt híresztelték, hogy orvvadász-köztársaságot alapított valahol a Jára patak forrásvidékén, s volt hadifoglyokkal, katonaszökevényekkel összefogva, szarvas- és vaddisznóhajtásokat rendez, s az elejtett vadak húsát olcsó áron kiméreti a havasi népek között. Mondták, hogy a Járában székelő papok közül az egyiknek úgy inába szállt a bátorsága, hogy beköltözött az ágya alá, s oda hordatja feleségével az ebédet. Az én kissé bolondos plébános barátom viszont hol itt, hol ott tűnik fel a zajló tömegben prédikálva a békességet.

Megtudtuk azt is, hogy a tömeg feldühödve azon, hogy ügyes fogásával a főbíró egérutat nyert, most már nem volt hajlandó tárgyalni senkivel, s minden élelmet vagy élelemnek gondolt holmit kihordott a raktárból. Lisztet mindössze néhány zsáknit találtak, de azért ezt-azt, gyufát, petróleumot, valami kevés cukrot sikerült mégis felfedezniök a már szétkapkodott bakancsokon kívül. Akadt a nagy felfordulásban szórakoztató esemény is: néhányan túlbuzgóságukban liszt helyett gipszes-zsákokat cipeltek

végig a falun, amíg rájőve tévedésükre, dühösen vetették le a hátukról.

Aztán lövés dördült. A pontosan elhelyezett lövés a markát lőtte szét valakinek, aki nagy vidáman tartott a magasba egy kockacukros staniclit. Azt állították a hírhozők, hogy az első lövést a főbíró adta le a tömegre 6–7 mm-es Mannlicher–Schönauerből. Az igazságot azonban pontosan megállapítani sohasem tudtuk, mert másnap elhagytuk – örökre – Alsójárát. Úgy tudom, négy-öt fiatalemberből állította össze gárdáját a főbíró. Ezek adtak le néhány lövést pisztolyból, serétes vadászfegyverből a népre. Nem tartott sokáig a lövöldözés. A váratlan fegyveres támadásra mindenki menekült, azok is, akik fosztogatták a raktárt, azok is, akik csak ácsorogtak. Úgy hallottam, hogy volt néhány sebesült áldozata az összecsapásnak... Későbbi időkben sem tudtam pontosabb felvilágosításokat szerezni a zavargás kitörésének körülményeiről, egymással ellentétes történeteket meséltek, és százféleképpen magyarázták a zavargás kitörését, majd a fegyverhasználat okait. Félrevezetések, téves információk keveredtek nemzetiségi elfogultsággal, úri göggel, paraszti gyanakvással; az ösztönök és ferdére nevelt agyakban született rögeszmékből oly sok minden homályosította el a józan ítélőképességet, hogy kihámozni az igazságot évtizedeken át nem tudtam. De egy bizonyos: annak az őszi napnak a riasztó eseményei úgy megfertőzték a lelkeket, hogy valami újabb, sokkal nagyobb földrengésnek kellett következnie, hogy Járát és környékét kigyógyítsák gyógyíthatatlannak vélt betegségeből. Ezen nem változtatott semmit az, hogy nekünk bántódásunk nem esett, udvarházunkat megőrizte a nép minden rombolástól, fosztogatástól. Amikor sor került rá, minden holmiját sértetlenül vitethette el nagyapám Kolozsvárra. Később is, ha nagyon ritkán megfordultam néhány órára azon a tájon, engem, a Bătrînu, avagy Ödön báró unokáját magyarok, románok szeretettel fogadtak. Ez azonban a mi magánügyünk volt, nagyapámé s azoké, akik az ő példájához igazodva igyekeztünk élni, és a népé, amely barátjának tekintett minket.

Tavaly egy napot töltöttem feleségemmel és Berry nővéremmel Járában. Sokan meghaltak vagy elköltöztek onnan a régi ismerősök közül. Sok új család költözött be a

faluba. De úgy tapasztaltam, hogy a lakosság közötti összhang helyreállt. Románok és magyarok, kétkezi munkások és értelmiségiek válllvetve vesznek részt az ország építésében.

A járaiaknak egy régi-régi sérelme orvoslást nyert. Vasútvonal most sem érinti ugyan a községet, de tavaly óta betonút szeli át. Amikor ott jártam, elemlegettem a régi vasútvonal-sérelmeket; alig ketten-hárman emlékeztek rá. Elsősorban a jelen érdekli az embereket. És a jövő. De azért a fiatalabbak is érdeklődéssel várják emlékirataimnak megjelenését, különösen az Alsójárára vonatkozó részeket.

– Van még egy írónk, költő: Veress Zoltán – emlegették büszkén, s jólesett hallaniok, hogy kedves, jó barátom.

– Íróban a kor nem számít – jegyezte meg valaki –, a fő, hogy szépeket írjon.

Igaza volt. De azért kissé irigykedve gondoltam Zoltira a nagy korkülönbség miatt. Ő még hosszú évtizedeken át figyelhet a rímekre és ütemekre, melyeket a Jára patak duruzsol a fülébe. Én már csak búcsúzni járok a berekbe, s gyermekkori rabló-zsandár játékok emlékét idézni.

39

Széthullott trén-osztag maradéka vonult át a falun, ők vettek fel minket és vittek be Tordára. Kisebb-nagyobb megszakításokkal mindegyre találkoztunk vándorló csoportokkal, hazafelé, a hegyekbe igyekvő, letépett sarzsijú katonákkal, az erdőkből elő-előbukkanó volt hadifoglyokkal és lerongyolódott katonaszökevényekkel. Borrévig aggasztónak látszott a helyzet. A szűk völgyben néha túl sokan voltak a kiéhezettek, a részegek s olyanok, akiken – abból, ahogyan rozsdás puskájukat, néha szuronyukat vették, keményen markolva – látszott, hogy egy-két harapás ennivalóért, pohár pálinkáért, kevésbé rongyos bakancsért, ha nem volna oly sok a nép az utakon, golyóval, késsel, szuronnal fizetnének lelkiismeret-furdalások nélkül. Voltak közöttük sokan, akik egy-két éve bujkáltak nyomorog-

va az erdők mélyén, a beláthatatlan sziklarengetegekben, s most, hogy nyíltan, kijöhettek odúikból az emberek közé, százsorosan érezték hosszú éhezésük, szomjazásuk fájdalmát, a bujkálva élő ember szenvedéseinek felgyülemlett keserűségét.

Jó, hogy Borrév után kinyílt a völgy, az Aranyos és a Jára patak egyesülésén alul szelidebbek lettek a vándorok is, a férjüket, fiukat váró falusi asszonyok, s a szökevény hadifoglyok mintha több bizalommal viseltettek volna az emberi társadalommal szemben. Bementek egy-egy udvarra vízmerő csuprot kérni, láttam néhányat tátott szájjal aludni egy-egy szilvafa alatt. De a piszok, ami öszszegyült az úton, és a bűz elviselhetetlen volt. A rothadó papír cipőtalptól a trágyáig, eldobott alsóneműktől a tökmaghéjak, szilvamagok megszámlálhatatlan sokaságáig minden elképzelhető szemét borította az utat. De most nem törődtünk a mocsokkal, szagokkal, örültünk, hogy nem gyalog kell bemennünk Tordára, hanem szekéren, még ha a kurta szekérsor lovai közül több is rühös volt.

Tordától Gyéresig hogyan jutottunk el, azt én már nem is tudom. De legvalószínűbb, hogy gyalogszerrel, bár lehet az is, hogy újabb idegen szekérre felkapaszkodva. Csak azt tudom, hogy miután Gyéresen megháltunk, anyám úgy határozott, vonaton utazunk tovább Kolozsvárra. Azt mondta, ha a katonák nem akarnak minket felengedni, ő majd megmondja, hogy ő amerikai, ők nyerték meg ezt a háborút a tankjaikkal, s őt muszáj felengedni a vonatra, ha tesszik, ha nem. Arra azonban nem számított, hogy háromszori próbálkozás ellenére sem tudunk oly közel jutni a vonathoz, hogy anyám elmondhassa „politikai expozéját“.

A gyéresi állomás zsúfolva volt vonatokkal. Javarészt mozdonyától megfosztott vagy döngrováson levő mozdonyhoz csatolt vonatokkal. Ha időnként egy-egy gépfegyvertaggóással, kisebb-nagyobb, égbe eresztett sortűzzel megbiztatott szerelvény kidöcögött az állomásról Kolozsvár vagy Kocsárd felé, helyébe rövidesen bevánszorgott egy másik, amelyről sehogy sem lehetett kitalálni, hogy miként, hol mászott elő, talán a föld alól, mivel eddig még halvány füstje sem mutatkozott sehol. Anyám azonban nem azért volt bátor és makacsul amerikai, hogy visszarettenjen egy kis zsúfolódástól. Pedig azt sem lehetett meg-

állapítani, hogy a vagonok hasában vagy a tetején szorong több utas. Amikor tehát százötven-kétszáz lépésnyire voltunk már csak az állomástól, anyám kiadta a jelszót:

– Előre! Neki a szerelvénynek! Fel a lépcsőkre!

Arra azonban nem számított, ami ekkor történt. Egészen váratlanul, mihelyt a távolság mintegy száz lépésnyire csökkent köztünk és az állomásépület között, az egyik szerelvény tetején, bal felől megszólalt egy gépfegyver, utána rövidesen jobb felől ugyanúgy egy másik. Megtorpantunk. A golyók ügyesen, félkörben körülprekeltek minket. Nyilvánvaló volt a figyelmeztetés: meg ne próbáljunk közelebb jönni, mert ha olyan a kedvük, belénk is ereszhetnek néhányat!

Mihelyt megálltunk, a gépfegyverkattogás elnémult. Amikor újból megpróbálkoztunk a közelítéssel, a gépfegyverek ismét kattogni kezdtek. Nem tehattünk mást: feladva a próbálkozást, „elszakadó mozdulatokkal“, csöndesen visszavonultunk.

Aznap délután még egyszer megpróbálkoztunk. A dél-előtti jelenet megismétlődött. Másnap reggel megint. Így hát anyám rájött, hogy nem juthat elég közel a szerelvényhez, nem mondhatja el senkinek, hogy ő amerikai, az amerikai tankok győzték le a németeket, s ezért joga van neki és gyermekeinek egy-egy állóhelyre legalább a Gyéresről Kolozsvárra induló vonaton. Kénytelenek voltunk a jobbik, a kipróbált módszerhez folyamodni: kiálltunk az útra, és lestük a községen átvonuló szekereket.

Nagy nehezen, sok-sok várakozás után, saját felelősségünkre helyet szorítottak nekünk két viharvert, muníciót szállító szekéren.

Végig lépésben haladtunk, közben gyakori pihenőket tartva. Egy nap alatt jutottunk be Gyéresről Kolozsvárra.

Jó volt végre megérkezni, megnyugtanni a még mindig hitetlenkedőket: valóban mi vagyunk, nem kísértetek! Mi vagyunk, bár kissé piszkosan, fáradtan, kimerülten, de – épségben.

A középiskolákban a tanítás még jó ideig nem kezdődött meg. Voltunk néhányan, akiknek az volt az érzése, hogy talán az egész iskolai év folyamán nem lesz tanítás, vagy

ha igen, úgy legfennebb néhány hétig fog tartani tavasszal. Nem ez történt, de mi elhatároztuk, s ehhez is tartottuk magunkat, hogy bármilyen zavaros napokat fogunk átélni, módot találunk arra, hogy együtt vagy külön-külön rendszeresen foglalkozzunk a hatodik gimnáziumi osztály tananyagával. Mivel egymással állapotunk meg ebben s nem felülről jött nyomásra, kutya kötelességünknek tartottuk, hogy be is tartsuk adott szavunkat. Mi a legjobb évfolyam legjobb tanulói voltunk, nem akartuk, hogy miatunk csússzon le az osztály év végére a második vagy harmadik helyre. Így történt, hogy olyan erővel duráltam neki magam a tanulásnak, hogy három hónap alatt az egész tananyagot megemésztettem.

Pedig közben sokféle „mellékfoglalkozásom“ is volt. Mindenekelőtt segédkezés az élelmezési anyagok beszerzése körül, aztán jelenlét minden utcai népgyűlésen, ahol az őszirózsás forradalom sok neves szónokát s nem utolsósorban a tömegből bekiáltott váratlan megjegyzéseket lehetett meghallgatni.

Voltak Kolozsvárt olyan utcák, egész városnegyedek, amelyekben oly tökéletes volt az éjszakai sötétség, hogy a tolvajok, betörők szabadon garázdálkodhattak, ha nem hozzák valahogy tudomásukra, hogy éber férfiak vigyáznak a lakosság biztonságára. Ezek az éber férfiak a polgárőrök voltak, akik között akadt nem egy olyan is, akinek fogalma sem volt, hogyan kell a puskát vagy revolvert megtölteni (katonai szolgálatra képtelenek, reszketős kezű aggastyánok, suhancok), s voltak olyanok is, akik puskát tölteni tudtak ugyan, de úgy féltek a fekete éjszakában, hogy ha kellett, ha nem, időnként jelzőlövéseket adtak le. Én is polgárőr voltam, kizárólag csak éjszakai szolgálatot teljesítő. Egy kakasos öreg mordállyal szereltek fel, összesen öt hozzá való tölténnyel. Bóven elégnek bizonyult számomra az öt töltény, „leszereléskor“ négyet szolgáltatam vissza. Az ötödikkel célba lőttem egy újságpapírra, s megállapítottam, hogy ennél erősebben szóró, rosszabbul hordó serétes puska nem járt a kezemben. (Viszont ki voltam téve a veszélynek, hogy ha önvédelemből mégis kénytelen leszek használni ezt az ócska damaszt-csövűt, nem az ellenfelet fogja leteríteni, hanem a kezemet, arcomat robbantja szét a kotyogós závarzatú mordály.) Őrszolgálá-

tom egész ideje alatt egyetlen ellenféllel kerültem szembe, egy gyilkos tekintetű sárga macskával, melyet egy háziga-lamb miatt, amelyet megölt, agyon akartam verni, de nem sikerült. Nehéz dolog volt köveket hajigálni a macska után, amely sokáig vigyori arccal nézett le reám egy Ma-jális utcai kert öreg diófájának ágai közül, amikor az a semmire se jó, ronda mordály egyre húzta lefelé a vállá-rnál, s így elrontotta, elferdítette máskor oly pontos kő-hajításaimat.

Foglalkoznom kellett nagyapámmal is, akit nyugtalaní-tott, hogy mindenféle fogással visszatartják attól, hogy ki-menjen az utcára, nézni és tanulmányozni a hőmpölygő tömeget. Órákon át állott az ablaknál, és leste az utcát, de nekem nap nap után be kellett számolnom az események-ről, szónoklatokról, közbeszólásokról.

Szállásom hivatalosan még mindig a Farkas utcában volt. De nem tudtam rendszeresen ott aludni, részint az éjszakai őrszolgálatok miatt, részben azért, mert időnként jónak látszott, hogy anyáméknál töltssem az éjszakát; bár-milyen erélyes és bátor volt anyám, nem ártott tudomá-sára hozni az embereknek, hogy férfi is van a háznál, bár csak süldő, de mégis férfi.

Idővel bekerült Kolozsvárra szerelmem is. Elég távol volt elszállásolva, valami rokonánál vagy idős barátnőjé-nél a Monostori út egyik mellékutcájában, valamivel kö-zelebb a központhoz, mint ahol a Kós Károly építette re-formátus templom áll. Szerelmem arra várt, hogy érte jöjjenek és hazavigyék Magyarországra. Amíg azonban erre sor került, a nappalokat anyáméknál töltötte. Az én fel-adatom volt őt esténként hazakísérni, ott a kapuban tisz-teletteljes kézcsókkal elbúcsúzni tőle, s ha erősebben szól-tak a sötétben a fegyverek, komoly férfias hangon meg-nyugtadni, hogy ameddig engem lát, aggodalomra nincs oka. És természetesen írtam verseimet ismét, egyre töb-bet és többet. Ahogy visszagondolok azokra a versekre, megdöb-bent, hogy csak szerelmes verseket írtam akkor, semmit a körülöttem forrongó, forró világról. Pedig nem voltam közömbös az eseményekkel szemben: mindenütt ott voltam, ahol hallani, látni lehetett valamit.

Egy napon a délelőtti órákban nagyapámhoz menet ar-ra lettem figyelmes, hogy a közvetlen szomszédságban levő

Kis-Zeyk ház előtt csoportosulás van. Megálltam, néztem, hallgatóztam. Az emberek nem szóltak semmit, csak bámultak a földszinti lakás ablakára.

– Mi történt? – kérdeztem csaknem kiáltva, amikor a külső ablakon egy kerek kis lyukat fedeztem fel.

– Agyonlőtték Zeyk Józsit – felelt komoran az ismeretlen.

– Hogy? Mi? Nem értem.

– Egy katona lőtte le. Tartalékos hadnagyi ruhájában állott az ablakban. Nézte a vonuló katonákat.

– Miért? Miért? – kérdeztem hitetlenül. Tudtam, hogy Józsi bácsi jó ember volt, demokratikus gondolkodású, s dacolva családjával, boldogan élt együtt évek óta már a kolozsvári színtársulat egyik jelentéktelen színésznőjével.

Valaki ezt mondta:

– Azt hallottam, valami ezredest vagy tábornokot kerestek, aki a szomszéd házban lakott. Helyette lőtték le őt, mert a másikat, a vezérkarit, nem találták.

Sohasem tudtam meg a pontos igazságot. De ez a magyarázat volt a legvalószínűbb. Nem voltak ellenségei, de volt sok barátja, a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből valók. Ez a legvalószínűbb, ez a hátborzongató magyarázat: egy vezérkari tisztet kerestek, de mivel nem találták meg, helyette őt lőtték le.

Voltak ilyenek is, akik anarchisták módjára a szabadságtörekvéseket összetévesztették az önbíráskodással.

40

Voltak órák, néha egész napok is, amikor békés hangulat uralkodott a városban. Egyik utcasarkon sem verődtek csoportokba az emberek, hogy rémhírekkel riasztgassák egymást. Egyik főtéri ház erkélyéről sem beszélt az ácsorgókhoz sem politikus, sem egyetemi tanár, sem színiigazgató, sem a sarzsijától önként megszabadult katonatiszt. Mintha minden hazafelé vánszorgó katona, volt hadifogoly eljutott volna már szereteteihez, mintha minden még meglévő csapattest visszavonult volna a bihari he-

gyek túlsó oldalára, mintha nem verődtek volna össze újabb, ismeretlen nevű, ismeretlen célok felé igyekvő zászlóaljok – nem pattogtak sem parancsszavak, sem gépfegyverek, sem a fellegekbe beledurrantott puskalövések.

Ezekon a napokon a házmesterek, háziasszonyok és napszámba felfogadott munkanélküliek a házak előtt szorgalmasan sepregették a járdát, amely a népvándorlás hosszú heteiben a szép, tiszta Kolozsvárhoz méltatlanul beszennyeződött. Akkor látszott meg igazán, hogy a por és sár buckákon kívül mi minden oda nem való hevert szanaszét az utcákon, tereken, amikor a gyalui szél felkekedett, és végigrohanva a városon, fölvetett a magasba minden mocskot, szemetet, amerre megforgatta suhogó uszályát.

Ilyenkor szaladtak át, civil ruhát öltve magukra, a volt tartalékos tisztek, népfölkelő közkatonák régi szeretőjükhöz, valamikori diáktársaikhoz, alsós-partnereikhez. Ilyenkor álltak meztelenül a tükör elé a hadviselt atléták, izmaikat csipegetve, lötyögtetve, hogy megállapítsák, vajon hogyan is áll a testük rugalmasság tekintetében négyéves katonáskodás után. Egy ilyen nap délutánján találkoztam össze a korszak legszebb kolozsvári színészével, Várkonyi Mihállyal, akinek mihelyt hazakerült a háborúból, első útja az Egyetem utcai moziba vezetett. Valami ócska filmet vetítettek ott, melyhez a zenekíséretet ifjabb Seprődi János zongorajátéka szolgáltatta. Ki hitte volna akkor, hogy a nézőtér mélyén meghúzódó kopott, „csukaszurkébe“ öltözött, nemes profilú katona néhány év múlva világhíresség lesz, hollywoodi némafilmek irigyelt sztárja, csitri lányok férfiideálja!

Amit ilyenkor békefélének éreztünk, csak szélcsend volt, s amikor már éppen kezdtünk beleilleszkedni ebbe a szélcsendbe, valahol, isten tudja hol, a Feleken vagy átellenben, a Törökvágás táján gépfegyverkattogás rezgettette meg az éjszaka csendjét, s mire jött a hajnal, már megint vonult a sok nép át a városon. Voltak, akik rendben vonultak, mások rendetlenül. Hahotázva, vigadozva vagy komoran, nekibúsulva. Fegyvereikkel célba vették a gomolygó fellegeket, a házfedélen megszeppenve kucorgó galambot. Énekeltek. Káromkodtak. Ittak is, sírtak is, imádkoztak is. Volt úgy, hogy néhányan kiléptek a sor-

ból, és eljártak egy csürdöngölőt. Voltak, akik órát táncoltak. Mások szászosan valami keringőfélével próbálkoztak, az egyik a hiányzó párja helyett rongyos katonasapkáját szorította a melléhez. Aztán vonultak tovább, káromkodtak, kacagtak, és szívbemarkoló vágyakozással a szerelemről énekeltek.

Néha úgy tűnt, hogy vége-hossza nem lesz soha a nagy népvándorlásnak. Pedig rendre eljött ennek is az ideje, amikor már nem folytatódott ebből a vándorlásból semmi, csak az, ami benne talán a legfájdalmasabb volt, az egyre sűrűsödő vándorút az otthonok, a kórházak, klinikák és a házsongárdi temető között: a spanyolnátha áldozatainak egyre sokasodó processziója volt ez, azoké, akik hiába kerültek haza épen a harcterekről, mert a legújabb háborús rém itthon érte utol és fojtotta meg őket.

Azon az estén, amikor anyámék lakásán utoljára ültem az én szerelmem mellett, a városban csend volt, csak nagy néha csattant valahol a távolban egy-egy értelmetlen puska lövés.

Néhány arasznyi magasságú karácsonyfát gyújtottunk. Ugyanolyan ünnepélyesen álltuk körül, mint más években azokat, amelyeknek csúcsa a mennyezetet súrolta.

Volt rajta néhány fényszóró is. Amikor ezek a fényszórók, mint közénk leeresztett csillagok, szikrázni kezdtek, elénekeltük a Betlehemes-éneket.

– Még kellene valamit... – mondta anyám. Rövid gondolkodás után intonáltam a református zoltároskönyv egyik legegyszerűbb, legemberibb énekét, a Rákóczi imáját. Nagy átérzéssel énekeltük minden ütemét. Szerelmem is velünk énekelt. Pedig katolikus volt. Aztán megcsodáltuk és megköszöntük egymásnak az apró ajándékokat.

Töltött hideg tojást, húspástétomot vacsoráztunk. Ekkor ettem életem utolsó, hecserliúzzal töltött paszulytor-táját. Volt egy-két liter borunk is. A jövő még nagyon bizonytalannak tűnt, nem beszéltünk róla. Elmúlt járai napok emlékét idéztük, játékaink, sétáink, kirándulásaink emlékét. Rohanva telt az idő. El se akartuk hinni, hogy igaz lehet, amikor éjfél t kongatott egy falióra. Haza kellett kísérem szerelmemet.

Kongott az ürességtől az utca, de a lehúzott redőnyök, függönyök mögül csaknem minden ablakon lámpafény

szűrődött ki az éjszaka, s ha az ember nagyon halkra fogta a lépteit, méhek zsongására emlékeztető hangok csöndes áramlását is megfigyelhette: arról tanúskodtak, hogy ezt a karácsonyéjszakát az egész város lakossága odahaza tölti, szűk családi körben. És ebben nem volt semmi rendkívüli, hiszen ez volt évek óta az első karácsony, amikor nem olvastak hadijelentéseket az emberek. Sokan a hazatért apát, testvért, fiút ünnepelték, s ez olyan rendkívül nagy dolog volt, hogy ezzel igazán nem kívánczolt senki se kivonulni az utcára vagy szomszédolni; ezt a nagy örömet csak úgy lehetett elviselni: örömkönnyek patakzása, szívrohamok nélkül, ha a családtagok összebújtak az otthon odújában, s úgy babusgatták, melengették egymást. Mások a bánat miatt nem mozdultak hazulról, azok, akik biztos hírt kaptak arról, hogy valaki a családból már sohasem térhet vissza, vagy pedig csak a bizakodásból éltek, hogy előbb-utóbb csak életjelt ad magáról Szibériából, Szicíliából, vagy valami más, soha nevét sem hallott országból, tájról az, akit szívrepesve várnak haza. És azok sem mozdultak sehová, akiknél lázalmában félrebeszélve küzdött a ragályrémmel valaki, vagy már el is ment vele, ki a Házsongárdba.

Csak mi ketten mentünk elgondolkozva kifelé a Monostori úton, én és a szerelmem, aki korán reggel indult tovább nyugatnak, ahol a rokonsága várt reá valahol a Dunántúlon. Karonfogva mentünk, de nem úgy, ahogyan a szerelmesek, hanem ahogy a jó barátok szoktak, szolidan, egyenletes ritmusban, inkább támogatva, mint nyugtalanítva egymást. Pedig ez az út volt az én utolsó sétám kettesben azzal az asszonnyal, akit szerettem, s aki miatt ha a közelében voltam, testem-lelkem úgy égett, mint az izzóra fűtött kemence.

Embert nem láttunk, lépteket nem hallottunk a magunk léptein kívül sokáig. Beszélgetnünk illett volna, de némán mentünk. Lehet, beszédesebb volt ez a hallgatás, mintha összevissza fecsegtünk volna mindenféle semmiséget. Én elbandukoltam volna mellette így is, ha tőlem függ, akár napfelkeltéig. De akármilyen hosszú is a Monostori út, akármilyen közel is van a gazdasági akadémiához az a mellékutca, amelybe el kellett kísérem

szerelmemet, mégiscsak eljutottunk ahhoz a sarokhoz, ahol betértünk abba a napközben is csendes, szűk utcába. Alig tudtam elfojtani egy halk sóhajtást, amikor befordultunk oda. Így is aggódtam, észrevesz valamit, de nem, erre nem volt ideje, mert egy kapu fekete száján kiugrott valami, valaki, egy ember, revolvért kapott ki az oldalzsebéből, és elsütötte. Sohasem fogom megtudni, hogy mit akart az a tántorgó idegen, valóban meg akarta ölni önmagát, vagy azt az első embert, aki útjába téved, vagy talán csak éppen ezzel a haragos, égnek forduló dörgedéssel akarta kifűjni magából keserűségét. Sohasem tudtuk meg, hogy mit akart, mert két másik árny, két rongyos, tántorgó katona ugrott elő ugyanabból a kapualjából, körülfogták, a revolvért kiverték a kezéből, s hurocolták magukkal vissza, befelé a kapumélybe, biztatva, csendesítve:

– Ne bolondulj... Ejnye no, ne bolondulj!

De ahogy vitték, a revolveres egyre csak ordított, oly hangosan, hogy az egész utca visszhangzott tőle:

– Már megdögölni sem szabad? Megdögölni sem szabad!

Riadtan kapaszkodtunk egymásba.

– Szaladjunk! – mondta szerelmem.

Nekem is szaladhatnékomból volt, mégis azt mondtam, amit a józan ész parancsolt:

– Ha szaladjunk, az még rosszabb!

Mentünk tehát tovább reszkető térdekkkel, de csak olyan lassú tempóban, mint eddig. Amikor annyira összeszedtem magam, hogy a térdem reszketése megszűnt, nem bírtam megállni, hogy most, először és utoljára a veszedelmesen közeledő búcsú pillanatai előtt, föl ne vágjak egy kicsit:

– Ameddig engem látsz, ne félj!

Reám nézett, elmosolyodott:

– Zsánoszkám!...

Annak a háznak az udvarán, amelyben szerelmem szállása volt, öreg ágbogas fák álltak. Csupaszc ágai átnyúltak a kerítés fölött, s árnyékuk titokzatos ákombákomo-

kat vetett a járdára. Itt köszöntünk el egymástól. Úgy, ahogy illik, kézcsokkal, baráti öleléssel.

Amikor elővette táskájából a kapukulcsot, megkérdeztem :

- Mikor jössz vissza?
- Soha – mondta egyszerűen.

A vér a fejembe tódult:

- Az lehetetlen...
- Miért? Ide nem köt már semmi. Én odaát vagyok otthon.

Szerettem volna megmagyarázni, hogy miattam, miattam lehetetlen, hogy ne jöjjön vissza soha! De szavak helyett csak érthetetlen hebegések törtek elő a torkomból.

Rám nézett. Megijedt.

- Az istenért! Mi bajod?
- Nem. Nem. Nem! – csak ennyit tudtam kinyögni, s aztán nagy későre még ennyit: – Mert én téged...

Itt megakadtam. De ő az utolsó szóra még jobban megijedt:

- Ne! Ne! Én ezt nem akartam! Bizony isten nem akartam! – és elkezdett sírni olyan keservesen, mint egy gyermek.

Ez a sírás, ez az őszinte, bűnbánatos sírás bátorságot öntött belém. Miattam sírt!

Gyöngéden megfogtam a fejét, és vigasztalni kezdtem. Rendre elcsendesedett, majd várakozásteljesen, szinte alázatosan nyújtotta felém csókra nyíló ajkait.

Csendesen, mosolyogva váltunk el. Még egy csókot intve felém belépett a kapun, én pedig elindultam hazafelé a néma kolozsvári éjszakában.

A Monostori út teljesen kihalt volt. Nagyon késő lehetett, mert az ablakredőnyökön is csak egészen elvétve szűrődött ki egyik-másik házból világosság.

Pilinkélni kezdett a hó. Olyannak tünnek a pelyhek, mintha sok-sok kicsi fehér pillangó libegne körülöttem. A szerelemre gondoltam, és a hófehér pillangók röpködésében gyönyörködtem.

Amikor anyámé lakása elé értem, három lovast láttam befordulni a Monostori útra. A Szentgyörgy tér felől jöttek. Fáradtaknak látszottak mind a lovasok, mind

a lovak. Nagy útról jöhettek. Számomra ismeretlen egyenruhát viseltek. Mindegyiknek keze egy-egy lándzsát markolt.

A saroknál megálltak, tanakodtak. Aztán elindultak a gazdasági akadémia irányába, óvatosan, lassú lépésben.

Sokáig néztem utánuk, majd beléptem a kapun.

Anyám, nővéreim aludtak. Az egész ház sötét volt. Mindenki aludt.

A könyv szerkesztője: Csíki László
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1972. Alak: 54x84/16
Kiadói ívek száma: 18,56
Nyomdai ívek száma: 20,25 + 8 melléklet

Întreprinderea Poligrafică Cluj
str. Brassai nr. 5-7
Cluj – Republica Socialistă România
Comanda nr. 92/1972

